فریدون بك کوچرلی

آذربایجان ادبیاتی تاریخی ماتریاللاری

I - جلد II - حصه

باکو آذرنشر

1925

فریدون بك كوچرلی.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی ماتریاللاری

بیرنجی جلد ـ ایكینجی حصه

1 ـ 5 بیت

آذرنشر

باكو ـ 1925

آذرنشریك كتاب جدولی.

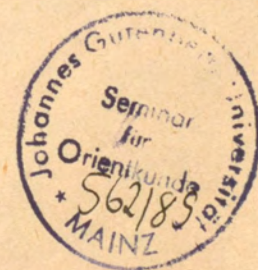
سوك زماندا چاپدان چیقانلار:

	ق. م.
1 ـ مختصر نباتات ـ جمو جبرائیل نكلی	40
2 ـ حیوانات درسلری ـ »	50
3 ـ طبیعته ایلك آدیم ـ »	60
4 ـ شیدا ـ حسین جاوید	40
5 ـ تورك ادبیاتی تاریخی I ـ حصه اسماعیل حكمت	3-20
6 ـ تورك ادبیاتی تاریخی II ـ حصه اسماعیل حكمت	5-00
7 ـ گنج كویلو مكتبی ـ شوخین	30
8 ـ رهبر جبر I ـ حصه ـ لەبەدینسەڤ	1-50
9 ـ نباتات ـ نیقونوف	1-30
10 ـ تشریح و فیزیولوژی ـ زاویالوف	2-20
11 ـ عملی هندسه I ـ حصه ـ آستریاب	
12 ـ هندسهٔ مسطحه مسئله و مثاللاری I ـ حصه	1-00
13 ـ آذربایجان ادبیاتی ماتریالی ـ كوچرلی	
14 ـ جوغرافیا IV ـ حصه ـ غفور رشاد	1-50

یاقیندا چاپدان چیقاجاقدیر:

1 ـ تحلیل توصیفی ـ قوقولەسقو
2 ـ تورك ادبیاتی تاریخی III ـ حصه اسماعیل حكمت
3 ـ لوغاریتما جدوللری ـ برژەوالسكی
4 ـ عملی هندسه II ـ حصه ـ آستریاب
5 ـ یكی تورك الفباسی
6 ـ رهبر جبر II ـ حصه ـ لەبەدینسەڤ
7 ـ آذربایجان ادبیاتی ماتریالی II ـ حصه ـ كوچرلی
8 ـ مثلثات ـ ریبكین
9 ـ جبر مسئله و مثاللاری I ـ II حصەلری ـ ایستروو
10 ـ هندسهٔ تحلیلیه ـ بەنیوشكەویچ
11 ـ قوزموغرافیا ـ پولاق
12 ـ تاختا تختولوژیسی ـ رستمبكوف
13 ـ هندسه مسئله و مثاللاری II حصه
14 ـ مشطانیك ـ II حصه
15 ـ فیزیق I ـ II حصەاری ـ غریقوریەف
16 ـ هندسهٔ مسطحه مسئله و مثاللاری II حصه

بیرینجی جلد ایکینجی حصه‌ده صرا ایله‌گلن شاعرلر .

قبه

مرحوم عباسقلی آقا قدسی‌نڭ ترجمهٔ حالنه شروع ایتمزدن مقدم قبه شهرنڭ بارەسندە کە شاعرڭ وطنی مقامندەدر اجمالا معلومات ویرەگی مناسب گوردیك.

یادکار قالمش ورق پارەلردن و تواریخدە گورنن مختصر احواللردن بیله معلوم اولونور کە قبه شهرنی نادر شاه تاریخ هجریەنڭ (1147) نجی سنەسندە کە میلادڭ (1734) نجی سنەسینە مطابقدر بنا ایتدیرمشدر. مشارالیه شابراندن (قبه اویزدنده دوەچی محالیدر) گلوب کیچدیگدە دربند ایله (شابران)ڭ آراسندە «گلستان ارم» آدینده باد صفا باغلقده استراحت ایچون ساکن اولمشدر.

بورانڭ آب هواسی شاهه خوش گلدیگندن میرزه مهدی خان منشی توسطیله امر ایتمشدر کە بورادە شهر بناسی قویولسون.

بو امری اجرا ایتمك ایچون نچەنفر اوز قوشوندن کە اردبیل شهرندن وارایمشلر او مکاندە قویور، او جهتە شهرڭ اولنجی محلەسی ایمدیلیکدەدە «اردبیل محلەسی» آدیله مشهوردر.

روایت اولونور کە شهرڭ آدینی نادر شاه اوز چادرنڭ باشندە کی قبەسنڭ نشانەسی یاد اولەرق امر ایدیر «قبه» قویولسون. بر روایتدە بودر کە قبەنڭ بناسنی «قودیال» چاینڭ ساق طرفندە ابتدا قویان فتحعلی خان «مشتری» نڭ آتاسی مرحوم حسین علی خان اولوبدر، بیله کە شهر بو آخر وقتلرە کمی او یرڭ اهالیسی آراسندە «قودیال قلعه» آدیله معروف ایدی. *)

---

*) بیلمك گرکدر قبەنڭ آدی نادرشاهدن سوگرە فتحعلی خان و شیخعلی خان زمانلریندە «گلستان ارم» آدلانمشدر. مکانڭ اصل آدی بوایمش کە اورادە شهر بنا اولدقدە محو اولمشدر. و سوگرەدن ینە یواش - یواش ارز سابقی آدینە داخل اولمشدر.

مرحوم «مشتری» نڭ ایام حکومتندن ـ عباسقلی آقا «قدسی» نڭ زماننه کمی ـ بو آرالقده نه نوع علما و عرفا وجوده گلدیگی و اونلر کیم‌لر اولدیغی معلوم دگلدر.

هر حالده قوباده بر چوخ اهل حال و عرفا و علما اولوبلر و اونڭ ایچون مرحوم کاظم آقا سالك قبانی (قبه‌نی) یاد ایتدگده دیمشدر:

کمال رفعت شیروان معلوم
معارف معدنی خاك قبادر:

نچه اهل بلاغت وار آنده
بری آقا بك و میرزه بابادر

بری قدسی لقب عباسقلی بك
دیار نظم شعره پادشادر.

عباسقلی آقا باکوخانوف «قدسی» تخلص.

مرحوم عباسقلی آقا قافقاز شعرا و ادباسینڭ مشهورلریندن بریسی حساب اولونور. اونڭ پدر بزرگواری میرزا محمد خان ثانی باکو خانلرینڭ نسلندندر وقتیکه دولت روسیه طرفندن جنرال خاتونسوفڭ سرکرده‌لگیله قوشون گلوب قبه ناحیه‌سنی (1806) نجی سنه‌ده شیخعلی خاندن استخراج ایتدی عباسقلی آقانڭ آتاسی میرزا محمد خان اوراده اقامت ایدردی.

مذکور ناحیه‌نڭ اداره‌سی اوڭا حواله اولوندی و خان مرحوم خیلی مدت اوراده خانلق ایلدی ولکن اونڭ وفاتندن سوڭره ولایت حکومتی روس نچالنیکلرینه (قومیندات) تسلیم اولوندی و اختیار حکومت و ریاست مسلمان خانلرنڭ اللرندن بر یوللق چخدی.

میرزا محمد خانڭ اولادندن نچه نفرلری روس خدمتنده اولوب حرمت و عزت کسب ایتمشدیلر. جمله‌سندن مشهوری و قابلی مرحوم عباسقلی آقا اولوبدر. بو ذات شریف عقل و ذکاوتی سایه‌سنده آز وقتڭ ایچنده بر چوق علوم و فنونه دارا اولوب معاصرلری بیننده آد و سان قازانمشدی و قافقازڭ هر یرینده آدی سویله‌نوردی مرحوم سالكڭ معاصری ایمش که اوڭا «دیار نظم شعرده» پادشاهاق لقبی ویرمگله ـ اونی یاد ایتمشدر.

عباسقلی آقا علوم متنوعه‌یی عرب و فارس دیللرنی قبه‌ده و داغستانڭ سائر مرکزلرنده تحصیل ایتدکدن سوڭره روس طرفندن آچیلمش دیوانخانه‌لرده قوللوقلر ایدوب فطری ذهن و فراستی اوجندن چوخ تیز روس دیلنی و او دیلده یازوب اوخوماغی اوگرنمشدر. و او وقتڭ اکابری نظرنده مکرم و محترم اولوب پالقوونیق، چیننه نایل اولمشدر. اما آخرده دنیا شهرتنی پوچ، جاه و ریاست طلبنی بی مظمون گوروب خدمتدن استعفا ویروب‌در عبادته و آخرت سرمایه‌سنی جمع ایتمگه مشغول اولوب حجه، بیت الله عزیمت ایلمشدر.

و تاریخ هجرتك (1261) نجی سالنده اول جناب مكهٔ مكرمه ایله مدینهٔ منوره آراسنده « وادئی فاطمه » آدلو منزلده وفات ایدوب همان یرده دفن اولونمشدر. رحمته‌الله علیه رحمته واسعه.

بیله روایت اولونور كه عباسقلی آقا قدسی حج زیارته عزیمت ایتدكده مشهور قبه قاضی‌سی حاجی ملا عبدالله آخوندی دخی اوزیله برابر آپارمشدی وقتیكه قدسی اوز زیارتنی اتمامه یتوریر یوزنی درگاه حقه دوتوب دئیور:

« پروردكارا ! هر پادشاهدن مڭا نشان ویریلوبدر سندنده بر نشان تمنا ایدیرم كه آخر نشانم اولسون ! »

حاجی ملا عبدالله آخوند او نشاندن مراد نه اولدیغنی سوروشور. حاجی عباسقلی آقا دئیور : « او نشان بو مقدس مكانده اولمكدر.» نجه كه مرحومك آرزوسنجه ایش واقع اولور.

گلستان ارمك آخرنده مرحوم عباسقلی آقا قافقازیه‌ده وجوده گلن علما و ادبا و شعرادن فی‌الجمله معلومات ویردكدن سوگره اوز سیر سلوكی و ترجمهٔ حالیله دخی بزی آشنا ایدیر:

عباسقلی آقا یازیر:

« من آنادن اولمشام هجرتك (1208) نجی ایلنده كه تاریخ مسیحیه‌نك (1794) سالنه مطابقدر. آنادن اولدیغم یر امیر حاجیان (خیله) قریه‌سیدر كه باكو خانلقنده واقعدر.

تدریسه باشلادیغم وقت یدی یاشنده ایدم، فقط اون ایلك مدتنده اعتنایه لایق بیلیك و معلومات كسب ایتمگه مقتدر اولا بیلمه‌دم. بونكده سببی او زمانلار هر یرده محاربه و شورش دوام ایتمگی ایدی.

بو مدتك عرضنده اوگرندیگم بر شی وار ایسه اوده فارس دیلنه كفافنجه آشنا اولدیغمدر. سیاست عالمنده وجوده گلن غوغالر ساكت اولجاقین بزم عائله‌مز قوبایه كوچدی. قوبایه كوچن زماندن تمام اون ایل عرب دیلینك و بعض علملرك تحصیلنه عمر و امك صرف ایتمشم. مادی و غیری سببلرك مانع اولماقنه باخمیاراق بو مدتك عرضنده علومده جزئی بر شهرت قازانماغه قادر اولدم.

قافقاز ناحیه‌سنك حربی سر كرده‌سی جنرال (یرمولوف) (1225) هجری (1820) مسیحی تاریخنده منی حضورنه تفلیسه دعوت ایدوب دولتی بر خدمت مڭا تكلیف ایتدی. تفلیسده ساكن اولاركن روس دیلنی اوگرنمگه سعی و هوس ایتدم و بو دیلك كومكلكیله آوروپا مدنیتنه فی‌الجمله بلد اولدم.

دائما بیوك آدملرك و سر كرده‌لرك یاننده اولدقمدن شیروان، ارمنستان، داغستان، چركس‌ستان، گرجستان، آناطولی و آذربایجان ولایتلرنی گزوب كمالنجه او یرلره بلد و آشنا اولدم.

هر ولایته قدم قویجاق اورانك احوال، اوضاع و مكانته و اهالی‌نك طرز معاشنه دقت یتوردكم كمی عرفا، عقلا و حكماسیله‌ده گوروشوب یاخونلاشماغه موفق اولدم.

تركیه و ایران محاربه‌لرنده كه هجرتك (1248) نجی و میلادك (1833) نجی تاریخنده واقع اولمشدی من قنیاز (پاسكیویچ)ك حضورنده صاحب منصبلر دائره‌سنه داخل اولدم.

بتون قافقاز سرحدنی، (دون) نهرینك سواحلنی مالاروسسیا، ویلیقوروسسیا، لیفلاندیا، لیتوا، لهستان اولكه‌لرنی سیاحت ایتدم. بوراارده هم دولت باشنده مقام و منصب صاحبی اولان كسار ایله و هم علم و معرفت صاحبلری ایله تانشلق و دوستلق ایتمگله بختار اولیشم.

بو سیاحتمده عقله و روحه غذا و پرورش ویریجی بر چوخ شیلری گوروب اونلاری اخذ ایتمگه سعی و همت صرف ایتمشم. بشریتك اوضاع و احوالنه درست ملتفت اولوب اوزیمه یقین ایتدم كه بو دنیا ــ دار فنادر، بر شی یوخدر كه بونده دائمی و ابدی اولسون، آد و شهرت پوچدر. دولت و منصب مدام برقرار اوزره قالماز. نه قدر نجیب و مشهور بر سلسله‌دن اولورسن اول وقتیكه اوزگده لایق اعتنا بر شی یوخدر خلق نظرنده قدر وقیمتكی ایترمش اولورسن. آنجاق بر شیئه اعتقادم درست و ایناناماقم محكمدر، اوده بودر:

علوم و فنون عالمنده بر معرفت و مهارت قازانارایسه‌ك، لازمنجه بیلیك حاصل ایدوب اوزگدن سوگره گلنلره اوز علم و بیلیكگدن بر ثمر و اثر قویار ایسه‌ك اولوقت اوزگی خوشبخت حساب ایتمگه حقك اولار. دارعقبایه رحلت ایدندن سوگره بو دنیاده گنه یاشامش كمی اولورساك. بوله بر عقیده‌ده

اولدیغمدن و بو عقیده‌یی سیودیگمدن‌در که اوگا خدمت ایتمگی اوزیمه واجب بیلوب بر نچه اثرلری قلمه آلماغه جسارت ایتمشم..»

همان اثرلرك باره‌سنده آشاغه‌ده معلومات ویریله‌جکدر.

مرحوم عباسقلی آقا غایتده زیرك، صاحب عقل و معرفت برذات پسندیده صفات ایمش که جمله معاصرلرینك قلبنده اونك محبتی وارایمش. علم و بیلوکیندن علاوه اونك چوخ روان و ظریف طبع شعریه‌سی وارایمش.

ترکی، فارسی و عربی دیللرنده بر نچه تصنیفات و رسائلی موجوددر. حاجی عباسقلی آقانك اهتمامیله قبه‌ده بر عرفا مجلسی ترتیب اولونمشدی بو ایشده اوگا آرتق درجه‌ده کومك ایدن دوستی حاجی ملا عبدالله آخوند اولوبدر. بو مجلسه عباسقلی آقانك دوست و آشنالری جمع اولوب روحانی صحبتلر ایدرلرمش.

عباسقلی آقانك وفاتدن سوگره بر مدت مجلس پوزولور و شعر بازاری کساد اولور اما سوگره‌دن قبه‌ده ینه عرفا مجلسی ترتیب اولونور و او مجلسك آدی نچه که قبه شاعرلرینك کلامندن گورونور — «گلستان» ایمش.

مرحوم عباسقلی آقا بر پاك دامن، خوش خلق، خوش کردار و حق پرست شخص اولدیغی ایچون اوز حال و شأنه مناسب «قدسی» لقبنی اتخاذ ایتمشدر.

اگرچه مرحوم اوزی شیعهٔ اثنی عشری مذهبنده ایمش اما اعتقاد جهتنجه غیر معاصرلرینه بگزه‌مز ایمش و خلفای ثلثه‌یه رفض وسب کیمی نالایق عمللره راضی اولماز ایمش.

اونك مسلکی و عقیده‌سی کلاملرندن واضح و آشکاردر و افعال‌العباده دایر اولان مسئله عقیده‌ده لاجبر ولاتفویض بل هی بین‌الامرین خصوصنده منظوم اولنمش بو بیتلر کلام بلاغت نظامندندر.

هرکس عمل زخویش نبیندنه مؤمن‌است
وان هم که نسبتش نه بحق داد کافراست

بی‌قوهٔ فعلرا بجهان چون وجود نیست.
در اختیار ماست عمل هم مقدراست.

قدسی نیکوست هرچه رسد از جناب دوست
درضمن هر فساد صلاحی مقرراست.

مرحوم «قدسی» نك متعدد اثرلرندن مشهور اولانلری بونلردر: «گلستان ارم» *) فارس دیلنده بو کتابك مألی داغستانك تاریخنه، اوضاع و احوالنه اونده سکونت ایدن مختلف طایفه‌لرك دولاناجاغنه، عادات و آیینلرنه و دیللرنه دائر معلوماتدن عبارتدر.

«آثار داغستان» کتابنك مؤلفی مرحوم میرزه حسن افندی القداری، نچه که اوزی یازیر «گلستان ارم» دن خیلی معلومات و مهم احوالات اوز کتابی ایچون اخذ و استخراج ایدوب فارسدن ترکه ترجمه قیلمشدر.

نچه که «گلستان ارم» ده تحریر اولونوبدر قدسی‌نك باشقه تصنیفاتی بونلردر:

1) «ریاض‌القدسی» ترك دیلنده. بو کتابك مندرجاتی اهل‌بیت رسول‌الله صل‌الله تعالی علیه وسلمك وقایعی خصوصنده‌در.

2) «قانون قدسی» صرف و نحو فارسی. بو کتابدن بر نسخه حقیرده واردر. مرحوم مصنف صرف و نحوك قواعد و اصولنی شرح و بیان ایتدکده هر بر قاعده و اصول ایچون فارس دیلنده بعض ابیات، رباعیات و مصرعلر تمثال گتوریر. اونلردن بعضینی فارس شاعرلرنك کلاملرندن اقتباس ایتمشدر و بعضنی اوز طبع فسون‌سازیله وجوده گتورمشدر.

3) «کشف الغرایب» فارس دیلنده — ینگی دنیانك (آمریقا) نك کشفی و احوالی خصوصنده.

4) «تهذیب‌الاخلاق» معارف اشیا بابنده فارس دیلنده.

5) «کتاب نصیحت» ترك دیلنده.

6) «عین‌المیزان» عرب دیلنده ایکی بابدن عبارتدر.

7) «اسرار ملکوت» فارس و عرب دیللرنده علم نجوم و هیئت بابنده یازیلمش اثردر بوراده مرحوم عباسقلی آقا علم نجوم‌دن ویردیگی معلوماتی قرآنك آیاتی رسول خدانك قولی ایله تطبیق ایتمشدر.

8) «عمومی جغرافیا» فارس دیلنده.

9) «مشکات‌الانوار» فارس دیلنده اخلاقه دائر منظوم اثردر.

10) «مرآت‌الجمال» فرسجه اشعار.

---

*) و اثری مرحوم عباسقلی آقا اوزی روسجه‌یه ترجمه ایدوب ایمپراطور روس نیقالای اوله تقدیم ایتمشدر و ایمپراطورك امریله طبع اولونمشدر.

11) « کتاب عسگریه » ـ قبه اهلندن عسگر آدلو بر جوانڭ کیفیت حالی و گذارش مآلی خصوصنده تصنیف اولونمشدر.

بو خرداجه و بامزه ترك لساننده نثراً و نظماً تألیف اولنمش برحکایه‌در. مرحوم میرزا ابوالحسن بك وزیروف (ضوئی) تخلصڭ «قواعد ضوئیه» نام مجموعه‌سنده طبع اولونمشدر.

بونلردن علاوه مرحوم عباسقلی آقانڭ بر چوخ تصنیفاتی و هر قسم اشعار و کلامی واردر حیفا که اونلر بو حالده چتینلك ایله تاپولور. حقیر بو باره‌ده چوخ چالشدیسه‌ده که اونلردن ممکن اولان قدری اله گتورسون ـ میسر اولمادی بو خصوصده مرحوم میرزا حسن افندی القداری سوز ویرمشدی. صد افسوس که او گاده اجلدن مجال اولمادی. آنجق مهدی بك حاجینسکی واسطه‌سیله «نصیحت نامه» دن بر نسخه الیمزه یتشدی و قبه شاعرلرنڭ ترجمهٔ حالی و اشعار و آثاری خصوصنده بر چوخ معلومات اولجنابڭ همت و سعییله حاصل اولوندی. الله اوندان راضی اولسون!

باری الده اولانلره قانع اولوب اونڭ قوهٔ شعریه‌سنی و درجهٔ کمال و معرفتنی و فی‌الجمله هانسی بر مسلك و روشده اولماسنی بیان ایتمك ایچون نمونه‌لر گوسترمگی لازم گوردیك.

« کتاب عسگریه » نڭ باشنده مرحوم عباسقلی آقا بو گونه لسان بلاغت سنجیله گفتاره گلوب دئیور:

« پا بستهٔ سلاسل محنت و گرفتار زندان محبت فرو بسته دام و الم و پامال اندوه ملال، بلبل گلزار محنت « قدسی » شوریده حال بو رسم دل آوز ایله فرقهٔ اولوالالبابه بیان مافی‌البال ایتمش کم ریاض وجود بشریه‌ده قسم ـ قسم محنت و اندوه نهالی ید قدرت ایله اکیلوبدر و انسانڭ، سینه‌سی بش گون مسرور اولسه‌ده اون گون غم و غصه ایله مالا ـ مال اولور. با این همه لابداً عالم صورتده اقتضاء طبیعت بشری اولدر که هر کیمسه گر گدر بر نوع منظور ایله جلاء بخش دیدهٔ دل اولوب اوقات شریفه‌یی ضایع و عمر عزیزنی بیهوده کیچورمه‌سین و بزم حوادثده جام غفلتدن طبع طالب هوشیاره بادهٔ جهل ایچورمه‌سین.

هر دلده که یوخ نشانهٔ عشق،
آرایش غم، فسانهٔ عشق

البته دگل کماله قابل
اوقاتی کیچر ـ ولی نه حاصل؟

بی بهره قالور بو مدعادن
تحصیل لذایذ صفادن.

ای دل دوتا گور خیال ذوقین
تا درك ایده‌سن، وصال ذوقین.

عشق ایله جهانده بی‌نیاز اول
اما روشگده پاك باز اول!

دهر ایتسه اگر جفا اراده
سندان کمی سخت‌دور وفاده

ور باشگه چالسه دست ماتم
چاکوج کمی چرخ ـ چکمه‌سن غم!

آه ایله اولور دهن یولی بند
لبریز شراره ـ کوره مانند.

قدسی‌نڭ بو کلام موزونی ـ خوش مضمون ولایق تحسین کلاملردن بریسیدر. اوقاتنی دنیاده بی خبر و بی اثر کیچورنلر و قلبلری مهر و محبتدن خالی قالانلر، فراقڭ جفاسنی و وصالڭ صفاسنی گورمیینلر، دنیانڭ کشمه ـ کشینه، برکنه و بوشنه دوشمیینلر انواع زحمتلره و اقسام مشقتلره دوچار اولمیانلر، مراد و مقصده واصل اولماق یولنده جاندن و باشدن کیچمیینلر ـ البته بی‌جوهر، کثیف و غافل کسلردر که اونلرڭ وجودیله عدمی ـ بیننده بر تفاوت یوخدر. اونلر ـ نجه که شاعر دئیور:

« بی بهره قالور ـ بو مدعادن
تحصیل لذایذ صفادن! »

کوکل ایونی عشق ذوق و هواسیله معمور ایدنلر و محبت نوریله ایشیقلاندرانلر، روشلرنده پاك باز و مستقیم اولانلر دهرك جفاسی مقابلنده کرگدر زندان کمی سخت دورسونلر و دست قضا یاس و ماتم چکوجنی اونلرك باشنه چالدقده غم و الم چکمه‌سونلر، هر بر جهتده اوز قصه و نیتلرنده، روش و مسلکلرنده ثبات و دیانت گوسترسونلر.

قدسی‌نك آتیده درج اولونمش مخمسی دخی یوخاریده یازدیغمز بیاناتی بر نوعی تصدیق ایلیورکه عاشق صادق دوست یولنده ثابت قدم اولوب کرگدر جان و باشدن کیچسون:

مخمس قدسی:

دلا! عزم ایله‌سن بلبل صفت گلزاره بسم الله
مرادك اولسه میل ایتمك فغانو زاره بسم الله
گر ایسترسن مدام اولماق جگر صدپاره بسم الله
غرض فکرك تماشادر اگر دلداره بسم الله
نظر قیل لعل جان بخش رخ گلناره بسم الله

تمناسنده گون گوندن منی دلخونی شیدا قیل
گرکمز نام وناموسم غم عشقیله رسوا قیل
ویروب دنیاو دین نقدین متاع وصله سودا قیل
اگر یوق دست رس سودایه باری کیت تماشا قیل
گلوبدر یوسف گل پیرهن بازاره بسم الله!

چکردك آرزو دایم دیردك شوق یار ایله
که دوشسون اتفاق وصلت اول سیمین عذار ایله
ایدیم جانم اوگا تسلیم ذوق و اعتبار ایله
دوروبدر اول بت سرمست تیغ آبدار ایله
سوزك گر دوغرودر ای عاشق بیچاره بسم الله

دیمشدك ای بت ترسانگه برهم زن عالم
که ایتمه‌م عاشقمدن من یمان گون التفاتم کم
آلوبدر صبره‌ی درد و بلا جان قصدین ایلر هم
اگر اقراری ثابت سن وفا هنکامیدر بودم
ترحم قیل، قدم باس دیدهٔ خونباره بسم الله

اولوبدر غرق خوناب جگر جشم ترك قدسی
یانوبدر داغ محنتدن دل غم پرورك قدسی
گتور تقریره بر بر یاره عرض ایت غملرك قدسی
اگر بو شیوه‌دن دلگیر اولورسه دلبرك قدسی
شروع ایله بر اوزگه وجهله اظهاره بسم الله

قدسی‌نك بو مخمسینی علی بك حسین زاده «فیوضات» نام ژورنالنك 28 نمره‌سنده شاعرك اوز تصویری آلتنده درج ایتمشدر. «قواعد ضوئیه» ده دخی بو مخمس مطبوعدر. غزللرندن برایکی‌سینی نمونه ایچون بوراده درج ایدیریك.

غزل قدسی:

آرزو ایلر کوکل دلدار کلسون گلمه‌دی
زلفی کافر گوزلری خونخوار گلسون گلمه‌دی.

هر پری‌وش جلوهٔ حسن ایلمش من گوزله‌دم
دلربالر فوجنه سردار گلسون — گلمه‌دی

جانه گلدیم بیوفالر الفتندن ایسترم
بر وفا رسمنده ثابت یار گلسون — گلمه‌دی

درد و محنت کیچدی حددن بسکه چکدیم انتظار
گوزلدیم اول شوخ گل‌رخسار گلسون — گلمه‌دی

لهجهٔ جان‌پروروندن شور سالسون عالمه
عندلیب ساحت گلزار گلسون — گلمه‌دی

ایسته‌دیم قدسی دئیوم وصف جمالین دلبرك
کوشش ایتدیم زینت گفتار گلسون — گلمه‌دی.

ایضا غزل قدسی:

چوخ گوزده سرمه الده حنا یوزده خال اولور
نسبت بو قاش و بو گوزه بگزه‌ر محال اولور

قاف قاشڭ اوتای تیلڭ ـ لام ایلرڭ
عالمده ال بر ایله‌سه بالله قیال اولور

لوح خیاله هر نجه طرح ایلسه‌م قاشك
گلمز خیاله آخری محض خیال اولور

سر دهانی سوردوم او شکر دوداغدن
پنهان دانش بو سری دیدی قیلو قال اولور

کورجك او آتشین یوزیگی نطقم اولدی لال
قدسی! جرس دوشنده اوده زنگی لال اولور

قدسی‌نڭ نظمیله یازیلمش بر نامه‌سی دخی اونڭ گوزل شعرارندن بریسی‌در.
همان نامه بوراده عینیله درج اولونور:

سن اونده صفا ایله
دل جولر آراسنده،
من قالمشم آواره
گرجولر آراسنده.

دردو غم هجراندن
غربتده پریشانم
دوندی جگرم قانه،
قیغولر آراسنده.

گورجستان گوزللرینی شاعر تعریف ایدوب دئیور:

بر یانه اگر باخسام
غم چکمك اولور بیجا،
بونلر کمی مه طلعت
خوش خولر آراسنده.

هر جانبه عزم ایتسه‌م
ازبسکه گوزل چوخدر،
طوطی صفتم حیران
گوز گولر آراسنده.

ابر ایچره گونش مانند
پرتو سالور آفاقه.
رخساره‌سی هرشوخڭ
گیسولر آراسنده.

یوز عشوهٔ مهر ایله
عاشقلره میل ایتمك،
بو شهرده عادتدر
مه‌رولر آراسنده.

بونلری گوروب قدسی
هر کیمسه که عاقلدر.
قیلمز اوزینی رسوا
بدگولر آراسنده.

قدسی‌نڭ بو کلامنه نظیره اولارق قراباغ شاعرلرندن بر نچه‌سی بو مثللو شعرلر یازمشلر. اونلردن مشهوری میرزاعلی اصغر «نورس» تخلصلو شاعرڭ غزلیدر که بو سیاق باشلانور:

کوگلم ایله پنهاندر
گیسولر آراسنده،
شانه گزوبن تاپماز
یوز مولر آراسنده الخ..

بو غزل اوز موقعنده یازیلاجقدر.

روسلرڭ ادیبی و تمثیل نویسی (قریلوف) ڭ تمثیلاتدن «ایشك و بلبل» عنوانیله یازیلمش قصه‌یی مرحوم عباسقلی آقا ترکه بو گونه ترجمه ایتمشدر:

نقلدر بابلی گوروب ایشك
دیدی قلبمده واردرعقدهٔ شك

خالق ایدر صوت لحجه‌گی تعریف
ایسترم من هم ایلیوم توصیف

ای اولان حسن صوتده معروف
ایله بو شك عقده‌سین مکشوف!

خلق اقوالی تا اوله معلوم
صدق و کذبنی من ایدوم مفهوم

ایت بودم بر نوای خوش آواز
قیل قبول التماسم ایلمه ناز!

ایشکك التماسین اول بلبل
چون قبول ایتدی ایلدی غلغل

گوشینی دوتدی خرکه چون ناسوس
اوزی هم دوردی ساکت و سالوس.

ایشیدوب صوت نغمه‌سینی تمام
دیدی صد حیف ـ حیف مدام!

گرچه عالم ایچنده سن مشهور
شهرت کذبه اولمه سن مغرور!

نغمه‌ده نقص چوخ و لیك افسوس
سکا تعلیم ایتمیوبدی خروس.

نه خوش آوازدر خروس صبا
قلبی شاد ایلیور قلاندا نوا!...

بلبله سوزلری ایدوب تأثیر
دیدی خوشدر سکا همیشه نفیر!

لحن صوتم ایدر جهانه اثر
سکا تأثیر ایتمه‌دی ای خر!؟

بلبل آزرده ایلدی پرواز
بومثال ایله چوخ اولور پرداز

اول کسك حالی‌ماتدروحیران
اوزی عاقل مرجحی نادان

بزه خالق اوله معین و پناه
جاهل حاکم ایدنده عمری تباه!

بو تمثیلی ایمدیکی حیات اوزره اولان شاعرلریمزدن بعضلری تعلیم اطفاله مخصوص ترتیب اولونان کتابچه‌لر ایچون روسدن ترکه ترجمه ایتمشلر، ولی هیچ بری بویله خوش سبکده و شاعرانه ترجمه ایده بیلمیوبدر.

بوراده قدسی تمثیلی سوز به سوز تحت‌اللفظ ترجمه ایتمه‌یوبدر. آنجاق اونك معناسنی اوزی خوشلادیغی طرزده نظمه چکوبدر.

(قریلوف) بلبلك گوزل نغمه‌لرنی و ظریف صوتنی توصیف ایدوبدر. عباسقلی آقا ایسه ایشکك حالتنه و اونك خروسی مدح ایتمه‌سنه دقت یتوروبدر، ایشکك نه حالت اوزره بلبل اوخودیغی اثناده دورماسنی شاعر آرتق مهارتله بر بیتده بیان ایدیر:

کوشنی دوتدی خرکه چون ناسوس
اوزی هم دوردی ساکت و سالوس.

عباسقلی آقانك بو شاعرانه ترجمه‌سی هر بر قرائت کتابچه‌سنی زینتلندره‌بیلر. ولی چه فایده هر کس اوز یازدیغنی سویر، یاخشی یمانه ترجیح ویره‌ن یوخدر.

مرحوم عباسقلی آقا هجو یازان و لغو سویله‌ین شاعرلریمزدن دگل ایدی، اونك یازدیقلاری یا حقیقی عشقدن، یا علوم متنوعه‌دن ویا پند و نصایحدن عبارتدر. ولی تبریز بلده‌سنه مسافرت ایدوب اوراده بر نچه مدت مکث و اقامت ایتدیگی زمانی تبریز اهلنك شأننده بر نچه قلیجدن کسگینراق شعرلر یازمشدر که اونلردن بعضنی بوراده درج ایدیروك.

ایا گروه ستمکر اهالی تبریز
وفا یرینه جفا سزده بو نه عادتدر؟

نه علمه طالب اولان وار، نه معنیدن آگاه
گوروم الهی داغیلسون – نجه ولایتدر؟

نه راه رسم نصارا نه شیوهٔ اسلام
نه بت پرست سلوکی – بولر نه ملتدر؟

نه قدر سیر ایلدیم کوچه ایله بازاری
آدم چوخ آز گورونور ازدحام کثرتدر.

وفوری واردر اوچ فرقه‌نك بو کشورده
آخوند ایله خر و خان بی حد و نهایتدر.

آنك عمامه‌سی رنگین بونك یوکی سنگین
خصوصی اول برینك جبه‌سی قیامتدر!

خری چخارت آرادن بونلره شباهتی یوخ
او بینوانك ایشی رنج ایله ریاضتدر

آخوند ایله خانه هر طعنه ایله‌سن یاراشور
بو مفته خورلرك اندیشه‌سی شرارتدر

کیمك که خلقی مزیندر ایستمز زیور
کیشی اوزین بزمك جهاندن علامتدر.

ینشدی ایش او یره هر کسك که سقالی
حنالو اولسه اوزون حرمتی زیادتدر!

ها بیله اولسه – پاراق تازی – تولادن یگدر
سوری ایچنده سییز صاحب کرامتدر!

بو شعرلری مرحوم عباسقلی آقا هشتاد سنه بوندن ایره‌لو یازمشدر. اگر ایمدی ابراهیم بگك «سیاحتنامه» سنه دقت یتوریلسه یقین‌لك حاصل اولار که بو مدت متمادیه‌نك عرضنده تبریز اهالی‌سینك احوال اجتماعیه‌سی، اوضاع معیشتی

و اخلاق رذیله‌سی سابقی قرار اوزره دوام ایتمکده‌در. بو اوزون مدتلرده جمله ملتلر آییلوب ترقی ایتدکده مسلمانلر یاتماقدان اوصانمادیلر – یاتدیلر و بویله فنا حاله دوشدیلر، مغلوب و مأیوس اولدیلر...

بیله روایت اولونور که قدسی جنابلری تبریزده اولان زمانی محرم‌الحرام آیی ایمش، اوراده ولی‌عهدك زیاده شکوهلو و پرزینت تکیه‌سنه گذری دوشدکده اونك دیوارنده بو شعری یازیلمش گوروبدر:

«بو سرباز و اساس شاهزاده
اولیدی کاش او دمده کربلاده!»

مرحوم قدسی بر نوعی فرصت بولوب اونك آشاغه‌سنده بداهتا بو جوابی قید ایتمشدر:

«بساط جنك اولان ساعت قاچاردی
قویاردی سرور دینی آراده!»

بو کیفیتك حق و صواب اولماسی راوینك عهده‌سنه حواله اولونور.
مرحوم حاجی عباسقلی آقانك فارس دیلنده یازیلمش بر چوخ آبدار و دل‌پسند اشعاری واردر که اونلردن بعضاری فارسلرك بیوك شاعرلری یازدیغی کلامه برابردر. بوراده آنجاق اونك عشق حقیقی باره‌سنده یازدیغی مثنوی‌یی درج ایتمکله اکتفا ایلدیك.

مثنوی عباسقلی آقا:

ای خدا خواهم غم و رنج و بلا
ای بلایشرا تن و جانم فدا

می جهد بیرون دل دیوانه ام
میکشد بر جانب میخانه ام

شوق خود سوزیست ما پروانه ایم
لیك محتاج یکی پروانه ام

پاك سوز این نیم سوز خویشرا
نوشدار و بخش سینه ریشرا

عشق شیرین بر سرم شوری فکند
کوهکنرا باز شد تیشه بلند

کوهکن من نیستم نه وامقم
من بر شیرین و عذرا عاشقم

عاشقم بر لیلیء کش کاروان
چون جرس در شورشند و درفغان

دارد او یك محمل ناقه جهان
جمله اندر زیر بارش ناتوان.

ای جهان حیران و سرگردان تو
وی تن و جانم بلاگردان تو!

ای تو معشوق ای تو عاشق ای تو یار:
ای تو قاضی، ای تو منصور ای تو دار!

مرمرا دادی دل دیوانهٔ
خانه سوزو از خرد بیگانهٔ

با محبتهای خویش آمیختی
بر درونم عشق لیلی ریختی

عشق لیلی شعله‌ور شد در دلم
باز مجنون گشت رأی عاقلم

پاره کردم سلسل تدبیررا
من نخواهم بعدازاین زنجیررا

باز کن این سلسله ازگردنم
خود روم آنجاکه خواهی بردنم!

ازکجا من جویمت ای بی‌نشان
من ندانم درکجا داری مکان؟

گه زکعبه جویمت گاهی زدیر
گه بر خود یابمت گه پیش غیر!

گه چو عنقا بینشان کاشانهٔ
گه چو شمع اندر درون خانهٔ!

میندانم از برایت منزلی
این قدر دانم که ساکن در دلی!

آفرین بر عشق بر غوغای عشق
باز بیخودگشتم از سودای عشق!

عشق آتش زد مرا سرتاپا
مرحبا ای عشق خونی مرحبا!

عشق بر عالم فکنده غلغله
عشق شیرانرا زده در سلسله!

عشق سازد آتش آب و خاکرا
عشق سوزد خرمن افلاکرا!

عشق بر شاهان دهد عجزو نیاز
میکند محمودرا بند ایاز!

نی خطا شد — من کجا و عاشقی؟
عشق بر ترکار هر نالایقی!

عشقبازی نیست کار هیچ کس:
می نیاید کار شاهین ازمگس!

عشقی کار حسین تشنه است
کاو همی تشنه بزخم دشنه *) است!

زخم تیغ و خنجرو تیرو کمان
بر شه دین میزدند آن کافران؛

*) دشنه - خنجر، بیهوده.

او همی میکفت با سوز جگر
زنده شد جانم بزن زخم دگر!

مرمرا ای کاش صد جان میشدی!
تا همه ایثار جانان میشدی!

ای دریغا جانم از یك بیش نیست!
تحفهٔ زین بیش در درویش نیست!

می ندارد مغز آن عاشق که پوست
چاك می نتوان زدن در راه دوست!

مغز چه بود. پوست چه بود دوست ـ دوست!
عاشقانرا عین مقصود اوست ـ اوست!

ای گمان دارید گویا ای گروه
کز عطش من آمدستم برستوه؟

آب اگر خواهم زمین دریا شود.
خاك در آفاق ناپیدا شود

من نه تشنه سلسبیل کوثرم،
آب حیوانست ازپا تا سرم!

حکمم ار برعکس این دوران شود
آسمان ساکن زمین گردان شود!...

بردرید ای کافران این پرده‌را
هم نهید این قالب افسرده‌را؛

این تن لاغر میان ماست هان
برکشید این پرده‌را خوش زین میان

نی خطا شد تن هم از جان است جان
جان زتن باشد اگر بینی عیان

می ندیدی چونسراید مولوی
بلبل باغ جناندر مثنوی؟

«تن زجان و جان زتن مستور نیست
لیك کسرا دید جان دستور نیست»!

قدسی‌نك بو مثنویسی استاد محترمی اولان جلال‌الدین رومی‌نك کلامنه بگزه‌یور دیسه‌ك خطا ایتمش اولمه‌رق. محبت الهی و عشق حقیقی باره‌سنده یازدیغی بری برندن گوزل و سوزشلی‌در.

«آفرین بر عشق بر غوغای عشق   باز بیخود کشتم از سودای عشق!»

دئیوب شاعر دوغرودانده بیخودلیك حالنه دوشور و عشق حقیقی‌نی تعریف ایدیر، اوزینه خطاباً دییور: «من هارا، عشق هارا؟ عشق منم کیمی افتاده و فرومایه‌لرك شأنندن برتردر. شاهینك هنری مکسدن بعید اولدیغی کیمی عاشق‌لق هنری‌ده بزم کیمی گدالردن اوزاقدر.

عاشق اولماقلق محض کربلا شهیدی، دوداقلاری عطشدن پارچه‌لنمش امام حسین علیه‌السلامك ایشیدر که اوگا عشق یولنده، دین وحقانیت اوغورنده نه قدر خنجر، اوخ و نیزه اوروردیلرسه، ینه‌ده او سوز جگرله دئییوردی: «اوروك. سزك زخمگزدن جانم زنده اولور، کاش یوز جانم اوله‌ایدی که جانان یولنده اونلری فدا ایده‌ایدیم؟»

مرحوم حاجی عباسقلی آقا تألیف ایتدیکی اثرلردن «نصیحت نامه» یه گلد کده ـ اونلرك مالندن مرحومك فاضل، عالم و حکیم بر شخص اولدیغی گورونور.

بو کتاب (102) حکیمانه نصیحتلردن عبارتدر که مرحوم قدسی اونلری تعلیم اطفال ایچون ترقیم ایتمشدر. زیاده ساده و آچیق دیلده بو نصیحتلری بیوکارده کرگدر درگوش ایدوب اونلره عمل ایتسونلر، تا که اوزاری ایچون نجات و سعادت یولنی بولسونلر. کتاب «نصیحتی» مرحوم قدسی جناب حقه حمد و ثنا ایدوب و رسول اکرممزه صلاة و سلام گوندردکدن سوکره بویله باشلیور:

«اما بعد ـ بیله دئیور گنه کارلغه و عاجزلغه اقرار ایدیجی بنده عباسقلی‌

ایکنجی میرزا محمد خانڭ اوغلی با کوئی، الله اونلرڭ هر ایکیسنه جنت ایله نجات ویرسون! هر چند اوشاقلره تعلیم ویرمکدن اوتری آختاردیم آرالقده بر نسخه گورمه‌دیم که لفظده و معناده آسان اولوب اونلرڭ خلقلرنڭ گوکچکلگنه دلالت ایلسون.

دانشیلمش و یازیلمش نسخه‌لرڭ بعضی‌سی عبارتده و بعضی‌سی معناده برنوع قاریشیقدر که چوخ تعلیم ایدنلر اوزلری اونلری آنلامیورلر و بر پاره‌سنده دخی مطلبلر ایله اوزون و پریشاندر که اونی ضبط ایتمك و آڭلاماق مشکل گورونور؛ بو سببدن بو سوزڭ معناسندن که «العلم فی‌الصغر ـ کالنقش فی‌الحجر» یعنی اوشاقلقده علم اوگرنمك ـ داشده نقش سالان کیمیدر. غفلت واقع اولماسون، خلقڭ گوکچکلکنی ایستین گرکدر اوشاقلقده درس ویرسون، چونکه سوگره‌دن پیس اولان خاصیت و عادتلر برقرارلق سببیله طبیعتده قرار دوتسه ـ علم و ادب انسانه مشکل اثر ایلر. پس بونه گوره تاریخ اسلامیه‌نڭ (1252) نجی ایلنده بر مختصر کتاب که عبارات و معناده آسان و آشکاردر «نصیحت» آدیله آدلانمش اولسون تألیف ایتدم بیله که منتلری باغشلیان اللهڭ مرحمتنه امید دوتورام که اونڭ فایده‌سی اوشاقلره آرتقراق اولسون... اوشاقلره خطابدر:

منم عزیزم! سن انسانسن الله تعالی انسانی عالمده هامی شیدن یاخشیراق یارادوبدر. گورمیرسنکه حیوانلر او قدر گوج و بیوکلك ایله انسانڭ الندە گرفتاردرلر. بو آنجق ایشلرڭ طرزنی بیلمك سببدندر، بو انسان طایفه‌سینڭ آراسنده دخی هر کس ایش بیله‌ن و یاخشی ایشلیدر ـ همیشه حرمتلو اولور. پس یاخشی ایشلمکڭ و ایش بیلمکڭ طرزنی اوگرنمك لازمدر ـ او آدملردنکه یاخشی ـ یمانی تحقیق و تجربه ایله معلوم ایدوبلر: اونلرڭ سوزلری بزدن اوتری نصیحتدر...» بوندن سوگره نصیحتلرڭ یازماغنه شروع ایدیر که جماعه‌سینڭ بورایه گنجایشی یوخدر.

بو مقدمه‌دن محترم اوخوجیلرمز گوریرلر که مرحوم قدسی نه قدر عالم و فاضل بر شخص ایمش‌سه‌ده ـ یازیسنده ساده‌لکی و کشاده‌لغی غلیظ و دولاشیق عباره‌لره ترجیح ویریرمش.

بیوك ادیبلرڭ یازیسی همیشه بیله آچق وساده اولور. میرزا فتحعلی

آخوندوفڭ، قاسم بك ذاکرڭ، حسن بك ملك زاده‌نڭ آثار قلمیه‌لری بزم بو قولمزه شاهددر. روس شعرا و ادیبلرندن اڭ مشهورلری: پوشکین، نیقراسوف، تورگینیوف، تالستوی، و چیخوف اوز اثرلرنی بویله آچیق، ساده و روان دیلده یازوبلر.

غلیظ، چتین و دولاشیق دیلده یازان ادیبلرڭ فکرلری‌ده دولاشیق اولور، اونلرڭ اثرلری چتین و آغیر اوخونولور و انسانه فرح عوضنه ـ غم و کدر گتوریر...

کتاب «نصیحت» دن بر نچه نصیحتلر:

... اخلاق و آداب و خلایقله حسن معامله و معاشرت ایتمك بابنده یازیر:

ـ هر کسه که یتشدڭ سلام ویر، اگر سڭا سوز دیسه اوڭا ادب و حرمت ایله جواب ویر تا هامی‌سنی دوست و عزیز دوتسون.

21 ـ اویله کمسنه‌لر ایله یولداشلق ایله که بیوکلر اونلاره یاخشی دئسونلر، اجلاف و هرزه‌گو آدملردن اوزاق اول، تا سن دخی اونلار کمی اولمیه‌سن.

22 ـ چون بر آدمی محتاج گوردڭ هرنه قدر ممکن اولسه اوڭا کومك ایلمکده مضایقه ایلمه تا اینکه اوزگه‌لر دخی احتیاج وقتنده سڭا کومك ایلسونلر.

23 ـ هیچ کسڭ یمانلغنی بر شخصڭ یانده دانشمه، چونکه او آدم اگر دوستدر سنڭ حقڭده بدگمان اولار، اگر دشمندر سنڭ دیدیککی او کسه یتوره‌ر.

24 ـ یالان دیمکدن اوزگی ساخلا چون بر کیمسنه بو خاصیتی سنده بیلسه سنڭ دوغرو سوزکه دخی باور ایتمز.

25 ـ بر شخصیکه گلوب اوزگه‌نڭ عیبنی سنڭ یانڭده دیسه اوندن اوزاق اول که سنڭده عیبڭی اوزگه‌لره دیه‌ر.

27 ـ غضب وقتی انسانڭ حالی پریشان اولور. اوزگی او حالده هامی شیدن قراغه دوت. بر ایشیکه ایلمك ایستەدڭ غضبڭ ساکت اولاندن سوگره ایله.

29 ـ بیکارلقدن قورخ که هامی عیبلردن پسدر. بونی بیلمه‌لی سنکه هیچ بر شی عالمده بیکار دگل.

30 – هامی شئیی الله تعالی اوز عالمنك نظامندن اوتری سببلر یارادوبدر که بریسی اوبریسز قائم اولماز. سنیده اونلاردن بریسن، اگر بیکار اوتورارسن داش و پالچق سندن یاخشیراق اولار، چونکه اونلار تعمیرات ایشلرینه گرکدر.

31 – علم و کمالك تحصیلنی هامی ایشلردن عزیزراق سای اوندن اوتریکه هامی شیلر اونلارك واسطه سیله میسر اولار.

35 – شوخلغی و ظرافتی اوزگه عادت ایلمه اوندن اوتریکه نظرلرده خفیف گورونرسن. ریشخند سببله اوزگه‌لر سندن اینجیرلر، حتی احتمال وارکه یمانلیغه دخی قصد ایله‌سینلر.

36 – مباحثه‌ده اگر برکیمسه‌یه غالب اولدك ایله ایتمگه اونك نادانلقی حاضرده اولانلره معلوم اولسون تا اینکه بو سببدن سنك عداوتك اونك یورگینده مقام دوتسون و اوشخص دخی سندن انتقام آلماقدن اوتری فرصت وقتنی گوزله‌سین.

37 – دانشیق وقتی کفتگو فرصتنی اوزگه‌لره ویر، احتمال واردر که حیله کار شخص سهو ایدوب مدعینك حقیقتنی بیان ایلسون. اگر سن چوخ دانشساك خطا و نقصان سنك طرفگده اولور.

40 – چون بر مصیبته گرفتار اولدك صبر ایله و اوز مصیبتگی خلقیك یانینده اظهار ایلمه که اگر دشمندرلر سنك مصیبتك اونلارك طعنه سبب و قوتلرینك آرتق اولماقنه باعث اولاجقدر و اگر بیگانه‌درلر اونلرك نظرنده حقیر اولمش اولارسن و اگر دوستدرلر اونلارك غمگین اولماقنه و سنك مصیبتیگیك تازه‌لتمکنه باعث اولور.

41 – پاك دامنلغی، یعنی تمیز خاصیتلغی اوزگه عادت ایله هرکسیکه فساد ایشلره مرتکب اولار اونك دینی و حیاسی گیدر و خلق ایچنده تیز بی آبرو و رسوا اولار.

66 – نه قدر که یاخشیلق احتمالی وار اوزگه‌لری یمانلغه حمل ایلمه بلکه او یاخشی ایشدر آنجاق سن اونك مصلحتنی بیلمیرسن.

68 – او شیئکه اوزگه گوره یمان سایرسن اوزگه‌نك حقنده روا گورمه تا اینکه اونك جزاسی اوزگه‌دن سگا قایتمه‌سین.

71 – هیچ برکسك ضررنه راضی اولمه، آلیش ویریشده پاك حساب اول امانته خیانت ایلمه تا که الله تعالی‌نیك غضبنه گلمیه‌سیك و خلایقك مردودی اولمیه‌سن.

73 – اوز قونشولاریك و همشهر آدملرینك یاخشیلقنه چالش تا اونلارده سنك ایله همین شیوه‌ده رفتار و مراعات ایله‌سینلر. سن بر نفرسن اونلار چوخدر، برنفرك احتیاجی چوخه اولماق آشکاردر.

80 – برکسك عداوتنه یورکگده یر ویرمه که سنك دینیگیك و یورگیگیك راحتلغنی برهم ایدر.

84 – یمان ایشیکه ایلرسن اونك فایده‌سی سندن اوتری قالماز اما اونك گناهی و بدناملغی سگا باقی قالار.

85 – یاخشی عملدن ایکی دفعه لذت آپارارسن. بریسنی او ایش ایدن وقتده، بریسنیده او ایشك ثمره‌سی سگا یتشن زمانده.

87 – چون هامی شی ایچون عالمده زایل اولماق احتمالی واردر اوزگی هیچ زاده ایله باغلاما که مباده بیرگون او شی زوال تاپسه سنك زندگانلغك مشکل اولسون.

89 – فقیرلکدن و بدبختلکدن شکایت ایلمه که عالمده سندن فقیر و بیچاره‌راق چوخ واردر، اونلار اگر سنك حالگده اولسه ایدیلر چوق شاداق ایدیردیلر.

96 – بدبخت او شخصدر که برکسك حقنده یاخشیلق ایتمك فرصتی اولدقده ایتمیور باوجود اینکه انسان ایچون شکر ایلمك واجبدر که او اوزی کمی بر آدمه ولی‌النعمه اولوبدر.

بوراده بوقدر یازیلانا اکتفا ایتدك، جمله‌سی گوزه‌ل نصیحتلردر که اونلاری درگوش ایدنلر بختیار گیمسه‌لردر. موما الیهك یازدیغی نصیحتلر بری – برینه باغلیدر و یك دیگرینی شرح و بیان ایدیر ولکن بز بوراده یازدیغمز انسانك مختلف حال و خاصیتلرینه و خلایقله حسن معاشرتنه شامل اولانلریدر.

بیلمك گرکدر مرحوم عباسقلی آقانك قزی طغرا خانم دخی شاعره ایمش آشاغه‌ده یازیلان شعر اونك کلامندندر:

طغرا خانم عالم آرا چونکه عزیزم
عباسقلی آقا قزی زهرایه کنیزم.

عاشق پری و عاشق ابن جانی که آشاغیده ترجمهٔ حاللرندن بحث اولونه‌جقدر اونك شأننده گوزل شعرلر یازمشلر. او جمله‌دن عاشق پرینك میرزایه خسته اولدیغی حالده یازدیغی نامه‌در که بوراده ذکر اولونور.

نه یاتوبسن لحاف بستر ایچنده
بیمارسن نه‌در بس حالك سنك
عشقك مریضینه منده طبیبم
بیان ایله بگا احوالك سنك

اسم شریفگز آده یتشسون
مطلب آلوب هر مراده یتشسون
شاهلر شاهی اوزی داده یتشسون
حفظنده ساخلاسون زوالك سنك.

بارالها گلزارنه قیماسون
خسته دوشوب بیمارنه قیماسون
شیرین ـ شیرین گفتارنه قیماسون
باغشلاسون قاشی هلالك سنك

بر مثلدر باغبان اولان بار چکر
عندلیبك میلی گلزار چکر
اللهنه بنده آه و زار چکر
غم چکمه کاملدر کمالك سنك

من پریم عشقه زارم نیلیوم
درد دلدن خبردارم نیلیوم
بوردا اورا انتظارم نیلیوم
شفالنسون نور وصالك سنك

میرزا حسن «میرزه» تخلص

«قدسی» جنت مکانك معاصرلرندن قزاق شاعرلری مصطفی آقا عارف و کاظم آقا سالك‌دن باشقه قراباغ خانلقنده دخی بر نیچه خوش‌طبع شعرا وارایمش که اونلرك اسملری آتیده ذکر اولونور.

میرزا حسن ابراهیم خانك مقربلرندن علی محمد آقانك نوه‌سی و میرزا جعفرك اوغلیدر. میرزا حسن زیاده معرفتلو، خوش خلق و صاحب جمال بر ذات ایمش، طبع شعریه‌سی‌ده وار ایمش.

اوایل سننده ترك وطن ایدوب شکی خانلقنه مسافرت ایدیر و اوراده نخو شهرنده ینگی آچیلمش روس دفترخانه‌سنده منشیلك امرنه مشغول اولور، ولی عمرنك هنوز جوان چاغنده همان سرزمینده دار بقایه رحلت ایدیر، اوز وصیه‌تینه گوره جنازه‌سی اصل وطنی شوشی شهرنه نقل اولنور و شهرك شمال شرقی سینده بر ویرست کنارده دفن اولونور و او مرحومك آدیله مزارستان الان آدلانور که «میرزا حسن قبرستانلوقی» دیولور.

میرزا حسنك غربتده وفاتی اوز قوم و اقرباسنه و خصوصا شعرا و عرفا سلکنه آرتق درجه‌ده تأثیر ایلیور و هر بریسی بر نوعی نوحه ایله او مرحومك اوصاف جمیله‌سنی ذکر ایلیور. اوجمله‌دن مرزا ابوالحسن شهید تخلص بو فردی اونك مادهٔ تاریخنده دیمشدر:

شهید گفت به سال وفاتش این مصرع
هزار آه از این قامت هزار افسوس

بو مادهٔ تاریخدن معلوم اولونور که میرزا حسنك وفاتی هجرتك (1249) نجی سنه‌سنده واقع اولوبدر.

میرزا مرحوم معاصرلزی آراسنده صاحب کمال و معرفت بر شخص سایلدیغندن خاطری آرتق درجه‌ده عزیز دوتولارمش.

میرزا حسن عاشق پرینك جوابنده یازمشدر:

بو غم بسترنده محنت ایچنده
دایم فکرمده‌در خیالك سنك
درمانسز دردیمه بولونماز چاره
میسر اولماسا وصالك سنك

کوگل عادت آه و زاره ایلیور
عشق سری آشکاره ایلیور
قویمه روزکاریم قاره ایلیور
او زلفك، خطك او خالك سنك

غنچه لطافتلو لاله یوزلو سن
مستانه باخشلو خمار گوزلوسن
شرین حرکتلو شکر سوزلوسن
یوخدر یر یوزنده مثالك سنك

التفات ایلیوب آلوب جانمی
اودلاره سالوبسن دین و ایمانمی
یقین تیره ایدر شبستانمی
منوّر ایتمه‌سه جمالك سنك

سن میرزانك قدرینی بیل ناز ایله
سك رقیبلردن احتراز ایله
نجف بکه التفاتی آز ایله
هلاك ایلر منی بو حالك سنك

وینه میرزا حسن عاشق پری‌نك حسن و جمالنی بویله وصف و تعریف قیلمشدر:

لاله یکاغکده باد صبادن
اوجی ترجیقه‌لی تیللر اویناشور
سوزکین باخشندن خمار گوزلرك
حیله‌لر، فتنه‌لر، فعللر اویناشور

جمع اولوبدر حسنك بو وجاهتك
یتمه‌سون زواله چشم آفتك
یاینسه بر زمان سرو قامتك
گوزوم ایچره قانلو سیللر اویناشور

بویك یاراشقده قیامت ایلر
عشوه‌نی، غمزه‌نی بو بابت ایلر
آغ ممه کوینکه ظرافت ایلر
کمر ایله نازك بیللر اویناشور

موم‌تك انجیلمشم انجه بیلکدن
سودایه دوشمشم سیه تیلکدن
تره‌دیکجه زلفك سحر یلندن
سانه‌سن گلشنده گللر اویناشور

ایتدیکجه وصفکی میرزا مکرر
تزه‌لنوب روحیم اولور معطر
گلستاندا زلفك کمی معنبر
نه سوسنلر نه سنبللر اویناشور

وطن مألوفندن دیارغربته هجرت ایتدیکی اثناده بردلبر شیرین مقاله خطاباً آشاغیده‌کی غزلی انشادایتمشدر:

الا ای شوخ شیرین کاربی مروت خدا حافظ
غم عشقکده بسدر چکدیگیم ذلت خدا حافظ!

نکارا دور رویکده رقیبم شادکام اولدی
بنم آنجاق اولان آوارهٔ غربت خدا حافظ!

کوگللر ازدحامی شانه جوری قویمادی کوگلم
ایده زلفکده بر آسایش راحت خدا حافظ:

در کده شاد بولسن پاسبانك خاطری یتمز
بو گوندن بیله نالەمدن اوگا زحمت خدا حافظ،

حسن بو ماەرولردن وفا و مهر آز ایسته
که جور ایتمك اولور مهوشاره عادت خدا حافظ:

محمد بك «عاشق» تخلص میرزانك دوستی ایمش و آرالرینده دوستلق و مودت وارایمش.

هر ایکی‌سی عاشق پری‌یه بر نوعی عشق اولوب اونك مدحنده شعرلر یازارلارمش محمد بکك بر غزلنه جواب اولەرق آتیده‌کی شعرلری انشاد ایتمشدر:

یتشدی عاشقا اشعار موزونك بورسوا یه
همانا بخت سالدی باشمه گویا منم سایه

بونه ایام پیریدر گنه نه کشتی گیریدر؟
بوراخ بو شاغلی ای پیران منم تك باری برزایه

دولاشما شانه تك سن چوخ او گیسوی پریشانه
ایلیشسه پایگه برتوك گیدر باشك بوسودایه

بوکولمش قدیله اول سرو باش چکمز کنارندن
خدنك جانستان مشکل گیرر بیله یوزوغ یایه

کرك درد اهلی درد بن اهل دردە ایاسون حالی
گرفتارم سنك تك منده بر سرو دل آرایه

مگر معشونك عاشق قاشنی اوخشاتدی ای عاشق
یگی آیه و یا ـ یایه اگر گوگدن ینه آیه

بر آی یوزلی، قرا گوزلی، شکر سوزلی، سوزی دوزلو
بلی اینجه آغز غنچه لبی، شهد مصفا یه

بوغزلك ایکنجی بیتندن بیله آکلا شیاور که محمد بك دنده میرزا حسندن بیوك ایمیش ـ نجه که میرزا اوگا ظریفانه دئیور: سودای عشقی ایام پیریده بوشلا و بو شغلی منم تك بر نایه ـ جوانه ـ حواله ایله. بااین همه محمد بك میرزا حسن‌دن آرتق یاشایوبدر.

کربلای عبدالله ابن جانی

کربلای عبدالله شوشی شهرنده تولد ایدوبدر. صاحب معرفت و اهل حال بر ذات اولدیغی ایچون عموم اعیان و اشراف ولایت ایچره عزیز و محترم دوتورلارمش.

اخلاقی خوش، خاصیتی گوزل، طبع شعریه‌سی روان و سلیس ابن جانی مجلسلر زینتی و محفللر یاراشیقی عزیز بر وجود ایمیش.

جمله‌دەن آرتیق اونك خاطرینی مرحوم جعفر قلی خان «نوا» تخلص و قاسم بك «ذاکر» مراعات ایدرلرمیش. بدیهه گولقده مثل و مانندی اوز عصرنده یوخ ایمیش، گذرانی تجارت ایله کیچیریرمش اما مشغولیتی اکثر اوقات مشاقلقده (کیمیاگر) لکده کیچیورمش. وفاتی شوشی شهرنده هجرتك 1255 نده ـ 59 سنده واقع اولوبدر.

کربلای صفی واله تخلص ایله دوست ایمش. و آرالارینده ظرافت وار ایمیش بیری بیرینه لطیفه و هزل یولیله بامزه شعرلر یازارلارمیش بیله که مرحوم والهك کربلا زیارتندن مراجعت ایتدیکی اثناده اوگا یازمشدر:

ای صفی! شاه نجف کویی سگا مسکن ایکن
نیه اول روضه‌نی ترك ایتدك اگر آدم ایدك؟

گون کیمی اولمادی یارك سر کوینده یرك
سن مگر اهل وفا بزمنه نامحرم ایدك؟

سست رایك سنی محروم وصال ایتمز ایدی
ره عشق ایچره اگر ثابت و مستحکم ایدك!

قرب اولاد علیدر سبب رحمت حق
سنکه معنیده مگر جاهل لایعلم ایدك!

کهفك اصحابنی ترك ایتمه‌دی سك بر ساعت
سنکه انسان ایدك احمق مگر ایتدن کم ایدك !

آدم اولسیدك اگر شوقیله تا شام و سحر
یار کوینده صداقتله گزه‌ن همدم ایدك !

مستقیم اولسه ایدی عشقله طبعك دایم
حلقه‌تك درگه مولاده بسی محکم ایدك !

دست اخلاصله جانان اتگین دوتسه ایدك
شرف رتبه‌ده سلطان قمو عالم ایدك !

قنبرا ! والهی منع ایتمه که بس بی‌غم‌در
سن دخی جاهل اگر اولسه ایدك بی‌غم ایدك !

کربلای صفی واله بونك جوابنده کوی کربلادن و درگه حضرت علی‌دن مراجعت ایتمه‌سنی بیان ایدوب کربلای عبدالله جانی زاده‌یه طعن ایتمکله بیله بو شعرلری یازمشدر :

جواب واله .

نه سببدن صفی محروم در حیدردر
کیم بیلور پرده‌ده کی زشت ویا زیوردر

من اگر فیض هنر جاهلیم لعن بکا
یوخسه لعنت سکا گلسون بونه بهتان ، شردر .

صفی‌نك ضدی عزازیل ازل عبدالله
آکا باش اگمه‌دی لعنت اوخونور مضطردر

اول ابوجهل رسولك نه‌یین اکسیلده بیلور
دائما خبث نبی دلده آنك ازبردر .

نیجه کافرده که پیغمبره ابتر دیدیلر
علم تحقیقده اولار شمدی اوزی ابتردر

آرشینه اللی گزه‌ر آند ایچنی گور که بکا
ایله سویلر که گورن دیر اوزی پیغمبردر

سنك آتاك که تانور‌ـن آنی یخشی بلدن
سیرت ظاهره باخـه اوره‌گی ابتردر

کوکلی دجل اوزی ولی کعبه اوین
مؤمن ایندی قلعه‌ده‌سن ـ بوراده قنبردر

ابراهیم خانك کریمهٔ نجیبه‌سی گوهر آقا تعمیر ایتدیردیکی جامع شریفك تاریخنده انشاد ایتمشدر .

بانی مملکت شیشه که درحشمت وجاه
طعنه زد قبهٔ تختش بسرا پردهٔ ماه

یعنی سالار فلك شوکت ابراهیم خان
که‌درش برهمه خانان جهان بود پناه

گوهری داشت درخشنده و فیروزکه بود
پرتو ماه رخش بر سر خورشید کلاه

بانی مسجد و محراب شدآن گوهر پاك
اهل فردوس برین جمله براین گشت گواه

قلم اهل دعا زد رقم تاریخش
باد پیوسته گهر درصدف لطف‌الله .

آخرنجی فردك ایکنجی مصرعندن ابجد کبیر حسابیله بیله معلوم اولور که گوهر آغای مرحومه‌نك بنا ایتدیردیکی مسجدك اتمامی تاریخ اسلامك 1248 نجی سنه‌سنده واقع اولوبدر .

گوهر آقا نه قادار شاعرك خاطرینی عزیز دوتار ایمش سه‌ده آخرده جزئی بر احوالات وقوعندن مکدر اولوب شاعردن انجنمشدر :

شاعر عاشق قنبر ویا « ریاض‌العاشقین‌ك » مؤلفی محمد آقا مجتهد زاده‌نك یازدیغنه گوره کربلای قهرمان اسمنده باشقه بر شاعر گوهر آقا کیمی وجیهه

و ظریفه بر گوزلك خان کیشی بك کیمی علم و معرفتدن بی بهره بر وجوده عقد نگاح اولونماسندن رنجیده و متغیر اولوب بو فردلری خان کیشی بکك حقینده دیمشدر:

خر مهریه لایق اولمیان خر
صد حیف جهانده تاپدی گوهر!

تقدیر قضایه قیل تماشا
آخر سنی ویردی جهره باشه!

بو شعرلر گوهر آقانك سمعنه یتشدکده مرحوم کربلای عبداللهی چاغروب اوندن غیظیله تفحص ایتمش که نه ایچون اونك شوهرنی بویله بدنام ایدوبدر. شاعر آشاغیده یازیلان شعرلر ایله عذر و بهانه گتوروب اوزینی صافه چخارتمشدر.

آغا بخداوند تعالی و یگانه
اصلا خبرم نیست ازین نقل فسانه

دیریست که من هیچ نگویم سخن اما
گویند بنامم سخن ابنای زمانه

شهباز تذروی که به چنکال درآرد
آواز بر آرد همه کنجشك سمانه!

مرحوم میرزا حسن اوگا یازدیغی بر مکتوبك جوابنده جانی زاده اونی بویله توصیف ایتمشدر.

حسنا! صاحب وجه‌الحسنا سیم تنا
در گلستان وفا تازه گل ویاسمنا

راقم دفتر شاهی بدبستان کمال
مظهر در معانی بنظام سخنا

وقت تحریر رموزات، حروفات خطوط
عنبر افشان قلمت بر سر مشك خطنا

آفتابا! قمرا! دسته گل تازه ترا
طاقت تاب دلا، مونس روح‌البدنا!

مسکنت گشت شکی بی شك‌و بی شبهه‌و ریب
توی در شهر شکی ماه زمین‌و زمنا

نامه‌ات واصل‌ما حاصل‌ما کشت سرور
بمقالات لب طوطی شکر شکنا!

چه‌روا یوسف‌ما دور شود ازبر من!
همچو یعقوب شوم ساکن بیت‌الحزنا!؟

چه روا دل شود از آتش اندیشه کباب
من درین شیشه کنم کریه شوم ناله زنا!

ای نثار قدمت گوهر دردانهٔ اشك
وی فدای تو شود جان جهان دربدنا

چون سر زلف تو سودای غمت درسر ماست
حال‌ما شام و سحر هست پریشان شدنا!

یا بکش یا بسرم سایه فکن برسر راه
یا بگو عاشق سرکشتهٔ عشقم به‌منا

یعنی مشتاق توام حب‌وثنا می‌خواهم
که رسی‌سن بمنا یا برسم من به‌سنا!

مرحوم جعفر قلی خانك محبوس وار قراباغدن تفلیسه گوندریلمکی بابنده آشاغیده یازیلان مخمسی انشاد قیلمشدر:

آه کیم قالمادی جان جسمده جانان گیده‌لی
اولدی هر یرده که جانان گیده‌لی جان گیده‌لی
دوتدی ظلمت گوز ایوین شمع شبستان گیده‌لی
اولدی ویرانه کوکل گشوری سلطان گیده‌لی
یعنی سردار جهان سرور دوران گیده‌لی

گل یوزك گورمیه‌لی ـ اولمادی خندان گللر
شمع اودلاره یانوب باشنه قویدی کوللر
زلفی سوداسی ایله درهم اولوب سنبل‌لر
نجه فریاد و فغاز ایلمه‌سون بلبللر
که اولوب خار ایله همدم گل خندان گیده‌لی

چرخ رحم ایلمه‌دی دیدهٔ گریانمزه
قویدی حسرت بزی اول شمع شبستانمزه
آتش هجر ایله اود سالدی بزم جانمزه
سانجلوب ناوك غم سینهٔ سوزانمزه
گوشهٔ چشمدن اول کپریگی پیکان گیده‌لی

چخدی جون شیشه‌دن اول ماه لقا مثل گلاب
شیشه اهلینه بو وجهیله حرام اولدی شراب
سندی باشلارده هوا شیشه‌سی مانند حباب
اولدی عالمده فرح کلشنی بالمره خراب
یوزی گل، کاکلی سنبل، خطی ریحان گیده‌لی

چکه‌لی بزمدن اول لبلری می گون اتگین
دولدوروب قانیله ساغر دل پرخون اتگین
اشك سیلابی دوتار عاشق محزون اتگین
نوله فریادو فغانم دوته گردون اتگین
که قرا اولدی گونیم اول‌مه تابان گیده‌لی

منم اول قمرئی مسکین که سالوب عالمه سس
سرو گو گو دیه‌رم حزنیله تا قطع نفس
آب و دانم الم غصه یریم کنج قفس
بر زمان ایلمزم سیر گلستانه هوس
صحن گلزاردن اول سرو خرامان گیدلی

مقصدم روضهٔ کویگده بودر شامو سحر
که بوله‌فیض وصالڭله ضیا دیدهٔ تر
اوله خاك قدمڭ سرمهٔ ارباب بصر
قیله‌سن گلشن کویگده اولان موره نظر
گوره‌سن کیم نجه‌در حالی سلیمان گیده‌لی

ایضاً مخمس کربلای عبدالله ابن جانی

ای که ظلمت گه زلف ایچره یوزڭ مثل چراغ
مستو سرخوش گوزیگه قارشو یمان گوزلره آغ
اولماسون خاك درڭ گوشهٔ چشممدن ایراق
لبلرندن دهنم دردە دوا ایتدی سوراق
سویلدی آغزمه عناب لبو سیب بوخاق

باخدی مردم یوزیگه سالدی نظردن آیی
قیلدی خم شهرت ابروی لطیفڭ یایی
قدرو قیمتده‌د گل لعل لبڭ همتایی
هوس زلف سیاهڭله اولوب سودایی
که چکوب سلسلهٔ کاکل طراره دراق

گورو‌نور چهره‌لرك لاله‌یه کاگون، گله آل
قویمادی آل ایله رویڭ دل آینه‌ده حال
سرمهٔ شوخ گوزڭ فتنه‌یه سالدی فی‌الحال
قیلدی اظهار شرف کعبهٔ رخسارده خال
ورق اوز سورتدی قدمگاهڭه کلگونه یڭاق!

کاکلڭ شانه‌لنور زینت دوش ایتمك ایچون
خوش گلور خلقه لبڭ حرفی نیوش ایتمك ایچون
دل دیله‌ر شربت گفتارڭی نوش ایتمك ایچون
خلقدن وصف بنا گوشڭی گوش ایتمك ایچون
بحر آچدیردی صدفدن در غلطانه قولاق

گل خطاب ایتسه سڭا غنچه اوڭا ایله عتاب
غنچه کیمدرکه سڭا قارشو دوروب ویره جواب،
باخسه هردم یوزڭه شرمدن اولمازمی گلاب؟
نه‌در آیینه گورن دمده سنی ایلیه تاب
عکس رخسارڭ اوڭا اولماسه معناده دایاق!

دورسه آیینه مقابل یوزڭه قیلسه نظر
اوڭا یوز ویرمه نظردن سال آنی شامو سحر
غازه‌دن قویما اولا دوریڭا قگده اثر
وسمه‌و سرمه گوزو قاشیڭه میل ایتسه اگر
سرمه‌یی سحره سالوب وسمه‌یه قیل قاش‌و قباق

حسنیڭه عاشق صادق دیمه هر گمراهی
عاشق اولدر باخه چرخی دل آتشکاهی
امتحان ایله شب هجرده عبداللهی
شعلهٔ آهنه گر یانماسه چرخڭ ماهی
تیغ چك باشنی کس شمع کبی آتشه یاق!

ایضاً کلام ابن جانی.

ای ایکی گوزوم قیل بیله شهبازه تماشا
موسمدی کشاد ایت ایکی دروازه تماشا
بو نازو نزاکتده سرافرازه تماشا
گور نجه گوزلدر　　　محبوب ازلدر
لیلایه بدلدر　　　مجموعه محلدر
خوشبویه تماشا　　　آهویه تماشا
کیسویه تماشا　　　ابرویه تماشا
خنجر نه کرادر؟　　　هرپاره‌سی کوکچك　　　هرمویه تماشا
خوش صوت، خوش‌الحان، خوش آوازا تماشا
کوکلم قوشی پرواز ایله پروازه تماشا

ای بلبل جان چخ بیله رفتارنه بر باخ
قیل سیر سیاحت گل‌و گلزارنه بر باخ
یوز جان آلیجی عشوهٔ رخسارینه بر باخ
گورکم نجه جاندر　　　جان ایچره نهاندر
منظور جهاندر　　　هر غمزه‌سی قاندر
من اولدوم اماندر　　　شیرین دیله بر باخ
نازك بیله بر باخ　　　شمشاد اله بر باخ
مشکین تیله بر باخ　　　عنبر نه کرادر!
کوثر نه کرادر　　　رخساره‌سی کوکچك
گیتمه هله بر باخ!

حیواسنه، شمامه‌سنه، نارنه بر باخ
قوینده ـ نه الوان بزه‌نوب تازه تماشا؟

بر گوزلری خمار زنخدانی عجایب
بر دیشلری مرواریدر رخشانی عجایب
بر تنك دهان غنچهٔ خندانی عجایب
گور بو نه ادادر　　　جانم نه فدادر
بر حور لقادر　　　پر جورو جفادر
یا نور خدادر　　　اخلاقی عجایب
دورماقی عجایب　　　بوخاقی عجایب
دوداغی عجایب!　　　مرمر نه کرادر
گوهر نه کرادر؟　　　نظاره‌سی کوکچك
اوطاقی عجایب!

ای دل ایده‌سن کسب بو میدانی عجایب
تفصیل بهار اولدی بویور یازه تماشا:

بو سرو قدڭ قامت رعناسیده خوشدر
شهباز صفت زلف مطراسیده خوشدر
دورنا کیمی هم گردن میناسیده خوشدر

یا نجم درردر　　یا شمس قمردر
اکسیر نظردر　　یاندم نه خبردر
باخماسیده خوشدر　　سوداسیده خوشدر
زیباسیده خوشدر　　اعضاسیده خوشدر
اخکر نه کرادر　　مجمر نه کرادر؟

هم قاره‌سی کوکچك　　بیضاسیده خوشدر
گل ایمدی سن ابت بو یریشه تازه تماشا!

بوز پسته لب و لعل بدخشان بوڭا پیشکش
یوز لاله عذار آفت دوران بوڭا پیشکش
جمله نه قدر وار ایسه خوبان بوڭا پیشکش

بو حور ملكدر　　غلمانه کومکدر
بو سیم بیلكدر　　رضوان نه دیمکدر
رضوان بوڭا پیشکش　　بستان بوڭا پیشکش
ریحان بوڭا پیشکش　　جوهر نه کرادر
هم زر نه کرادر　　خونخواره‌سی کوکچك
بو جان بوڭا پیشکش

عبدالله کیمی نچه غزلخوان بوڭا پیشکش
دور صحبت میخانه‌یه گل سازه تماشا!

کربلای عبدالله جانی اوغلونڭ بوراده تحریر اولونان اشعارندن باشقه بر چوخ غزلیات و رباعیاتی و خصوصاً بد افعال معاصرلرینڭ زشت کردارلرینه دائر هجویتی و گوزل مخمساتی و اشعار مستزادی واردر که اونلرڭ بورایه کنجایشی یوخدر.

مرحومڭ هجو دیمکده مانندی یوخ ایمیش اولسبیدندر که ذاکر علیه‌الرحمه علما ذمنده تنظیم قیلدیغی کلام آبدارنده بابا بگی و جانی اوغلونی تأسفله یاد ایدوب بو شعرلری حقلرنده یازمشدر:

«یخشی هجو ایلرایدی بو دمیك آدملرنی
ساق گر اولسایدی ایمدی اول ابن جانی»
«رشتهٔ طبعمه یوخ تاب ویرن چرخ افسوس
ایلیوب خاکیله یکسان قد بابانی
گیتدی‌هم‌دردلرم بی‌سرو سامان قالدم
بو رباط کهنڭ یوخدی سرو سامانی...! الخ»

مهربانلی بابابك

مهربانلی بابابك ابن جانی‌نڭ معاصری اولوب جملهٔ عرفادن و خوش طبع شعرادن بریسی سایلورمش. هر ایکی شاعر ذاکرڭ حقیقی دوستلرندن اولوب بر نوعی اوڭ فنون شعرده استادلیق ایتمیشلر ولی اونلرڭ میل و رغبتی هجوگولیغه اولدیغی حالده ذاکرڭ هجو و هزل طریقیله سوز سویلمکه آرتق رغبتی یوخ ایمیش.

اگرچه ذاکرڭده بر چوق هجوه بگزه‌ر کلامی واردر اما اونلرڭ اکثری ادیبانه یازیلمش کلاملردرکه اوز موقعنده اونلردن بحث اولوناجقدر. ابن‌جانی‌نڭ و بابابکیڭ و باشقه‌لرینڭ ادبیاتڭ هجو نوعنه گوستردیکی میل و هوس البته بر علت و سببدن خالی دگل.

چوخ احتمال وارکه او زمانڭ شاعرلری غزته و ژورناللڭ عدمندن ناشی اور معاصرلرینڭ اخلاقنی هجو دیمك ایله اصلاح ایدرلرمیش هر حالده چوخ تأسفلر اولسونکه بابابك و ابن جانی کیمی مقتدر شاعرلر دنیادن بی‌خبر و آوروپا علومندن بی ثمر اولوب گوزل طبعلرنی هجوگولغه و لاطایل سویلمکه صرف ایدوبلر بابابکڭ وفاتی ذاکره زیاده تأثیر ایدوب اونی پریشان حال ایتمشدر و ذاکر استادنڭ مادهٔ تاریخنی آشاغیده درج اولونان جگرسوز شعرلرله اظهار قیلمیشدر:

دریغا گیتدی بر بر درد بیلنلر فرد من قالدم
جهانده خاطری غمگین دلی پردرد من قالدم

انیس مهربانم «مهربان» ده واصل رحمت
اولوب دار فناده زار صحرا گرد من قالدم

متاع جان خرید ایتدی رفیقان گرم ایکن بازار
پوزولدی رونق آنجق قالدی آه سرد من قالدم

خیالات اهلی خاك کیمیاتك ناپدید اولدی
دوتوب راه عدم اکسیر طبعان گرد من قالدم

گوروب دهرك وفاسین چکدیلر ال عیش عالمدن
بو ویران ملکده صد حیف تن پرورد من قالدم

حقیقت منزلنه یتدیلر مرد ره عالم
مگا بو عار یتمزمی همین نامرد من قالدم

ایدر سیر گلستانو بقا آغ گونلولر هریان
قرا گون ایچره کلبرك خزانتك زرد من قالدم

وزیر شاه رخ دوتدی پیاده خانهٔ فرزه
سمندو فیل لنك اولدی داغلدی فرد من قالدم

مصیبت سالینك تاریخی اما اولدی تاریخم
کوچوب استاد ذاکر بی‌هنر شاگرد من قالدم.

بو تأسف آمز شعرلرده ذاکر مرحوم بابا بگی عرفا زمره‌سنه داخل قیلوب اونك خیالات اهلندن اولماسنی و اکسیر طبعلر کمی راه عدم اختیار ایتمه‌سنی بیان ایدوب کمال تأسفله بو ویران ملکده اوزینك تن پرور اولماسنی اظهار قیلور.

آغ گونلولر دهرك وفاسزلغنی گوروب عیش دنیادن ال چکوب حقیقت منزلنه واصل اولدیقلاری و بقا گلستاننده هریان سیر ایتدیگلری حالده شاعر قرا گون ایچره گلبرك خزان تك ساراله ـ ساراله قالمشدر.

ذاکر بابا بگی مرشد و استاد کامل مقامنده قویوب اوزینی بی‌هنر شاکردلردن حساب ایدیر. حیفا که بابا بگك کلامندن هجودن سوا باشقه بر نوعی اله دوشمه‌دی که اونی نمونه گوسترەك.

نمیرلو امیر اصلان بگیك شأننده که فاسق و مردم آزار بر شخص ایمش یازدیغی هجوی بوسیاق باشلیور.

آغلیون قان جوانشیر امیر اصلان گلور
مردو مردانه اولوب عازم میدان گلور
تاخوبن شیشه سزی ایتمگه بریان گلور
معدن لافو گزاف هرزه‌و هدیان گلور
ملك‌الموت کمی آلماق ایچون جان گلور.... الخ

کربلای صفی «واله» تخلص

نجه که فوقده ذکر اولوندی کربلای صفی «واله» جانی اوغلی کربلای عبداللهك و بابا بکك معاصری ایمش. او زمانك عرفاسندن سایلان اهل ذوق و صاحب طبع بر وجود ایمش، محل تولدی «گلابلو» قریه‌سیدر، که آتا ـ باباسینك اصل وطنیدر.

گلابلو کندی شوشی اویزدنده داغ اتکنده باصفا و خوش منظره‌لو بریرده تعمیر اونوبدر. اهالیسی سلامت، اهل کیف و دماغ اولوب کونلرینی عیش عشرتده کیچورمگه معتاد اولمشلر. قراباغك عاشقلری، نی‌چی و بالابانچیلری، خوانده و نوازنده‌لری اکثریا گلابلودن چخوب اونك آب هواسیله پرورش تاپمشلر.

بو یرك اناث اهلنه گلدیگده ـ اونلر دخی خیلی گوزل، عصمتلو و جسماً سلامت آرواتلر اولوب دایه‌لق پیشه‌سیله اشتهار بولمشلر. بیله که شوشی قلعه‌سینك نجبا و خانزاده و شاهزاده‌لرینك چوخی گلابلو آرواتلرینك دوشندن سود اموب اونلرك آغوشنده نشو و نما تاپمشلر. کیم بیاور بلکه اونلرك سودلرینك تأثیربندن پناه خانك یاپدیغی شوشی قلعه‌سنده ـ که سابقده قرا قوشلر مکانی ایمش، بوقدر شعرا و ظرفا، بو قدر خوش‌الحان خوانده و بی مثل سازنده‌لر حاصله گلمشدر.

حیفا که بویله گوزل باغاو میوه‌لو و خوش صفا کند (1905) نجی سنه‌ده وقوعه گلن ارمنی ـ مسلمان داعواسنده کم فرصت ارمنیلرك غفلتاً هجوم ایتمگلری ایله تالان و ویران اولمشدی.

اهالیسیندن بر چوخی ـ خصوصا آروات اوشاق تلف اولوب ساق و سلامت قالانی یووالاری داغیلمش قوشلار کبی اطراف و اکنافه قاچوب پناه آپارمشلر. ایمدی گلابلو کندی یواش ـ یواش تعمیر اولونوب ینه سابقی حالنه دوشمکده‌در. همین بو گلابلو قریه‌سنده هجرتك (12) نجی عصرنك آخرلرنده، یعنی

(1180) نجی و یا اینکه (1190) نجی ایللرده «واله» تولد ایتمشدر. (60 ـ 70) ایله‌جن عمر ایتمیشدر. بیله که (1250) نجی تاریخده حال حیاتده ایمش. اوخویوب یازماغی شوشی قلعه‌سنده کسب ایتمشدر. علوم و معارفه و خصوصاً شعر دیمگه آرتق درجه‌ده میل و هوسی وار ایمش او جهته وقتینك چوخونی عرفا مجلسنده و شعرا دائره‌سنده کیچوررمش.

مرحوم واله دیندار، مؤمن ومتقی بر شخص اولدیغیله بیله خوش صحبت، دانشوب گولن و بامزه بر آدم ایمش. اونك ایله بابا بکك، ابن جانی‌نك و عاشق قنبرك بینلرنده ظرافت اولدیغی ایچون بری برینه هزل طریقیله سوزلر دیرلرمش. بیله که مرحوم بابا بك والهك قوجالغنی هجو ایدوب دیشلرینك توکولوب اوراق اولماقنی و آغزی کهنه خرابه‌نك اوچوق دامنه بگزه‌مکنی و ساچی، سقالی آغاروب سومیك کیمی دوم آغ اولماقنی ظریفانه ذکر ایدوب دیور که سنك باشکدن شور و هوس گیدوبدر، ایمدی سنك میلك آخرت دنیاسیله‌در اوگا گوره «خولخون سایی» *) نی چاغر گلسون عالم بقادن وعظ ایلسون.

«هر کیمسه آختارار تاپار تاپنی
سنده چاغور گلسون خولخون ساینی

صحبت عقبا ایلسون گوش قیل
لذت دنیانی فراموش قیل» الخ...

کربلای صفی اونك جوابنده بابا بکه بر نچه دوزلو شعرلر یازوب اونلرك بعض بندلرنده بابا بکه برك توخونور. همان شعرلری بویله باشلیور:

ای بابا بك سن بر یاخشی باباسن
حیف اولا کم بر آز آغزی یواسن

بوندن ازل سنکه شاعر دگلدك
فضای عشقده طایر دگلدك.

---

*) «خولخون سابی» احتمال وار که والهك عصرنده قوجه بر ارمنی اولسون که بابا بك والهی اوگا تشبیه ایلیور.

منن اوگره‌نوبسن دوشوبسن طرزه
منم ایله دانشمه هرزه ـ هرزه

دیوانه! بی غم سن گزرسن ایشسز
ایله هر یتنه دیبرسن دیشسز

نه قاندریم سنك کیمی چوبانه
آدم تشبیها تدر ـ نورس ـ خزانه

نورس اولان خزان اولور دیش دوشر
نه قسم کم بهار اوتر قیش دوشر

او دندان مبارك پیغمبر
شهید اولدی فتح قلعهٔ خیبر

خالقك، مخلوقه کوسترمه سیدر
رحلت سفرینك رهنماسیدر. الخ

بو شعرلردن سوگره واله با بابکك شأنده بر نچه بامزه هجولر سویلیور که اونلاری بوراده ذکر ایتمك مناسب گوریلمدی.

نجه که یوقاریده ذکر اولوندی بو قسم هزل و لطیفه گولاق وقتك تقاضاسنه گوره واقف ایله ودادینك آراسنده دخی وار ایمش.

مرحوم واله کربلای‌صفی‌یه گوز آغریسی عارض اولدیغنی معاصری عاشق قنبر ایشیدوب هزل طریقیله بو باره‌ده بر مخمس ترتیب ایدوب اوگا گوندرمشدی و او مخمسده هانسی درمانلر ایله نه سیاق تداوی ایتمه‌سنی و هانسی خوراکدن پرهیز ساخلاماقنی و غذاسی نه اولدیغنی بویله شرح و بیان قیلوبدر:

گوك داشیله دوز قوی آگازك باغلا قوروم قات
ای واله مشهور

زرنیخی کوکوردی گتوروب آب ایله ایسدات
جیوه ایله مقدور

نوشادری تباکویه قات آندزی قاینات
هم سرکهٔ انگور

شوراب‌و شرابیله پیاز قدرده بات ـ بات
بر آندرده نیل اور

باغلا گوزیگیك نورینه چکمه ده‌خی هیهات
قویمه که اوله کور.

تریاك ایکی مثقال یارم سوددیکن *) ایله
آیران قرا اوت

چرتدا قوشی آز سو ایله اونلره تن ایله
قطران ایله باروت

مرك موشی از نارین الت هم کتان ایله
ازوای ایله ایسدوت

مالیك اودونی روغن‌قاره تیکن ایله
ملحق ایله مضبوط

مجموعنی یغ جمع ایله برکاسه‌ده قاینات
قویمه داشه ساوور

قوامه گلوب قایناسون او یدی مداوا
دوشور یره اولدم

چکمه دخی گوز غمنی خوف ایلمه اصلا
درست ایله مرهم

خام بئزه یاخوب قدریده پنبه ایله پیدا
باغلا اونی محکم

گورمز گوزك آزار، قیامت اوله برپا
هیچ گلمز اوگا نم

گورسه گوزویك گورمگین عالم قالی هم مات
اولماز بیله پرنور

*) سوددیکن، قرااوت، چرتداقوش، بات ـ بات، قراتیکن جمله‌سی تلخ شیره‌لو نبات نوعندن درلر که استعمالی گوز آغریسینه مضردر.

غذاڭی دیوم صبحه نهار ایله چوخ ایران
آرپا چور کیلن

نارڭ شرابین ایچکیلن اوستدن ایکی فنجان
یاز نسخه سین اوگرن

چاشته یگیلن جادو قاتق توربله سوغان
صحت تاپا بدن

شامه یگیلن بالق تجوین و داراغان
ای عارف پرفن

عمرڭ نه قدر وارسه بیله کیچور اوقات
اولمه دخی رنجور

دنیاده دخی سن یمه ات بالیله یاغی
پرهیز ایله پرهیز

انار شیرین امرودایله میوۀ باغی
نه یاز نه پایز

قاون یمه گز یاندره گوزگده چراغی
گیجهڭ اوله گوندوز

مجموع شیرین شئی قیله گر عمرڭی باقی
اولسهڭ یمه هر گز

گوندردی کوڭل مرشدینه بر بیله سوقات
بر نسخۀ مزبور

سن تك طبیبڭ گوزلری آزاره دوشرمی
یازدن بر آی اوتمش

بر گوزکه قارو *) اولمیه گوز قاره دوشرمی
آزاردی بوباتمش

*) قارو بر دوراو گوز آغریسیدرکه صاحبی تور گوریر.

کورلق سڭا بو وقتده بیچاره دوشرمی
سنیڭ اوله یتمش

قنبر کیمی گوزڭ آیا پرکاره دوشرمی
سوز یرینی دوتمش

اوز نسخهڭ اولوب ایندی سنڭ اوزگه اثبات
دوتسن منی معذور

واله هزل طریقیله یازیلمش بو کلامڭ مقابلنده عاشق قنبره آشاغیده کی جوابی یازمشدر :

بو طبع طبابتلغی بر کس بیله حاشا
ای قنبر مجنون

درمانلرڭی گورسه قالور محو مقوا
لقمان و فلاطون

گوزدن و نظردن سنی حفظ ایلیه مولا
دانابی پر افسون

بر سن کیمی کحال دخی خلق ایتمیوب اصلا
اولقادر بیچون

قرخ یدی رقم گوز دواسین ایلیه پیدا
گوزدن اوزی مغبون

الله شکر گوزلرمڭ یوخدر آزاری
آخماز پیچالاغی

بر گوزگی آلوب باخ گوزیڭا سن سنی‌تاری
گور گورجه بالاغی

هجوینه گوره گوزلری کور اولمیه باری
هم کاردی قولاغی

عادتدی که ساغلار کوره کولمکدی مداری
ویرمکدی قناغی

ساق گوزلینی هجو ایدوبن ایلدی رسوا
دوشدی تازه قانون

بر گون گوزیمز قاره دوشنده نه گولورسن
کوکلك نه اولور شاد

ایللر اوزونی بورنیگی بس نییه سیلورسن
اولمش سکا معتاد

گوز آغریسنه پرهیزو غذا بیلورسن.
ای کامل استاد

بس نیه قارومال *) کمی هردم یخیلورسن
گر اولماسه ارشاد

اوز عیبکه کور اول دخی چوخ سویلمه بی‌جا
دانشمه بو مضمون

برجه دوا وار ساخلامشام آنی نهان من
ایندی دیه‌رم قان

شاگردسن اگر مندن ایشیت آنیده اوگرن
اولسون سکا درمان

چوخ کورلاریده ساق ایله کورلق المندن
قیل اوزگه احسان

گزلنجه دیوم چرتدا قوجث سوین ازرسن
دولدور ایکی فنجان

توك گوزاریکه گوزلرك اولسون گنه بینا
گزمه دخی محزون

واله او زماندن که اولوبدر سکا یولداش
اول خوش قدمندن

یوخمادن اولوب گوزلری ماندهٔ خفاش
کرك قاچا گوندن

*) «قارومال» گوزلری تور گورن صغیر

بزده گنه ساق گوزدی گورر قدر گیدر یاش
حقك کرمندن

سنك باشکه چونکه دوشوبدر ایله بر داش
دوران ستمندن

کومك سکا اولماز دخی من بعد مهیا
صددور ایده گریان

یوقاریده ترقیم اولونان هر ایکی مخمسی دوتوشدردقده عاشق قنبرك لطیفه گولقده دهاده آرتق مهارتی اولدیغی آکلاشیلور.

فی‌الحقیقه مشارالیه آرتق مهارتله گوز آغریسنه مضر اولان اشیأ و اجزائی ترکیب و ترتیب قیلوب نظمه چکمیشدر و اوز مرشدی اولان کربلای صفی‌یه مذکور دواجاتیله معالجه ایتمگی دوزلو و موزون شعرلراله توصیه ایدیر. غذا گوسترمکده دخی بر قصور قویمیور.

والهك جوابی دخی خوش آیند کلاملردر ولی عاشق قنبرك شعرلرنده حس اولونان لطافت و حلاوت والهك کینده حس اولونمیور.

مخمس واله.

شفابخش دمك اول حضرت عیسی‌دن اوگرنمش
حیات جاودانی لبلرك خضرادن اوگرنمش
کهی خوش خنده ایلر بزم‌آرا مینادن اوگرنمش
سوادکاکلیك طرحین شب یلدادن اوگرنمش
جبینك پرتو افکنلك ید بیضادن اوگرنمش

قالوب ایام سابق غمزهٔ خونریزدن قانون
مدام مجروح ایدر عشق اهلنك باغرین قیلار پرخون
دل صدپاره‌نی اشکیله چشمیمدن ایدر جیحون
ایچوبدر جام مخموری ایدر عاشقلره افسون
بو دعوی چشم مستك نرکس شهلادن اوگرنمش

قاشك طاقين گوروب مهراب منبرلر چكر خجلت
بويكدن نافهٔچين مشك عنبرلر چكر خجلت
سيه‌زلفك غمندن سنبل‌ترلر چكر خجلت
گورنده قدكى سرو صنوبه‌رلر چكر خجلت
بورفتارى نهال قامتك طوبادن او گرنمش

خيال‌جام وصليك چوخلارى مست‌ايليوب بى‌باك
غروب حسنكه شبلرسيه‌پوش اكاشوب غمناك
گورنده وصليكى هر صبح صادق سينه ايلرچاك
رخكدن انفعال ايلر مه تابان و نه افلاك
يوزك رخشنده‌لك شمس جهان آرادن او گرنمش

گل اى زاهد سن ايتمه واله ديوانه‌نى ملزم
دگل تغييره قائل كم طريق عشقه‌در محكم

هاچان اولمش جهانده عشق دردى قابل مرهم
سونده ليلى‌نى مجنون اولانده دردنه محرم
جنونلق رسمنى بو غافل شيدادن او گرنمش.

ايضاً مخمس واله درمدح رسول خدا (ص . ع)

تا هواى عشقه معلوم كه قيل‌لام‌زارلق
قامتم چنكمدر ايلر ركارم هم تارق
جسميمى انجيتدى ناله چشميمى بيدارلق
اى شه تخت عدالت بيله اولماز يارلق
رحم قيل معشوقسن قيل عاشقه غمخوارلق

ماه نودر طاق ابروى لطيفك مظهرى
باب علم دردر نطق ظريفك مظهرى
اوليمودر دهرده اولماز حريفك مظهرى
آيهٔ لولاك اولوب شأن شريفك مظهرى
اولماسن اولمازدى بو عالمده يوخدن وارلق

واله ديوانه‌يه محشر گونى سندن پناه
سن سن اول دارالفنا دارالبقاده پادشاه
زلفيكه عنبر ديديم اولدى خطا ايتديم گناه
تاپمادى نركس گوزك طرحين قاشك شكلينى ماه
ماهه انجلمك قالوبدر نركسه بيمارلق

مرحوم واله كربلاى معلادن مراجعت ايتديگى اثناده عاشق قنبر اوكا بر مكتوب يازوب آشاغيده ذكر اونان سواللرى ايتمشدر.

كلام عاشق قنبر

تاپدونمى سعادت واله دوران
گوزل يرى، خوش مكانى گوردگمى
زيارت ايتدگمى نجف اشرفى
كربلاى معلانى گوردگمى؟

موسى كاظم، محمد تقى
حسن‌العسكرى على‌النقى
صاحب زماندر عصرك رونقى
اول زينت آسمانى گوردگمى؟

گنه وارمى اونده خيمهٔ خرگاه
تشنه‌لب اهل بيت تمام بى‌پناه
قان آغليوب آخودرمى ذوالجناح
دولانورمى او ميدانى گورديگمى؟

تشنه جگر، حال پريشان دل كباب
زينب هم سكينه چاغريرمى آب
ايدن طوى حناسين قان ايله خضاب
يادگار مجتبانى گورديگمى؟

وارمی اهل بیته یاورو غمخوار
بوخسه او چوللرده سو دیوب آغلار
یتیملر پناهی عابد بیمار
اول خستهٔ ناتوانی گوردیگمی؟

گوردیگمی حسینك مظلوم اصغرین
عباس علمدارین جوان اکبرین
هم گوکك ستونی برك لنگرن
اول زیور رضوانی گوردیگمی؟

آلوبدر الیمدن گردش دوران
یاش یرینه گوزلریمدن آخار قان
شهدا صفنده خاکیله یکسان
او ابراهیم خلیل خانی گوردیگمی؟

باغلاندیمی آل علی‌یه اخلاص
اولان گناهیکه ایتدك التماس
تاریخ وفاده بیرون ازقیاس
بو قنبر بی نوانی گوردیگمی؟

والهك جوابی.

ای قنبر غلام شاه ولایت
طواف شیر یزدانه یتشدیم
جای همه یاران عزیزان خالی
کوکلمده کی آرزمانه *) یتشدیم.

ابتداکه وارد اولدق بغداده
تمام اهل ذنوب اولدی آزاده
موسی کاظمه قیلدق اراده
درگاهده لطف احسانه یتشدیم

*) آرزمان - آرزو دیمکدر.

اوچ گون مسکنمز اولدی کاظمین
سورتدك خاك پایه ضیالندی عمین
واجب اولدی طرف حضرت حسین
آرزو الندن جانه یتشدیم

اول گونکه یتشدیك تل سلامه
خوش صوت ایله اوخوندی زیارت نامه
تمام زوار یتدی مطلب کامه
خصوصاً که من دیوانه یتشدیم

یتشدیك حسینك بارگاهنه
صحرای کربلای پادشاهنه
حضرت رسولك بوسه گاهنه
خنجر وورولان من مکانه یتشدیم.

گوردیك بریانده اصغر نالان
قزل قان ایچنده حلقینده پیکان
اکبر شاهزاده دوغرانوب شانی شانه
ظلم اولونان او میدانه یتشدیم

اوندن صوگره کیتدیك علی عباسه
تمام صحن روضه باتوبدر یاسه
گنه شیون دوشدی ذکورو اناثه
گنه شمعه من پروانه یتشدیم

اوصاف کربلا یتدی پایانه
اوندن یوز چووردیك شاه مردانه
ایریشدیك صحرای عربستانه
طواف آل عمرانه یتشدیم

كنبد طلادن آچيلدى بر نور
شعله‌سى عالمه اولوندى مشهور
مانند احقر محقر مور
باركاه سليمانه يتشديم

دوشديم خاك پايه ايلديم سجود
آخر سودام ايدى اونده تاپديم سود
گناهم عفو ايتدى قادر معبود
سناسن عدمدن جانه يتشديم

آنده كلب على قويديم ناممى
شربت عشقده‌ن ايچدم جاممى
نجف اشرفدن آلدم كاممى
حضرت صاحب زمانه يتشديم

آنده نقل ايلدى بزه بر مريد
دين مهدى خانه كسمه‌سن اميد
يتمش اوچدر تاريخنده شهيد
بيله اسرار نهانه يتشديم

محمد تقى‌در ديايم ازبرى
على‌النقى‌در حسن عسكرى
كربلا واله اولدوك حيدرى
قطره ايدك بر عمانه يتشديم

واله مرحومك بو كلامنده بعض شعرلرك وزنى يا ثقيل و يا خفيف گلور
مثلا: «حضرت صاحب زمانه يتشديم» «طواف آل عمرانه يتشديم» و ها بيله.
بو كلامك آخرينجى بر بندنده‌ن معنا چيخارمقده دخى مشكاه دوشديك
و شاعرك اشاره و ايهامى نه اولديغنى آگليه بيلمه‌ديك، همان بند بودر:

آنده نقل ايلدى بزه بر مريد
دين مهدى خانه كسمه‌سين أميد
يتمش اوچدر تاريخنده شهيد
بيله اسرار نهانه يتشديم

بو شعرلرك معناسى دولاشيق و معمالى اولديغندان ماعدا وزن و بحرنده دخى تصور چوخدر، بيله كه بونلر تمامى كلامه خالل يتوروب اونلارى اهميتسيز و ضيا-ز ايليور.
آتيده يازيلان بديعه‌يى كه اوندن آنجق بر ايكى بند نمونه ايچون بوراده ذكر اولونور بعض روايته گوره واله جوانلقى وقتنده ملا پناه واقفك بيورماقيله تازه سبكده اوزيندن اختراع ايده‌رك انشاء قيلمشدر.

لبنه نازلو يارك بادهٔ گلفام ديدبم
تندو تلخ اولدى كه اى مست جنون اولمه ديدى
لذت شهد شكرتك لب خنداندر بو
قيمتى گنج گهر لعل بدخشاندر بو
او نه‌در؟ قيمتى كم اصلى حرام، تلخ مزاج
بر قاشق آجى سو قندابه قتوب چالمه ديدى.

قدينه نازلو يارك عرعر شمشاد ديدبم
گنه تند اولدى بگا داخى بزه گلمه ديدى
گوزلرك وار بيله شيوه‌ده رفتارمه باخ
گييمشم آل ـ ياشل زينت پالتاريمه باخ
مختصر بر قد عريان اوله اوندن نه ثمر
ال اياغسزلاره همتا بنى سن قييمه ديدى! الخ

والهك بو گوزل بديعه‌لرينه نظيره اولاراق قاسم بك ذاكر دخيده ظريفانه و اديبانه بر كلام يازمشدر كه اوندن دخى بر نيچه بندلر مقابله و نمونه ايچون بوراده درج قيلدق:

گوزلوین کیمسه گوزوم حقی دیمز آی سکا
نه چیدر آی وجاهتده اوله تای سکا؟
سن کیمی گوروم اونك چهرهٔ تابانمی وار
خال هندوسمی وار زلف پریشانمی وار؟
بر ساری رنك اوجه‌در اوّلی اگری نون تك
ایله که کیچدی ایکی – اوچ گون اولو بر پارچه چورەك!

بعض مجلسده قدك سرو – صنوبر اوخونور
تا گری یاسون که بو صاف قمتکه شر اوخونور
قامتك کیمی اونك سیر خرامانمی وار
عزم جولانمی وار، آفت دورانمی وار؟
باغ بوستانده اگر باغبان اونی تك – تك
بوندن اوتریکه کومه مصرف اولور تیرو دیرەك.

مدعیلر گوزگه نرکس فتان دیسه‌لر
کیم اینانور بو سوزه گوز گوره بهتان دیسه‌لر
نرکسك چشم خمارك کیمی مستانمی وار
تیغ برانمی وار، ناوك مژگانمی وار؟
یاز اولور حقدی بیتر بر شیه اولماز او گرك
عقای زاد کسمز اوشاقلار یغا آنی گورجك

آغزگی دوش بری غنچه‌یه نسبت سوله‌مش
حیف من اولمه‌مشم بو سوزی خلوت سوله‌مش
غنچه‌نك آغزی نه‌در، لفظ در افشانمی وار
لعل میگونمی وار گوهر غلطانمی وار؟
همدمی خار، اوزی بی بهره و هم عمری گودك
داغیلور هر ورقی بر طرفه باد اسجك!

و سوگره شاعر محبوب دلکشاسینك لب لعلندن و زلف ترندن و زینت کویندن بر – بر صحبت آچوب اونارە اوخشایان شیلرك جمله‌سینك بی چیز،

یاراماز، قدر و قیمتسز اولدیغنی شاعرانه تشبیهات ایله ثبوته یتوریر و بعد محبوبه‌سنی معطر بر گله بگزه‌دوب اوگا تنبیه و توصیه ایدیر که سر کویگده عاشق صادقیك یرنی قویما کلن بلبل شیدا دوتسون چونکه او سنك ذاکرگه برابر اوله بیلمز، – شاعرك اوز دیلیله سویله‌سه‌ك دهاده یاخشی اولار.

قویما اغیاری سر کویده مأوا دوتسون
عاشق صادقگی بلبل شیدا دوتسون
ذاکرك کیمی اونك صوت غزلخوانمی وار
طبع موزونمی وار شعر نمایانمی وار؟
ایشیدن انجور اونك طرز نواسین بی شك
شیوه‌سی جنك و جدل، نالهٔ افغانی کلك

کربلای صفی مرحومك اشعار مختلفه‌لرندن بریسیده انسانك معبودی آنا بطننده بر قطره اویوشمش قاندن مایه باغلایوب مرور ایامیله دنیایه گلمه‌سنی و یر یوزنده نشوو نما تاپوب کورپه‌لك، اوشاقلق، جوانلق، کشیلك و قوجالق حدلرینه یتشمه‌سنی و هر سن و سالك اوز حال و طبیعتنه مخصوص مختلف اوضاع و احوالنی، شغل و کارنی و احوال روحیه‌سنی و سوگره‌دن روحك جسددن پرواز ایدوب مقام اصلی‌سنه یتمه‌سنی و قبر ایچنده نکیر و منکر سورقی – سوالنی و قیامت احوالنی تفصیلا رشتهٔ نظمه چکدیکی کلامدر که نجه که وار بورادە طبع اولونور.

چهار عناصردن شش جهاتدن
بر قطره منیدن اولموشز پیدا
عدم دریاسنده قالدیم آلتی آی
قدرت قادر خلق الاشیا.

رحم ایچنده اول بنیاد اولدی دل
ایکی نقطه گوزوم اولدی مقابل
بر دماغ، بر جگر اولوندی حاصل
دوققوز گونده تمام اولدی بو اعضا.

دوقفوزدن قرخه‌دك جسمم اولدی قان
ایکی قرخده روحیم دوتدی آشیان
اوچ قرخده دیریلوب ترپندیم هریان
لرزه ویردی جسمم هر طرف ـ هرجا !

بر ملکه قادر ایلدی تقدیر
اوچ یوز آلتمش دمار اولوندی تظهیر
دورت یوز قرخ دورت سوموك ایلدی تعمیر
مأوای تاریکده معمار قضا !

دوقفوز آی بطنده من دوتدیم قرار
دوقفوز گون نه ساعت چکدیم انتظار
دوقفوز دقیقه‌ده گلدیم آشکار
بیلدیمکه قادردر واحد یکتا !

دوشدیم دین اوسته ایمانده محکم
نجه اهل اناث اولدی اونده جم (جمع)
جسمم نمکلندی من اولدوم آدم
آدمی قویدیلار ـ صفی هویدا

بر یاشنده اولدوم بشکده سوار
آنا سوتین اممك ایلدیم شعار
ایکی یاشده سوتدن کسیلدی مدار
اوچ یاشنده اکل قیلدیم ابتدا

دورت یاشه یتنده گزدیم بی اصول
بئش یاشده چالندی سنت رسول
آلتی یاشده باشه عقل اولدی دخول
یدیده اوخوماق ایلدیم بنا !

سگزده هجه‌می اوخودوم سواد
دوقفوزده روانه ایلدیم معتاد
اون یاشه یتنده شامو بامداد
ذکر اولدی دیلمده اوصاف مولا !

اون برده درسمی ایلدیم تمام
دیلمده ازبر اولدی پیغمبر امام
اون ایکی یاشنده اولدیم خوش کلام
سویلدیم هر طرف اولدیم دلکشا !

اون اوچ یاشده، اولدیم لالهٔ حمرا
اون دورت یاشده مثل ماه پرضیا
اون بش یاشده اولدیم بندهٔ خدا
فرض سنتمی ایلدیم ادا !

اون آلتیده اولدیم خوش قامتو قد
صفحهٔ رخسارده مهمان اولدی خد
اون یدی یاشمده بولدوم نام زد
القصه اختیار ایتدیم کدخدا

اون سگزده عشرت ایلدیم تمام
اون دوققوزده گوردیم هر مطلب کام
ایگرمیده بگا خوش کیچدی ایام
نچه اولاد بگا حق گوزدی روا

اوتوز یاشده اولدوم بر سیل بهار
باشده عشق اثری هم لیل و نهار
قرخ یاشمده اولدیم عاشق دیدار
داغلدی باشمدن او عشق سودا

بر اوز گه خیاله دوشدیم اولزمان
گوردیم که سوداده قیلمشم زیان
بی وفا دنیایه صرف ایتمشم جان
بر متاعم یوخدر ازبهر عقبا!

اوندن سوگره ذکر ایلدیم روزوشب
شیرین جانه ویردیم چوخ رنج وتعب
مؤمنلر آراسنده اولدیم منتخب
علوق دهردن پاك و معرا

اللی یاشده سان بر گدیکدن *) آشدیم
آلتمش یاشده اهل عیالدن قاچدیم
یتمش یاشه یتدیم طاقتدن دوشدیم
اولدیم بر سوبی سولمش آسیا

سکسن یاشه یتدیم قالمادی امداد
دوقسان یاشده دوتدی المدن ارشاد
یوز یاشه یتنده گلدی بر جلاد
دیدی هذا یوم الاخرالدنیا!

چکدی چنکلنی سالدی اعضایه
تماماً جسدیم دوشدی لرزایه
آلدی مرغ روحیم چکدی سمایه
جسمم قفس کیمی قالدی مقوا!

ایل یغیلوب آغلادیلر بر زمان
منی بر تخت اوسته قویدیلار همان
مرده‌شولر مکا ویرمزلر امان
رخت وجودیمی قیلدیلر یغما!

*) گدیك - داغ بئلی، یال - معناسنه‌در.

ویردیلر غسلمی پاك اولدی بدن
تن عریانمه دوتدیلر کفن
قیلدیلر نمازم نورس - کهن
منی قبر ایچنده قویدیلار تنها!

منی که قبر ایچره قویدیلار افراد
هر کس اوز مقامن ایلدیلر یاد
دنیا جیفه‌سندن المده بر زاد
اعمالمدن غیری قالمادی اصلا

منکیر - نکیر مندن آلدیلر خبر
چکدیلر اوستمه هم تیغ و تبر
نطقیم باتدی دیلیم دوتمادی ازبر
مکا قبر ایچنده وردیلر جزا

چاغردیم یاعلی! حلال مشکل
اورك قوت تاپدی کشاد اولدی دل
جوابم سواله اولدی مقابل
مراجعت ایتدی مرسول خدا!

نچه مین ایل دوتدیم قبر ایچره قرار
قیامت قوپماقه چکدیم انتظار
بر گون امر ایلدی واحدالقهار
روز قیامتدر یوم‌الانتها!

امر اولدی اسرافیله چالدی صور
خبردار ایلدی ای اهل قبور:
«قم باذن‌الله رعدهٔ نشور»
تماماً امواتی ایلدی احیا

مغربدن مشرقه یوز دوتدق شاه‌ه
هر کسك اعمالی الده نامه
عادل دیوان اورده یتدی تمامه
اوندن فرق اولمادی سلطاندن گدا

بر حشر ـ نشر قوپدی اونده ای خدا
گون تپه‌دن یاقدی یر دوندی اودا
اوغول آتادن ـ قز آنادن جدا
تمام محشر اهلی دیدی: «وانفسا!»

تمام محشر اهلی صف ـ صف دوردیلر
حق بیوردی اونده میزان قوردیلر
جهنمك آتشنی گوردیلر
دوشدی بو عالمه شورش و غوغا!

«وا امتا!» دیدی حضرت رسول
اونك التماسین حق ایتدی قبول
چونکه کیچدیك صراطی اولمادق ملول
جمله خطالردن بز اولدق رها

حقدر ـ اعمالمز دگلدی صالح
اسلام بارەسندە ایشلدی طالع
بر نچه همدم ایله شکسته واله
مسکنمز اولدی جنت‌المأوا!

کربلای صفی‌نك بو وجود نامه‌سی بزم زنده‌گانلقمزك جمله اوضاع و کیفیتنی و نه نوع اجرا ایتمه‌سنی و آداب آیننی بیان ایدیر.
بو کلامدن معلوم اولور که اوشاق آنا بطنندن یره دوشن کیمی اونی دوزلیورلر و ایکی یاشنه کیمی او آنا سوتیله مدارا ایلیور، آنجق اوچنجی سنه واصل اولدقده غیری شیلرك اکلنه مباشرت ایدیر. بش یاشنده اوگا ختنه اولنور. یدی یاشه یتدکده اوشاغی مکتبه قویورلار و بر ایلك مدتنده آنجق

اوخودیقنی حروف مصوته و حرکه‌لر واسطه‌سیله هجاء ایده‌بیلور. دوققوز ـ اون یاشنده هجادن روانه کیچور؛ و اون یاشنه داخل اولدقده گیجه و گوندوز انبیا و اولیالرك ذکریله مشغول اولور. اون برنده درسنی و تعلیمنی تمام ایلیور.
اون بش سننده حد کماله یتوب فرض و سنتنی باشلیور ادا ایتمگه، اون یدی و اون سکزده نام زد اولوب آرواد آلور و ایکرمی یاشنده اولاد صاحبی اولور.
نجه که اوغلان اوشاغی بویله جوان سننده ایولنوب اهل ـ عیال صاحبی اولور، ها بیله‌ده قیز اوشاغی دخیده صبی ایکن وقتسز و موسمسز ارە ویریلوب جواناق موسمنه داخل و حد کماله واصل اولمامش آالق حاننه دوشور. و ساپلاقدن وقتسز اوزولمش چیچك کیمی ـ هنوز آچیلمه‌مش سولوخور و تزجه قوجالوب قوت و تراوتدن دوشور. مدت تعلیم دخی چوخ چکمیور. یدی سنندن اوخوماقه اقدام ایدوب اون برنده علمنی تمام ایدیر. بو مدتك عرضنده اوشاق آنجاق باجارور که قرآنی اوخوسون، پیغمبرلرك و امامارك آدلارینی ازبرلیوب تکالیف شرعیه‌سنی فی‌الجمله اوگرنسون. بونکله اونك علمی قورتاریر.
بو سیاق بزم مکتبلرده تعلیم اولونوردی. آلتمش ـ یتمش و یوز ایل بوندن مقدم همچنین بو قرار اوزره اونلرده درس و آداب اوگره‌نیاوردی. بو یاووق وقتلره کیمی آنجق بو آخر وقتلرده تازه اصول ایله یگی قاعده اوزره تأسیس اولونمش مکتبلرده بزم بالالاره تعلیم ویریلور.
یوخاریده یازیلان اشعاردن باشقه واله مرحومك دهاده چوخ اثرلری واردر، بونلردن آرتق اهمیتلوسی کیچمش سلاطینك احوالنه و قراباغ خانلقنك تاریخنه دائر یازدیغی منظوماتدر که، مع‌التاسف اله گتوره بیلمه‌دیك. اونك اولادیندن عاشق عباسقلی بزه سوز ویرمشدی که کربلای صفی‌نك تمامی اشعار ـ و آثارنی بزه گوندرسون، ولی‌عهدینه وفا ایتمه‌دی.

―――

آقا باقر

یوسف قراباغی‌نك مجموعه‌سنده آقا باقر اسمنده بر شاعرك اثرلرندن نمونه اولارق بر معشر مستزاد درج اولونمشدر. بو کلامده بهار فصلنك علامتلرینی شاعر تدریجیله ذکر ایدوب گلدن، بلبلدن و یاسمن، سنبلدن سوز آچوب آخرده تاسفله فریاد ایدوب دییور که حیف دگلمی که بیله گوزل چاقده «باش قاله توپراقده»

بر بیله موسمده، گوزل چاقده
حیف دگل باش قاله توپراقده؟

یعنی انسانك عمری غفلتده و ذلتده کیچر.

شاعر آدم اولادنه خطاباً دییور:

کیچور گونك عیش عشرتده سن
ذوق و صفا ایله بو وحدتده سن

نه قدر که عمر بو دولتده سن
چرخه وفا باغلامه البته سن

سیران ایله باغ ترا کتده سن
بارور اول نخل شرافتده سن

تلخ ایتمه اوقاتگی محنتده سن
ایله مقام اوج سعادتده سن

اویمه گوگل بو خواب غفلتده سس
آچ گوزگی بر نظر آفاقده!

بوندن سوگره شاعر یلدوزلردن، ثابت سیاره‌لردن، مریخ عطاردن،

مشتری و زهره‌دن سوز آچوب و بونك دالسنجه برجلری بر ـ بر ذکر ایلیوب عرشدن، شمسدن، قوس قزحدن و تیر شهابك لمعه‌سندن سویلیوب هر مخلوقده قدرت خالقك علامتلرینی و نشانه‌لرینی گوستریر. شاعرك کلامنده معرفت اثری و ذوق ـ شوق حسلری مشاهده اولونورسه‌ده کلامك اوزنده لطافت و چندان روانلق و موزونلق گورونمیور.

آقا باقرك دخی اصل و نسبی و محل و مکانی معلوم دگل.

میرزه جان بك مدد اوف .

ملا پناه واقف دورینك شاعرلریندن بریسیده میرزه جان بك مدداوفدر که اصلا قراباغ محالنده و چناقچی قریه‌سندندر و اوزیده مشهور جنرال والیریان غریغوریویچ مدد اوفك یا اقرباسندندر و یا خود اونك اوزیدر *) که اون دوقوزنجی عصرك ابتدالرنده روس ایله عثمانلو آراسنده وقوعه گلن بر چوخ محاربه‌لرده زیاده رشادت گوستروبدر و قافقازیه‌نك بر چوخ برلرینی تسخیر ایلیوبدر .

میرزه جان بك اگرچه ملیت جهتنجه ارمنی ایدی ولی اخلاق و آدابجه مسلمانلردن سه‌چیلمزدی . مسلمانلره چوخ یاوق اولدیغی ایچون اونك افکار و حسیاتی ـ مسلمان افکار و حسیاتی ایدی ، نشست بر خواستی اونلر ایله ایدی . اوز قومندن آرتق مسلمانلری دوست دوتاردی .

بیلمك گرکدر که قنیاز وایریان غریغوریویچ دخی مسلمان پرست بر وجود اولوب ترك دیلنی یاخشی بیلوردی و چوخ اتفاق و مقاملرده مسلمانلری شیرین دیلیله و حسن سلوکیله اوزینه رام و راغب ایدیردی . میرزه جان بك ترك دیلندن علاوه فارس دیلنیده کمالنجه بیلوردی و شعر و ادبیاته میل و هوسی آرتق ایدی .

میرزه یوسف قراباغی ، نجه که اونك باره‌سنده ذکر اولوندی ، میرزه جان بکك تکلیف و التماسیله ملا پناهك و اونك معاصرینك اشعارندن بر مجموعه ترتیب قیلوب تمیر خان شوراده چاپه ویردیرمشدر . میرزه جان بك اهل ذوق اولدیغی ایچون واقفك کلامنی زیاده دوست دوتارمش و اوزینك طبع شعریه‌سی وار ایمیش . معاصرلرندن قزاق شاعری کاظم آقا سالك ایله و مارالیالو عاشق پری ایله ارسال ـ مرسوللری وار ایمیش . هر قسم اشعاری

*) میرزه‌جان مدداوف همان جینرال والیریان غریغوریویچ مدداوف اولدیغنه عاشق پرینك ونك وفاتی زماننده یازدیغی تأسف آمیز شعرلرده دلالت ایدیر که آشاغیده ذکر اولونه‌جقدر.

موجوددر ، اما میرزه جانك سیودیکی اشعارك مربعات نوعیدر که اکثرنی واقف یازدیغی سبکده یازمشدر . بو مربعاتیك بریسیندن بیله گورونور که شاعر بر وقتی زندانه دوشوب همان شعرلری زندانده اولان زمانی یازوبدر .

بر بیله ایامده بیله زمانده
غمگین کوگلیم نجه مونده شاد اولسون
مونجه ظلمو ستم مونجه سیاست
بس د کلمی یارده مندن یاد اولسون

نه بر غمخوار نه بر دوست یگانه
تمامی آشنا اولدی بیگانه !
سالدك آخر فلك منی زندانه
قویمادك غصه‌دن جان آزاد اولسون

اولماسین او غمگین من چکوم جفا
اونوتماق عاشقی گومه‌سون روا
گلمه‌سه دیرلر او گا بیوفا
ایسترم اوزینه یاخشی آد اولسون

کل عالم دشمن اولوب جانمه
تاپوب فرصت دشمن باتوب قانمه
دیونك دوستلر ، یارم گلسون یانمه
بلکه گورمگیله بر امداد اولسون

فلکك عدلی یوخ ـ دنیاده دیوان
دخی گلمز حیاتمه بیر گمان
بنده دوشوب ناحق یره میرزاجان
سبب کاریك ایوی قوی آباد اولسون :

بوشعرلردن متوفی میرزاجانیك عالی طبع اولماغی و بردانه‌لکی ظاهر اولونور که اونی ناحق یره متهم ایدوب زندانه سالان آدمه «سبب کاره» میرزا نالایق سوزلر دیمیور و نفرین اوخومیور بلکه اونك حقنده گوزه‌ل دیله‌ك ایلیور :
«سبب کارك ایوی قوی آباد اولسون!»

و هابیله شاعر یارینك اونی زیارت ایتمگنه آرتق شوقمنددر، اونك ایچونکه اوگا بی وفا دیمه‌سونلر:

«کلمه‌سه دیرلر اوگا بی وفا
ایسته‌رمم اوزینه یاخشی آداولسون!»

مربعاتندن مشهوری بونلاردر:

بنفشه‌یه خطاب

بوینو بوروق‌واروب‌یارك کوینه
درد دلم‌سویله یاره بنفشه
یوزیمه باخ رنك روییم هر نه‌وار
عرض ایتکاه‌ن اوخونخواره‌بنفشه

آپارسه‌لر سنی یار اوطاقنه
غافل اولمه باخ سولنه‌ـساغنه
یوز سورتوب زلفنه دی قولاقنه
سالماسین عاشقین ناره بنفشه

سیر ایله یوزنده باخکلن هرسو
مسکن سال تیلینده سویله موبمو
گورسن که جانم اولمیوب بدخو
بر خللقت او اغیاره بنفشه

نیلسون بن کیمی فقیر عندلیب
سن بنفشه اولسه‌ك اوگله حبیب
اگر سنده بگا اوله‌سن رقیب
گوروم گونك کیچسون قاره بنفشه

بوندن آرتق یوخدر سگا بر جواب
لایق ده‌گل ایتمك عاشقه عذاب
ایسترسن ایده‌سن دنیاده ثواب
ایله میرزاجانه چاره بنفشه

ایضاً کلام میرزاجان

چیکدیکیم جفاده‌ن جورو بلاده‌ن
خبر ویره‌ن او دلداره تاپیلماز
پریشان حالمی آه و زاریمی
بر سویله‌ین او غمخواره تاپیلماز

نه جاندا طاقت وار نه تنده راحت
قویمیور بو فلك اولوم فراغت
درد أولدوریر منی ساعت بساعت
بو دردلره مگر چاره تاپیلماز

یار اوردا آه چکر من بوردا فریاد
کیم وار که ایلیه بزلره امداد
یارب بو مملکت اولیدی برباد
گلن اوندن بو دیاره تاپیلماز

یارك دردی چوخدر میرزا جاننده
بر کیمسه‌یوخ اونك بندواتده
هر کسك سوکیسی یاری یاننده
منیم کیمی هیچ آواره تاپیلماز

ایضاً کلام میرزاجان

گرداب محنتده غرق اولان جانم
یارب اوله بر کناره یترمی
بو سیل بلادن، طوفان غمدن
خلاص اولوب او دلداره یترمی!

غم لشکری بگا اولوب حواله
ایستیور غربتده جانمی آله
چکدیکم افغانلر ایتدیکم ناله
بو دیاردن او دیاره یترمی؟

چونکه بیله هجران دوشمش آرایه
کم وار که یتشسون بونده هرایه
امید یوخ قاصده، باد صبایه
بر آه چکسه‌م اونده یاره یترمی؟

نجه دوزسون جانم بو ستملره
مونجه محنتلره مونجه غملره
یارمك کونده سز همدملره
برده گوروم بو بیچاره یترمی؟

فلك منی بیله سالمش آوازه
کوکل مشتاق گوز منتظر دیداره
میرزه جانی! مگر او گل عذاره
سنك کیمی بخت قاره یترمی؟

ایضاً کلام میرزه جان

داغیدور هوشمی آلور جانمی
هر باخانده او مستانه گوزلرك
چکوبدر اوستمه خنجر خونریز
باتاجقدر مگر قانه گوزلرك

بیلورم بیلوبدر غمك عزتین
قوی چکمه‌سین هیچ شادلغك منتین
چونکه بیلمیش آغلاماغك لذتین
قوی آغلاسون یانه ـ یانه گوزلرك

بولونمز منم چون بر یاخشی همدم
عرضمی یتوره یاره دمادم
برجه باخه بکا گوزدن یاش تو کم
بلکه اوله دردم قانه گوزلرك

ایلرسن آخرده سن منی صنعان
دونه‌رم دینمدن ویره‌سن فرمان
بیلمیرسن ایده‌جك جانمی قربان
باخسه اگر میرزه جانه گوزلرك

بوراده یازیلاندن باشقه میرزه جانك گنده چوخ یاخشی مربعاتلری واردر که هاموسنی بورایه سالماقه احتیاج یوخدر.

بر نچه مخمسلری‌ده واردر که اونلردن بری بویله باشلانور:

ای بیوفا یار سنی نجه سالوم یاده من
قویمادك بر شاد اولام بو فنا دنیاده من
عیب دگلدر سکا گلمشم فریاده من
سندن غیری کیمسه یوخ کیمه گیدیم داده من
داد رسم یوخ منم قالمشم آراده من. الخ.

بر مخمسنده میرزه جان کوکلنه خطاب ایدوب دیور:

انجنمه کوکل کم سکا امداد اوله بیلمز
یاردن پوزولان دل دخی آباد اوله بیلمز
اول زلفه گرفتار اولان آزاد اوله بیلمز
رحم اولماسه اوندن بو کوکل شاد اوله بیلمز
گیزلین غمیمی آچماغه سردار تاپه‌بیلمم ... الخ.

عاشق پری ایله بر برینك مقابلنده مناظره طریقیله یازدیقلاری مسدس و مربع:

عاشق پری:

شاعر سنسن زمانه مردی میداندن دانش
ازبر ایله دیلده دفتر جوهر جاندان دانش
یدی یردر یدی کوکدر یدی ازبردن سوال
یدی معنا یدی غسل یدی گوهر هم کمال
یدی برجده یدی یلدوز هشت جنت بی‌مثال
یدی رکعت، یدی امام، یدی ارکاندان دانش

میرزا جان:

سیومه‌سن افسانه‌نی گل ای پری یاردان دانش
نیلرم عقبا ایشین سن کمی دلداردن دانش
یدی یردن یدی گوگدن نیلرم ایتمك سوال
تاپمشم بیر مرشدی کسب ایتمشم اوندان کمال
چکمنم رضوان غمین بو دنیاده ویرسن مجال
عاشقه جور ایلین یار ستمکاردن دانش

عاشق پری:

ینکلن قدس خلیله میقدبسیله ماهراسا *)
عقاینی تغییر ایتدی آلدی سردن کلیسا
ازبر ایله هر ساعتده ذکر مریم هم عیسی
گاه انجیل گاه جم جم گاه ارکاندن دانش

میرزا جان:

تاپمشام قدس خلیلی ماهراسانی نیله‌رم
الده تسبیحله زنار و عصانی نیله‌رم
بو پری شیدا قیلوب حضرت موسی‌نی نیلرم
سیومرم تورات زبوری سن چالان تاردان دانش

عاشق پری:

تاپدوقك ترسا یولیدر ایلمه ذوق و هوس
بادهٔ گلگونه تحسین ایتمه‌سون نطق نفس
قاعده قنون بودر قالوابلادن خاچ پرس **)
چاغورار عیسی ، کلیسا گفتگو جاندان دانش

---

*) ماهراسا - یا خود مهرسار - بیوك کشیش، رئیس روحانی-دیمکدر.

) قافیه‌ده موافقت ایچون پرست عوضنه **پرس یازیلمشدر

میرزا جان:

منده جان یوخ ایلمه سعی عبث بیجا هوس
مرغ جان پرواز ایدوب جسمم قالوب خالی قفس
گل مگا ظلم ایلمه نالم سالور دنیایه سس
عالمی غرقه ویرن بو چشم خونباردن دانش

عاشق پری:

ای پری اولدی دل شیدا ردیف ال ه ال
سن طریقتدن أوتوب عرفان یولنه قوی محل
یدده ماهی گوگده گنبد وار مریخ وزحل
آب حیوان شاخ طوبی باغ رضواندن دانش

میرزا جان:

تاپه‌لی عشقك یولین بر بیله ایشی نیله‌رز
عقلیمز حیران اولوبدر دین و کیشی نیله‌رز
گل ایدك ذوق صفا ملا و کشیشی نیله‌رز
میرزا جانی أولدورن بوآهیله زارداں دانش

عاشق پری:

عاشق پری اوز معاصرلری بیننده الڭ ایستکلو، عزیزه و محترمه بر عورت ایمش. اونڭ وطن اصلی‌سی قراباغ خانلقنه متعلق جبرائیل اویزدنده «دزاق» محالنده (مارلیان) قریه‌سیدر. زمان تولدی و تاریخ وفاتی معلوم دگل. میرزا حسنڭ، کربلای عبدالله جانی زاده‌نڭ میرزاجان بکڭ، محمد بك (عاشق) تخلصڭ جعفر قلی خان (نوا) تخلصڭ معاصری ایمش.

ابتدا تعلیمی اوز قریه‌سنده آلوبدر و ایام طفولیتده‌ن شعر و غزل سویلمگه میلی اولدقدن هنوز آرتق علم کسب ایتمه‌میش سینه‌ده‌ن شعرلردییرمیش.

زمانیکه اونڭ نام و شهرتی آرتوب هر یانه داغیلور طالب دیداری چوخ اولور. عاشق پری مارلیاندن کوچوب شوشی شهرینه کلور و بوراده اونڭ

حرمتی و عزتی شعرا واعیان ولایت آراسنده دهاده چوخالور، هر بر اهل طبع اونك شاننده گوزل شعرلر یازوب اظهار محبت ایدرلرمیش. بیر حالدا که شاعره اوزیده اهل حال، صاحب جمال و خوش مقال عشوه‌لو بر نازنین ایمیش.

اونك حسن جمالنی تعریف ایده‌ن شاعرلردن بریسیده اسدبك وزیروف ایمش که حقنده بو شعرلری یامشدر:

او گونده‌نکه دیدارگی گورمیشم
حسرتگدن یانار جسم و جان پری!
دولانوب باشگه سرزلفگده
کوگل مرغی دوتوب آشیان پری!

اشتیاقك چکر نیچه کیمسنه
اما یا هیچ بریسی بگزه‌مزینه
جان دلدن مبتلایم بن سنه
اینانمیرسن ایله امتحان پری

عارضگدر گونش جمالگدر آی
هیچ نازنین اولا بیلمز سگا تای
غمزه‌لك قاتل، کیپرکك اوخ، قشك یای
قامتگدر سرو و خرامان پری!

نقدر وار ایدی جانده اختیار
بیر خاطره سندن دولاندم کنار
آخر گیزلین دردیم سالدم آشکار
قوی بیلسه‌نده بیلسون میرزا جان پری!

گل گور فراقگده بن ناتوانم
افسرده خاطرم شکسته جانم
اسد دیه‌ر سگا بنده فرمانم
سن سن بگا سلطان پری، خان پری!

میرزا حسن ـ میرزا تخلص ـ نجه که سابقده ذکر اولوندی عاشق پرینك گوزللکنی بو گونه تعریف ایتمشدر:

غنچه لطافتلو لاله یوزلوسن
مستانه باخشلو خمار گوزلوسن
شیرین حرکتلو شکر سوزلوسن
یوخدر بر یوزنده مثالك سنك!

و ینه اونك وصفنده میرزا یازمشدر:

ایندیکیجه وصفگی میرزا مکرر
تازه‌له‌نوب روحیم اولور معطر
گلستانده زلفك کیمی معنبر
نه سوسنلر نه سنبللر اویناشور!

بو شاعرلرده‌ن غیری عاشق پرینك حسن جمالنی و عقل کمالنی وصف قیلانلار چوخدر اونلردن مشهوری محمد بك «عاشق» تخلصدر. آتیده اونك شرح حالی ذکر اولونه‌جقدر.

عاشق پرینك متعدد شعرلری پریشان اوراقدا یازیلمش و بزم المزه دوشنلرنده چوخ سهو و غلطلر واردر که اونلری تصحیح ایتمك دخی بر نوعی مشکلدر: خصوصاً اونك باغلامالری و بعض مربعاتی که ملا پناه واقفه نظیره اولارق یازلوبدر ـ و بر بی‌سواد ملانك واسطه‌سیله بزه گونده‌ریلوبدر اویله املاسز و دولاشق خطیله تحریر اولونوبدر اونلری مذکور ملانك اوزندن باشقا بر کس دوز اوخویوب معنا چیخاردا بیلمز.

اوگا بناء بورادە آنجق اونك معاصرلرندەن بعضارنه یازدیغی مکتوباتی ذکر ایتمکله اکتفا ایله‌دیك.

میرزا حسن «میرزا» تخلصه جواب نامه اولاراق یازمشدر:

کاتبلرك شاهی دفتر ایچنده
قلم ایله نازك اللر اویناشور
فتنه‌لی ،فعللی سن ،نازوغمزه‌لی
دهانده شیرین دیللر اویناشور

عشقیڭ الندن کیدرم داده
دردم اولور گون گوندن زیاده
شیوهٔ رفتارڭ دوشنده یاده
باغرمڭ باشنده مللر اویناشور

داد ایلرم هارای ناشی الندن
یاندی جگرعشق آتشی الندن
من نه دیوم گوزوم یاشی الندن
اوزوشیر صوالر گول‌لر اویناشور

آدم وار دولانیر مکرڭ ایچنده
آدم وار دولانیر ذکرڭ ایچنده
سنڭ کمالگده فکرڭ ایچنده
عجایب غرایب حاللر اویناشور

پری‌یم خلق ارا اولمیشم باجی
کیمسه‌نڭ کیمسه‌یه نه احتیاجی
بلخ بخارانڭ هندڭ خراجی
زنخدانده سیه خاللر اویناشور

جنرال میرزه جان بك مدد اوفڭ وفاتی عاشق پری‌یه زیاده سیله تأثیر ایلیور و بو شعرلری دنیایه خطاباً میرزه جانڭ وفاتی بابنده انشاء قیلور:

دنیا! سنڭ اعتبارڭ یوخ ایمیش،
بر خبر ویر میرزه جانی نیله‌دڭ؟
نچه بکلر ایله، نچه خان ایله
گفتاری خوش اهل جانی نیله‌دڭ؟

نچه شهر اوسته جنك ایدوب سواش
جاری اولوب سیل یرینه قانلو یاش
فلك ایتدڭ تاجو تختنی تاراج
نوکر، نایب خانمانی نیله‌دڭ؟

بوچ دنیا! سنده بر یارانان هانی؟
گون بگون آرتوردڭ شوکتو شانی
تفلیسڭ ساق الی سردارڭ جانی
ویران قویوب داغستانی نیله‌دڭ؟

او فلك‌در دوگون یری داغلیان
ازل شاد ایدوب سوگره آغلیان
سینه سندن شعر کتاب باغلیان
صاحب هوش گوهر کانی نیله‌دڭ؟

محمد بك جوانشير (عاشق) تخلص

محمد بك ولد بهبود بك زنكلانی «عاشق» تخلص عاشق برینك عاشقلریندن بریسیدر. زیاده غیرتلو وفادار و صاحب کمال بر وجود ایمش. دیندار و حق طرفداری اولدوقی ایچون معاصرلری آراسندا حرمت و عزتی چوخ ایمش؛ بونکله بیله دشمنلریده آز دکل ایمش. بیله که روس دولتی قراباغ خانلقینك برچوخ نقطه‌لرینی تحت تصرفه گتورد کدن سوکرا، زنکه‌زور محالنی دخی ضبط ایتدی.

بو اثناده بعض شورشلر اومحالده وقوعه گلدی. محمدبکك دشمنلری بو حادثه‌دن نفع بردار اولوب اونی دولت نظرنده متهم قیلدیلر و رجال دولت دخی اونك حقنده سویله‌نیله‌ن افترا و بهتانلری تحقیق ایتمش اونی وطنندن چخاروب اوردوباد شهرینه گوندریلمه‌سینه امر ویردی و او مکانده میلادك (١٨٦١) سنه‌سنده وفات ایتمشدر.

هرقسم اشعاری وارایسه‌ده مرتب دیوانی یوخدر. اشعارندن نمونه ایچون بعضلری بوراده ذکر اولونور.

میرزاحسن «میرزایه» بحرطویل سبکده یازدیغی بر غزل:

کنه آ-وده‌ایکن اوغرادیم برشوخ زیبایه
یوزی گل، عارضی مل، زلفی سنبل چشم شهلایه

یوزی ساحر اوزی ظاهر گوزی جان آلمقه ماهر
گورن بر باخشین ویرمز اونك دنیا و عقبایه،

دهانك واریوخ سرینی بیلمك خیلی مشکلدر
عجب ماهردر اول عیار هر علم معمایه

باخانلار قامتدن رمزلر آکلار قیامتدن
گورنلر شکل ابروسین دخی باخماز یکی آیه

یر اوزره دورمادی گیتدی سماواتی مقام ایتدی
لبی اعجاز رمزین گوسترن دمده مسیحایه

گوتورسه گون جمالندن بولوت کمی قرا زلفین
سراسیمه زلیخا تك چخار یوسف تماشایه

دوداغندن سوروشدیم آغزینك من وار یوخ سرین
بو نازك نقطه‌نی سورمه دوشر قان دیدی اورتایه

آلورفیض نظر بهرینی عاشق دوتسه دامانین
تاپار سررشته‌سین یتسه الی زلف چلیپایه.

بوغزلك جوابنی میرزاحسن یازمشدی که اونك ترجمهٔ حالی تحتنده درج اولونوبدر.

عاشق پری‌یه آشنالق طرحنده یازدیغی بر مخمس.

ای پری دهرده یوخ سن کیمی برجانانه
طعن ایدر مهر رخك گوکده مه تابانه
کرچه بیحد گورورم لطفکی هر انسانه
بیر بیقاعده‌در اویمه ملك اصلانه *)
اولکلن یار کنه من‌تکی بر اوغلانه

هم سنك قدریکی فرهاد ایله شیرین بیلمز
میرزه جان بیلسه‌ده یوزدن اوده برین بیلمز
میرزه محمد دخی او فتحه وزیرین بیلمز
کیم که معشوق اوله او زلف اسیرین بیلمز
رنکیله سالمه گان سن بولاری بهتانه

من سنه هرنه دیسه‌م مهرو محبت سوزیدر
سن مکا یازدیغك افسانه‌و محنت سوزیدر
گر دیسه‌م همدم اولاق بیل که مودت سوزیدر
بر زمان عرضیم ایشیت گور نجه الفت سوزیدر
توسن عقلکی فکر ایله گتور جولانه

*) ملك اصلان - مشهور طوغلو ملك اصلان بکدن عبارتدر که اهل حال بر وجود ایمش.

سن‌تکی شوخ مناسبدی که مستانه گله
انده سازو مزه و ساغرو پیمانه گله
عاشق مست گوروب دینیله ایمانه گله
کیم گرك دوققوز اوله باشی بو میدانه گله
اوزگه غره‌له‌نوب گیرمه بزم میدانه

سکا شایسته اودر کیم تاپاسن اهل وفا
جان دلدن ایده‌سن عشق طریقینی رفا
اوله‌سن یار اوکا ایتمیه‌سن جورو جفا
دور فانیده سوروب بر نچه گون ذوق‌و صفا
اهل حالدن اوزیگی دوتمیه‌سن بیگانه !

گنه عاشق پری‌یه یازمشدر :

تخلص نه لازم ای عاشق پری
بر کس که مهردن خبردار اوله
کوگلدن کوگله یوللر گورینور
علاوه نه حاجت آشکار اوله

خوش یارادوب سنی استاذ ازل
حسن وجاهتده یکتا بی‌بدل
دیزاق محالنده سنك تك گوزل
حقدن ایستمشم برقرار اوله

اهل حالی گورمك ایستر اهل حال
مضایقه ایتمه گر اولسه مجال
سنك تك دردمند اولمیان محال
گوروم که داغیلوب تارمار اوله

بیله ایشك نه لذتی نه دادی
خوبلر بیله گرك آشنانی یادی
چکه‌سن آغوشه بالا فرهادی
شیرین دیدار که انتظار اوله

عقلگی جمع ایله اولمه سرسری
سنده بوخدر عشقبازلق اثری
فهمو فراستده یوز سن‌تك پری
گر گدر محمده خدمتکار اوله

عاشق پری‌نك محمد بگه جوابی :

شایسته‌در ای مرشد کاملم
دوستلر آراسنده اعتبار اوله
شاعر اودر استادندن درس آله
ضدو جنسی ردیف پرکار اوله

جواب خطگدن اولمشم خوشحال
عرض ایدرم قوللوقگه وصف حال
شأن ایله شوکتك اولسون بی‌زوال
گرك خدمتگده خدمتکار اوله

مایلم حسنیك خوشجه رنگینه
یته‌بیلمن تجنیسیك دنگنه
سنی سالام معشرك چنگنه
عارف بو یرلردن خبردار اوله

پری ایدیم عشق اچنده آشکار
آرالقده یخشی اولور سببکار
بو جنك میداننده ایلرم شکار
اکر محمد تك صد هزار اوله.

محمد بگك عاشق پری‌یه جوابی :

استاد ازلدن درسم آلمشم
مایلم هر یرده غوغایه پری
ضد و جنس ردیف سوزین دانشمه
من دیسه‌م دوشرسن آه وایه پری

الگده‌کی باده اولسون ساز اولسون
حرکاتیڭ عشوه اولسون ناز اولسون
یکه یرده‌ن دانشماقڭ آز اولسون
دوشرسن بر درین دریایه پری

معشریڭ هر بندنده ناچارسن
من آچمارام گنه اوزوڭ آچارسان
بو ایشیندن یقمدر قاچارسن
آخرده ملکه میرزایه *) پری

قافیه گر کدر اوله داپسند
نه‌که بیاه مغشوش اوله دردمند
بیلمیرم که سکا ایلیوم ریشخند
یوخسه اونی یازان ملایه پری

لبلریڭ مصفاسی عاشقی
دهانیڭ معماسی عاشقی
سیه زلفڭ تمناسی عاشقی
سالوبدر بر اوزون سودایه پری!

وصف دلبر بابنده ملا پناه واقف سبکنده یازدیغی مربعاتدر:

سنی تاری مندن اولمه مکدر
انجمه بو دلڭ ویرانی سنسن
نیله‌رم دنیانی عزیزم سنسز
بیلورم دردمڭ درمانی سنسن

گوزلدر جمالڭ حسنگدر جمیل
اولمه‌دیم هجرگده قالمشام خجیل
باشڭ ایچون ای گل دولانیم یوز ایل
کوکلمڭ ملکنیڭ سلطانی سنسن

*) ملك و میرزا- تیلك اصلان بکده‌ن و میرزه‌جان بـکده‌ن عبارتدر.

وامقڭ عذرایه وار ایدی میلی
آنڭ ایچون آخاردی گوزندن سیلی
یوسفڭ زلیخایه، مجنونڭ لیلی
منمده جانمڭ جانانی سنسن

هر نه که عرض ایتدم اوکا یتمه‌دك
شاد ایلیوب بزی گلوب گیتمه‌دڭ
کوکلم آلوب بریول قبول ایتمه‌دڭ
بوقدر که چکدیم امانی سنسن

پنهانی باخشڭ آلوبدر جانی
جادوغمزه‌لریڭ ویرمز امانی
تاری حفظ ایلسون نوڭ مژکانی
عاشقڭ قاتل پنهانی سنسن

کنه عاشقڭ وصف دلبر باره‌سنده یازدیغی کلام:

سندن آیری ایشیم‌منیم ای‌دلبر
گیجه گوندوز آه و فغان اولوبدر
تغافل رحمگدن ظلم ستمڭ
بزم باره‌مزده احسان اولوبدر

لحظه ـ لحظه حالین سوردقڭ کوکلم
گونده مین تسلی ویردکڭ کوکلم
دایم شادوخرم گوردکڭ کوکلم
ایندی درد الندا ویران اولوبدر

هاچان آلمه‌مشدك عقلمی سردن
اوخوردوم مصحف حسنڭ ازبردن
او گوندنکه سالدڭ گوزدن نظردن
منیم حالم چوخ چوخ یمان اولوبدر

هیچ یاده سالمازسان من دلفکاری
سنی بی مروت یارادوب تاری
دهانڭ شوقندەن عاشق زاری
اولدورن بر داغ پنهان اولوبدر.

جعفر قلیخان «نوا» تخلصڭ محمد بکه انعام ایتدیکی قزل قوش بارەسنده ترتیب ایتدیکی قافیەلر:

باشڭ ایچون سزڭ باز انعامی
اون بش گونده آلوب ایکی شکاری
بریسی بوز اوله اوچ قنات اوچمش
بریسی بر یلبك کپك یساری

اولماز بیله شفقت بیله مرحمت
جان دادن کرڭ ها چگك منت
سرکار عالیده تاپوب تربیت
اونڭچون بو قدر چوخدی وقاری

سحر کمیشرم آخشام دوتارام
وقت اولور که میشەلرده یاتارام
بور کومی گوتوروب اوتنك *) آتارام
یاد ایلەرم تر تر پروردکاری

بیله خانه نزول اولماز بیله غم
چاره اولماز بوڭا نیلەسه عالم
اوچمادیغی آلمادیغی جهنم
چاغرانده اله گله ایدی باری!

*) اوتنك ـ طرلان و قزل قوشی اله چاغرماق ایچون ساخلانیلان ات پارچەسیو اۏلمش تاوق و یا شکار.

گر کدر گوتوروب دره به دره
کمیشەیدی بونی تاتوس ـ مر کره *)
نه روادر منم کیمی چاکره
بخش ایدەسن بیله تنبل مرداری؟

بوراده یازیلان قافیەلردن باشقه محمد بك عاشقڭ بر چوق غزلیاتی و مرحوم قاسم بك ذاکر ایله دیوشمەلری واردر که اونلری بعض سببلره گوره ذکر ایتمه‌گی مناسب گورمەدیك. آنجاق عمرنڭ آخر چاقنده ترجیع بند طریقنده یازدیغی توبه نامەیی یازمقله اکتفا ایتدیك:

توبه نامه.

ای خدا سڭا عیاندر که وفادارم من
دوتدیغم ایشلری یاد ایلیوب آغلارم من
لیك بو نفسڭ الندن همه وقت زارم من
الی بوش، یوزی قاره بندهٔ بیعارم من
هرنه تنبه ایدەسن آڭا سزاوارم من
گلمشم درگهڭه لابد ناچارم من
رحم قیل بار خدایا که گنه کارم من
عاصیو بد عمل روسیاهو خوارم من

گرچه دنیایه گلوب گزدیم و گیتدیم بیچیز
ویرمەدیم خیرو شره ذرەجه تشخیصو تمیز
آرتدی حرصیم مرضی ایتمەدیم اصلا پرهیز
دخی بوندن سوره یوخدر بڭا بر راه گریز
نه عمل رشتەسی وار الده نه بر دستاویز
ایلدیم خلق ایله ناحق یره پرخاشو ستیز
رحم قیل بار خدایا که گنه کارم من
عاصی و بد عمل روسیه و خوارم من

*) تاتوس و مرکره ـ ارمنی آدلاریدر.

هرنه ایش دوتدم ایسه جمله بدو بد حرکات
ایتمه‌دیم شکر حیات ایلمه‌دیم فکر ممات
بو دنی دهرده بیهوده کیچوردیم اوقات
شمدی رحلت دمیدر قالمشم آوا ه و مات
شرمسار گنهم آه! الیم بی‌سوقات
یتمکیم مقصده بو وجهله هیهات ـ هیهات!
رحم قیل بار خدایا که گنه‌کارم من
عاصی‌و بد عمل روسیه‌و خوارم من

یارب ایمدی من اوز احوالمه حیرانم چوق
غضب‌و قهرك ایدوب فکر هراسانم چوق
بیلوب ایتدیکارم افعاله پشیمانم چوق
بیلمه‌یوب سهوو غلط ایشلره گریانم چوق
کرم لطفیکی چوق عزایله جویانم چوق
غصه‌دن شام‌سحر زاروپریشانم چوق
رحم قیل بار خدایا که گنه کارم من
عاصی و بد عمل روسیه و خارم من!

توبه یارب! بو قدر بد عملمدن توبه!
معصیت راهنه هم گیت ه گلمدن توبه!
هرخلاف اولمش ایسه سینمش المدن‌توبه
دخی‌بوندن سوره مکر و دغلمدن توبه
ایارم صدقله من پیش از اولومدن توبه!
هر خطا چخمش ایسه برده دیلمدن توبه!
رحم قیل بار خدایا که گنه‌کارم من
عاصی و بد عمل روسیه و خوارم من

بیلمزایدیم که بوعالمده اولور زار اولمق
نه اولوم وار نه قوجالق نه‌ده بیمار اولمق
عادتم هرخم کیسویه نگون سار اولمق
مایل لعل لب، عاشق رخسار اولمق
واله خال وخط، حیرت دیدار اولمق
یار اغیار اولوب اغیارم ایله یار اولمق
رحم قیل بار خدایا که گنه کارم من
عاصی و بد عمل روسیه و خوارم من

بلی مسدود اولوب شیمدی بکا راه خلاص
چونکه لازم دوشوب عصیانه شریعتده قصاص
قدرت حکمت حقدن گورینور بویله خواص
کیم گوره روز جزا هر کیشی فعلنه خلاص
سن اوزك داده یت اول گونده که نه عالم نه خاص
نه کرم اهلی یتر داده نه اهل اخلاص
رحم قیل بار خدایا که گنه کارم من
عاصی و بد عمل روسیه و خارم من

نفس امارهٔ سرکش گتوروب عقلمه زور
جسم ایله جانی دوتوب مرتبهٔ کبرو غرور
املم لغو، ایشم مظلمه، شغلم شرر شور
گلمشم درگهه بااین همهٔ عیب و قصور
دخی یارب! درگدن منی سن ایلمه دور
قویمادی حرص ـ طمع گردی، دخی دیده‌ده نور
رحم قیل بار خدایا؛ که گنه‌کارم من
عاصی و بد عمل روسیه و خوارم من

مختصر هر نه عمل ایله‌دیم اولدیم نادم
حرص قیلدی منی هرناکس دونه خادم
نفس اوجندن نه بلا چکدی دل پربادم
شیمدی نه بر عملم الده نه‌وار برزادم
تاپمادم بر کرم اهلی که ایده امدادم
سن اوزك دادمه یت باری ایشیت فریادم
رحم قیل بار خدایا که گنه کارم من
عاصی و بد عمل روسیه و خارم من

نه دیلیم وار که سنی جرئت ایدوب یاد قیلوم
نه یوزوم وار سگا ساری دوتوبان داد قیلوم
نه سوزوم وار اوزیمی اول سوز ایله شاد قیلوم
دل بربادی نه امید ایله آباد قیلوم
نه ایدیم جانمی بو ورطه‌دن آزاد قیلوم
چاره اولدر که ینه بو سوزی اوراد قیلوم
رحم قیل بار خدایا که گنه‌کارم من
عاصی و بد عمل روسیه و خوارم من

بر نچه ییل اوزیمی عشقه مقید قیلدیم
گاهی عاشق آدیمی گاه محمد قیلدیم
مشق ابروی خط و خال ایله مرتد قیلدیم
شیوهٔ مهرو محبتده بیوك سد قیلدیم
روشن عشقده مجنونه دخی رد قیلدیم
هر نه ایش دوتدیم ایسه جمله‌سنی بد قیلدیم
رحم قیل بارخدایا که گنه‌کارم من
عاصی و بد عمل روسیه و خوارم من

مرحوم محمد بکك بو توبه‌نامه‌سی اونك برگزیده اثرلرندن بریسیدر.
شاعر عمرنك توکه‌نه‌جکنده، رحلت دمنده درکاه الهی‌یه یوز چوندروب کمال

عجز و انکسار ایله توبه و استغفار ایلیور و ایتدیکی گناه عمللری بر بر تعداد قیلوب زار و پریشان حالده رحمی چوخ اولان حقدن مغفرت دیله‌یور.

بلی! ایام جوانلقده آز آدم تاپولور که، حیاتك قدرنی بیلوب اونی بیهوده صرف ایلمه‌سون و شاعرك زبون و پریشان حالنی پرلك موسمنده اوز وجودنده حس ایلمه‌سون. حرص، طمع، حب، جاه و مرتبه، حب‌مال و مکنت، لهو و لعب، بغض و عداوت، منیت، سر کشلك، بخل و حسدو ظلم‌ستمه عادت و سائر اوصاف ذمیمه و اخلاق رذیله که جمله‌سی عواملق و جهالت نتیجه‌لریدر، جسم و روحمزی بر نوعی ضبط و تصرف ایدوبدر که حق و حقانیتدن، انصاف و مروتدن و اصل بشریت و انسانیت نه اولدیغندن بالکلیه غفل و بی خبریك.

آنجاق آخر نفسمزده غفلتدن گوزیمزی آچوب أولومی اوگمزده گوروب خوف و اندیشه‌یه دوشوروك و شاعرك دیلیله بو گونه توبه و استغفار ایلیوریك اگرچه آخرکی پشیمانلق فایده وبرمز ولی توبه و انابه‌دن باشقه بر چاره‌مز یوخدر:

«توبه یارب! بوقدر بد عملمدن توبه
معصیت راحنه هم گیت و گلمدن توبه!
«هر خلاف اولمش ایسه سینمش المدن توبه
دخی بوندن سوره مکرو دغلمدن توبه!
«ایلرم صدقله من پیش از أولومدن توبه
هر خطا چیخمش ایسه برده دیلمدن توبه
«رحم قیل بار خدایا که گنه‌کارم من
عاصی و بد عمل روسیه و خوارم من!»

———

جعفر قلی خان «نوا» تخلص.

مرحوم جعفر قلی خن ابراهیم خانك بیوك فرزندی محمد حسن آقانك اوغلیدر. محمد حسن آقا ایسه زیاده نجیب فراستلو و لیاقتلو بر شخص ایمش. ابرهیم خان اونك خاطرینی عزیز دوتارمش و اوزینه اونی ولیعهد تعیین ایدوبمش. ولی ابراهیم خان هنوز ساق ایکن اوغلی محمد حسن آقا دار عقبایه رحلت بیوردی و ابراهیم خان جنرال تسویدایونك واسطه‌سیله روس ایمپراطورینه یازوب کوچك اوغلی مهدیقلی خانی اوندن سوگره وارث تصدیق ایتمك فرماننی خواهشمند اولمشدی و تاریخ اسلامیه‌نك (۱۲۲۱) نجی سنه‌سنده که تاریخ مسیحیه‌نك (۱۸۰۷) نجی سنه‌سنه مطابقدر مهدیقلی خان ایمپراطور فرمانلا کل قراباغ خانلقنه ابراهیم خاندن سوگره حاکم تعیین اولوندی.

معلوم اولسون جعفر قلی خان باباسی ابراهیم خانك حال حیاتندن آشکارا وارثلق ادعاسی ایتمیوردیسه‌ده، اما قلبنده بو آرزو و باشنده قراباغه حاکم اولمق فکری وار ایدی.

زمانیکه ایمپراطورك فوقده ذکر اولونان فرمانی یتشدی ـ جعفر قلی خان مأیوس و مکدر اولدی و او وقتدن سوگره اونگله عموسی مهدیقلی خانك آراسنده همیشه‌لك بر کدورت و عداوت وقوعه گلدی و جعفر قلی خان چوخ حیله و دسیسه‌لر و پر فساد تدبیرلر ایشلتدیسه‌ده نتیجه بخش اولمادی و بلکه اوزی متهم اولوب «گوز دوستاقی» حالنده پترغراده آپاریلدی و اوراده بر مدت قالاندن سوگره ـ جینرالق چینی آلوب قراباغه مراجعت ایله‌دی.

جعفر قلی خان باباسی ابراهیم خان کیمی دلیر، رشید، قوی هیکل و پرهنر بر ذات ایمش. اهل ذوق و شوق اولدیغی ایچون وقتنی عشرتده کیچوررمش تار طنبوری، چنك چغانی، مطرب و مغنی‌یی دوست دوتارمش. قاپوسنده ایران پادشاهلری کیمی پهلوان و نر گولشدیرمك، قوچ دو گوشدیرمك کندر باز اویناتماق، حقه‌باز ساخلاماق عادتی و خوشه گلن ایشلردن حساب اولونارمش. ولی او صفتلریکه و ریاض‌العاشقین، صاحبی محترم محمد آقا مجتهد زاده خان مرحومك حقنده یازوبلر درست دگل. بیله که مجتهد زاده جنابلری یازیر:

«بو منبع جود و سخا و معدن فیض و عطا که خوان نوالی و سفرهٔ احسانی غدو عشا، صبح و مسا مجمع فقرا و موقع مساکین و ضعفادر تل خاکستری مطبخ جودندن آتلان خاکستر و انجم و اخترانك آد قازانان اولان قدور داسیاتنك زیرندن چیقان شراره و اخکردر نام نامی واسم گرامی‌سی جنت مکان و خلد آشیان جعفر قلی خان مرحوم که محمد حسن آقای جوانشیرك شبلی‌در الخ»

بو مقدمه خلاف حق و صواب و بر نوعی بی مضمون عباره‌لردر که بونلاری یازماقدان مؤلفك اصل مرادی نه اولدیغینی آگایه بیلمه‌دیك. بو قدر تعریف و توصیفه نه حاجت؟ بو قدر مبالغه و افراط نه لازم. بو بوش عباره‌لر آنجق کلامی اعتباردان سالور. هر شخصی اوز صفتیله یازماق، بیلدیرمك یخشی‌دگلمی؟

خان مذکوری گوروب ایشیدنلرك روایتنه گوره اونك سفرهٔ احسانی مجمع فقرا و موقع مساکین و ضعفا اولمیوب بلکه لوطی ـ پوطی یغناجاقی، اویونباز، قوشباز و شعبده‌ساز محلی اولوبدر. اونك ـ «منبع جود وسخا و معدن فیض و عطا» اولدیغنه دخی شبهه چوخدر، نجه‌که اونك شأننده مرحوم قاسم بك ذاکر میرزا فتحعلی آخوندوفه یازمشدی، اونك وجودی یوخاریده یازیلان صفتلردن عاری و بری ایمش:

بودر ذاکرك یازدیغی شعرلر:

چوخلاری قیاوبسن چورکه محتاج
آختارور تاپیلماز دردینه علاج
فرعون حامان ـ ضحاك، حجاج
اولا بیلمز اولا ستمکار سندن

بدعتك یاندیروب قوم، اصحابی
مشکلدر گنورك بو ظامه تابی
دوشوب جبرائیللو، مارلیان، بابی
هورادیز، قیوجاق *) دربدر سندن

ظلم و ستمله عالم دولوبدر
اهل بیتك رنك رویی سولوبدر
نچه روشن خانملار اولوبدر
شب یلدا کیمی تیره ترسندن الخ»

چوخ احتمال وار که ذکر دخی خان مرحومی تذمیم ایتمکده مبالغه ایتمیش اولسون و بر نوعی غرض شخصی اوجوندن حد اعتدالدن چیخسون، اما بالمره بو سوزلرك دوغری طرفنیده انکار ایتمك اولماز، برحالدا که اوّل وقتلرده ذاکر جعفرقلی خانه یاوق ایمش و اونك اخلاق واطوارنه درست بلد ایمش.

جعفرقلی خان هشتاد ایلدن آرتق یاشایوبدر و هجرتك مین ایکی یوز هشتادنجی ایللرنده وفات ایدوبدر. طبع شعریه‌سی دخی وارایمیش. فارس و ترك لسانتده بر نچه اثرلری واردر.

طمع کار و حلوا خور بر ملانك باره‌سنده بو شعرلری یازمشدر:

ای اشتر کج گردنا، دانم چه خواهی کردنا!
گردن درازی میکنی، از بهر حلوا خوردنا!
چون صبح خیزی گوش کن ـ چون مرده بینی جوش کن
خور جینرا بردوش کن از بهر حلوا خوردنا

*) «مارلیان» «هورادیز» «قیوجاق» قراباغدا جبرائیللو محالنده خان مذکوره متعلق کندلرك آدلاریدر.

برخوان رب‌الناس‌را از سر مبر وسواس‌را
پر کن چناق طاس‌را از بهر حلوا خوردنا!

بعضلری بو شعرلری جعفر قلی‌خانه اسناد ویریرلرسه‌ده بز یقیناً تصدیق ایده بیلمه‌ریك. خانك عاشق پری ایله دخی بر نچه مکالمه‌لری و مکتوبات منظومه‌لری واردر ولکن اونلرك چندان اهمیتی یوخدر که بوراده یازیلسون.

کلامندن مشهوری شوشی قاضی‌سی میرزه ابوالقاسمك حقنده یازدیغی قصیده‌در که عینیله بوراده درج اولونور:

ماتمی بیله دوتارمش مگر آدم قاضی
ایده لعنت اوگا بس صاحب ماتم قاضی

سن نجه ضامن اولوردك کیشی دعوا اولماز
بو سوزی روس یاننده دیدیگز هم قاضی

سز مگر حالنی اوز اهلیگزك بیلمزسز
ذره‌جه بد عملندن ایلمز غم قاضی

اوزگه دعواده اولن کسلر آلور سیم‌و زری
قیردرور شیشه‌لی‌نی مفت و مسلم قاضی

زاهرا قلعه‌لی‌نك قتله گیدردی نصفی
اولمه‌سیدی آرالقده گنه رستم قاضی

دایما وعظ ایلیور خلقه که احسان ایلیوك
اوزی هیچ دیشقاری ویرمزا وله گرنم قاضی

داش ـ داش اوسته بیله شیشه‌ده دورماز هرگز
بعض ایشلرده اگر اولماسه اعلم قاضی

آدینی ملا قویان خلقه دیمه‌ز راست یولی
اونلرك دردی ایدوبدر قدمنی خم قاضی

اونودورلر هاموسی تاری پیمبر امرین
گر آرالقده اوله صحبت درهم قاضی

بر پاره وقت دانشماق بزه لازمدر ـ لیك
بر پاره وقتده یگدر اولا ابکم قاضی

دیمیشم من سکا هیچ وقت اینانمه خلقه
بعض اوقات ایشیت پندیمی کم ـ کم قاضی

بوندن آرتق نه یازم درد دلی مولانا
دیه‌رم باقی سوزیمی سنی گورسه‌م قاضی

جعفر قلی خانك قاضی‌یه خطاباً یازدیغی بو کلامنه سبب ماه محرمده قلعه‌لولرك آراسنده دست باشی اولماقلق ویا اینکه جزئی بر شیئك اوستنده وقوعه گلن دعوا و چرپشما اولوبدر که نجه آدملر ناحق یره قتله یتوشوبدر.

یقینکه قاضی شهر دیوان عمله‌جاتنه سوز ویروب ضامن اولوبدر که دعوا و شوا دوشمز ولی اوز اهلینك عهده‌سندن گاه بیلمه‌یوب رفع مجادله و مباحثه‌ده عاجز قالوبدر ویا اینکه کثرت طمعدن طرف گیرلك ایدوب مجادله‌یه برنوعی اوزی سبب اولوبدر.

نجه که خانك کلامی بوکا شهادت ویرور:

سن نجه ضامن اولوردك کیشی دعوا اولماز
بو سوزی روس یانده دیدیگز هم قاضی

سز مگر حالنی اوز اهلیگزك بیامزسز
ذره‌جه بدعملندن ایلمز غم قاضی

اوزگه دعواده اولان کسلر آلور سیمو زری
قیردیربر شیشه‌لی‌نی مفتو مسلم قاضی

جعفر قلی خانك بو کلامی معاصری اولان قاسم بك ذاکره که، قراباغك مقتدر شاعری حساب اولونور و اونك حقنده آتیده ذکر اولونه‌جقدر تاثیر ایلیور و اوصاف قاضی‌یی اول مرحوم دخیده مکمل وجهده و استهزا سبکنده نظمه چکور:

کلام ذاکر:

ایلیوبدر گنه هیچ نه بلمم قاضی
خلق آراسنده اولوبدر بیله ملزم قاضی

یارادوبدر اونی اول خالق اشیا بی‌عیب
دار دنیاده بوصورت تاپولور کم قاضی

قاضی هریرده اولور بی‌مزه‌و بد حرکات
شکرلله که بوهم بامزه‌در هم قاضی

قلمی تیغ دوسردر اوزی مرد ره‌ین
دایما شیخی ایله جنکه مسمم قاضی

سر اعداده فریلدار چوماقی برق آسا
نجه که معرکه‌ده شش‌پر رستم قاضی

نار قهری اریدر موم کیمی فولادی
کورهٔ نفس دزونه ویره گر دم قاضی

کیمدی یانده اونك علیقلی، عبدالرحیم
کوه البرزی یخر چون توخونان دم قاضی

دهرده شیشه اولور سنك جفادن ایمیش
اوله بر شهرده بو طرزله محکم قاضی

معدن جودو کرم جابکه امنو امان
عدلده نوشیروان بذلده حاتم قاضی

فقرا دور سرانده بسان هاله *)
نقد احسانی قراباغه چوشبنم قاضی

غلط ایتدیم بو سوزك یوخدی وقوعی هرگز
قورخورام جمد گیمه تف! دیه عالم قاضی

شیشه‌نك سیمو زرین دوا سوره‌سن خانه‌سنه
شیشه‌ش دیشره‌یه ویرمز گنه بر نم قاضی

---

*) هاله - بعض وقتی آی اطرافنده ظهور اولان نورانی دایره‌یه دینلور.

قاضی اولدر که قاله اهل ولایت غمنه
نه که عالم همه غمگین اوله خرم قاضی

اونده من گوردیکمی گورمشم ایندن بیله
ایتمزم طاعت اوکا گر اوله قبلهم قاضی

هارادان گلدی بولار ایلهدیلر خلقی خراب
بری دیر مجتهدم بیری مسلم قاضی

آتلانوب بیری چاپار تکلهیه دای دانا ایچون
بریده شام و سحر طالب درهم قاضی

پای گیدر «فنگه»یه ذوق ایتمگه قیش «قاپناغه» *)
بردیمز هیچ گلور ماه محرم قاضی

قاضی لازمدر دیه محکمه ده شرع نبی
نه که گشت ایده جهانی مینوب ادهم قاضی

تبریزك آغی اوجوز میر ولایت غفل
هر الیف ـ بی دیه نی قیلدی معمم قاضی

دخی دیوان رعیت بیله گیتسه قالماز
بو قراباغی ایدر جمله مکرم قاضی

خیش اقوامنه مو قدری ترحم قیلماز
دمبدم خلقه اوخور صلهٔ ارحم قاضی

سابقا بیله دکلدی اولوب ایندی بیر حم
حضرت خانه اولاندن بری محرم قاضی

چوخ آدام واریدی نظمیله ادا ایلمهلی
خواهش خانه گوره دوشدی مقدم قاضی

چونکه دیوانهیه یوخدر قام امیدم وار
عفو ایده جرممی گر یوزینه سوکسهم قاضی

داستان امیر اصلانی بو گوندن بویله
باشلارام فکرم اگر اولسه فراهم قاضی

---

*) فنگه و قاپناغ یر آدلاریدر.

هرایکی کلامدن معلوم اولونور که روحانیلرمزك قصور و نقصانی هربرعصر و زمانده اهل معرفتارمزك نفرت و تنقیدلرینه باعث اولوب اونلری تذمیم و تصییب قیاوبلر: خصوصاً مسند قضاوتده اگلهشن عالیجنابلرك حرص و طمعی، دنیا گیر و بیعمل اولماقلری جملهدن آرتق ادبا و شعرا زمرهسنه تأثیر ایدوبدر.

نجه که جعفر قلی خان بویورور:

دایما وعظ ویرور خلقه که احسان ایلیون
ارزی هیچ دیشقاری ویرمز اوله گرنم قاضی

ذاکرك بو مطلبه دایر یازدیغی شعر بوندنده گوزل و پر مضموندر:

شیشه نك سیم زرین دولدوراسن خانهسنه
شیشهوش دیشرهیه ویرمز کنه برنم قاضی

بو کلامده جناس واردر: اولکی مصرعده یازیلان شیشهـشوشی قلعهسندن عبارتدر که سابقده قراباغ خانلرینك پای تختی حساب اولونوردی، ایکنجی مصرعده یازیلان شیشه ـ محض شیشه نك اوزیندن ـ صراحیدن عبارتدر که، اونك ایچنده هرنه توکهسن ینه دیشقارییه نم ویرمز.

جناب قاضی دخی نهقدر اوز خانهسنه شیشه خلقنك سیم و زرینی و سایر اموالنی دولدوریرایسه، ینهده دویدم دیمهیوب خارجه و اطرافنده اولان فقرا و مساکینه ذرهجه رحم ایلمیور و بر محتاجك احتیاج و ضرورتنی روا قیلمیور، نجه که بوبارهده مرحوم قاسم بك باشقه بر کلامنده بویورمش:

« ملا نه ملا؟ اسیر شکم اندر پیچ ـ قاضی نه قاضی ؟ که سیر اولماز ایچه عمانی !»

بلی دیارلر کامنه چکوب سیر اولمیان و هیچ برشیدن گوزلری دویمیان روحانیلردن ملتی سویماقدن غیری داها بر تمنا و چشم داشتلق اوله بیلمز!..

نجه که یوخارده ذکر اولوندی، سابقده ذاکرك خاطری جعفر قلی خانك یانده عزیز ایمش و آرالرنده ظرافت وار ایمش.

بر دفعه ذاکر خانك حضورینه گیدیر و نهطور اولورسه اونك باشماقلری خانك سرایندہ اوغورلانور.

شاعر مأیوسانه ایونه قایدوب بو هجولری خدمتکارلر بیوکی بکلربکه یازیر:

بگلر نه لایقدی خان قوللوقنه
بر کس آتلو کیده پیاده گله
ایلده بر یول دوشر منم گذارم
وای اونڭ حالنه زیاده گله

بیو کڭ درنده لازمدی دربان
آخشامه‌دك اوله بندهٔ فرمان
تمناسز گلن اولور پشیمان
گله گور بر آدم مراده گله!

اوغورلغه عجب اولوبسز معتاد
همراه بیراهیك داد الندن داد
گیده‌نده شاد گیدر گلنده ناشاد
هر کیمسه که سزڭ برباده گله

گلمه‌ین آدمه دیورسز گلیك
مشکلدر قایتماق آیاغی یالین
من کنه قیوراغام آدیگوزلڭ
کرك دالسنجه عراده گله.

مثل مشهوردر قوشدنه گیدر
سزده بر نفع یوخ سوای ضرر
گلمز او قاپویه هیچ کیمسه مگر
هورادیز قیوجاق فریاده گله.

موندن سوگره گیرن خانڭ ایونه
کرك باشماقلرین سوخا جیبنه
یا کیچوره صاف اوتاقك دیبنه
نه ایسه مهیا آماده گله

لازمدر تردد خیرده شرده
عدالت یوزنه چکوبسز پرده
بر تعزیه اولسه خدانکرده
کمانم یوخدر ملاده گله

بر آدم تعیین ایت آستانه
یاخشی‌نی یمانی گورجك تانیه
نه ایشیگه نه‌ده قهوه خانه‌یه
قویما هر یته‌ن . . . . گله

ویلڭ حوابنده جعفرقلی خان ذاکره یازمشدر:

قاسم بك عادتدر خان قوللوقنه
بر کس آتلو گلسه پیاده گیدر
من ده گلم ـ عالمده وار ایلده وار
بیله جزئی ایشلر آراده گیده‌ر

بوراده بر باشماق اولوب ضررڭ
قلم آلوب یازدك ذهین بو دركڭ
ظالم یوخدر مگر سنڭ خبرڭ
اوردن کم عالم فساده گیدر*)
ایندی بیله گورمه آدیگوزلی
سندن قیوراقدی اونڭ ازلی
هرزمان که دوروب بوله دوزه‌لی
کنه بیدو آتدن زیده گیدر

گده صاف آزوبدر عملڭ سنڭ
معدنیسن تقابڭ، فتنه‌نڭ
سن نیچون بیلمزسن باغلو گله‌نڭ
آیاغی آچیلوب پیاده گیدر

*) عالم فساده گیدن‌در- یقینکه مهدیقلی خانڭ دردینه اشاره‌در.

اوغلان لاپ چيخوبسن سن اندازه‌دن
نيلر هاله گيده‌جكسن يازه‌دن.
كهنه اوغورلاندى تيكر تازه‌دن
بر آدام يوللارام استه‌ده گيدر

نيجه كه سابقده بو باره‌ده معلومات ويريلدى، مهديقلى خان ايله ــ جعفرقلى خانك مابيننده بغض و عداوت وار ايميش.

جعفر قلى خانك ميرزا فتحعلى آخوندوفيله دخى الفت و آشنالغى وارايمش و آرالرنده ظريفانه ارسال و مرسوللرى اولوبدر بونلردن بر نامه كه آخوندوف خان مشاراليهه يازوب (آدولف برژه) نك (ليپسيغ) مجموعه‌سنه داخل اولوبدر.

همان نامه بويله باشلانور:

حاجى قلى سندن اى تاج سرم
زياده زياده خرم اولوبدر
سوز ويروبدر سزه غروز نيشترك
پوچوتيكليك ايشى محكم اولوبدر.

بو مكتوبى عينيله ميرزه فتحعلى آخوندوفك ترجمهٔ حالى بابنده درج ايتمگى مناسب گورديك.

فارس ديلنده يازيلمش اثرلردن بر مكتوب ميرزا حق ويردى صفا تخلصه و ماه محرمك يتشمه‌سى مناسبتيله انشاد ايتديگى ترجيع بنددن بر بند «رياض العاشقيندن» اقتباساً بوراده درج اولونور:

جواب ميرزا حق ويردى «صفا»

سوى ياران وفا پيشه سلامى دارم
قل و دل عجب طرفه كلامى دارم

رخ نمى پوشم ازاين عرض كنم غمض العين
چونكه درپيش شما شهرت تامى دارم

گرچه ما تيم و پياده زچنين گردش چرخ
اسب دزد برده و دردست لجامى دارم

نيست درشيشهٔ ما فرق حلالى زحرام
گر قبولش بكنى رخش خرامى دارم

غرض من همه شوخيست و نه صدق صفا
بر مترسيد كه از كلمهٔ لاميدارم

اى نوا گر نكنى راضى دان قاضى‌را
با تو تاروز جزا بحث مدامى دارم

ماه محرم آمد و پر شد دلم زآه
دود دلم گرفت رخ چرخ و مهر ماه

چون ابر نو بهار فلك‌را احاطه كرد
چندانكه درفلك بملك مى نداد راه

جبريل از تردد افلاك بازماند
گفتا بحيرتى كه خدارا ترا پناه

آيا چه شد كه چاك گريبان نمود صبح
پوشيده شب لباس عزارا به بر سياه

آمد ندا زهاتف غيبى كه يا امين
بنگر به دشت كربلا سوى قتلگاه

امروز روز قتل حسين ابن مرتضى‌ست
امروز روز ماتم مجموع انبياست!

مرحوم خانك يوخاريدا درج اولونان نمونهٔ آثارنده خواه تركى اولسون و خواه فارسى ــ اونك خوش طبع بر شاعر اولديغى گورونور.

قاسم بك ذاکر تخلص .

قاسم بك ذاکر قراباغك ممتاز نجبالرندندر . اونك آتاسی علی بك ، علی بگك آتاسی شاه ویرن بك و اونك آتاسی کاظم آقادرکه شوشی شهرنك بانی‌سی مشهور پناه خانك دوغما قرداشی حسین‌علی آقانك اوغلیدر .

قاسم بك تولد ایدوبدر هجرتك (1205) نجی تاریخنده که تاریخ مسیحیه‌نك (1784) سنه‌سنه مطابقدر ، شوشی شهرنده تعلیم و تربیه‌سی همان شهرده اولوبدر.

اوز عصر و زمانك اوضاع و احوالنه گوره چندان علم و کمال اخذ ایتمگه موفق اولمیوبسه‌ده ترك و فارس دیللرینی لایقنجه تحصیل ایدوبدر .

محل سکنه‌سی یای فصلنده (تانیاق) ویا شوشی قلعه‌سی اولارمش . ایلیك سائر فصللرنی اوزینه متعلق (خضرستان) قریه‌سنده کیچوررمش .

قاسم بگی گورنلرك او جمله‌دن من حقیرك آتاسی مرحوم احمدبك کوچرلی‌نك روایتنه گوره او ذات شریف خوش صورت و خوش سیما آغ بدنلی ، اوجه قامتلی ، ضعیف البنیه بر وجود ایمیش .

کوکچك ، عتللی و گوك رنگه مایل گوزلری وار ایمیش . سیماسندن ، حرکت و سکناسندن آثار نجابت و رشادت گورنرمش .

دانشقی فصیح و صوتی دلکش اولمقه گوره چوخلاری اوزینه مایل ایدرمش و او دانشانده اوگا قولاق آسمامق اولمازمش .

بر آز تند مزاج اولدیغی ایچون تر پیشنده دخی چپکلك گورونرمش . انصاف و مروتدن خارج سوزلر و ایشلر شاعری طبیعی حالندن چخاروب اونك غیض وحدتنه سبب اولارمش . اما آجیغی تیز سونوب توبه و استغفار ایدرمش .

عادتی حالنده زیاده خوش خلق حلیم . رحملی و مروتلی بر آدم ایمیش صاحب عقل و تدبیر .

بوگا شاهد شاعرك اوز کلامیده اولابیلر :

تانور منی مجموع اوتوز ایکی جواشیر
بر مرد خوش اخلاقم و هم صاحب تدبیر

روشندی قموعالمه ـ ذاتمده خداوند
خلق ایلمیوب موقدری حیله و تذویر

ایمندیلر ازبسکه اولوب رام رم ایتمز
گوردکده منی بادیه‌ده آهوو سخنجیر

ال اورمزم اصلا سپر دفع بلایه
یاغدیرسه کماندار فلك قصدیمه صدتیر !...

ولکن شاعرك بویله گوزل خلقی و خوش رفتاری و طبیعتنده اولان ملایمت و تواضع و همچنین اونك عقلی‌سلیمی و حسن تدبیری اونی خطاو بلادن ایمن ساخلیه بیلمه‌دی .

شاعر بر ایشده متهم اولوب که تفصیلی آشاغه‌ده ذکر اولوناجقدر ، چوخ بیوك بلالره و جفالره گرفتار اولدی و اگر بعض عالی‌نسب و عالی همت و قدر شناس محترم شخصلر ذاکره لازمهٔ کومك گوسترمسه ایدیلر ـ یقیننکه شاعر دخیده زیاده فنا حاله دوچار اولوب قزاق شاعری مصطفی آقا عارف کیمی جان عزیزنی روسیه‌نك سویوق و قارلی چوللرنده پوچ و ضایع ایده‌جك ایدی .

احوالات بو اوزره‌درکه قاسم بگك قرداشی اوغلانلرندن بر نفری بهبودبك اسمنده قاچاقلغه و قولدورلغه تورشانوب قراباغ ولایتنده برچوخ شولوخلق و بی‌نظاملق و فساد توره‌دیره

برنچه حسود و بدخواهلرك تحریك و اغواسیله اولوقتك دیوان بگی‌سی قاسم بکدن مشتبه اولوب اوندن شاکی و مطالبه‌چی اولور و بهبودبگك قتل و غارتنده ذاکرك اوشاقلاریده متهم اولونور .

اولوقتك دیوان بکیسی قیاز ترخانوف خیلی کوشش و تدبیردن سوکرا بهبودی هلاك ایتدریر، ایونی ومالنی داغیدوب تارمار ایلهدیر و مصطفی بکی که بهبود بکك قرداشی ایدی، بر نیچه آدملر ایله اسیر ایدوب شوشی قلعهسنه گوندهریر. (سوکرهدن همان مصطفی بکی ترخانوف ایشقوله قربوب اوکا تعلیم و تربیه ویردیروبدر).

او نیچه آدملریکه متهم اولمشدیلر – اونلارك ایچندهمرحوم قاسم بك دخی وارایمش. اوپیشنهاد ایتدیکی ثبوت و دلایله امنای دولت ملتفت اولمیوب و اونك حقنده بدگمان اولوب اوزینی و اوغلی نجف قلی بکی و قرداشی اوغلی اسکندر بکی سیبریایه گوندرمکه قطعی صورتده حکم ویریر، عیال و اطفالنی شهشی محبس خانهسنده دوستاق، مال و اموالنی تاراج ایتدریر. خضرستان کندنی داغیدوب زیر – زبر قیلورلر.

بوظلم و شرارت و خلاف قانون ایشلر ذاکره حددن زیاده تأثیر ایدوب اونی پریشان و دیگرگون ایلیور. بر طرفدن ایللر ایله جمعقیلدیغی مال ودولتك تار – مار اولماغی – دیگر طرفدن عبث یره حرمت و آبرونك گیتمهسی، دشمنك طعن و شماطتی یازق کیشینك یوز ایللکنی گری سالور.

بو بیوك مصیبت ذاکره یوز ویروبدر محرم آینده هجرتك (1272) نجی تاریخنده اولوقت شاعرمسن حالنده ایمش؛ عمرندن آلتمش یدی ایل کیچمش ایمش). جناب نواب اوز تذکرهسنده و جناب محمد آقا مجتهد زاده«ریاض العاشقیندهده» سن و سالی تعیننده برنوعی سهو ایتمشلر. هرحالده ذاکر آلتمش بش سنهده وفات ایتمیوبدر و تاریخ وفاتی (1271) نجی سنهده اولمیوبدر اوندن چوخ سوکره واقع اولوبدر، بوکا شاهد ذاکرك اوز کلامیدر. باشنه گلن مصیبتی گوزل بر ترکیب بندنده بو منوال نظمه چکوب ظالملردن شکایت ایلیور.:

بو ماه محرمده دوسی هفت مکا سال
مدتدی که برقو کیمی ایبضدی پروبال
شاهددی خداوند تعالی و تبارك
تربتممشم من سخن ناحه سقال
حاشا یتورم برکسه آصیب مضرت
گر ایلمهسن بوسوزمه باور او ژورنال...

تا گوردم او بدبخت *) اولوبهمره گمراه
حالاتی مفصل یازوبن ایلمدمارسال

لابد قالوب اوندن سوره دونه دونه ایتدم
ترغیب اونك دفعنه بوظالمی فیالحال

گوش ایلمیوب پند خردمندی او ناکس
آخر قوشولوب بر برینه بر نیچه جهال

هرکیمه دوچاراولدی دوتوب باسدی و کسدی
ویردی اوزینی گنجه تمام موروف محال

بش آلتی کم آلات جوان ایله اولورمی
حفظ ایده ولایاتی من پیر بد اقبال؟

دشمن سپاهی تك بر اوبانك یوخ ووارین
بر هفته قالوب ایلدی مجموعنی پامال

عرادهیه یغدردی قمو اهل و عیالی
سقف فلکه چیخدی اوکون نالهٔ اطفال

حجاج – عمرسعد دگلدی بیله بی رحم
اول ...... بیجالکنه هیچ یوخ اشکال

بدکار حرام توشهدن اصلا ایراق اولماز
بیج اولمیانك ظلمی اولور بوسیاق اولماز!

شاعرك سوزلرندن بیله آکلاشیلور که بیچاره اوز «بدبخت» برادر زادهسنی – یعنی بهبودبکی دوزلگه ارشاد ایدوب نهقدر اوکا اوگود و نصیحت ویروبسهده که پیس یولدن داشینسون، مردم آزارلق ایتمسون و خلقه ظلمی و ستمی روا گورمهسین – اما مرحومك نصیحتی خودسر و بی شرم بهبوده اثر ایتمیوبدر و آخرده (ذاکر) ناعلاج قالوب احوالاتی مفصلا یازوب لازم اولان یره گوندوربدر:

---

*) بدبخت بهبود بکه اشارهدر.

و لکن دیوان عمله‌سی بیهودك قورخوسیندن موروف محال ایله قاچوب اوزلرینی کنجه ویریرمشار.

بو طمعی چوخ، هنر و جرئتی یوخ اولان دیوان قوللوقچیلرینك بارەسندە همان (ترکیب بند)ندە بیله یازوبدر.

گون کیمی دوتوب عالمی بو شهرت بیجا:
دیوان عمله جاننه یوخ عدلده همتا

واللهی یالاندر دەخی بالله یالاندر
شول سویلەنن احوال قوری اسمدر اما

کیفیت معلومدن اوتری من اوزومده
بر نچه بلادی ایلدیم سیر – تماشا.

یوز تشنه لب قهر اولەسن خادم دولت
ویرمز بر ایچم سو سنگ تا آلمیه دریا

سیم و زرایله دولدوراسن تا گرك آوجون
اوندن سوره ظاهر قیلا شاید ید بیضا

سوز طبش نار سغر گرچه یماندر
اهل قلمك گل – گیدنه بگزەیه حاشا!

یکسر همه طماع، بد اطوار، دل آزار
بونلار کیمی مخلوق جهان ایچره یوخ اصلا،

هر کیمسه که دوشدی توره مشکلدی خلاصی
چکمزلر ال اوندن شیرەسین سورمیەلرتا !

هر نفسه نزول ملك‌الموت نه حاجت
بس عارض ایچون وعدهٔ فردا پس فردا...

دوشمز بولارینك سمتنه تا روز قیامت
تکله حاجی قربانی گورن کس دخی قطعا:

دوشمشدی قراباغی زرو سیم دوابی
تاپماز مینه بر یابی گیده قونشویه حالا

دیوان دیمه هرگز بوگا کم، آفت جاندر،
من سویلمەدیم نوله که مشهور جهاندر!

ترکیب بندك بو بندنده ذاکر دیوان عمله جاتینك قصورونی شاعرانه ذکر ایدوب اونلارك عوام‌الناسه ایتدیکی ظلم و ستمی گوستریر.

بوراده جای تأسف و حیرت بودر که آلتمش – یتمش سنه بوندن ایرەلو دیوان خدمتچیلری خلایق ایله نه نوعی رفتار ایدیرمشارسه ایمدیده او گونه رفتار ایتمکدەدرلر. بو مدت متمادیەدە که آز قالوبدر تمام بر عصر ایتسون، اونلارك اخلاق و آدابنده بر تبدیلات بر ترقی اثری معاینه اولونمیر.

ظاهردە عدالت و صداقت مأمورلری و قانون طرفدارلری آدلانورلارسەدە اصل حقیقتدە اهل ظلمەدرلر: شغل و صنعتلری شرارت و فساد توروتمکدر، خلاف قانون و عدالت ایشلر ایتمکدر.

هر قسم فن و فرجەلری خلقك مالنی یمك و اوزینی عواملقدە ساخلاماق دایرەسندە ایشلنور. دریالرجه ویرمەسه بر ایچم سو آلماق سنگامیسر اولماز. قزل و گومش ایله جیبلرنی دولدورماسەك ایشك یریمز و مرادگا چاتمازسن. اونلرك طمعی حضرت‌علی ذوالفقارندن کسکینراقدر،

بدبخت او کیمسەدرکه اونلارك تورینه دوشه: اونك تمام شیرەسینی چکمەمش – اونی خلاص ایتمزلر. تکلەلی حاجی قربانك گوته سالمینجه یخاسندن ال چکمزلر. نجه که بر وقت اونك مال و دولتی بتون قراباغی دوتمشدی، اما ایمدی دیوان تورونه دوشندن بری – بر یابوده تاپمیر که مینوب قونشویه گیتسون.

هر شیدن بدتری واورك سیخیتسی ویرنی اهل قلمك «گیت – گلی» فردا – پس فرداسیدر. عریضەچی ایچون بو «گیت – گل» نزول ملك الموتدن بدتردر. اودر که شاعر درون قلبدن اونلارك حقندە دئیوبدر:

دیوان دیمه هرگز بوگا کم آفت جاندر
من سویلەمەدم نوله کی مشهور جهاندر؛

دیوان عمله‌جاتنڭ هجومندن سوگره ذاکر کیچیور او شخصلرڭ ذمنه که اونڭ بو بلالره دوچار اولماسنه اوز سلطنتلری ایله فی‌الجمله باعث اولوبلر و اونلردن خصوصا بریسینی که فسادچیلرڭ باباسیدر و شاعر ایله اونڭ شخصی عداوتی وار ایمش بویله نظمه چکور!

بر کس یوز اوله عارف دانا و خردمند
هر لحظه‌ده تصنیف قیله قوفهٔ چند

چون دورقاریشدیردی دخی یادنه دوشمز
اطفال عیالڭ آدی فکر ایده هرچند

بر نیچه زماندر که منی دام بلاسی
اول ظالم بی رحمڭ ایدوب با کوده پابند.

سیر ایلدم المنته‌لله نچه‌شهری
قالوبدی همین طابسران آغ قوشه، دربند *)

هیهات عداوته دیه‌م بر کسه بهتان
یوخ منده کلام باز سخن تاری‌یه سوگند

بو . . . . . خلق جهان ایچره تاپولماز
جهل و حسد و بخلده نه مثل نه مانند

بی‌شبهه و شك تخم دد و دیودرر ربو
حاشا که دوغه نوع بشردن بیله فرزند . . .

گوندرمك ایله ایکی اوشاقی‌سنی تاری
قطاع طریقه بونه عبرتدی بو نه پند!

ختم اولدی بزه دزد ولایت کیفه باقسون
ایمیرلو؛ دیراغرده صافی کرد شیخاوند **)

---

*) طابران و آغ قوشه شمالی قافقازده بر آدلاریدر.

**) ایمیرلو دیراغارد (دیلاغرد)، صافی کرد، شیخاوند و دویران باسان قراباغده شوشی ائیزدینده کند آدلاریدر. بونلارڭ اهالیسی سابقده اوغورلقله اشتهار بولمش نادینج بر مخلوق ایمشلر. ایمدی بر نوعی احلال کسبه مشغول اولمقله گذاران ایدیرلر. اما کنه‌ده اجاریننڭ اوغروسی واکریسی توکنمیوبدر.

حقا عوض چقله بقالی بوغازلار
دویران باسانڭ یرینه داغلدی بزم کند

مشهور مثلدر که دوشر قاره گزه‌ن کس
ایو یخانڭ ایوین البته خداوند!

چوخ زار تضرع ایلمه عبیدی ذاکر!
تقدیر قضایه کرڭ آدم اولا شاکیر!

هر شیدن آرتق شاعرڭ حالنی متغیر ایدن، اونی غیض و جوشه گتورن اونڭ نازك طبعنه تحرك ویرن دشمنلرڭ بشاشتی واغنیانڭ شماتتی اولور. جمله‌نڭ گناهی، قطاع طریقڭ تورتدیکی فساد و شرارت شاعرڭ اولادینه اسناد اقرباسنه ختم اولونور. بوندن سوگره داها اهل ظلمه کیفه باخسون، یوله کسنلر شاد اولسونلار:

«حقا عوض چقاله بقالی بوغازلار – «دویران» باسانڭ یرینه داغلدی بزم کند!» اوغرولار صافه چیخدی دوغرولارفلاکته دوچار اولدی. آتالار سوزنڭ مصداقنجه:

«اوغرو ایله باغردی – دوغرو بوجاغه گیردی»

بو حزن گتوریجی حال و کیفیت ایمدیده بزم بو نظامسز و سسیز زمانمزده کثرت ایله اتفاق دوشمکده‌در.

ذاکر متقی ومتدین بر شخص اولدیغی ایچون اوزینه خطاباً دیور:

چوخ زارو تضرع ایلمه عبیدی‌ذاکر!
تقدیر قضایه کرڭ آدم اولا شاکر!

اولوقتڭ حاکمی طرخان موروفڭ حقنده که اونڭ حکم و بناگذارلقیله شاعرڭ کد و کسکی و مال دولتی تاراج و اوزی و اهل عیالی ایله اسیر و محبوس اولونمشدی.

ذاکر فارس دیلینده سوزشلی و خیلی موزون بر ترکیب بند انشاد قیلمشدی. بو ترکیب بندڭ بر یرنده شاعر قراباغ اهانه دخی فی‌الجمله بر نیش اورویدر و اهل وطنڭ بی‌وفا و بی‌اعتبار اولماقلرنی گوستروبدر. اوز اهل

ولایتندن شاعر همیشه شاکی اولوب دوستی میرزه مهدی‌یه گوندردیگی بر نامه‌ده بو سیاق یازیر:

بزم کیمی بر برینك بدخواهی
تاپولماز گزه‌سن عالمی داهی
اونك ایچون غضب ایدوب الهی
خانیق آشنایه ـ یاده عزیزم!...

طرخانوفك شاتنده یازدیغی کلامك بر بندنده ذاکر اولجه اوگا و ذاتنه لعن اوخویوب سوگره قراباغلولاره کیچور:

بدین زشت اخلاق و اطوار تف!
بدین رسم آیین و رفتار تف!
بزرکی که باشد ستم پیشه ـ لعن
امیری که باشد جفاکار تف!
اگر همچنان است طرخانیان
بر آن قوم ناجنس و مردار تف!
زهی پور ارشد که بر والدین
کند کسب خروار ـ خروار تف!
به ذات به اولاد آن ناخلف
کنند عاقلان لعن ـ هوشیار تف!
اگر راست گویم بر او عیب نیست
به اهل قراباغ بی عار تف!
به ظاهر انیس و به طن خبیث
همه بددل آشنا یار تف!
زغماز این راز باید نهفت
بترسم رسانند اخبار تف!
کسیکه نهد دست خود بر زمین
زوی سرزند فتنه های چنین!

اگرچه موروف طرخانوفك حکمی و قطع نامه‌سی موجبنجه قاسم‌بك ذاکر و اونك اوغلی نجفقلی‌بك و قرداشی اوغلی اسکندربك کرك سیبیریایه گیده‌ایدیلر، ولی بعض صاحب منصبلرك و گرجستان نجبالرینك واسطه‌سیله، خصوصاً سردارك مترجمی مرحوم میرزه فتحعلی آخوندوفك کومکلگیله ذاکر سیبیریایه گوندریلمدی.

آنجاق او بادکوبه‌ده اوچ ـ دورت آی گوز دوستاقی حالنده قالوب سوگره‌دن وطننه مراجعت ایلدی.

نجفقلی‌بك و اسکندربك دخی سیبیریاده چوخ مدت قالمادیلار اونلارده بر آز وقتدن سوگرا وطنلرنه قایتدیلار.

اشخاصیکه قاسم‌بکك وطندن سورگین اولماغنه سبب اولمشدیلار اونك هجوینه لایق اولوب قیامته کیمی تهمت آلتنده قالدیلار.

«چو شاعر برنجد بگوید هجا
بماند هجا تا قیامت بجا:»

او هجولرك بعضلری حق‌ایسه‌ده بوراده ذکر اولونه بیلمز ازبسکه اونلارده نامرغوب سوزلر دخی استعمال اولونوبدر.

اما بر نچه‌سی کیفیت حالی بیان ایتمك ایچون اوز مقامنده ذکر اولوناجقدر.

ذاکرك هرقسم اشعار و کلامی موجوددر: غزلیات، مربعات، مخمسات، شعر مستزاد، ترکیب‌بند، ترجیع بند و سائره.

فارس دیلینی دخی مکمل صورتده بیلورمش و بو دیلده بر چوخ آبدار شعر و غزللری واردر.

ترك غزللری وار که فضولینك غزللرینه برابردر. مخمس و قافیه‌لری واقفگکیندەن اکسیك دکل. اما آثار و اشعارنك جمله‌سیندن آرتق اهمیتلوسی و معیشتمز مناسبتلوسی میرزه فتحعلی آخوندوفه، قوتقاشونلی جنرال اسماعیل‌بکه، غوبرناطور میخائیل پتروویچ غولیاکینه، رحیم‌بك اوغورلی‌بگوفه، جعفرقلی خانه، بهارلی میرزه اسماعیله، زنکانلی محمدبك شاعره، میرزه مهدیه و غیری معاصری اولان دوست آشنالرینه یازدیغی مکتوباتدر که جمله‌سی نظمیله آچیق و ساده دیلده یازیلمشدر.

بو مکتوباتده درلی مثللر ، مزەلی و شیرین ایل سوزلری نازیك اشارەلر ، ظریف کنایەلر و معمالی کلمەلر واردر که آزدن ـ چوخ و نازیکدن یوغون معنالر آکلامق گرکدر .

شاعر باکوده اسیروار زندەکاناق ایدن وقتی اوز حال دیلنی و باشنه گلن قضاوقدری غولیبا کینه یازوب بی‌جرم و گناه ایکی نفر ظالم بی‌مرتك حیله وشرارتیله وطندن دربدر دوشمەسنی بیان ایدیر .

بیلمك گرکدر که اولوقتلری غولیبا کینك باکوبه غوبرناطور اولماق صداسی دخی سویلەنیردی . و بو خبر شاعری بر نوع خاطرجمع و تسکین‌القلب ایتمشدی.

بودر غولیبا کینه یازدیغی نامه:

سندن سوگره ای تاج سر باشمه
گردش زمانه نەلر گتوردی
ایکی بی‌مروت اتفاق ایدوب
ولایته یوز شورشر گتوردی

قاچاقلق بناسی ایدن تك بهبود
پیشنهاد ایلدم اوز عرضەمی زود
طرف گیرلك اولدی آخرده نەسود
منم طوغرولغم ضرر گتوردی

یوز ایلك اوجاغین بی‌جرمو گناه
ایلدیلر ویران والله بالله
بو طالع زبون ، بو بخت سیاه
دایم بکا خوف و خطر گتوردی !

هشتاده یتشدی سن‌و سالمز
بو دولتده آغارمشدی یالمز
گیتدی دوستمز ، ملك‌و مالمز
نخل تمنامز کدر گتوردی .

نجبا حرمتین گوزلر نجبا
ناسزا یاراشماز بیو که اصلا
پدرندن دگل یقین بیل اما
هر کیمسه که نام پدر گتوردی .

عدالت وار ایدی موندن ازله
یمان یره یتوب ایش گله ـ گله
درخت بختمز افسوس که بیله
واره ـ واره آجی ثمر گتوردی .

او کسلر که ایلمشدی خیانت
اگلشوب ایونده راحت فراغت
منم اوشالارم بی‌وجه وجهت
گوزلرندن خون جگر گتوردی .

بوندن اقدم کمك اولسه عصیانی
دیرلردی وابتنی سود کسسوك آنی
بیلمیرم نجه اولدی او زاقون هانی
نچالنیك زاقون دیگر گتوردی.

مضرتی افزون عدالتی یوخ
گورونمیوب اصلا بیله ...... (؟)
اوز گلمکنه ممنون ایدك چوخ
دالوسنجه کیچل نظر گتوردی

دوتوبدر عالمی ظلم بی حساب
مشکلدر گتورمك بو محنته تاب
کوینك بیلەجگی *) ایتمشدی خراب
بزم کنده اوندن بدتر گتوردی .

*) « کوینك بیله جك » یر آدیدر .

عاشورا گونی تلك بر سحر چاغی
یغدی عرابه‌یه عورت اوشاغی
شامه روان ایندی بیمروت یاغی
گورن یاخا یرتوب حذر گتوردی .

عجب ایام ایمش ایام سلف
گرك او گونلرده اولایدق تلف
چکرتکه برطرف، دولی برطرف
شوم قدمی گلدی شرر گتوردی .

ایکی نامرد اویوب بری برینه
یتمك اولماز هیچ برینك سرینه
لعنت گلسون ..... برینه
بد بنانی ...... گتوردی .

آدمده انصاف مروت گرك
قوبروقین کسمگله تولا اولماز کوپك
ایلان اتی ییوب یریکده بی‌شك
اومادر که بیله پسر گتوردی .

نچه گون سویلندی بو یرده احوال
غوبرناطور اولور اول نیکوخصال
مالمز ملکمز مژده‌در الحال
هر کیم گلوب دوغری خبر گتوردی .

ای صاحب شوکت، ای معدن شان!
داد خواهم سزه امان الامان!
بو ظلمی انسانه ایلمز انسان
مکر که قضاو قدر گتوردی.

همین بو مضمونده مرحوم ذاکر چوخ کجرفتاردن شکوه و ناله قیلوب
پیرانه سرلکده وطندن دربدر دوشمه‌سینی، شان و رتبه‌سینك پوچ اولماسنی،

مال و دولتینك باد فنایه گیتمه‌سنی؛ اوغرولاره و قولدورلاره تای- توش
اولماسنی اورك یاندریجی دیلیله دوستی میرزا فتحعلی آخوندوفه یازیر.
بو مکتوب قارئلره دخیده زیاده تأثیر ایدیر:

پیرانه سرلکده چرخ کجرفتار
الدی وطندن دربدر منی،
نیاه‌مشم بیلمم دور ظالمه
انجیدر دوشنده *) بو قدر منی!

قراباغ ملکنده من بخت سیاه
بر آغ گون کورمه‌دم الهه پناه
سالدی بلالره بی جرم و گناه
بر نچه مفسد تخم خر منی!

من بر پیر تنها — ظلم بی حساب
مشکلدر گنورمك بو محنته تاب
یمان دیه - دیه ایلدی خراب
هامیدن زیاده اوچ نفر منی **)

بری فاسق وفاجر حدسز یاکار
بری اگری اوگری خیلی ناهموار
بری دانشانده باش آیاغ آتار
برنچه ایت دوتدی بی خبر منی!

آدم ایدم عبث یره ضای اولدم
ولایت ایچنده من رسوای اولدم
اوغرولاره قولدورلاره تای اولدم
سانوردی خلایق پیمبر منی!

---

*) بو سوزی ایکی جوره اوخوماق اولور بر «دوشنده» یعنی گاهده بر، گاه- گاه و برده «دوشینده» یعنی سینه‌سنده - منی بو قدر انجیدیر.

**) بو اوچ نفرك بری میرزا آدیگوزل اوغلی حسین‌بکدن و دیکری (نمیرلی امیراصلان بکدن عبارتدر. اوچینجی‌سی چوخ احتمال وارکه جعفرقلی خانه اشاره اولسون - شاعر خانك آدینی آچیق یازمیوب «یکه پر» اسمیله بر نچه مقاماتده اونی متصف قیلمشدر، ازبسکه جعفرقلی خان بیوك جثه‌لی و قوی هیکل بر وجود ایمش.

دولتلی‌دن دولت کوردن مضرت
هارده بیحیا وار ذاتنه لعنت
سخن چین سوزیله ایتدی عاقبت
پسرمدن جدا بی پدر منی!

دولت عالیه‌ده آغاروب سقال
بر خلافم یوخدر بو من او ژورنال
بر زمان گوردم که یازوبدر فی‌الحال
قطاع طریقه بر ابر منی!

یتمشنده زورنا چالماق او گره‌نن
گرك آخرتده چالا . . . . . (؟)
آز قالوب هشتادی تما ایدم من
سن ایندی یازارسن اهل شر منی!

یتمك اولماز هرجایی‌نڭ سرینه
یالانی یریدر دوغرو یرینه
لعنت اوخور شریرلرڭ پیرینه
دیار غربتده کم گورر منی!

هر کیمك ولایتده سیم و زری وار
یوز آدم اولدوره حبسدن چخار
«یکن *) » سز دانشماق نه‌یانه چاتار
بیحرمت ایله‌دی سیم وزر منی!

درد بیلمزه دردلی آچنجه
روزگارڭ جفاسندن قاچنجه
نامرد کورپی‌سندن راحت کیچنجه
راضییم آپاره او سیللر منی!

---

*) یکن - پول معناسنه‌در.

کیشی یوخدی، باخمه چوله چوخیه
آدم گرك داغه ـ داشه توخیه
گیتمه، گیتمه دئیوب قویدی یوخیه
آخرده ایتوردی«یکه‌پر»منی!

دالنجه دگلم بر شغل و کارڭ
بیلمه‌نم دورنی لیل و نهارڭ
هوس وصالڭ، ذوق دیدارڭ
قویماز یوخو یاتام تا سحر منی!

ره مصیبتده کیچمشم جاندن
مختندر قورخان برقاشق قندن
احتیاطیم یوخدر پاشادن، خاندن
آنلار دوغوبدر شیر نر منی!

اولمشم باکوده ساکن فراغت
ذوق تماشاسی مثال جنت
زیاده دردسر دخی نه حاجت
فراموش ایله مختصر منی!

بو مکتوبده شاعر اوز طبیعی استقامت و دیانتندن سوز آچوب هر قسم درد و بلالره تاب گتورمکنی بیان ایدیر.

اگرچه‌شاعرڭ سیم و زری یوخدر که اونلارڭ کومکیله اوزینی صافه چیخارتسون، ولی او طبعاً غنیدر و هیچ بر وجهله اوزینه قبول ایتمز که اکسیلوب درد بیلمزلره درد دلنی سویله‌سون.

شاعر سینه‌سنی روزکارجفاکارڭ اوخلارنه سپر ایدوب نامردلردن یتن کومکه اصلا اعتنا ایتمز:

«نامرد کورپی‌سندن راحت کیچنجه
راضییم آپاره اوسیللر منی»

چول و چوخایه بزه‌نوب ظاهرلرینه زینت و صیقل ویره‌نلره کیشی دیمك

شایسته دگل. حقیقتده مرد ایگیت اوکسدر که اوزینی داغه داشه توخویوب حق یولنده مردانه دعوا ایاسون.

شاعره عارض اولان بلا اونی مغموم و پریشان ایتمیور. شاعر — راه مصیبتده جاندن و باشدن کیچوبدر. بر قاشق قاندن قورخان، شاعرك عقیده‌سنجه آدم دگل. و پاشادن — خاندن دخی اونك باکی و احتیاطی یوخدر.

او آدملریکه دشمن‌چیلیك یوزندن اونی بلاره و اذیتاره کرفتار ایدوبلر بیله گمان ایتمه‌سونلر که اونی مغلوب قیلوبلر. خیر! بو بیوك سهودر.

شاعر نجه که اولمیوبدر اوز عالی مقامنده دوروب بخل و حسدله اشتهار بولان دنی طبعلره که عقرب مثال بر یوزنده غیرلره نیش اورماق ایچون سورونورلر یوخاریدن آشاغه حقارت نظریله باخور. او دنی طبعلر شاعرك مقابلنده قورخاق تولکی و چقال مثالنده بر مخلوقدرلر، شاعر ایسه خوف و هراسدن اوزاق و کنار «شیر — نر» کمی بر وجوددر.

«احتیاطم یوخدر پاشادن — خاندن
آنالار دوغوبدر شیر — نر منی!»

آنجاق شاعری محزون و ملول ایدن دوست حقیقی‌سینك — یعنی مرحوم میرزا فتعلی‌نك فراقیدر که اوگا دائر یازمشدر:

«هوس و صالك — ذوق دیدارلك
قویماز یرخو یاتام تا سحرمنی!..»

دوست جانی و رفیق مهربانی اولان میرزایه گوندردیگی نامه‌لره بر مدت جواب آلمیوب و اوشاقلارینك سبیریایه کیتمکندن دلگیر و مأیوس اولوب آتیده ذکر اولونان نامه‌یی اوگا گوندریر:

گوزوم یولده قالدی کوگل انتظار
کامه‌دی جواب نامه‌لر سندن
بر آیدان آرتقدر گیدوب اوشاقلار
یتشمه‌دی بزه بر خبر سندن.

آشنا مصاحب، یار و همسایه
لازمدر یتشه غوره هرایه
کتابتك دگر مال دنیایه
نه حاجت ایستمك سیم وزر سندن!

تك یارادوب سنی واحد یکتا
اخلاقگه اطوارگه مرحبا!
نیلمش‌سن ملا صفر — بك بابا
ممنوندی عزیزم بوقدر سندن؟

اوولانك بوخدر بویر تك پیسی
تقلیبی هرزه کاری خبیثی
یاخشی گوردم تمام اهل تفلیسی
راضی‌یم نهایت بیشتر سندن

اولان دمده مگا منزل «شادنو»
هر طرفه ایلر ایدم تك و دو
ایوانابك، غلوبکین، ایلی‌قو *)
چالشوردی الحق برابر سندن!

حسن‌بکه **) سویله امر معلوم
«قضیه معلومدر دیه‌نده رومی.»
سرافراز ایلرسن یوزبخت شومی
ظاهر اولسه اگر بو هنر سندن!

---

*) ایوانابك، غلوبکین، ابلی‌قو — قاسم‌بکك تانشلری گورجی نجباسی ایمش که اونك اوزینك و اولادینك تمیزه چخماسی و خلاصی یولونده سعی و تلاش ایدرارمش.

**) حسن‌بك — مشهور جنرال حسن‌بك آغالاراوفدر که اوده ذاکرك قورتارمقی ایچون چوخ چالشمشدر.

دوتوب دامنني سن تك ايرك
توقعك ايلر ايكى اسيرك *)
قراباغ ملكنده بر مردپيرك
تمناسى بودر تاج سر سندن:

قويما كه غربتده گيده‌لر ضايعه
سايه سالماق تقاضادر همايه
لاچين بالاسيدى گميش صونايه
صيد ايتمك اولاردن بال — پر سندن!

سالوبدر بلايه دنبكان عالى **)
داغيلوب املاكى دولت و مالى
ساكت ايلمكه بو قيل و قالى
ايستر او خوش طبع سخنور سندن!

دوتوشوب بنمله چرخ بدافعال
يره گيرسون گوريم هابيله اقبال
بزم اوستمزده اى نيكوخصال
ايشتيدم انجوب «يكه‌پر ***)» سندن!

باش ويرن زمانده بو امر عبث
گرك اوگا سن ديه‌يدك اى ترس
سن بر آغاجسنكه عمر گده هيچ كس
نه سايه گوروبدر نه ثمر سندن!

---

*) بو ايكى اسيردن بريسى ذاكرك اوغلى نجفقلى بك و اوبريسى برادر زاده‌سى اسكندربكدر.

**) «دنبكانعالى» كلمه‌سينى لازمدر بندكان عالى مضموننده آكلامق بو سياق جعفرقلى خان اوز نوكرلرنى و مقربلرنى اوكرتمشدى كه سوزلرى ترسنه سويله‌سونلر تا اينكى لازم اولان مقامده حضار اونلارك دانشماقلارنى آكلاماسونلار.

***) يكه پر - نجه كه سابقده ذكر اولوندى - جعفر قلى خانه اشاره‌در.

چوخلارى قيلوبسن چوره كه محتاج
آختاريز تاپولماز دردينه علاج
فرعون، هامان، ضحاك ـ حجاج
او بيلمز اولار ستمكر سندن!

بدعتك ياندروب قوم اصحابى
مشكلدر گتورمك بو ظلمه تابى
دوشوب جيرئيللو، مارليان بابى
جوراديز، رقوى‌جاق دربدر سندن!

ظلم و ستمگله عالم دولوبدر
اهل بيتك رنك رويى سولوبدر
نيچه روش خنمانلار اولوبدر
شب يلدا كيمى تيره تر سندن!

بيوك اوغلوك گزر پاى پياده
شول بريده تلف اولدى آراده
خواه كدخدا، خواه بزرك زاده
او كيمدى چكميه يوز حذر سندن!

سكه اولماز اولاديك جبينده
رزقلارى يرتق چوال دبينده
جان ويردى مادرك اوزگه اونده
نه دختر يارييوب نه پسر سندن!

عمر طويلكه بودركه دليل
ايستمز يوزيگى گوره عزرائيل
بوندن سوگره هله ياشارسن يوز ايل
وجهى بودر اجل يان گزر سندن!

علمايه ديرسن فحش لاطويل
طريق اسلامه دگل‌سن قايل
بو حاليله گنه چوخ عقلى زايل
گلوب ايشيككه زاد ايستر سندن....

تسلطك يتسه شيخ‌الاسلامه
آنی بزدن بتر سالورسن دامه،
عبث یره دوشمه خیال خامه
نفرت ایله‌ر بالله کیم گورر سندن!

من سنی تانیردم ایشلرك قاندر
یوز دیه‌لر ایله همان هماندر
ایله بیلسون پادشاه زماندر
هر کیم ایراق اولور مختصر سندن!

تقلیده، تفننده استاد سن
دوغرو سوزك یوخدی کذبه معتادسن
قاتل امامسن ابن زیادسن
لازمدر ایلمك الحذر سندن!

وصف صفاتکدن دانشدم خیلی
ایشیتسون هر کیمك وار ایسه میلی
ایله یالقوز ذاکر دکل گلایلی
آزرده‌در عالم سراسر سندن!

اگرچه سابقده شاعرك جعفر قلی خانیله الفت و مرافقتی وار ایمیش و یلك، دیگرنه بر نچه ظریفانه مکتوبات یازوبلار که اونلرك باره‌سنده آشاغه‌ده فی‌الجمله معلومات ویریله‌جکدر.

ولی سوگره‌دن سبب نه اولوبسه بونلارك ماییننده سوبوقاق بهمه گلوبدر و یوخاریده ذکر اولونان کلامدن معلوم اولونور که جعفر قی‌خن ذاکرك حقنده بیوك پیسلك و بدگولق ایدوبدر و حتی میرزه‌فتحعلی آخوندوف (ذاکر)ك خلاصنه و صافه چخماقنه دیوان حضورنده چالشدیغی زمانده خان مذکور اوگا ممانعت گوستروب و بر نوعی میرزای مرحومدن رنجیده اولوبدر.

نجه که بو حاله شاعرك اوز سوزلری شهادت ویریر:

«دوتوشوب بمله چرخ بد افعال
یره گیرسون گوروم ها بیله اقبال
«بزم اوستمزده ای نیکوخصال
ایشیتدم انجنوب «یکه پر» سندن...

قاسم‌بکه یوز ویرن قضاده و پرخطا امرده کومکچی اولانلرك بریسیده قوتقاشینلی نصرالله سلطانك خلف ارجمندی جنرال اسماعیل‌بك ایمش. شاعرك اوگا یازدیغی بر نچه مکتوبات منظومه‌سندن معلوم اولونور که اوگا آرتق بنده‌چاکلی و اخلاصی وار ایمیش.

ذاکر اوز اهل ولایتندن شکایت ایدوب، اونلارك بی‌همت و بی‌رحم و بری برینه یاغی اولماقلرنی ذکر قیلوب اسماعیل بکی «قوتقاشین طرلانی» و «شکی شهبازی» القابیله صفتلندریر و اوندن بوسیاق کومك ومدد دیله‌یور.

بو اهلدن مهربانلق گورمدم
مگر بزه اولا او یاندن مدد!
قوتقاشین طرلانی، شکی شهبازی
ساکن بلاد شیرواندن مدد

قاراباغ اشخاصی یکسر یاغیدر
اولدن آخره ظلم اورتاغیدر
بر گیجه‌ده جانوارلر داغیدر
اولماسه گله‌یه چوباندن مدد!

نجبالر قدرین بیلور نجبا
اخلاقکه، اطوارگه مرحبا!
داش داش اوسته دورماز عالمده اصلا
دکمه‌سه انسانه انساندن مدد!

قضای مهتده قالمشم محتاج
اوشاقلارم اولوب وطندن اخراج
طبیب حاذقسن ایله بر علاج
یوخدر مگا اوزگه درماندن مدد!

یغلسه بر یره یوز عالی نسب
دانیشیقیك مناط سوزك منتخب
عالم بیلور بی واسطه بی سبب
مشكلدر عارضه دیواندن مدد!

حضرت اسماعیل اولسون دلیلیك
یتش امدادینه پیر علیلك
نجه فرزندنه اولدم خلیلك
جبرائیل گتوردی قرباندن مدد!

اساس قیامت اولانده برپا
كیمدر غوره یتن اوندن ماسوا!
سر دفتر رسل ختم انبیا
تنزیل آیه قرآندن مدد!..

چرخ فلك سالمش منی بو حاله
مال و ملكم تمام گیتدی زواله
قاعده در شرمندهٔ عیاله
یتشور صاحب احساندن مدد!

گلمیوبدر مطاق روی زمینه
تاب ایدن منم تك قضا غمینه
زورق الطانك دل حزینه
كمانم وار ویره طوفاندن مدد!

نامرد اتگیندن دوتاسن یوز ایل
اعتبارم یوخدر حل اوله مشكل
اولسه اولاجقدر دردگه ایدل
خلف نصرالله سلطاندن مدد!

ذاكرم همیشه سن نك سروره
خوش گوسترسین سنی خالق نظره
عیب ایتمز عالیشان امراله
ایستمك دعای پیراندن مدد!

باشقه بر مكتوبنده قاسم بك گنه قوتقاشینلی اسماعیل بكی تعریف و توصیف قیلوب باشنه گلن قضا و قدری تحریر ایدیر ولی اوز حالندن شكایت ایتمیه.

شاعر اوزینی عاشقار صنفنه داخل قیلوب قیل ـ قاله دوشمه‌ینی طبیعی و عادی ایشلر جمله‌سنه نسبت ایدیر، زیرا كه انسانك باشنه قسم‌ـقسم بلالر گلمسه واو جوربه‌جور بلالره و مصیبتلره مبتلا اولماسه، انواع تجربه و امتحانلار سیناق اولونماسه، روز غدارك كوره‌سنده اریبوب دست قضا ایله اورولان چاكوجلر آلتنده دوگولمسه غل و غشدن هر كز پاك اولا بیلمز و درجهٔ كماله یریشمز.

شاعرك كوگلی پرواز ایدوب بلاد مصری و نیل چاینك كنارلرنی سیر و تماشا ایتمك ایستیور تا كه چوخ سفرلردن و تجربه‌لردن سوگره لازمهٔ اطلاعات و كمالات اخذ ایده بیلسون:

كماله یتمك اولماز بی سیاحت حالیا كوگلم
تماشای بلاد مصر و سیر رود نیل ایستر...

شاعر اوزینی انبیا زمره‌سینه داخل ایدوب روزكارك جفاسندن آزرده دل اولماقی عین سفاهت و حماقت حساب ایدیر، چونكه روزكاردن یتشن جفالر پیس اولسه ایدی اونلاری اندوه پرور و بلاكش ادریس ابراهیم خلیل و ایوب سبور اوزلری ایچون عین صلاح و راحتلق بیلمزدیلر. شاكی اولاردیلار.

شاعر اوزینی حضرت یعقوبه وارث بیلوب او دخی فرزند عزیزینك غربتدن گلن بوی فرح افزاسیله خاطرنی شاد و كوگلنی غمدن آزاد ایلیور.

جفای دهردن آزردەلق عین حماقتدر
بلانی خوش دوتار ادریس، ایوب خلیل ایستر
منم وارث بو گون یعقوبه فرزند عزیزمدن
گلور بوی فرح گه ـ گه اگر رب جلیل ایستر!

بو سوزلردن سوگره شاعر گنه قراباغك شریر بی غرضلرنه رجوع ایدوب. تقاضای طبیعتلرندن ناشی ظلم و فسادی ذکر قیلوب و شیطنتلرنك اوجندن وطن مألوفندن خارج اولماقنی سوزشلی سوزلر ایله بیان ایدیر.

گنه شاعرك كوگلی عزیز وطنك گلستاننده سیرایلمکی آرزو ایدیر، ولی اونك آل ـ اباغی غربت ولایتده، دار قفس ایچنده باغلیدر و قفس قیدندن آزاد اولماغه دلیل ایستیور:

ایدر یاد گلستان وطن غربتده دل مرغی
قفس قیدندن آزاد اولماغه دایم دلیل ایستر . . .

ولی شاعر توکل اهلیدر. هر یتن نامرده شرح حال ایتمکی اوزینه عار بیلور. اوزن ایللربویی کرداب بلا و مصیبتده زار و زبون قالسەده النی خاك و خاشاکه اوزادەسی دگل و دنی طبعاره هر کز پناه آپارماز.

هنگام ضرورتدەده اولسه شاعر نانجیب و نامرد کیمسەلره ال اوزادوب کومك دیلمکی اوزیچون بیوك قباحت بیلوب بر کرەلك أولوب قورتارماغی اوگا ترجیح وبریر. نجه بو بارەده اوز گه بر کلامنده دیمشدر:

«نامرد اتکیندن کیشی هنگام ضرورت
دوتماقدن ایسه یاخشیدر أولمك آفلانی!

نامەنك آخرنده ذاکر ظرافت یانه اسماعیل بکدن توقع ایدیر که میرزا فتحعلی‌یه یازسون که اوگا ـ یعنی ذاکره بر دوپی پروردەزنجبیل و اوزیده بر ساری کورك اردبیل گوندرسون چونکه باکونك سازاقلی کولکی‌نك علاجی ایستی اردبیل کور کیدر.

مذکور نامەیی عینیله آشاغەده یازیرق:

سنی عالمده ای آرام جان هر کیم ذلیل ایستر،
آنی ذلتده بو غمدار کوگلم آی و ایل ایستر.
شراب‌جام بزم‌التفاتك نوش ایدن بر گز
نه کوثر آرزو ایلر، نه آب سلسبیل ایستر!
منی غوغای شهر بحربا کو تلخ کام ایتمز
نەدن کم عاشق شیدا اولانلار قال‌ـقیل ایستر!
کماله یتمك اولماز بی‌سیاحت حالیا کوگلم
تماشای بلاد مصرو سیررودنیل ایستر!
بگا دیرلر که سن پیغمبرم دیردك نه ایشدر بو؟
دیمزلر مرد مؤمن محنته اجر جزیل ایستر
جفای دهردن آزردەلق عین حماقتدر؛
بلانی خوش دوتار ادریس ایوب خلیل ایستر!
منم وارث بو گون یعقوبه فرزند عزیزمدن
گلور بوی فرح گه‌ـ گه اگر رب جلیل ایستر!
من پیر ـ خندانك نەدر جرمی خداوندا!
عقوبتده اوبی شرم‌ـجفاکار محیل *) ایستر:
تاپیلماز بیله بر بدحال ظالم هیچ ملتده
یغلسه بریره «آندی»، «قموق»، «آختی» «روطیل» ایستر **)
مثلدر که خطا بر بیله آدمدن ایراغ اولماز
بو بر امر مشخصدر نەوحی جبرئیل ایستر.
قراباغ ایچره آغ گون گورمدم من تیره بخت اولدیم
آنکچون خاطرم اول قوم بی‌رحمی قتیل ایستر.

---

*) طرخان موروفه اشارەدر .

**) آندی، قموق، آختی، روطیل - داغستانده اولان محاللرك و کندلرك آدلاریدر.

شریر بی غرض اولماق تقاضای طبیعتدر
اینانمه بر کسی خوشنود عالمده بخیل ایستر.

بزم مردملری زنهار پند افساری بند ایتمز
اولارك ناقهٔ قولموق کیمی بورنی قەزیل *) ایستر...

ایدر یادگلستان وطن غربتده دل مرغی،
قفس قیدندن آزاد اولماغه دایم دلیل ایستر!

نهایت شرح‌حال ایتمك یتن نامرده مشکلدر
سنك تك بر امیر پاك زاد بی‌عدیل ایستر.

تو کل اهلیم مطلق پاپوشمام خار خاشاکه
فسرده جسمم اولسون سالها غرق آب‌سیل ایستر!

سخاوت یا وساطت ذات ایلندر مرد بی‌اصله
مرادی حاصل اولماز یوز دوشه بر کس دخیل ایستر.

نهال مقصدی سرسبز اولوب افلاکه یتمزمی
او کسلر که رضای خاطر پیر علیل ایستر؟

سخن میدانی قبلەم تنك ایدی سوز مختصر کیچدی
سنك اوصافگی نظم ایتمگه بحر طویل ایستر.

یتن‌تك شهره حاجی بندەیه بر تخت بخش ایتدی
بیلور که بازدستی اولسه هر یرده طفیل **) ایستر

اویردن عازم تفلیس چوخدر یازکه میرزایه
فلانی بر دوپی پرورده سیزدن زنجبیل ایستر!

اگرچه وار داغستانی کورکی ذاکرك اما
جنابگدن دخی بر ساری کورك اردبیل ایستر.

*) - قەزیل - قیلدن اورولمش ایپه دیبورلر.

**) طفیل - طرلان و قزیل قوش اوستنده اوتورماق ایچون قایریلان کورسیدر.

دگلدی سابقا اهل توقع شمدی باکوده
علاج کثرت سرما ایچون چیز قلیل ایستر.

داغلمش خانمانی ایچمك اخذ و سوالندن
تیکندە قوش یووا چورچوپ یغوبن زیرزبیل ایستر!...

قاسم‌بك ذاکر حقیقی برملی شاعر ایمش. اوز عصرنك آینەسی اولوبدر و معیشت ملیەسنی نجه که وار ایمش عینیله یازوب نزم ایچون بیوك بریادکار قویوبدر. اوز عصرنده شایان دقت اولمش اولان برشئی قویمیوبدر که اوگا أل آپارمامش اولسون.

او وقتك آدملرینك آداب و اخلاقنی و دولاناجاقلرینك اوضاع و اساسنی ماهر نقش کیمی اوزلرینه مختص رنگلرله چکوب بزه گوستربر. معیشتك هر بر صنف و طبقاتنه اطرافلی نظر یتوروب، سائرلرك گوزلرینه گورسنمیین شیلری گوروب تفتیش و تنقید ایدوبدر.

دوست حقیقی‌سی میرزا فتحعلی آخوندوفه ولایتك شولوخلقندن اوغرولارك دفورندن، یول کسنلرك اندازەدن چخوب طغیان ایتمگلرندن، حاکم ولایتك و دیوان قوللوقچیلرنك اونلار ایله یکدل و یکجهت اولماقلرندن، حاجی و مشهدیلرك بدعملرندن، عائلەلرده حیا و حجابك گوتورلمگندن و فی‌الجمله معاصرینك اخلاق ذمیمەلرندن و چرکین ایشلرندن و بونگله باهم آتا ـ بابادن قالان گوزل عادت و آیینلرك محو و نابود اولماقندن شکایت ایدوب دئیور:

چکیلوب گوکسمه داغلار دوگونلر
کافره اولماسین نصیب بوگونلر
قیناماسین منی کوکلی بتونلر
فکریم داغنیقدر خاطریم اوراق...

دیمك اولار که ذاکرك عصرندن بز یاشادیغمز زمانه کیمی مسلمانلرك معیشتنده چندان تفاوت وقوعه گلمیوبدر. ایمدیده سابقی عادت اوزره عمر کیچورمکددرلر ظاهرده گویا بر آز ترقی اثری گورونیر، اما حقیقت حاله دقت یتوردکده یقین‌لك حاصل اولور که مسلمانلر معنوی و حقیقی

ترقیدن گنه‌ده چوخ اوزاقدرلر، حتی تقلبده، خیانتکارلقده، بخل و حسدده و بری برینك جاننه و مالنه دشمن اولماقده ایره‌لو کیندن بر آزده آرتجق قباقه گیدوبلر.

شاعرك یتمیش سنه بوندن اقدم یازدیغی فنا حال ایمدیده مشاهده اولماقده‌در:

حددن آشوب بخل، حسد شرارت
یولداش یولداشنه ایلر خیانت
عالمده عمل یوخ بگده عدالت
ایشلرمز اولوب صاف گودن بوجاق...

او که قالدی انسانه زینت ویرن گوزل صفتلره که عبارت اولسون صداقت و استقامتدن، دیانت و غیرتدن، اتحاد و اتفاقدن، عدل و مروتدن، جرئت و حمیتدن ــ بو قسم صفتلردن دین قرداشلرمز داهاده زیاده کنار دوشوبلر و نه وقتی ملتمز نجات و سعادت یولنی آرایوب تاپاجاقلار ــ آلله بیلور!

بو ترقی عصرنده بزم بویله گریده قالماقمز و غفلتده یاشاماقمز ــ تزلكله محو و نابود اولماقمزه شهادت ویریر:

آخوندوفه یازدیغی نامه‌بی ذاکر بوسیاق باشلیور:

خبر آلساك بو ولانك احوالین
بر اوزگه‌در کیفیت قراباغ!
حقدی بوندن اقدم گوروبسن سنده
هانی او قاعده، اوقانون، سیاق؟

قطاع طریقك وفوری واردر
یایلاقده آرانده قطار قطاردر
گنه وورها ووردر آپار آپاردر
بزم باشمزده چاتدادی چناق!

بو شعرلردن سوگره شاعر قراباغده اوغرولغه و قولدورلغه مشغول ایل ــ اوبانك آدلارینی بر بر سادیلیوب «زرگر دراغرد» آدملرینك حقنده دئیور:

زرگر دراغرده عالم آشکار
بر اوجدن اوغورلار بر اوجدن ساتار
وای اودر صاحبی آت باشی دوتار
یوز یردن توکولور اوستنه چوماق!

سوگره «قراباالدر» و «عربلر» خلقنه و ارس قراغنده اولان کندلرك اهالیسنه و بالعموم ولایتده مشاهده اولونان قاعده‌سزلگه کیچوب یازیر:

قراباالدر خلقی، خصوص عربلر
قارنجه دمکه نیجه‌دن چکر
ایشده‌در صبحه‌دك تاکه گیجه‌لر
دوگه‌لر کیم گلوب ایله‌سه سوراغ.

بیله ولایتی داغتسون تاری
زیاده مغشوشدر ارس کناری،
خورده پاره بابی قارغه بازاری
مارلیان، حورادیز تریار قویوجاغ.

هر اوبادن چخار اوتوز یا اللی
اوزی جاه کسن آدلاری باللی
ینه شورتا شورتدی آدیگوزللی
مین ایودن آرتقدر یغینتی قزاق!

اگر خبر آلساك ملا صفی‌نی
اوغرو درست قارشدیروب کیفنی
او قلعه‌در پجر اولی کفنی
چولده اوچ آتنی سویوبلار چپلاق!

قراباغده نه دای قالدی نه دانه
بو گون صباح قاچار هره بر یانه
تنبه ایتمگله خنزرستانه
خوب سالدی نظامه اولکه‌نی قوچاق!

عدالتده یوخدر بر کسر کمی
بوندن سوگره ولایتك نه غمی؟
البت داغیدارمش کل عالمی
آغزندن سود ایگیسی گلن ایکی اوشاق!

برندن شکایت ایدسن اگر
دانشماقه قویماز سوزگی کسه‌ر
قرداش ه‌ای کیمی اورتادن بوله‌ر
مورولار *) اولوبلار اوغرویه اورتاق!

گورسن تانیمازسن یاریم سقالی **)
چخوب اندازه‌ده‌ن دولت و مالی
خاندمیروف چالدی چاپدی محالی
او که دوتوب اوزین کیچل قورموساق؟

گده گوده اولوب صاحب مصلحت
گوندوز آخشامه‌دن دانشور خلوت
ایشلریمز بیله کیچسه بر مدت
قدیمیلر اولور تمام شیل آخساق

گونده بر گتوریر زاقون تازه
فکری بودر خلقی ویره گدازه
بزدنده محرمدر بری قینیازه
نه محرم فضول هیوه‌رە یانشاق

حددن آشوب بخل، حسد، شرارت
یولداش یولداشنه ایلر خیانت
عالمده عمل یوخ بکده عدالت
ایشلره‌ز اولوب صاف گودن بوجاق!

---

*) مورو - ذاکرك عصرنده دولت طرفندن تعیین اولونمش محال بیوکلرنه دیرلرمش که روسجه участковый заседатель آدلانارمش.

**) یاریم سقال شوشی شهرینك بولسا رئیسی امیرجانوفدن عبارتدر که سقالینك اورتاسینی قرخدیرارمیش.

علمالر یوز دوندروب خدادن
اوصانمز بر لحظه جورو جفادن
باشی عمامه‌لی سید ملادن
طاعتده اولیدر اوقوتمه قورشاق!

حق بیلور که بیلی شاللی حاجیلار
زهرمار تك خاقك آغزین آجیلار
دوشنده گوزلمز . . . . .
بو اهلدن سینه‌داغم سینه‌داغ!

آدین قویوب کربلایی مشهدی
نیلییم پیشه‌لری یمان پیشه‌دی
چوخین گوردیم . . . . . .
بیله مات اولماز قریوك اوتوراق:

گرك بو عالمدن ایلمك حذر
اوزیرنده دگل چونکه خیروشر
بی حرمت اولوبدر پدره پسر
وزده بری یاخشی اولور اتفاق!

کمال جرئت ایله دیمك اولار که ملتمزك اخلاق و اطوارنده ده‌خی بو مدت متمادی عرضنده آرتق بر ترقی و اصلاحات وقوعه گلمیوبدر. خواه نجبالرمز، خواه روحانی صنفی و خواه معتبر حاجیلارمز و مشهدیلرمز همان ذاکر دورینك آدملریدر. ظاهرده گیملری و لباسلری موده‌یه موافق دگشیریلوبسه‌ده کمال و معرفتده آزاجقده اولسه ترقی ایتمیوبلر. نجه که بو باره‌ده شاعر دئیوبدر:

«گلدیم که گوروم بونجه خاندر
گوردیم که ایله همان هماندر . . .»

نامه‌نك آخرنده ذکر شمهٔ اوز حالندن یازوب میرزای مرحومدن توقع ایلیور که اونك اوشاقلارینك خلاصی باره‌سینده بعض محترم شخصاری واسطه‌چی

ایله‌سون و اونی اونوتماسون و سوگره میرزانك فراقنده چکدیکی محنتی اظهار قیلماقله اوخوجیلاری دخیده آرتیق متأثر محزون قیلور:

جمشید بکه یتور سلام افزون
کنیاز بهبودوفه عرض ایتسون اکنون
نه روادر بی سیلیست بی‌زاقون
ویران اوله ناحق یره بر اوجاق؟

ایکی نفر ساده جوان نورس
هیچ برندن یوخدر رنجیده بر کس
بر یانی کول باسان بر یانی ارس
کیم گوروب اونلاری هم کار قاچاق!؟

بیوکلك امیره خوش سعادتدر
ولیکن روشی عدل وعدالتدر
یخیلانه قاعده‌در عادتدر
دایاق اولان کسه حق اولور دایاق!

فراغت اوتوروب هر کس برایشده
نه یازده یاریدق نه‌ده که قیشده
یارب نیاه‌مشدك بو داغامشده
حرام اولدی بزه بر قاریش توپراق.

چکیلوب کوکسمه داغلار دوگونلر
کافره اولماسین نصیب بو گونلر
قیناماسین منی کوکلی بتونلر
فکرم داغنقدر خاطرم اوراق...

مقصودمز حاصل اولمادی بزم
یکساندر هجرگده گیجه گوندوزم
بو بدبختك حالتندن عزیزم
باری اوولاده اول گل گوز قولاق!

گرچه ولایتده چوخ ایدی احوال
میسر اولمادی شرح ایدم الحال
بر پاره‌سین یازدم ایلدم ارسال
بو شرطله نه دیش بیلسون نه دوداق.

زیارت ایلیوب شیخ الاسلامی
ذاکر، حزیندن یتور سلامی
حاجی یوسف ملا احمد تمامی
هاچان اولور برده دئیه‌ك دانشاق؟...

بویله آچیق و ساده دیلده هیچ بر شاعر اوز ولایتنك اوضاع و احوالنی و معاصرلرینك دولاناجاغنی بوسیاق دوغرولقله آیدین و آشکار یازمیوبدر. بو کلام نظملنمش نثردر. بوندن اولان ردیف و قافیه‌لر علم زوریله و سواد گوجیله ایجاد اولونمیوبدر. بونلار جماعتمزك آغزنده مدام ایشله‌نن سوزلردر. شاعر اوزیده ائل ایچنده نشو ــ نما تاپمش ائل اوغلی اولدیغی ایچون آسانلقله او سوزلری اوز مخصوصی مالی کیمی صرف ایدیر. هانسی بر شعرده بویله ساده مصرع و قافیه‌لره راست گلمك اولار:

«بزم باشمزده چاتدادی چاناق»، «قویوبك اوتوراق»، «قوردی بادالاق»، «هامیدن قیوراق» «بر قارش توپراق»، «دایاق اولان کسه حق اولور دایاق» «بر قدیم اوجاق»، «اولگل گوز قولاق»، «نه دیش بیلسون نه دوراق» «دئیه‌ك دانشاق» و هابیله.

بو سوزلرك تمامی ضروب المثال مقامنده متصل دیلمزده جاری اولان سوزلردر. نجه‌که ملتمز دیریدر، بو ساده سوزلر اونك دیلنده ایشلنه‌جکدر و نه قدر که بو سوزلر استعمالدن دوشمیه‌جکدر، یعنی اجنبی لسانلاردن اخذ اولونمش غلیظ عباره‌لرك هجومی آلتنده بوغولوب ترك اولمیاجقدر، ملتمز دخی اولمیوب دیری و سلامت قالاجقدر، نجه‌که بر ملتك دانشدیغی دیل ایتوب باتمیوبدر، او ملت اوزی دخی ایتوب باتمیاجقدر و حیات اوزره باقی قالاجقدر. ایله‌که دیل اونودولوب استعمالدن دوشدی ــ دیلك صاحبی دخی چوخ یاشامیاجقدر و اونك فوت اولماسنه شك قالمیاجقدر.

بو بارەدە روسلرك مربیسی و ادیبی (اوشینسکی) «آنا دیلی» سرلوحەسیلە یازدیغی بر مقالەسیندە دئیور: «مادامکە بر ملتك اوزینە مخصوص آنا دیلیسی خارجی دیللرك تغلب و تسلطندن سلامت قالوبدر ـ او ملت اوزیدە سلامتدر. اگر اونك جمیع مادی و معنوی دولتنی الندن آلاسالر، ولی آنا دیلنە توخونمیەسالر او ملت فوت اولماز و آز مدتك ظرفندە گنە اوزینە مال و دولت جمع ایدر. و بالعکس هیچ بر مال و دولتیلە بر ملتی احیا ایتمك اولماز، زمانیکە اونك آنا دیلیسی و ملی لسانی اولمیە . . . . »

مرحوم ذاکرك اوز ملی دیلینك شیوەسی و روحنی نە درجەدە بیلمکی اونك نظمیلە ترتیب قیلدیغی بر چوخ نقل و حکایەلرندن گوریلر. اونلاردن بر نچەسنی «بالالارە هدیە» نام کتابچەمزدە درج ایتدیرمشیك، تانش اولماق ایستینلر او کتابە رجوع ایتسونلر.

میرزا فتحعلی آخوندوفە یازدیغی باشقە بر نامەسیندە ذاکر گنە قراباغك احوالندن فی‌الجملە معلومات ویروب هر بر صنفك شغل و کارینی و اعمال شنیعەسنی میرزایە کشف قیلور.

بو نامە داهادە زیادە شاعرانە یازیلمشدر. نامەنك ابتداسندە شاعر اوز کوگلنە یوز دوتوب اونی بر نوعی غفلتدن بیدار ایتمك قصدیلە بهارك یتشمکنی خبر ویریر و اوگا خطاباً دئیور:

ای کوگل دنیانك غمیسگا ها قلمیوبدر، بش گونلك عمرك وار، یی، ایچ، عیش عشرتلە وقتگی کیچروب ذوق ـ صفایە مشغول اول.

گردش دورانك محنت و جفاسنی آنجاق کردش شراب آپارا بیلر. اگر اوزك صرفیلق بروز ایدوب شرابە میل ایتمەسندە، باری غیرلرك عیش ـ نوشنە تماشا قیل، و بهار فصلنك روح پرور هواسی ایلە قلبگی تازەلندر. باخ گور قادر رحمان سنك کوگلگی آچماقدن اوتری نە طرفە شیلر یارادوبدر نە گوزل نعمتلر عطا بیوروبدر. سوگرە شاعر کیچمش عصرلردە اولان بیوك پادشاهلاری، بی مراد عاشقلری و نامدار پهلوانلاری بر بر یاد ایدوب دئیور کە، اونلارە قالمیان دنیا سگامی قالاجاقدر، پس وقتی فوت ایدوب محنتدە کیچوریمك یاراماز»:

بو تنبە و توصیەدن سوگرە شاعر میرزا فتحعلینك اوزینە رجوع ایدوب ظریفانە دئیور کە سن منم کیمی دگلسن، تفلیسك ایچندە اولورسن مسکنگدە یول

اوستندەدر، گلوب گیدنە تماشا ایدوب کیف و لذت آپاریرسن، خصوصاً بازار گونلری هاللاوارك گوزللری بزەنوب دستە ـ دستە کلیسایە جمع اولورلار، اونلارە باخدقجە سنك روحك تازەلەنیر. شاعر اوگا مصلحت گوریر کە آخونددن *) خلوت ممکن اولسە دوشندە بر بلا احمدیدە یاتە آلوب گیدوب ملك سیمایە باخسون. بویلە ظرافتدن سوگرە شاعر کچور اوز ولایتك اوضاع احوالنی شرح قیلماغە اونك اوز کلامنە رجوع ایدەك:

نە خواب غفلتدر دیوانە کوگل!
آچ گوزگی صنع خدایە بر باخ!
سگا کە قالمیوب غمی عالمك؟
سیر باغ ذوق و صفایە بر باخ!

قیل تماشا نو عروس بهارە
غنیمتدر بش گون عمر دوبارە
صحن چمنلردە قمری ـ هزارە
نە خوش ویروب صدا ـ صدایە بر باخ!

گردش دورانك ای خانە خراب
آپاریر محنتین گردش شراب
ایچمەسندە ایچمە اوزوك می ناب
عیش نوش ای گدایە بر باخ

یاسمنك عطری چو کوب ژالەیە
گلور گلستاندن بوی غالیە
گاه بنفشەیە گاهی لالەیە.
گاهیدە نرکس شهلایە بر باخ!

سرو و صنوبرك آفت خزان
سویوب لباسنی قویمشدی عریان
گلوب ترحمە سرور رحمان
ویردیگی خلعت زیبایە بر باخ!

---

*) آخوند یغینکە بوراده شیخ‌الاسلامە اشارە.

اگرچه خسته‌سن دور بر آیاغه
آهسته آهسته گذر قیل باغه
قهقهه مینایه رقص عشاقه
چه چه بلبل شیدایه بر باخ!

سیره چیخوب دسته ـ دسته گوزللر
چیچك دروب تر بوخاقه دوزرلر
قاقلداشه ـ قاقلداشه گولرلر
جانلار آلان صوت و صدایه بر باخ!

شقایق قرنفل، سوسن نسترن
زبان حال ایله اوخور مستحسن
هوای کوهسار، صفای چمن
طعن ایدر جنت المأوایه بر باخ!...

نجه اولدی جمشید، فریدون، کاوس
سهراب نامور فرامرز و طوس
اساس اسکندر گنج دقیانوس
تمام گیتدی بادفنایه بر باخ!

بو داردنیانك یوخ اعتمادی
سنكده رحلتك بو گون فردادی
سال یادیگا نقل شیرین فرهادی
سرگذشت مجنون لیلایه بر باخ....

منم کیمی دگلسن عزیزم سنك
گر کبازی یول اوسته‌دور مسكنك
لذتنی آپار گلوب گیده‌نك
نازنین فرد اعلایه بر باخ!

هاللاوارك بو سمتنك گوزلی
بازار گونی کلیسایه چوخ گلی
لاچین طوماقه‌لی طرلان جلوه‌لی
سری ترجغالی صونایه بر باخ!

دویوق دوشسه اگر ویرمزلر رخصت
اونوتمه گاه ـ گاه دوشنده فرصت
ملا احمدیده آخونددن خلوت
آل یانگه ملك سیمایه بر باخ!

فسق فجور حددن آشوب شیشه‌ده
ارکگی دیشی‌سی یمان پیشه‌ده
منم قالان همن بو اندیشه‌ده
زمانه دونوبدر غوغایه بر باخ!

صراحی سولنده باده سقنده
مزه نابنده می دوداقنده
چشمه کنارنده چای قراقنده
عمامهٔ سید ملایه بر باخ!

واعظ بزه اوخور شرح مصطفی
حرامه مرتکب اولمیوك اصلا
اوزی لوم ـ لوم اودار باطنده ـ اما
ظاهرده دیدیگی معنایه بر باخ!..

کیمدر باخان پیغمبره، امامه
بو داغلمیش دوشن دگل نظامه
اوروجلقده شرب می گل فامه
ماه محرمده زنایه بر باخ!...

صحرا مردمنی شهر اهلی گورجك
دلواروب یاپوشوب اوتوردار چوملك
بش آرشنده سوروشدریر اوچ چرك
تاجره سیر ایله سودایه بر باخ!

بقال قویار ترازویه ایمانین
عسل قیمتنه ساتار آیرانین
قودورمش ایت کیمی دولار دورت یانین
دیئن بوخدر آل عبایه بر باخ!

پینه‌چیلر باقنه تاخار بوینته
ایمپریال توکر ورق اوینونه
قاوورماجی ساعت قویوب قوینته
ادعای اعلا، ادنایه بر باخ!

حرامیلر کیمی یول اوسته یاتار
تاموژنایه چاکر اولوب مال دوتار
دوه‌بك چالار شراب ایچر باش آتار
قول بگزاده‌یه ترسایه بر باخ!

دولانیر بازاری دارغا قیوارتال
دوگولور صفتلر بولونور ساققال
گیجه گیت جیبنه بش اون منات سال
گوندوز گلوب نرخه بهایه بر باخ!...

حددن آشرب بو ولاده شرارت
هر کیم بر ایش گوره پولنه منت
مو قدری یوخدر عدل و عدالت
و لکن شهرت بی جایه بر باخ!

بیوکلرك ایشی دگل دیمه‌لی
دینندن بدتردر فعل و عملی
بیله گورمه‌مشدك بوندن ازلی
ایندی کارو بار رسوایه بر باخ!

خانزاده‌لر شیشه تاخار رعیتی
اوزلرینك دگل مال و دولتی
اورده تپر هاردا دوشسه فرصتی
موژیکه سیر ایله آغایه بر باخ:

بالاژنیانقلی تا اولوب محکم
گرك بك آزالده ظلمین دمادم
دخیده آرتریر بو اهل بی غم
یانتده چالنان زورنایه بر باخ!...

پیرانه سرلکده من اولدیم رسوا
دوزلمدی ایشلر جانه یتدیم تا
گور نه اویون دوتدی عزیزم میرزا
ذاکره تقدیر قضایه بر باخ!...

(1848) بجی سنه‌ده چخان زاقوانك حکمنجه خانزاده و بگزاده‌لرك اختیاری آزالور و رعیت طایفه‌سنه بعض اختیارات و امنیت وعده اولونور. ولی قانون و قاعده‌یه عادت ایتمش خانزاده‌لر چندان تازه زاقونه ملتفت اولمیوب ایره‌لو- کیندنده زیاده باجاردقلاری ظلمی رعیتلرك حقنده اسیر که‌مزلرمش.

بوراده ذاکر خانزاده‌لرك عواملقنی و وحشیانه حرکتلرنی تعییب و تذمیم ایدوب دئیور:

بو اهل بی غمك حالنه هیچ بر شی تفاوت ایتمز، یانلارنده چالنان زورنایه باخ که اونلاری بیدار و هوشیار قیلماز.

اگرچه بوراده شاعر خانلارك و بکلرك عواملغنی، ظلم و استبداد طرفداری اولماقلرینی ذم ایلیور، ولی بو پالاژنیانك (قراردادك) حکمی که خانزاده و بکزاده‌لر ایله رعیت طایفه‌سینك آراسنده کرکدر بر نوعی مساوات اولسون اونك اوزنیده مضطرب و پریشان حال ایلیور و بوکا سبب شاعرك اوزینك نجبا و خانزاده سلکنه داخل و منسوب اولماسیدر.

همین بو مضمونده ایکنجی دفعه اوله‌رق تازه بر زاقونك اعلام اولونماسی ذاکری داهاده آرتق مغموم و دیگرگون ایدوب آشاغه‌ده تحریر اولونان ناله و شکوه‌لرك انشادینه سبب اولور:

چخمادی قورتولاق دردو بلادن
گونده بر زاقونی گوره‌ن جانمز!
هر آیك باشنده بر یول دگشیلن
عادت و قانونی گورن جانمز!

تفاوت قالمادی گدایه بگه
بار کشار ایندی کیچوبیده گه *)
قناعت ایلسون بزه قده گه
جامهٔ گلگونی گورن جانمز!

بوندن ایسه یگدر دیار غربت
آل باشگی دور گیت البت صد الت
یلاوج عیالدن چکسون خجالت
بزه کالی خاتونی گورن جانمز!

یاز وقیش همیشه سیوگای جانان،
گئیردی اگننه لباس الوان
اولماسونمی ایندی سروتك عریان
قامت موزونی گورن جانمز!

فتوله ـ فتوله صفحهٔ روده
گه طرف زنخده گاهی ابروده
پریشان اولمازمی غبار آلوده
معطر گیسونی گورن جانمز ؟ !

مبار کدر بو دونیك نظامی
نهایت مشکلدر اوگرتمك خامی
یاد ایدوب آغلایوك کیچن ایامی
محنت افزونی گورن جانمز!

آج قالدقجه رخت خوابی ستاجق
گله ـ گاه قوری یرده یاتاجاق !
اوزاقدان سکه‌یه گله آتاجاق
مین تومان آلتونی گورن جانمز !

*) بارکشلر - یعنی یوك حیوانلاری ایمدی یده‌گه کیچوبدر رعیت طایفه‌سینك لایق حرمت و اعتنا اولماسنه اشاره‌در.

سالدق باشمزه نه نوعی داشی
هاردا بز گورمشدك بیله پرخاشی
رعیتله بویوندروق یولداشی
چاکر دلخونی گورن جانمز !

نه گونده یارادوب خداوند بزی ؟
بر یانه آپارا بیلمدیك ایزی
گاهی آوانسی گاهی سرکزی
گاهی سیماعونی گورن جانمز!

بك ایکن آدمز اولدی ملکدار
دخی موندن بیله بزم چون نه وار ؟
مکدر اولمازمی صاحب اختیار
اوگی ارتونی گورن جانمز؟

ساتاروق ساوورق اولوب قالانی
حق بیلور سوزمك یوخدر یالانی
سالسون آلته ایمدی اوکوز پالانی
بالش پرقونی گورن جانمز!

سرخیل ایکن یکسر قالدق آیاغده
ایشلرمز کیچر یامان سیاقده
نه تیره بخت اولدی بو قراباغده
طالع میمونی گورن جانمز !

تاغار ـ تاغار آرپا بوغدا اکیلن
بیچیلوب، دوگولوب دامه توکیلن
قان آخیت گوزگدن ایپك چکیلن
خالی ترازونی گورن جانمز ! . . .

بو طور ایله گیتمك مشكلدر یوله
نه ساقه ممكندر قاچماق نه سوله
كرك ایندن بیله دیگر گون اوله
كاردیگر گونی گورن جانمز!

آپارورلار قراوله كشیگه
قحط اولوب بر دیشیك گیرك دیشیگه
بوریا دوشه‌سین ایوه ایشیگه
قالینی باهونی گورن جانمز!

بو ظلمی انسانه ایلمز انسان
صاف جانه یتشدك امان الامان!
بر نجه لامذهب آدی مسلمان
مرتد ملعونی گورن جانمز!

گلدی گیتدی حیف امیر نجیب
فیض نظرندن اولدوق بی نصیب
نجه قبول ایلر نا اهل طبیب
حاذق ارسطونی گورن جانمز!

لازمدر كه ایده‌ك بیله قوناقه
ئیل‌الك ایله مال وملكی صداقه
اوزگه امیر ایله دوتماز علاقه
تا دولونجه مونی گورن جانمز!

عدالتلی ،مروتلی جانشین
تكیه‌مز او كادر كلهم همین
تا خواندر اوكا تا روزپسین
خلقه رهنمونی گورن جانمز!

ملجأ فقرا مأمن ذلیل
حامی ضعفا، مرشد و دلیل
كرمی آب كوثر – عطاسی عدیل
سخاسی جیحونی گورن جانمز!...

قاسم بكك بر گزیده اثرلریندن بریسیده ملالرك شأننده و اصولی – شیخی مذهبلرك عقایدنه دائر یازدیغی هجو آسا كلامیدر كه اونك مثلنی بو وقته كیمی آذربایجان شعراسینك آثارواشعارنده گورمه‌مشیك. بو كلامده ذاكرك الك مقتدر و روان طبع بر شاعر اولماسی یقین اولونور.

اوندن سوگره گلن شاعرلردن بر چوخی بو كلامه نظیره‌لر یازوبلارسه‌ده هیچ بریسی بویله فصاحت و بلاغتده مطلبی یتوره بیلمیوبدر. اونكله اوخوجیلری آشنا ایتمكی اوزیمیزه بورج بیلوب بوراده اونی درج ایدیریك.

شوشی قلعه‌سینك روحانیلری و خصوصاً شیخی و اصولی مذهب ملالرینك عقاید و اطواری بابنده یازیلمیش هجو آسا كلامدر كه، قاسم‌بك ذاكرك طبع سلیمندن نشأت ایتمشدر:

نیجه‌لر سلسلهٔ طبعمه تحریك ویربر
رشتهٔ نظمنه چكه‌م یعنی‌در غلطانی

بودو خواهشلری كیم باخمیوب آغ و بوزنه
ایلیوم هجو تمام بای و گدا و خانی

نیلیوم اولكه بولاشوب نجسه بر گونه
پاك قیلماز آنی گر باغیاسن عمانی

ویرمسه‌م وسعت اگر نظمنه اولور نا مرغوب
ایلسه‌م جمله‌سنی شرح دوشر طولانی.

چاره اولدر كه گنه هر بردن برشمه
سویلیوب تا كه قیلام هجو امیر اصلانی

چونكه اول فاسق و فاجر كیمی هجوه لایق
تاپماق اولماز گزه‌سن گنجه، شكی،شیروانی

قالسون آخرده اونكله اولونور ختم كلام
فصل اول دانشاق مظلمهٔ ملانی

آه مفته خورك داد الندن صد داد!
كه سالوبلار نجه گور مملكته غوغانی!

هرج ـ مرج ایلدیلر مذهب اثنی عشری
ایتدیلر زیر ـ زبر بارگه ایمانی!

هر الف بی اوخویان آدینی روحانی قویوب
بیلمز اوز ابجدنی روحه چکر سوهانی

عالم و فاضل و استاد مرید و مرشد
نه قدر که گوره‌سن دورده سر گردانی!

همه غوغالری بهر درم و آقمشه‌در
همه تقویلری شال عمل کرمانی!

ویرمنم من اولارك طاعت بی بهره سنه
تاری شاهددر اوزی معصیت دزدانی!

گنه فی‌الجمله اصول ایله اصولی دانشر
او که شیخی لاپ ایله دیبدن اورور بالتانی!

ایتمیوب شرم و حیا گوز گوره عبدللهه
ایلر اثبات سراسر صفت یزدانی!

بیش و کیم خالق و مخلوقده بر فرق گرك
ایلسه‌ك نیك نظر بونده تفاوت هانی؟

بر قوری اسمدن اوز گه دخی حقه نه قالور؟
لعنت اولسون سکا ای منکر حق روحانی!

بس دگلمی اولالار واسطهٔ کل و وجود
بس دگل مظهر فیض و کرم ربانی؟

بس دگلمی اولالار شافع روز عرصات
بس دگلمی سبب فتح‌در رضوانی؟

نه روادر که دخی برده ایده‌ك حقه شریك
بز امامی نجه که ارمنیلر عیسی‌نی؟

ایکی تاری گنه ممکندی سلوك ایلیه‌لر
گرك اون دورت بره بونلار بوله‌لر دنیانی!

قاسم رزق دیمك گر بو ایسه شام و سحر
شیر یزدان گوتوروب دستنه پایلار نانی؟

بو دنی رتبه نه لایق او شه کونینه
حاشا لله گوتوره منصب وفراشانی؟

یوخسه قصدك بودیکه روزی رسان اونلاردر
صنعت صانعی مشکلدی تاپا انسانی!

یوخدی بر روزی رسان بارخدادن غیری
اودی مورو ملخه رزق ویرن آسانی!

ماهی بحره قیلور قطرهٔ بارانی غذا
صید ایدر بی پروباله مکسی پرانی!

مشرك و مرتد و مردود نصارا و یهود
وقفدر جمله‌یه خوان کرم و احسانی!

دوغرودر رازق محیی و ممیتدن غیری
هر صفت که دیه‌لر وار صفت امکانی!

بر دیئن یوخدکه ای عاصی درگاه اله
بر خیال ایله که کیمدر دیدیکك بهتانی؟!

گیده‌جك دوزخه بی شبهه او مولا حقی
خالق موت و حیات کیم بیله او مولانی!

هم دخی برده دئیه‌رلر که رسولك جبریل
باطننندن گتوروب ظاهرینه قرآنی،

بیله گر اولسه جمیع شعرا مرسلدر
که یازوب‌هر بری بر جلدایکی جلدانشانی

اولار گده گنه واردر نیچه اولوالعزمی
حافظو سعدی‌و جامی دخی هم خاقانی!

منده پیغمبر نامرسلییم کول باسانك
امتم طاناق و کول قشلاق خیز رستانی

دوتوبان راه دگر خارجی اولماق یگیدر
بو ایسه طورو طریقره مسلمانی ؟!

بیلمزم هیچ نه وجهیله بو لامذهبلر
بحث ایدرلر که مکلفدی قمو اشیانی ؟

عقلدر رهبرینك و بد ـ حقو باطل!
شیئه که ویرمیوب آنی نیجه تاپسون آنی ؟

طفل تا بالغ اولونجه اوگا یوخدر تکلیف
نه دلیل ایله مکلف بیله‌سه‌ك حیوانی ؟

تانیماز آناباجی بر برینه جفت اولور
نه نکاحی، نه طلاقی نه‌ده صیغه خوانی ؟

گله‌دن گر خبر آلساك که دی ربك کیمدر
گوستریرجد یقین ایله سگا چوبانی

بنده سندن نه توقع ایله ربك که اوزی
. . . .

کفردر قابل تسبیح تعالی بیلمك
فضله خلق ییه‌ن ساقساقان‌و قارغانی!

عاشقك طاعتی معشوقه سزاوار گرك
بینمردلر نه بیلور رسم ره فرمانی ؟

ذی‌حیاته دوتالم جهل ایله اثبات ایتدك
وار اولار گده دیدك حس‌و شعورو جانی!

ایله انصاف نباتات جمادات گوزیم
کم اینانیر که تاپا معرفت یزدانی ؟

بو نه غوغا! بو نه کاووش مگر گورمه‌میسن؟
اوخونان وقتده سن سورهٔ الرحمانی ؟

جمله‌سین بار خدا نوع بشردن اوتری
خلق ایدوب هر بری بر دردك اوله درمانی ؛

انس ایله جنه‌دی تکلیف خداوند جلیل
علما بیله که تفسیر ایدر قرآنی!

شیخی شیاد ایدی هرچند اصولیده دخی
یوخدی بر مو قدری معرفت انسانی ؛

جمله بدکار، دل آزار محیل‌و کذاب
جمله بی‌دین‌و سخن چین شرارت کانی!

اللرنده همه‌نك سبحهٔ صددانه‌لری
دیللرنده همه‌نك شام‌و سحر یالانی!...

بریسی بی‌همه چیز بری ایله باشلار جنك
حاکم شرعه چکر شاهد اولور قالانی!

بیله ـ یا بیلمه‌یه بر یاخشی ضیافت ائیله
سال سماواره اودی دوره گتور فنجانی!

بر ایچیم چای ایله یوز شاهد بی‌دین تاپیلور
نجه کم علی بکك چخدی گوکه افغانی!... *)

جعفر کار که ایشیتمز چالالار زورنا سسین
دیرمش من هامیدن یاخشی ایشیتدیم آنی.

یدی گوندن سوگره بر شخص دیزاقدن یتوشوب
قاضئی شهر یازوبدر بریده فلانی!

ایشیدوبلر که اولور شاهد شیاع مقبول
باغلیوب اوزون حسین علی دردکانی

حضرت قاضی و یانده که آغا نوروز
ایلیوب هربری بر طرز مناسب خوانی:

*) بو شعرلر علی بك ایله مشهور حیله ساز کربلای آلله‌ویردینك آراسنده وقوعه گلن مرافعه‌یه دائردر. علی بك کربلای آلله‌ویردی‌یه 22 تومانك وجهنده ویردیکی سندی کربلای آلله ویردی حك اصلاح ایدوب 22 صفرایی چوندروب 1200 ایدوبدر و بر پاره بی‌دین شاهدلرك کومکی و حاکم شرعك طرفدارلغیله 22 تومانك عوضنده علی بکدن (1200) تومانی آلوبدر.

بری بقال بدافعال کلام باز فضول
بری اهل ظلمه زادهٔ شکر بانی *)

بیله شاهدلر ایله بر کسه دین اولسه ثبوت
کشی نیلر دخی رنج و تعب کیمیانی؟

هر کیمك وارایسه حمامی ایدر بورجن ادا
باری بزلر کیمی‌یه آتمیه‌لر بهتانی!

تومن‌اوغلی‌نوری **) نیتسون اوکا یا اوزگه وکیل
اهل تبریز تفننده اوتوب شیطانی!

یوخ مذمت یری بوبابده هرگز علیده
رند شهر اوله اوزی اصلی اوله ممقانی!.. ***)

هرنه اولدیسه اوکا قاضی‌دن اولدی الحق
وار ایدی چونکه اونیکله کدر پنهانی.

پنبهٔ عیشنی ویردی یله اول بدبختك
سالدی بر دردہ که هیچ نسخه‌ده یوخ درمانی!

یازدی بی مکث و توقف ایکی ساعتده همین
صورت شرعی هزارو دوصد تومانی!

شرطدر شرع حضورنده ره رسم ادب
نه که سرکوب اولونه بر طرفك اقرانی؟

ملا نه ملا؟ اسیر شکم اندر پیچ!
قاضی نه قاضی؟ که سیر اولماز ایچه عمانی؟...

فی‌الحقیقه من اونك مخلص دیرینه‌سی‌یم
لیك دوغری دیمكك شرعده یوخ عصیانی؟...

*) شکر بانی - شاعرك عصرنده پس یوله قورشانان بر آروادك آدیدر.
**) نوری تومن اوغلی علی‌بگه وکیل ایمش. ولی کربلای‌الله‌ویردی اونیده آلدادوبدر و اوایشی اودوزوبدر.
***) کربلای الله‌ویردی تبریزده آنادان اولمش‌سه‌ده اصلا ممقانلی ایمش.

دوغرواق قالمیوب اصلا بو فنا عالمده
سرنگون اوله گوروم بیله یمان دورانی!

ایستر ایدیم دخیده نظمینه ویرم طول ولی
دل دیدی عمر کیچوب قطع ایله بو هذیانی!

امیر اصلانه کرك دفتر دیگر یازیله
چونکه اول بد عملك غیری گرك دستانی!

یاخشی هجو ایلر ایدی بودملك آداملرینی
ساغ کر اولسه ایدی ایندی اول ابن جانی *)

رشتهٔ طبعمه یوخ تاب ویرن چرخ افسوس!
ایلیوب خاکیله یکسان قد بابانی **)

گیتدی هم دردلرم نی سرو سامان قالدم
بو رباط کهنك یوخدی سرو سامانی!..

دم رحلتدی کوکول بار اقامت آچما
میزبان خوار دوتار دیر کوچه‌ن مهمانی!

کیچدی هذیان ایله او قات‌باغشله یارب!
بحق آل علی جرم من پیرانی!

نه‌چیدر مالك رضوان یوزینه آچمیه‌در؟
اوله هر کیمسه‌نه‌نك الده اونك فرمانی؟

ذاکر روسیهم گرچه گناهم چوخدر
وار دستمده بلی آل نبی دامانی؟..

کلامك آخرنده قاسم‌بك حق و دوغروالغك بو پوچ دنیاده محوونابود اولماسنی کمال تأسفله اظهار ایدوب بویله یمان دورانك سرنکون اولماسنی آرزو ایدیر و ایتمه‌مکده اولماز:

*) ابن جانی - کربلای عبدالله جانی اوغلی‌درکه اونك باره‌سنده یوخاریده یازیلمشدر.
**) قدبابانی - یعنی مرحوم مهربانلی بابابك‌که اونك حقنده‌ده فی‌الجمله معلومات ویریلمشدر.

بر یرده که «برایچیم چای ایله یوز شاهد بی دین» تاپیلسون و سبحهٔ صد دانه الده اوله ـ اوله دیللرده بالان سویلنسون و حاکم شرع دریالرجه کامنه چکوب کنه سیر اولماسون ـ داها بیله ولایتده دوغروالق قالا بیلرمی و بیله دورانڭ آباد اولونماسنی آرزو ایتمك روادرمی؟

شاعر اوزی دخی دنیا زندگانلغندن بیزار اولوب اونده آرتق یاشاماغی ایستهمیر. رحلت زمانی یاخونلاشماقنی درك ایدوب آخرت منزلنه کوچمکه حاضرلاشیر.

بر طرفدن دخی شاعری دنیادن سویوداں مهربانی رفیقلرینڭ تماماً گیتمهسی اولوبدر. «رشتهٔ طبعنه تحریك ورن» یوخدر: روزکار قدار ابنجانی‌نی فوت ایدوبدور و چرخده «قدبابانی» خاکیله یکسان قیلوبدر. «بو رباط کهنڭ یوخدی سرو سامانی» دیگر طرفدنده صاحب خانه‌دیر کوچن قوناغی دوست دوتماز اوگا بناء لازمدر دنیادن بر آز یوزی سولی کیتمك.

بو حال اوگا شهادت ویریر که ذاکر دنیاده خیلی وقت عمر سوروبدر نجه که اوزی ایکی ـ اوچ یرده اوز سن و سالنه اشاره ایدوبدر. شاعر هشتاد سنه‌یه کیمی یاشایوبدر.

قولیوبا کینه ۱) یازدیغی کاغذده دییور:

هشتاده یتمشدی سن و سالمز
بو دولتده آغارمشدی یالمز
گیتدی دوستمز ملك و مالمز
نخل تمنامز کدر گتوردی . . . الخ

مرحوم میرزه فتحعلی‌یه یازدیغی کاغذده کنه اوز سنندن سوز آچوب دئیور:

آز قالوب هشتادی تمام ایدم‌من
سن ایندی یازارسن اهل شر منی . . . الخ

---

۱) قولیوباکین سابقده باکوده غوبرناتور اولمیش - «آذرنشر».

و بونلاردن علاوه شاعرڭ بر نچه مقاملرده قوجالقدن شکایت ایتمه‌سی اونڭ خیلی علیل و دوشگین اولماسنه دلالت ایدیر.

مثلا بر یرده یازیر:

آغزمده اوچوق قبره دونوب اوتوز ایکی دیش
اوچ دوردی قالوبدر
بر برینی دوتماز دخی اونلار گوره بر ایش
کوکدن بوشالوبدر . . .

و کنه بو شکایت نامه‌سینڭ آخرنده یازیر:

سقال دونوب آغ سومو که سویلمه ذاکر
غفلتدن آییل‌سن
سودای قیامتده کرك أر اوله ماهر
دور دوش یوله تپرن
کوچمك دمیدر یاتما کیشی چابك شاکر
طاعت یولین اوگرن
باحرمت ایکن چاره اودر مرکبی آرایم
شاید اوله قسمت!

کنه قوجالقدن شکایت ایدوب بر شعرینڭ آخرنده یازیر:

التماسم بودی کم اولدی خلاص ایله منی
اوغول اوشاق الینه ویرمه سقالم قوجالق ! . .

هر حالده آلتمش سنتده اولان شخصدن بوقسم شکایت صادر اولماسی طبیعی دگل . . .

شاعر سیاحت قصدیله «ترتر باسانه» که جوانشیر محالندن عبارتدر، عازم اولور که اویرلری سیر ایدوب کوگلی آچیلسون و شاید (بردعه) شهرینڭ کیچمشده کی شینلك و آبادانلغندن بر أثر بولسون ویر مدت شورش

زمانه‌دن فارغ و آسوده اولسون. «ترتر باسانه» نه تمنا ایله عازم اولدیغنی ذاکر بو سیاق نظمنه چکیر:

او ولاده مهربانلق گورمه‌دیم
گلمیشم ایندیده «مهربان *)» گزه‌م
سیر ایلییم تمام ترتر باسانی
وارمی عاشقنه جان قیان گزه‌م

تولەك طرلان آولاقیدی بو یرلر
بردعه توپراقنه ایلییم گذر
گوروم قالوبدرمی شیریندن اثر
باخام هرطرف نگران گزه‌م!

خسرو پرویزك شآن شوکتین
فرهادك الم و غمو محنتین
شاپورك چکدیکی نقش صورتین
آرایوب آختاروب بر زمان گزه‌م

دولانوب سراسر چارسو بازاری
گنوره‌م نظره سمت میناری
گورسه‌م خبر آلام بلبل زاری
نجه اولدی اول گل ـ گلستان گزه‌م

دییم هانی مونده گزن گوزللر
طبهولی میشه‌لر، صونالی گوللر
چایك کنارنده تیکیلن ایللر
یوخدی هیچ بریندن بر نشان گزه‌م!

اول باش باشه وبرن سرو رعنالر
هر گوشه‌دن گلن صوتو صدالر
زرین پیاله‌لر، می صهبالر
گردش بادهٔ ارغوان گزه‌م!..

*) «اوولاده» دیمکله یقینکه شاعر شوشی اویزدنه اشاره ایدیر. «مهربان» گزه‌م شاعرك دوستی بابابکك وطنی و وفات ایتدیکی «مهربان» کندنه اشاره‌درکه جوانشیر محالنده‌در.

بو منوال ایله شکسته ذاکر بلبل زاردن احوال جمع ایدوب دئیور: بو دیارك عادت و قانونینی من تواریخده اوخومشام، اونلاری خیلی مستحسن صورتده تحریر قیلوبلار:

بایرام گیجه‌لرنی صبحه کیمی بو شهرك اهالیسی چراغان ایدوب عیش‌و عشرتده کیچوررلر ایمش. بگزاده و امیرزاده‌لر بوینی قلاده‌لی سك شکار ایله اوقاتنی صید گاه‌لرده سوررلرمش. بیوکلر آستانه‌سنده پهلوانلار و قزمش نرلر کشتی دوتارلارمش. بریاندن جواهر فروشلر، بر طرفدن زرگرلر گوزل نازنینلره بزەك و زینت اسبابی مهیا ایدرلرمش.

کاروانسرالرده قلندرلر قصیده اوخویوب، تاجرلر و سیاحلر و هرقسم غریب‌و غربا صبحه کیمی شرین نقل و حکایتلر سویلر ایمش. ایمدی اونلاردن بر اثر و بر نشانه وارمی؟ شاعرك اوز کلامنه رجوع ایده‌ك:

عاشقه سویلرمی قاصد عنقریب
غم یمه دلربا سکادر نصیب
زمستان قیدندن چخان عندلیب
آختاریرمی تازه آشیان گزه‌م؟

جواهر فروشلر ساتارمی گوهر
خوبلر یاراشیغی گوررمی زرگر
کاروانسرالرده تاجر و قلندر
نیجه کیچه‌ر شام غریبان گزه‌م؟

گیجه گوندوز دایم بانك جرسدن
قولاق دوتولورمی صدای سسدن؟
باکودن، دربنددن قریم، چرکسدن
گلورمی مستاع بی‌پایان گزه‌م؟

سایهٔ سروده مجمع خوبان
گنه اگله‌شیرمی خوش دلو خندان؟
یوخسه که اونلاره ساقیء دوران
ایچروبدر می یرینه قان گزه‌م؟

ناز نینلر تاطاوع آفتاب
اوتوروب گیجه‌لر چکرمی گلاب؟
چشم عاشق کیمی فواره‌دن آب
توکولورمی حوضه نمایان گزه‌م؟

سوگرا شاعر گنه بلبل‌دن سوروشیر که مزین محله‌لر و منقش اوطاقلار گنه ایره‌لوکی حالنده دوررومی و گنه اوتلارڭ ایچنده خواننده ونوازنده‌لر گوزل نغمه‌لر اوخویورلارمی؛ طویله‌لرده کهلان آتلار کشنه‌شیرمی؛ حماملر گنه ازلکی کیمی رونقلی‌درمی و اونلاره گلی آقچه‌لار صرف اولونورمی. باغلارده و باغچه‌لرده سیر ایده‌نلر و نازنین جانانلار گنه قاقلداشه ـ قاقلداشه گزیرلرمی؟ . . . . .

اما چوخ افسوس که شاعر بوراده ذکر قیلدیغی شینلکدن ترقی و ترددن بر اثر گورمیوب مأیوس و پشیمان اولور و بلبل بیچاره اوگا بیله خبر یتوریر:

بلبل بیچاره ویردی خبری
دیدیکه قالمیوب شینلك اثری
من ذاکرم اونی گورندن بری
گرك مجنون اولوب بیابان گزه‌م! . . .

شاعر اوزی گویا بلبل افسرده دلك بویله حزن‌آور خبرنی پیش از وقت درك ایدوب دئیور: بو پوچ دنیاده اعتبار یوخدر. بونڭ بر صفاسی مقابلنده یوز جفاسی وار.

اوگا بناء یقیندر که کیچمش شوکت و جلالدن، ثروت و مالدن و نامدار شخصلردن براثر یوخدر. تمامنی «قرایر» اوزکامنه چکوبدر. ایمدی علاج اوگا قالوبدر که منده اوزیمی قبلهٔ حاجات اولان امام زاده‌یه یخوب اونڭ مبارك صحننده دوشه‌نن تلره هوش و دقتله نظر ایدوب اوز ساغلقمدن پشیمان اولام:

قبلهٔ حاجته یخوب اوزیمی
امام زاده‌یه سورتوب یوزیمی
خاك اولان تلره تیکوب گوزیمی
اولام ساغلقمه پشیمان گزه‌م!

هرگز بو جهانه یوخدر اعتبار
صفاسی برایسه یوز جفاسی وار
باش گوتوروب گیده‌م دیار بدیار
ایلیه‌م عالمی امتحان گزه‌م! . . .

هرگز ذاکرڭ بو کلامنی باشدن اایاغه دقت تمامیله اوخویوب اونده شاعر یاد ایتدیگی مقاملری سیرو و تفرج قیلسه و ازلکی حالیله ایندیکی اوضاع و احوالی تطبیق ایتسه بلاشبهه اونگده اورگی قانیله دوتولوب گوزلریندن بلااختیار یاش توکولر. اودرکه بیچاره بلبلڭ ویردیگی خبر شاعرڭ کیفنی پوزوب حالنی پریشان ایدیر و مجنون صفت اونی کوه بیابانه سالور.

من ذاکرم اونی گورندن بری
گرك مجنون اولوب بیابان گزه‌م! . ،

نجه‌که یوخاریده ذکر اولوندی سابقده جعفر قلی خان ایله ذاکرڭ مابیننده الفت و ظرافت وار ایمش. اونڭ خانه یازدیغی نامه‌لردن بر نجه‌سی باشدن اایاغه لطیفه‌لی و ظریفانه یازیلمش شعرلردر. خانڭ جبرائیله گیتمگی باره‌سنده شاعر استهزا طریقیله یازوب اظهار ایدیر که ایکی کوندن زیاده اوراده قالماسون:

اوّلا اوزینه خان دئین کس گرکدر خلقی انجتمه‌سون وثانیاً او یرڭ آدملرنده نه معرفت وار که خان اونلارڭ صحبتندن و الفتندن بر فیض کسب ایده بیلسون.

اوبابیلی* ولی محمد دگل مطلق سنڭ بابڭ
نه لایق شاهبازڭ همنشنی بر غراب اولسون؟
قویوجق، داش کسنلودن گذر قیل بادصر صرتك
علی‌اللهدن دائم گر گدر اجتناب اولسون!

شاعرڭ عقیده‌سنجه آدمڭ مالی و دولتی اولماسه‌ده یوله گیدر، تاکه هم نشینی و یولداشی اصل ذوق و کمال اولسون، شیشه شهرینده شاعر هر قسم اذیت و جفانی آنجاق مصاحب دردندن قبول ایدیر:

او بوشهر شیشه‌ده گر بزی شیشه تاخسالار خوشدر
که هم صحبت بزه اول نوع قوم بیحساب اولسون!
نه حاصل اهل صحرا صحبتیندن آب انگورك
گر کدر نیچه مدت شیشه‌ده قالسون شراب اولسون!

گنه ذاکر باشقه بر نامه‌سنده مصلحت یوزیله جعفرقلی خانه یازیر:

اوزوك بیل خان والا شأن سوزوم بودر سگ، اول
سنك هم صحبتك دایم گر کدر خوش دماغ اولسون
عبوسی قمطریر، کار و کور و لال یولداشدن
گرك آدم حذر ایتسون کرك چوخ چوخ ایراق اولسون!

خانك طبع شعریه‌سنه ریشخند ایدوب دئیور:

ایکرمی گرنده بر شعری دیونجه یاعلی دیرسن
کرك شاعر بزم ذاکر کیمی حاضر جواب اولسون!

گنه هزل طریقینجه شاعر جعفرقلی خانه یازدیغی بر کاغذنده، خانك اخلاق و اطوارنی و اهل عیالیله و قوم اقرباسیله نه نوعی رفتار ایتمه‌سنی فی‌الجمله بیان ایتمشدر. همان کاغذی خان شوشی قلعه‌سنده قاچاق اولدیغی اثناده یازمشدر که بیله باشلانور:

وجود لطیفك ای تاج سرم
ایشیتدم قلعه‌ده برهم اولوبدر
اضطرابه دوشوب بو ماجرادن
تمام اهل شیشه پرغم اولوبدر!

بو نامه‌نك آخرنده‌ن بیله آڭلاشیلور که خان مرحوم نچه وقت ایمش که اوز اهل عیالنی و قوم اقرباسنی نظردن سالوب اونلاره التفات ایتمز ایمیش. اما ایمدی مرضك شدتندنمی و یا باشقا بر علتك وقوعندنمی ترحمه گلوب اونلاری باشینه جمع ایدوب حقلرنده مهربانلق گوسته‌ریر.

قیش گونی (دویرانده) قالان اهل بیت
یای (اگیاسه) مسکن سالان اهل بیت
دیدار گه مشتاق اولان اهل‌بیت
یوزك گوروب شاد خرم اولوبدر:

تعجب ایلرم الله اکبر
بو یاقیچی‌نك کوپی آزوبدر مگر
یوز ایلدی نظردن سالدیغك یتر
تازه‌دن سز گاه همدم اولوبدر:

قوم قرداش دوزولوبدر یانگه
دعا گودر دولتگه شانگه
نیلیه‌سن قاریشوب قانی قانگه
فقرلر صله‌ٔارحم اولوبدر!

اوتاقده قاتوبن قورینی یاشه
بیرلر ایچرلر ویروب باش باشه
بز گورن تك دگل عبدالله پاشه
جرئت بهم ایدوب اوتکم اولوبدر!

دوشمشدی نظردن مدت بینوا
چخمالی دگلدی یوزه مطلقا!
نچه گوندی ساچی‌ـ سقالی گویا
کلاه بخارا تك پف نم اولوبدر!

اوز خافین گرك گوزلیه کیشی
ساغلغنده اوله آلش ویریشی
هدایت آغانك دوزه‌لوب ایشی
ولیعهد لکن محکم اولوبدر!

خان وارثی لازمه‌در اوله خان
ایشلیه براتی هر طرف هر یان
گر گه دونمشدی بیچاره اوغلان
ظاهراً که ایندی رستم اولوبدر!

مهر و محبتك کیچسه بو منوال
چخار آرالقده اولان قیل و قال
باسقون قوشون کیمی داغیلان اطفال
یغیلوب اوستگه سرجم اولوبدور!..

بو منوال گنه بیر نچه بامزه قافیه‌لر یازوب آخر کلامده دئیور:

یاریمیوب بر کس عمرینده سندن
مکدر قایدور قاپیگه گله‌ن
اسر کمه فیضك ای قبلهٔ من!
دوشنده ذا کره کم — کم‌اولوبدر!..

یوخاریده اسملری ذکر اولونان محترم شخصلردن علاوه مرحوم ذاکرك سائر دوست و آشنالرینه برچوخ اهمیتلو مکتوبات منظومه‌سی واردر که جمله‌سینك بورایه کنجایشی یوخدر.

او مکتوبلردن مشهوری بهارلی میرزه اسماعیله، زنکلانلی محمد بك بهبود بك اوغلی‌نه، سوریجه‌لی میرزه مهدی‌یه، قوبولار علی‌بگه، بیوك بکه یازدیغی نامه‌لردر. و بونلاردن ماعدا مرحوم بابا بکه یازدیغی (جار) مقدمه‌سیدر و طبیبلرك هجوی‌در. بو ایکی آخرکی اثرلرك باره‌سنده مختصراً معلومات ویرمکی فایده‌دن خالی گورمه‌دیك.

بابا بگه یازدیغی جار مقدمه‌سیندن بیله آکلاشیلور که داغستانده شورش اولان زمانی که غازی محمد افندی ایله حمزه بکك تحریك و اغواسیله باشلانمشدی جار محالنده لزگیلری آراسنده دونوکلك و عصیان بروز ایتمشدی.

اونلارك مقابلنه روس قوشوندن ماعدا شکی، گنجه و قراباغ خانلقلارندن، دخی آتلی قوشون مهیا اولونوب گوندریلمشدی. قراباغدن گیدن نجبا صنفنده قاسم بك دخی وار ایمش. بونلارك سرکرده‌سی (میقلاچیوسکی) ایمش که

او دعواده چوخ هنر گوستروبدر. شاعر اوزیده بر گونی دعوایه چخوب بر لزگی دوتوب نجه که یازیر:

من اوزومده بر گون چخدم جولانه
گورمیوبسن یولم دوشدی بویانه
بر تفنکلی لزگی مرد — مردانه
دوتولوب الیمده گرفتار اولدی!

او یرك میوه‌جات و محصولاتنی شاعر تعریف ایدوب دئیور:

یر — یمیش بابنده مثال جنت
ایشیدوبسن گیندن اوزو گده البت
آلما، شاه پالوطی یینه منت
هر چادره گیرسن بر تاغار اولدی

دمغ قویون اتی مانند شکر
باسدیرما، قاوورما هر شام‌و سحر
بالا بارماق باتیرمیور گیده‌لر
اینك آیراتدن بی مقدار اولدی!

سراسر احوالی شرح ایتدم سزه
غنیمت و یغما چخوبدر دیزه
تارینك بر لطفی بودر که بزه
نه بر یاغش یاغدی نه‌ده قار اولدی!

بو مقدمه‌ده لطیفه‌لی شعر قراباغ آتلولرینك بر پاره‌سینك حقنده یازدیغی سوزلردر که، قوچاقلار دوگوش و دعوایه چندان حریص اولمیوب و آد — سان قازانماق فکرینه دوشموب اثنای جنگده آنجاق اوز جانلارینك قیدنه قالوبلار:

او که بزم آتاولاردن بر پاره
ویرمبشیدی اوزین پشت دیواره
نه دغدغه چکدی، نه دوشدی داده
بر آز یولداشندن انتظار اولدی!..

بو مكتوب و بوندن باشقه بر چوخلارى (آدولف برژه) نك مجموعه‌سنه داخل اولميوبدر .

قاسم بكك عصرنده «اونيويرستت» ده تحصيل ايدن و دارالفنونك طب شعبه‌سنده معلومات كسب ايدن طبيبلر اولماديغندن ـ ايراندن گلنى و اوز وطنمزده نشو نما تاپان عزرائيل اورتاقلارى چوخ ايمش. شاعر بونلارك هجونده دوستلرندن برسينه يازير :

مكا بيورمشدك قلعه‌يه گلسون
گنه جوشه گلوب بحرالتفات
سنك مرحمتك منم اخلاصم
مهر منورتك عالمه اثبات !

قالمشام آرانده مدت مرور
طبيعته صفرا ايليوبدر زور
ايستر ايدم اولام عازم حضور
ناخوشم حركت ايليوب اخلاط!

باقر اوغلى محمد مشهدى حاجى
عليقلى مقيم سريمك تاجى
هرمريضه ايلسه‌لر علاجى
احتياطين گوروك تيز اولور ممات! . .

ترباك يئدرور هر كيم اولسه ديق
هيضه‌دن آلدرور خون باسليق،
گنه بو حال ايله او قوم زنديق
اوزلرين سانورلار ارسطو، بقرات!

فالجه ويريرلر قرص تباشير
مستسقيه آب كاسنى ماشعير
مريضك مرضى، يعنى چكه‌دير
صاحبين چاپارلار اوچ قات دورت قات!

نسخهٔ طبده شيش اوخور ششى
ملامتدن يوخدى غمو تشويشى
تشخيص مرضده همين دانشى
بودر كه جانى‌وار ترله‌سه مرآت!

طبيعت حاره خالص انگبين
قابضه صفوف يهودا دارچين
بلغمى مزاجه تخم خيارين
مناسب بيلورلر دايم‌الاوقات!

مريضك اوستنه يتيشن محل
درويش كلبعلى‌حاضراولوراول به ال
قدملرك گويا كاتب اجل
يازوبدر باعث موت مناجات!

فسقارى ظاهر ماتند گونش
حق‌بيلورسوزمده‌يوخدى‌غلو غش
يوللارى هريره دوشسه سايه وش
يانلارنجه گيدر اليهما الصلوات!

گاه گوررسن بربريله تاپشور
گاه آتلانوب هر طرفه چاپشور
لعن طعن بونلار ايله ياپشور
نجه آل محمده صلوات

قلعه‌نك آدمى يتدى يارى‌يه
نجه كه قويونه آج قورت دارى‌يه
آز چكر كه مزار دكر يارى‌يه
بو نوعيله ايله‌سه‌لر حركات!

ولایته سالوبدیلار شورو شین
شربت تك ایچرلر دم لاخوین
بونلارك یاننده قاتل حسین
زمه‌دن بریدر روز عرصات!

بر کیمسه‌یه عارض اولا صدمه
باخمازلار فقیره یوخسوله کمه
قدم گوتورمزلر حق القدمه
یا اون تومان پول گر گدریا بر آت!

ایماله‌ده ید بیضالری وار
حق ایچون اوندن باشلاری چیخار
مرض دیگرده اینامه‌یز نهار
وقوفلاری اوله هیهات ـ هیهات!

اوتوز ایل لااقل گیدوب قویونه
بالفعل چوبانی باخسالك بوینه
داغلامشده خوب دوشمشیك اویونه
یتن اولمادیمی اهل کرامات؟

سن گورنجه خراب اولوب زمانه
چمنلی جعفرده مرد مردانه
اوده طبیب اولوب گیروب میدانه
چولك جنگلندن یغوبدر قات ـ قات!

او که اسماعیلك صاف آزوب وازی
گاهی یرده قیلار اولی نمازی
گاه تاپوب اوزی‌تك بر آنتامازی
ایشه‌قوبار خواه ترك خواه تات!

کرك بو جهاندن ایلمك حذر
اوز یرنده دگل چونکه خیروشر
نه طبیب، نه عالم ذاکر مختصر
آختاراسالك یوخدی برینك صفات!

تسلطی یوخدر تحفه‌یه اصلا
بیلمز نه‌در قرابادین مطلقا
آغزدن ـ آغزه او گره‌نوب اما
طب یوسفیدن بر نچه ابیات!

ذاکرك عصرندن بو حاله‌دك آز قالوبدر یوز سنه تمام اولسون اما مع‌التأسف گنه‌ده بزم بیچاره «قرا جماعت» و «عوام خلق» بو قسم طمعکار و عوام طبیبلرك چنگندن خلاص اولمیوبلور.

بونلر اکثر اوقات مرضی بیلمکده یاتالاغی ذات‌الجنبدن تمییز ایتمکده عاجز قالوب بر مرضك علاج و درمانتی باشقه‌سینك حقنده استعمال ایدیرلر و یاتالاغی مسری مرضلردن حساب ایتمیوب مریضك قاب قاجاغنی، رخت خوابنی و یاتاجاق منزلنی آیرمیورلار؛ اولسببدن مرض ساغلارادە سرایت‌ایدیر.

بو قسم عوام و ظلمکار طبیبلرك حقنده حقیر سابقده باکوده نشر اولونان «ارشاد» روزنامه‌سینك (1906) نجی سنه‌سنده چیخان (108) نجی نمره‌سنده «اجلسز اولنلریمز» سرلوحه‌سیله اوزون بر مقاله یازمشدق. همان مقاله‌ده مرحوم ذاکرك بوراده درج اولونان ابیاتندن بر نچه‌سنی یازوب شرحی بابنده بونی‌ده علاوه ایتمشدیك که بزم مایهٔ حیاتمز اولان دهات اهلی ایمدیده صاحب‌سز وقید کش‌سز جهالت عالمنده متحیر و سرگردان قالماقده‌درلر. ساده‌لكلری و عواملقلری اوجوندن هر قسم بلالره دوچار اولمقده‌درلر.

جمله علم و معرفت کسب ایتمشلریمزه بورجدر که اونلارك قیدینه قالوب جهل قرانلقندن اونلاری خلاص ایتسونلر، نجات و سعادته چیخماقلارینه یول گوسترسونلر.، ولی چوق افسوسکه دارالفنونلارده طبابت علمنی کسب ایتمش اولان مسلمان طبیبلرندن چوخ آزی تاپولار که کنده گیتمگی اوزینه قبول ایله‌سین. اکثری شهرلرده قوللوق ایدیرلر او یرلرده که اونلارسزده تجربه‌لی و حاذق طبیبلر آز دگل.

«قرا جماعتمز» گنه ایره‌لو کی کیمی بالکلیه علمسز و تجربه‌سز «تات» ایله «ترك» الندن که الحق اجل ساقیلریدرلر باده نوش ایتمگده‌درلر، جماعت بولیله عالی مکتبلرده علم و بیلوك تحصیل ایده‌نلرمزك مقدس بورجلاریدر که عوام خلقك امدادینه یتشسونلر و اجلسز فوت اولماقلرنه مانع اولسونلار.

بوندن علاوه گر گدر اهل قلممز طبابته دائر کتابچه‌لر روسدن ترجمه ایدوب و رساله‌لر ترتیب قیلوب توانالی شخصلرك همتیله چاپ ایتدیرسونلر و مجاناً خلق ایچنده انتشار ایله‌سونلر.

بزم ظنمزه گوره بی مضمون قومیدیالار و معیشتمزه اصلا مناسبتی اولمیان کتابلار یازمقدن بویله رساله‌لر آرتق فائده‌لی‌در.

بویله کندلرده و مسلمان مرکزلرنده اجزا خانه‌لر و خسته خانه‌لر آچمقده همت و معرفت صاحبلرنیك باش وظیفه‌لرندندر . . .

ذاکرك شغلی و صنعتی ملك دارلق و مالدارلق اولدیغنه گوره اوقاتی اوزینه متعلق خضرستان کندنده اکنچیلر و کوچریلر ایله بر یرده کیچوررمش. اونلر ایله یاز و قیش معاشرت و معاملت ایدوب بر هواده، بر اوضاع محیط ایچره دولانوب اوزی دخی بر نوعی ترکمه‌لنمش ایمش.

اونلارك احتیاجی‌نی اوز احتیاجی و اونلارك شادلغنی اوز شادلغی، اونلارك قرا گونی اوز قرا گونی حساب ایدرمیش. بو آخر وقته کمی بزم چول بکلرنیك اکثری بو نوعی گذران ایدرلردی. ایمدی بکلر و ملکدارلر باشقه سیاقده باشلیوبلار دولانماغی، اوز حلال کسبلرنی و گوزل شغللرنی داروغه‌لره و نوکرلره واگذار ایدوب و کندلرنی بوراخوب شهره کوچوبلر، گونلرنی بازارده، میدانده، قهوه‌خانه‌لرده و قلوبده بوش و بیکار کیچورمکده‌درلر. . . .

پس ذاکر چوخ مدت ملتی آراسنده یاشادیغی ایچون اونك دیلنی دخی مکمل صورتده بیلورمش و هر نه که حسیات و خیالاتندن وجوده گلوبدر — تمامیسنی اوز جماعتینك معیشتندن گوتوروبدر.

مثلا شاعر عمرنك سننه دولمش چاغنده قوجالقندن شکایت ایدوب گوزل گونلرك بیهوده صرف اولماسندن و دائم شر و شور ایله کیچمه‌سندن تاسف و ناله ایدوب دئیور.

افسوس گونیم کیچدی شر و شور ایله دایم
گلدی دم رحلت!

دوتمش هاله دنیانی گوگل حرصاله قایم
تدبیرنه لعنت!

گیتدی همه همدرد، خوش اخلاق، ملایم
قالدم من حسرت!

چولده علی‌بك تهدلی درقلعه‌ده تایم
اونلرده کیم الفت!

چوخدی عددی فوت اولانك هانسنی سایم
مجموعنه رحمت! . .

شاعرك خوش اخلاق و ملایم دوستلاری بقا گلشنده سیر ایتدیکلری حالدا اوزی دنیای دونی حرص و طمعله برك دوتوبدر، اوندن اصلا ال گوتورمك ایستمیر. دنیایه بو قدر آلوده اولماغی و اونك یخاسندن ایکی الیله یاپشماغی شاعر بیوك بر قصور و نفسك دغدغه‌سندن ظهوره گلن آلچاق بر صفت بیلوب اونك تدبیرنه لعنت اوخویور.

شاعر چوخ قوجالوبدر. آغزنده‌اوتوز ایکی دیشدن آنجاق اوچ دوردی قالوبدر، اونلارده لاخلیور و بر برینی دوتماز که بر شئی چینیوب اوده بیلسون، حتی اوز آروادیده اوکا محل گذار اولمیر.

مدتدی دوشوب دیك درونم صاف عملدن .
افسرده چراغم

بر لقمدن افزون یمزم خوف خللدن
بو بارده داغم

بی رغبت اولوب خواهشم اطعام گوزلدن
گویاکه ناچاغم

فرق ایتمز ایدم بر زمان آیرانی عسلدن
ایندی بو سیاغم

وای اولدیکه بر گون تو کنه قند ایله چایم
آلور منی خفت!

چون قوجالرك خصوصاً ذاكرك عصرنده زندكانلق ايدن لاقيد و تن پرور آغالارك و ملكدارلرك عمده فكر و خيال‌لرى يمك و ايچمك اولوب اولسبيه شاعر مناسب حال دئيور!

باتمش شكمك آلدى بزى هيوه‌ره فكرى
دويمالى دگل بو!
قيش آش پلاو دغدغه‌سى ياز كره فكرى
باغريمز ايدر سو!
كوچ وقتى اولاغ كم‌لكى داغ و دره فكرى
اولماز بيله قيتو
تا چند اوطاق دردسرى پنجره فكرى
اندشهٔ و بامو
يكدر كه لحد كنجى اوله كوشك سرايم
سر منزل خلوت!

چول بكلرينك و عموما كند اهالى‌نك ايشلرى آرتجاق چتينه دوشور، قيش فصلى برك كلنده، چوغونلو و قارلو روزكار اسنده، بر ياندن آذوقه آزاليرِ، بر ياندن اوت ـ علف توكه‌نوب چارپا آريق دوشير، بر ياندانده اودون تاپيلمير. هر آدم اوركن و چاتى كوتوروب اودون دالسنجه كوا ـ كوسه طرف بوكوريرلر، بر نوعى شورش وولوله دوشير كه كويا قيامت برپا اولوبدر.

چول خلقنك بويله پريشان حالنى شاعر زياده مهارت ايله نظمنه چكور، سانكه اونلار كوز او كونده دوروبلار. شاعرك اوز كلامنه رجوع ايدك:

چول خلقنه بر ايل كله كور قيش كله قاتى
لاغر دوشه چارپا
يكسر قاريشير بر برينه ترك ايله تاتى
عاشوره‌دى كويا!
هر كس كوتورير دستنه بر اوركن و چاتى
هيزم قيلا پيدا

كوزلر كه يتوب اوت كوكه‌له جاموشى آتى
آرخايين اولوب تا
كه كه دئيه اى ايلخى‌چى قيرخيلديمى دايم
نه عيش، نه راحت؟!

قاسم بكك باشقه قسم اشعار و آثارينه كلدكده كمال جرئت ايله ديمك اولار كه بونلارك دخى تماميسى عيب و نقصدن خالى زياده موزون و حقيقى حسياتدن نشئت ايتميش كلاملردر. اونلاردن نمونه اولارق بر نيچه‌سى بوراده درج اولونور.

مخمس ذاكر:

كورك بو چرخ دون پرور نه بابت روزكار ايلر
چكوب آغوشنه هر ناكسى «كامل عيار» ايلر
خلاف اهلين سر افراز، اهل صدقى خاكسار ايلر
منم كوكلم رقيبك طعنه‌سندن چوخ غبار ايلر
آچوب درد دل پنهانى خلقه آشكار ايلر!

آچوب عبرت كوزيله بر نظر قيلسانك بو دورانه
هجوم معصيت رخنه سالوبدر ملك و ايمانه
اولوب عفريته پرولك دخى باغى سليمانه
پريلر طاعت ايلر صدقله غول بيابانه!
كورن فرزانهٔ عاقل نيجه صبر و قرار ايلر؟!

اولوبدر خلق ظالم قلب خائين غفلت ايامى
ايدرلر فسق ظاهر كيمسه چكمز خوف بدنامى
دئيرلر قاضى‌يه بهتان بزرلر شيخ‌الاسلامى!
سوران يوخدر منجمدن نه‌در بو امرك انجامى؟
كه هر ماه محرمده بولار برسنك سار ايلر!

اوتورمش ماكيان ايمدى خروسك خانه دانده!
شكوه سلطنت ايتمش دخى خان خانمانده!
غرض بر خار و خسجه سايه يوخدر آستانده
قضا بو نوعيله شهبازى آخر آشيانده
سالوب دام بلايه آشيانين تارومار ايلر!

الهی گورمسون گوزلر بو احوالی که من گوردم
سلیمان بارگاهین پایمال أهرمن گوردم
موالی‌لر مصلی‌سین کونشت اهربن گوردم
نشیمنگاه طرلانده خداوندا دونن گوردم
یغلمیش بر نچه زاغ و زغن هر یان شکار ایلر!

دونوب وضع زمانه فرق ایدن یوخ زشت و زیبانی
سه‌چن یوخدر مسلماندن یهود، گبر، ترسانی
ظهور ایت ای شریعت تختنك شایسته سلطانی!
گوتور برقع جمالگدن منور ایله دنیانی!
قالوب ظلمتده عالم گوز یولنده انتظار ایلر!

سموم صرصر دوران پوزوبدر باغ نوراقین!
چمنده داغیدوب برق حوادث سبزه یغناقین!
ایدوب ویرانه تاکلك باغ ایچنده زرنشان طاقین
گلك فرش ائیلیوب باد خزان وصحرایه اوراقین
گوروب بیچاره بلبل آرزوی نوبهار ایلر!

ترحم گورمدیم مونده من اول بی مهر جاناندن
دگنده سینه‌مه یوز مین خدنك تیر مژکاندن
پریوشلر مگر سورماز خبر حال پریشاندن؟
گورونمز خیمهٔ لیلی کوچوب گیتمش بیاباندن!
قالوب مجنون سرگشته، قان آغلار آه‌و زار ایلر.

طریق عشقده من اولمشام فرهاده هم پهلو
دگل واقف منم حالمدن اول شیرین ره بدخو!
رقیب بی مروتدن بیلور حق چکمزم قیقو!
دئیرلر اهل عشقه جور اولور، اغیاردندر بو
یالاندر عاشقه هر ظلم اولورسه بلکه یار ایلر!

تغافل بیلمزم من خوبرولرده نه عادتدر؟
که چکمزلر غم عشاقی بردم بونه صحبتدر؟
غرض بر گوشهٔ چشمیله باخماق عین دولتدر
بلالی باشلار اوزره سایه سالماق چوق سعادتدر
محبت گورسه عاشق یار یولنده جان نثار ایلر!

حذر قیلسون گورن کسلر بونه مغشوش دوراندر!
بو دوراندہ آنكچون کم گداو شاه یکساندر
اگر کنج فراغت ایسته‌سك بر گنج پنهاندر
شکسته ذاکرم کوگلم مریض درد هجراندر
علاج دردمی آخر بنم اول هشت چار ایلر!..

قسم بکك بو کلامی. ملا پناه واقفك «من جهان ملکنده مطاق دوغرو حالت گورمدیم» شعریله باشلانان مخمسنه معناً چوخ اوخشویور. هر ایکی شاعر روزکار کج رفتارك و دوران دون پرورك غدارانه گردشندن آه و ناله ایدوب اوز عصرلرینك کیفیت حالنی بیان قیلورلار. هر ایکی شاعر باطلك حقه، اگرینك دوغرویه معصیت و شرارتك زهد و تقوایه، ظلمات جهالتك — نور هدایته، بخل و حسدك مروت و عدالته — چرکین‌لیگیك — حس و لطافته غالب گلمه‌سینی مشاهده و معاینه ایدوب عالی طبعلری دنیلر و شیادلر پنجه‌سنده دستگیر و مغلوب و پریشان حال گوروورلر. صاحب شریعته و هادئی هدایته یوز چوندروب اوندن کومك دیله‌یورلر.

واقف دئیور:

یا امام الانس والجن شهنشاه امور!
گیتدی دین الدن بو گوندن بیله‌سن ایله ظهور
قویمه کم شیطان ملعون ایلسون ایمانه زور!
شعلهٔ حسنگله بخش ایت تازه‌دن دنیایه زور!
کیم شریعت مشعلنده استقامت گورمدیم!..

ذاکر دئیور:

دونوب وضع زمانه فرق ایدن یوخ زشت زیبانی
سه‌چن یوخدر مسلماندن یهود، گبرو ترسانی
ظهور ایت ای شریعت تختنك شایسته سلطانی!
گوتور برقع جمالکدن منور ایله دنیانی!
قالوب ظلمتده عالم گوز یولکده انتظار ایلر!..

واقفك شکایتی محض آدم آتانك چی سودیله پرورش تاپمش اولادیندندر، زمانه اونلاری بی اعتبار و بی مروت ایدوبدر، خیر عوضنه شر، یاخشیلق عوضنه پسلك، دوزلیك یرینه اگریلیك ایتمگی اوزلرینه شعار ایدوبلر، واقف دنیای دوندن سائر مخلوقه یتشن آفت و بلادن برنوعی امعان نظر قیلوبدر.

اما ذاکر اوز فنا حالیله معاً گلستانك سولمش باغ و باغچه‌سنه و صحرای چمنك پوزقون حالنه و پریشان اوضاعنه دقت یتوروب اوز حزن و المنه اونلاریده شریك ایدیر. نجه که شاعر حال دلنی خیرو سروره تبدیل ایتمك ایچون «شریعت تختنك شایسته سلطانی» آرزو ایدیر ها بیله‌ده گلستان و چمن غزلنوانی بلبلك دیلندن بهار عالم آرانك تیز یتشمه‌سنی الحاح و تمنا ایلیور، ازبسکه سموم صرـصر دوران باغ و صحرانك نظام و نوراقنی پوزوبدر!..

سموم صرـصر دوران پوزوبدر باغ نوراقن
چمنده داغیدوب برق حوادث سبزه یغناقین
ایدوب ویرانه‌تك باغ ایچنده زرنشان طاقن
گلك فرش ایلیوب بادخزان صحرایه اوراقین
گوروب بیچاره بلبل آرزوی نوبهار ایلر!

گنه ذاکرك مخمسی:

نه خوشدر دور رویکده مسلسل اولقرا زلفك!
سراسر هربری عشاقه بردام بلا زلفك!
ایکی شهماره بکزەر گنج حسنکده دوتا زلفك
بولانیر هرطرف قوولار منی افعی نما زلفك!
نه دندر بیلمزم افسونه گلمز مطلقا زلفك؟

دوتوبدر صحن دوشکده آراسین هم سولو ساغین
اینوب پایکده اوصافین ایدر تقریر بیلاغك
پریشان ایتمیسن جمعیتین دوزمك بو یغناغین
عجبدرمی؟ چکنده روشن ایلر چشمین عشاقك
دمادم خاك پایکدن گوتوردی توتیا زلفك!

صراحی گردنك... اما میانك اوزگه بابتدر
قیامتدر قدك.. اما بسی بی استقامتدر
حذر قیل بد نظردن گزمه بی پروا امانتدر
سوروشدم شانه‌دن زلفه پریشانلق نه عادتدر؟
دیدیکه خوش بیلور مندن ایشین باد صبا زلفك!

اوجه شأنلولره ای دل یاراشیر کمترین اولماق
سعادتدر همیشه صاحب جاهه قرین اولماق
دگل سوباشمگیله ممکن اصلا نازنین اولماق
بیلوب افتاده‌لکدندر جهانده سرنشین اولماق
بودر وجهی دوشر پابوسکه مثل گدا زلفك:

نسیم صبحدن رخسار آل اوزره سیه تیللر
سناسن پر آچوب زاغو زغن گلشنده سیر ایلر
اوزی پرپیچ اوجلاری دم عقرب کیمی چذبر
اوزاندقجه اوزانیر عمری ـ یوخسه ای پری پیکر
ایچوب لعل لبکدن خضروش مأالبقا زلفك؟

دولانئام باشنه شام و سحر مانند پروانه
دیمزسن بر گورن نیجه کیچر احوال زمانه
بوقدر جور و ظلم، انسان ایدرمی ظالم، انسانه؟
نه مدتدر دوشوبدر دلو دل‌چاه زنخدانه
نولا چنکالیله بردم چکه مشکل گشا زلفك؟

کمال حسندر گیسوی مشکین صفحهٔ رودە
ضیاسی انجمك افزون اولور شام قرانقودە
صو ایچرە بر سیە گون مارە بگزەر عکس گوز گودە
جفاسندن دگل هندو حبش بر لحظە آسودە
خطاسندن دگل ایمن دخی چین‌و خطا زلفك ؟

جهان ایچرە سنك تك دلبر خوش خط و خال اولماز
سمن بو ماەرو شکر شکن شیرین مقال اولماز
سخن چین اولمیان عالمدە مطلق پایمال اولماز
آراسندە بیلوك موجە کمرلە قیل‌و قال اولماز
میان‌زنلق طریقین اورتایە تا سالمیا زلفك !

شکستە ذاکرم نثری بیلورم جملهٔ افزون
دوشندە رشتهٔ نظمە چکردم بس در مکنون
کنون سودای عشقی بر مهك ایتمش بنی مجنون
دخی مندن توقع ایتمسون اشعار خوش مضمون
ایدر احوالیمی درهم غم صبح‌و مسا زلفك !..

معشرات نوعی کلامندن برسینك ایکی اولنجی و بر آخرینجی بندلرینی بورادە یازمقلە اکتفا ایدیریك. اورتاداکی ایکی بندلری بعض سببلرە گورە بوراخیرق. شاعر اوزیدە اندازەدن چخماقە مقر اولوب دئیور :

دلبرلك سیرە چخماق بابندە:

کوستاخلق اولدی مگا دوشمزدی بو اصلا
اندیم چوخ آشاغە !..

ذاکرك معشر کلامی:

عزم ایتدی سحر ناز ایلن اول سرودل آرا
سیر ایتمگە باغە

تاپتدی خبر اهل چمن اولدی مهیا
یکسر بو سراغە

شبنم‌پریلە یوزگز آچوب هر چیچك عمدا
کیچدی سول و ساغە

رخسارینە اوّلجە ایدیم دئیوتماشا!
گل چخدی بو داغە

پاینە نثار ایتمك ایچون لالهٔ حمرا
در توکدی طباغە

سرمست گوزین گورگچ اوزین نرکس شهلا
بگزەتدی ناچاغە

پیشوازینە شمشاد صنوبر دخی طوبا
دیك دوردی آیاغە

دوتدیلار او شاە شرفك جملە‌سراپا
یوانی چراغە

هر بریسی برتحفە ایلە یکسر یك‌جا
داشلاندی قباغە

کمدر کە نثار ائیلمیە واریمی آیا ؟
هابیلە قوناغە ؟ !

خواجە بیلە سودا بیلە بازار الە دوشمز
فرش ایلە دکانی

بو ساقیء‌بادە، می گلنار الە دوشمز
نوروز زمانی

هم مطرب‌و نی، چنك‌ودف‌و تارالەدوشمز
سور عیش جوانی

چون «دور مخالفدی» دیکر یار الە دشمز
چالدور «عاشورانی»

ویرشغلگی «شهناز»ە کە زنهار الە دوشمز
چك اوجا صدانی

«دوگاه» و«سەگاه» ایچ می تکرار الە دوشمز
گرم ایلە هوانی!

«آهنك صفا» بخش خوش اطوار اله دوشمز
چون اهل ایرانی !

آختارمقیله موسم گلزار اله دوشمز
«آذربایجانی»

«هجازه» «نشابوره» اونی ایلمه همتا
هم ملك «عراقه» ! ..

ذاکر طلب رفعتیله اولمه‌جگر خون
ویر حالگه تغییر

هر وقت غم دهرسنی ایتسه دیگر گون
آشفته و دلگیر

ایچ ساقی گلچهره الندن‌می گلگون
هیچ ایلمه تقصیر

بر واسطه‌در دفع غم دهره بو معجون
لازمدمی تقریر؟

اول وجهدن ایلرلر اوگا رغبت افزون
هم نورس و هم پیر

کم بردر اونك بزمی آرا مفلس قارون
نه فرق نه توفیر

گوردم یازیلوبدر قدح اوستنده بو مضمون
کم باده‌در اکسیر

فیضندن اولور زار گدا صاحب ملیون
هم شاه جهانگیر

گر جمع اولوبن ایلیه لقمان وفلاطون
یوز فکر ایله تدبیر

بیر چاره می نابدن اوزگه دخی قطعاً
یوخ درد فراقه !

بو معشر مستزادیده ذاکر مغاماتلرك بر چوختی جناس سبکنده ذکر

قیلوبدر. بو قسم شعر دیمکده اونك آرتق مهارتی وار ایمش. اونك تجنیسلرندن بر نچه‌سی آشاغه‌ده یازیلاجقدر.

غزلیاته گلدکده دیمك اولار که «قوسی»دن سوگره زاقافقاریه شعراسی آراسنده ذاکردن گوزل و خوش مضمون غزل یازانی اولمیوبدر. غزل یازمقده مرحومك یدبیضاسی وار ایمش.

اونلاردن بر نچه‌سنی اوخوجیلارك نظر مرحمتلرینه تقدیم ایدیریك که اوزلری مطالعه بیوروب و غیریلارك بو نوعی کلاملری ایله دوتوشدیروب تشخیص و تمییز ایتسونلر.

غزل ذاکر:

حسن نکار ـ اهل نظر آفتابی‌در
قویماز نه سود گورمگه کیسو سی‌بی‌در

طبخ غذا ایچون مژه‌ی یاندرك دیدم
طباخ یار توللادی کم چوب آبی‌در

باد سحرله نکهت رنف اوسته شانه‌نك
عمر درازدر آراده انقلابی‌در

پامال اولورساك ایتمه سرازیر چوخ دیدیم
دوتمادی زلف پندمی چکسون عذابی‌در

غمزدك خدنگنه چکوب عشاق باغرنی
گویا حلال مرغ شکاری کبابی‌در

لب شهد انکبین خط نودر سپاه‌مور
قد ـ سروباغ، کاکل مشکین غرابی‌در

پستان ناردر گورینن چاك سینه‌ده
یا جنت ایچره چشمه کوثر حبابی‌در؟

دون صبح شانه سخت دگوب تار زلفنه
دلده هنوز اول اثرك پیچ تابی‌در

بوی وفا ویریر نجه بن اوندن أل چکیم
گلگون سرشك برك محبت کلابی‌در

گر قتل عام ایسته‌سه مژگان چشم مست
قوس‌قزح قاشك آکا تیر شهابی‌در

گل دفترین توکوبدی صبا ظاهراً بو گون
بیچاره بلبلك گنه باقی حسابی‌در

اوراق لعلین آچماغه ایتدم هوس دیدی
بیلمزسن آنی عالم معما کتابی‌در

ساقی شراب نابکی گیت غیره عرض قیل
ذاکر او شوخ نرکس مستك خرابی‌در!

غزل ذاکر:

دون حکم قیلدی قتلمه اول شه عتابیله
شاد ایلدی گدا سنی بو خوش جوابیله

اولسون قارا گونی گوره‌لیم قاتلی غمزه‌نك
اولدورمدی منی گنه قویدی عذابیله

زلف سیاهلر غمنی شام تا سحر
عمردرازدر چکرم پیچ تابیله

گوندوز یوزك غمی گیجه زلفك کشاکشی
آسایشم نه خورده حاصل نه خوابیله

اولدورمه‌لك نه سودبکا برق تیغدن
ممکن دگل که سیر اوله تشنه سیرابیله

اول گل عذارده عرقك خوش صفاسی وار
طرفه بودر که سازش ایدر آتش آبیله

ذاکر او شوخ نرکس مستك خرابیدر
هابیله سرخوش اولماق اولورمی شرابیله؟

جهان ایچره منم برسنکدل بی مهرماهم وار
بت پیمان‌شکن برشوخ چشم گج نکاهم وار
بولونده درلر صرف ایلیوبدر مردم چشمم!
اولورمی گوز گوزه داکماق ایکی ءدل کوماهم وار؟
نکارم — زلف‌تك قویماز دوشه‌م پابوسنه بزدم
پریشان حالم اوندندر عجب بخت سیاهم وار
مکا محراب و منبر وصفنی تکرار ایدن واعظ
اوتانمازمی باخوب گورسه بو صورت قبله‌کاهیم وار
کوکل شهرین چاپوب یغمالدی غم لشکری ذاکر!
نیچون امداد قیلماز پس دیئردك پادشاهم وار؟

—=—

دون ایلدم نظاره بسی لاله دوداغنه
گامز او داغ — داغدر و نم ایاغنه!

گلمشدی بحثه طی مراحل ایدوب گونش
قویدی رخین یتن کمی عیبك بوجاغنه

برپاك زاد نادره‌سن آلمیوب هنوز
سن کیمی طفلی مادر گیتی قوجاغنه!

ویر گوشمال مهره که چوخ خود نمالنور
ازبسکه بیر پول آدی دگوبدر قولاغنه

عزم چمن قیلوب بو گون اول سرو قررخرام
برك حنا و گل دولاشه أل — ایاغنه!

عمر دراز در چکرم زلف رنجه‌سین
بر تر مویی کیچمه‌دی کوکلم دراغنه!

عکس لبك سعادتی بولماسیدی می
میل ایتمز ایدی هیچ کس اول قان چناغنه

ویرسین نه نوعی حادثه یوز ویرسه ذاکره!
مشکلدی صبر یار عزیزك فراقنه!

—=—

جان جلوه‌لنور قامت موزونی گورنده
دل تازه‌لنور عارض دلجونی گورنده

زنجیر جنونه بره یوز رغبتم آرتار
رخساری اوزه زلف پر افسونی گورنده

پر پیچ اولورم هردم اوده دوشمش ایلان تك
اول عارض گلنارده کیسونی گورنده!

داغیلدی خریدار غم عشقك اولانلار
بو مردم چشم توکن آلتونی گورنده

گلمشدم ایدم مردم چشمگله مدارا
بیلدیمکه دوزه‌لمز بو ایش ابرونی گوره‌نده!

خونخوارلغی عیب دگل نرکس مستك
هم کم اوله قاینار قانی گلگونی گورنده!

ای اهل هنر جمع دگل ذاکر حواسی
عیب ایلمه شعرنده کی مضمونی گورنده!

فصل بهار گلدی گوگل کنج باغ دوت
محنت بزی ایاغلادی بردم ایاغ دوت'

تسبیح تارینی نچه‌گون آلمه دستگه
دست لطیف ساقی سیمین ساق دوت!

توك جام زرنکاره شفق‌گون باده‌نی
یعنی فراق شامنه روشن چراغ دوت.

زار ایلمشدی خلقی فغان و نوالرك
برگز اوزنده نای-نوایه قولاغ دوت!

اوز عادتنجه هرکسه ویرسه‌ك شراب ناب
نوبت بگا یتنده عزیزم چناغ دوت!

چك یانگه تمامئی تقوا و طاعتی
شعبانك آخرینه‌جه بزدن قراغ دوت!

ذاکر! کوچ ایله منزل مقصوده واصل اول
دنیانی بر رباط اوزگی بر قوناق دوت!

ذاکرك وصف دلبر و مدح گوزل بابنده یازدیغی مربعات و قافیه‌لر ملا پناه واقفك اشعاری کیمی آچیق و ساده دیلده یازیلمش طبیعی حسیاتدن ودرونی ذوقدن وجوده گلمش کلاملردر. اونلاردن بر نچه‌سی نمونه ایچون آشاغه‌ده یازیلور:

قراباغ حاکمی مهدیقلی خانك کریمهٔ عالیه‌سی خورشید بانو بگیمك ناخوشلغی حالنده یازدیغی کلام:

ای برج سلطنت، ماه أنوری
دوشمیه‌سك گوروم ضیادن سنی!

گیجه گوندوز حقدن بودر دیلکم
حفظ ایله‌سین یمان بلادن سنی!

سپهر برینك هلالی سنسن
شرافتده ملك مثالی سنسن!
گلشن خلیلك نهالی سنسن
بارور ایسترم خدادن سنی!

مسیحی چخاردان اوج اعلایه
سالان افتاده‌لر باشنه سایه
تمشده اسحقی ویره‌ن سارایه
قورتارسین بو رنج عنادن سنی!

بستر محنتده بی خوردو بی خواب
کیمدر ایا راضی چکه‌سن عذاب
اول ساقی کوثر ایله‌سین سیراب
عزیزم داروی شفادن سنی!

چوب چینی نه‌در قبله‌سن نه‌سن؟
تعجب ایلرم بو احواله من
دستگیرڭ اولسون حسین‌و حسن
فراغت اولاسن جفادن سنی؟

سقف سرایڭی ای گل نورس
حدی نه‌در ایده نشیمن مگس؟
ترجیح ویره گرڭ عاقل اولان کس
عصمتده یوز حوری لقادن سنی!

تیکیلان ایولره آتا گدر سبب
پای اندازڭ اولسه جانلار نه عجب
جام بزم عیشڭ دایم لبالب
قالمیه‌سن ذوق‌و صفادن سنی!

بو نه کیفیتدر، بو نه ماجرا،
رأیگجه دولانماز تقدیر قضا؟
پدر مرحومڭ هر صبح‌و مسا
گونیلردی باد صبادن سنی!

شکسته ذاکره ویروبسز امك
املك بیلمیه‌نی کور ایتسوڭ نمك
نجه که باقیدر حیاتی گرك
اونوتمیه خیر دعادن سنی!

بو کلامدن آگلاشیلور که شاعرڭ خورشید بانویه آرتق اخلاص و ارادتی وار ایمش که بویله خوش مضمون و گوزل شعرلر ایله اول سلطنت برجنڭ ماه منورنی تعریف و توصیف قیلوبدر.

خورشید بانوبگیم ایسه حقیقتده نجابت و حسن ملاحتدن ماعدا علم و کمالیله دخی اوز زماننڭ برگزیده‌سی اولوب هر قسم تعریف و تحسینه لایق بر وجود ایدی و اوزینڭده طبع شعریه‌سی وار ایدی.

بر چوخ گوزل غزللری واردر که اوز موقعنده اونلاردن بحث اولوناجقدر.

زمانه ذاکرڭ یارینی پریشان و دگرگون ایتمگی بارەسندە:

دون دوشدی گذارم یارڭ کوینه
درد غم چورەسین آلوبدی گوردم،
سوروشدم احوالین جواب ویرمه‌دی
گوزلری یاشیله دولوبدی گوردم!

آه زار چکمگدن یوخ اولوب واری
آیینه‌سین دوتمیش محنت غباری
ایام خزانه دونوب بهاری
سارالوب گل رنگی سولوبدی گوردم!

کمانه دونوبدی قامت موزون
احوالنی فلك ایدوب دگرگون
گیجه گوندوز آغلامقدن اشك خون
الماس کپربکلری یولوبدی گوردم!

هانی اول من گورن احمر یکاقلار
مسلسل گیسولر، نرمین بوخاقلار
طراوتن دوشوب غنچه دوداغلار
دئیوب دانشماقدن قالوبدی گوردم!

ذاکر! خراب اولسون بیله زمانه
همیشه یاخشیلق ویریر یمانه!
یار ایلن قول ـ بویون گزدیگم خانه
داغیلوبدر برباد اولوبدی گوردم!

یارڭ فراق‌و حسرتده یازدیغی قافیه‌لر:

قادرالله برده سبب‌سالایدی
بیاض جبینده طاقی گوره‌یدم،
سورته‌یدم یوزمی گلگز یکاغه
سیه زلفی تر بوخاقی گوره‌یدم،

سس ـ سسه ویره‌یدی هزاره بلبل
دوشه‌یدی پایگه بنفشه سنبل
خرامان ـ خرامان اللر گده گل
گزه‌یدك هر طرف باغی گوره‌یدم.

بو دوران دولانوب زمانه دونه
تارینك کره‌ی اولایدی منه
اوتوروب سنگله دیز به دیز گنه
دئیوب گولوب دانشماغی گوره‌یدم،

درد غم چکمکدن قان اولوب جگر
گتورن‌یوخ نازلی یاردن بر خبر،
او قدره اؤلمیه‌یدم مختصر
گنه او گوردیگم چاغی گوره‌یدم،

ذاکرم چکه‌رم جورو جفانی
یادلار ایله سورر ذوقو صفانی
نه گرك سوه‌یدم اول بی وفانی
نه‌ده بیله هجران داغی گوره‌یدم!

وصف دلبر بابنده یازیلمش قافیه‌لر:

آلبلری باده آغزی پیاله
بر سوز دیسه‌م اولمه بیدماغ سگا!
دولانیم باشگا! داهی یاراشماز
یادلار ایله دئیوب دانشماق سگا!..

عجب بی حیادر چرخ کج رفتار
هر آیده بر هلال ایله‌ر آشکار
شکسز سنك ایله عداوتی وار
اونك ایچون کوستریر قاش قباق سگا

معدن‌ی‌سن فعلك نازو غمزه‌نك
برابرك یوخدر عالمده سنك
تحریك ایلمه‌سه صبا ـ غنچه‌نك
آغزی نه‌در آچه دیل دوداق سگ!

جواهر قولباقلار ـ بیاض بیلگی
گاهی قوجار، گاهی ایلرهنگی
بهشتك حوریسی ـ گوگك ملکی
یتشمز یوز چالا ال آیاق سگا!

ذاکرم ایلدك عقلمی زایل
اولماز بیله صورت بیله شمایل
ایله‌من دگلم حسنگه مایل
گوزتیکوبدر تمام قراباغ سگا!

تجنیس ذاکر:

عمرلر صرف ایدوب جانلار اوزمه‌مش
همدم اولماز ای دل اوتوران سگا
منزل مقصوده یتمك ایستین
حضرت موسی تك اوتوران سگا

جگر یاندی حرارتدن یخ آراج
شرین جانین غم اودینه یخار آج
زلفك آلور هندو چیندن یخراج
بندهٔ فرماندر اوتوران سگا!

سن آغاسن منم سنك اوز گدك
دل‌مرغنه ویره‌بیلمز اوز گه‌دن
دلی کوگل‌اوموب کوسمه‌اوز گه‌دن
عالم بیلور اودر ـ اوتوران سگا!

نوحهٔ ذاکر.

بو نه ماهدر که حددن کیچوب اضطراب زینب؟
فلك اوزره ماه و مهری ایلدی کباب زینب!

یوخ امید صبح هر گز اسرای قید شامه
نه یمان قران نحسه دوشوب آفتاب زینب؟

دیدم عندلیب زاره که نه آه زاردر بو؟
دیدی بو فغانه باعث الم جناب زینب!

دخی لاله‌دن سوروشدوم نیه داغدار اولوبسن؟
دیدی یاندروبدی باغرم او ایوی خراب زینب!

گلی سنبلی چمنده بوگون اشکبار گوردم
اولاری ایدوب پریشان یقین انقلاب زینب

بو بلالی چولده غنچه نجه برقع وار اولسون؟
کیم اسیر شام شومه گیدر بی نقاب زینب؟

اوزین ایتسه غرقهٔ خون نه عجب اوقتلگهده؟
بدن حسینی گوز- گوز گوره چون جناب زینب؟

دگل اوزگه غازه حاجت بونك اللرین هماندم
دم قاسم ایله ابئلر نجه گور خضاب زینب

گوتور زیوری آرادان که فغان شانه قویماز
سرزلف بو عروسه ویره پیچ تاب زینب!

یتشوبدی بر مقامه ایشی - سر برهنه شامه
گیدر اوز دوتوب مکسدن ایلیین حجاب زینب!

نه‌روادی کوچه - کوچه گزه روکشاده ای چرخ!
او اوز عکس قامتندن ایدن اجتناب زینب؟

نه حیادی سنده ای گوك نه وفادی سنده ای‌یر!
نجه کوندی کربلاده نه خور ونه خواب زینب

قموشیعه‌نك گناهین سن اوزوك باغشلا یارب!
بدل غمین کلثوم برخ پرآب زینب!

دخی ذاکری حساب ایت سك کوی کربلادن
بحق فغان زهرا بحق عذاب زینب!

بو وقته کمی نه قدر که دشت نینواده وقوعه گلن فاجع باره‌سنده و خصوصاً اهل بیت سیدالشهدا حقنده نوحه‌لر دئیولوبسه هیچ بر شاعره بو ظریفلكده بو درجه‌ده نازیك استعاره و شیرین عباره‌لر ایله نوحه دیمك میسر اولمیوبدر: عندلیب زارك آه و ناله‌سنی، لاله‌نك داغدار اولماسنی گل و سنبلك چمنده پریشان حال و اشکبار اولماسنی، غنچه‌نك بوینی بوکولی و آغزی یومولی قالماسنی شاعر بر بر سوال ایدوب علت و باعثنی خبر آلدقده هر بریسی زبان حالیله جواب ویریرلر که، اونلاری بو فغانه گتورن، بیله داغدار قیلان، پریشان حاله سالان شام شومه اسیروار بی نقاب گیدن جناب زینبك غمی و ألمی اولمشدر.

سوگره‌دن شاعر چرخ‌جفاپیشه‌یه خطاب ایدوب دئیور: نه‌راوادر سنده ای چرخ اوزقامتنك عکسندن حجاب ایدن زینب روکشاده کوچه‌لرده گزسون. زمین و آسمانه یوز دوتوب دئیور:

نه حیادی‌سنده ای گوك نه وفادی‌سنده ای یر
نجه کوندی کربلاده نه خورو نه خواب زینب؟!..

مرحوم‌قاسم‌بك ذاکرك اثرلرندن و سر گذشتندن بوقدر یازدیغمزه بوراده اکتفا ایدیریك. بونگله بیله چوخ آرزو ایدردیك اومرحومك دوستی آخوندوف میرزا- فتحعلی‌یه یازدیغی دیوان اشعاری چاپ اولونه ایدی همان سبك و قاعده اوزره که شاعر اونی ترتیب قیلوبدر.

مذکور دیوانده چوخ طرفه غزللر و گوزل اثرلر واردر که جمله‌سنی بوراده درج ایتمکه امکان یوخدر. ذاکرك دیوان اشعاری ادبیات خزینه‌مزك ذی قیمت برداشی منزله‌سنده اوله‌بیلر

———

اوجا داغلار دردم ایله یار اولماز
بر سینه‌یه اوخ دگمه‌سه یار اولماز
عبث‌یره جفا چکمه‌یار اولماز
رقیب ایله دوروب اوتوران سکا

گورمه‌مشم زلفك کیمی ترلانی
خسته جسمم شفا تاپار ترلانی
ذاکر—قصدك دوتماق‌ایسه ترلانی
چکیلوب بر کنجه اوتوران سکا!

ذاکرك بو قسم تجنیسلری آز دگل، بز آنجاق برینی یازمغه اکتفا ایتدك تجنیسلرده معناً لفظاً گوزل مدحنده ترتیب اولونمش قافیه‌درلر و لکن بعض لفظلرك تلفظنده بری برینه شباهتی و اوخشایشی چوخ ایسه‌ده معنالری آیریدر و بر پاره‌سی چوخ چتنلك ایله فهم اولونور.

بوجور کلاملر شاعرك وطن دیلنی یاخشی بیلمگنه شهادت ویریر. فارسلارك نظامی و سعدیسی و روسلارك پوشکینی اوز آنا دیللرینك استادی و خالقی منزله‌سنده اولدیغی کیمی، ذاکرده آذربایجان ترکلرینك استاد لسانی اولماغه حقلی‌در. دیلمزك هرقسم اسلوب و شیوه‌سنه و طرز مکالمه‌سنه بلد و آشنا اولدیغی متعدد اثرلرندن گورونور.

اگرچه ذاکرك نثر ایله یازدیغی بر اثرده اولسه بز تصادف ایتمه‌دك، ولی بعض شخصلرك روایتنه گوره میرزا فتحعلی آخوندوف ترتیب قیلدیغی (حاجی‌قره) قومیدیاسی قاسم بگك نتیجهٔ خیالاتیدر که نثر ایله یازوب میرزای مرحومه تقدیم ایدوبدر. او دخی مذکور واقعه‌نی «سر گذشت مرد خسیس» عنوانیله ایمدیکی دونه سالوبدر. بو قولك حق و باطل اولماسنی راوینك عهده‌سنه حواله ایدیرك.

اما شاعر اوزیده نثرده ماهر اولماسنی بر کلامنده یاد ایدیر:

شکسته ذاکرم نثری بیلوردم جمله‌دن افزون
دوشنده رشتهٔ نظمه چکه‌ردم بس‌در مکنون
کنون سودای عشقی بر سیاق ایتمش منی مغمون
دخی مندن توقع ایتمیك اشعار خوش مضمون
ایدر احوالیمی درهم غم صبح و مسا زلفك!..

باشقه بر شعرنده ذاکر اوز طبیعت شعریه‌سینك وصفنده معشوقه‌سنه خطاباً دئیور:

قویما اغیاری سر گوده مأوا دوتسوك
عاشق صادقگی بلبل شیدا دوتسوك

ذاکرك کیمی اونك صوت غزلخوانی‌می وار
طبع موزونمی وار، شعر نمایانمی وار؟
أیشیدن انجیر اونك طرز نواسین گورجك
شیوه‌سی جنت و جدل نالهٔ افغانی کلك!

بونکله بیله ذاکر سائر شعرا کیمی اوزینی چوخ اوگوب تعریف ایدن و طبیعت شعریه‌سیله افتخار ایدن شاعرلردن دگل وبالعکس اوزینك افتاده و شکسته‌نفس و اهل تواضع اولدیغنی بر چوخ آثارنده ذکر قیلور. و اکثریتاً غزللرینك آخرنی «شکسته ذاکر» دیمکله ختم ایدیر:

غم و محنت بو کین‌عالمده یوخدر چکمیین أما:
شکسته ذاکرك چرخ فلك بارین گران دوتمش!

ماتم سیدالشهدا و احوالات جانسوز کربلا ذاکره — متقی و اولاد رسول دوستی اولدیغی ایچون زیاده تأثیر ایدرمش. بو جهته اول مرحوم بر نچه نوحه‌لر بو قصه‌یه دایر انشاد قیلوبدر. اونلاردن بریسنی که امام حسین علیه‌السلامك همشیرهٔ محترمه‌سی زینب الم پرورك حال پریشانه شاملدر بوراده یازماغی لازم گوردك:

میرزه فتحعلی آخوندوف.

مرحوم میرزا فتحعلی نك ترجمهٔ حالنه و متعدد اثرلرینه شروع ایتمکدن مقدم اونك مسقط ألرأس اولان نخوشهرینك و شکی خانلقینك کیچمش احوالاتنه و اهالیسینك دولاناجاغنه دائر فی‌الجمله معلومات ویرمکی بوراده لازم گوردیك.

نخوشهری قافقاز داغلارینك جنوب شرقنده داغ اتکینده تعمیر اولونمش گوزل بر شهردر که سابقده شکی خانلارینك پای تختی حساب اولونورمش.

اون سکزینجی عصر میلادك اواسطنه کیمی ایمدیکی نخو بر قریه حالنده ایمش. شکی خانلقی بنا دوتدقدن سوگرا نخو قریه‌سی شهره مبدل اولوب سرعت ایله معموره و آبادانلغه یوز قویور.

شکی خانلغی باش دوتوبدر نادرشاهك زاقافقازیه‌یه لشکر کشلیکی زمانده: میلادك (1734 — 1740) نجی سنه‌لرنده شکی خانلارینك زمان حکومتی یوز سنه‌یه کیمی چکوبدر. تاریخ مسیحیه نك (1819) نجی سنه‌سنده فتحعلی خانك ایام حکومتنده شکی خانك بالکلیه روس دولتی نك تحت اداره‌سنه کیچمشدر. خانلارك عوضنه اونده روس چینوونیقلری باشلیور حکمرانلق ایتمکه.

(1846) نجی سنه‌ده نخوشهری و شکی محالی اولاجه شماخی غوبرنیاسینك، سوگرادن باکو و آخرده گنجه غوبرنیاسینك اویزدلرندن بریسی حساب اولونور. بو حالده شکی محالی گنجه غوبرنیاسی نك اویزدیدر.

« آرخیئوغرافیچسکی قومسسیانك ترتیب قیلدیغی آقتلاردن بیله معلوم اولونور که (قووالینسکی)نك گورجستانه ناظر تعیین اولوندیغی وقتده شکی حاکمی محمدحسن‌خان‌ایمش. اگرچه (قووالینسکی) اونی مفتن، حیله کار و غضبناك خانلاردن بریسی حساب ایدیر، ولی « آثار داغستانده » تحریر اولوندیغنه بناً خانك ایش بیان و عاقبتی گوزلیین — مدبر بروجود اولدیغی گورنور آغامحمدخان اونك املاکنی غصب ایدوب گوزلرینده چخارتدرمش ایدی. آقامحمد شاهك قتلندن سوگره کنه اوز املاکنه صاحبلنمش ایدی.

گورجستان ایله کورخانك علاقه‌سی آنجاق تجارت ایشلرنده ایمش. ظاهرده اوزنی گورجستانه دوست گوسترمش ایسه‌ده، باطنده اونك دوستلقنه و داننه اعتبار ایتمز ایمش و گورجستان پادشاهلرنی سیومز ایمش. محمد حسن خانك حرملرنك ایچنده تفلیس ثنیازلرینك بریسینك قزی وارایمش. او قزك آناسی بعض وقتلر قزنی گوردك نیتیله نخویه گلوب اوراده واقع اولان سیاسی ایشلره دائر بعض معلومات جمع ایدوب آپارارمش.

سابقده شکی هلی اوز خانلارینه تابع و چوخ زیرك طایفه ایمش. بویله جلد و قوچاق جماعتك واسطه و کومکیله شکی خانی چوخ ایشلر گوره بیلرمش، چه‌فائده محمد حسن خان گوزسز اولدیقنه گوره آنجاق اوز باشنی هر طرفدن هجوم ایدن دشمنلردن قورورمش، خان مرحوم وفات ایدوبدر میلادك 1804 نجی ایلنده.

شهرك ایچنده شایان دقت تیکیلیلردن نخو خانلارینك سرایی‌درکه (1765) نجی سنه‌ده ایران پادشاهلرینك قصری سبکنده تعمیر اولونوبدر. و بوندن علاوه شهرك یوخاری سمتنده چکیلمش حصاردر که بونك ایچنده آلان روس قوشونی ساکن اولماق ایچون قازارمالار تیکیلوبدر. حصار بر شکلده تعمیر اولونوبدر که اوگا دقت اولونسه « محمد » کلمه‌سی اوخونار،

شهرك آب و هواسی معتدل و سلامتدر. چهار فصلی چوخ دوز هر و فصل اوز اقتضاسنه موافق کلوب کیچور. شهرك ایچنده هر طرف سولار و چشمه‌لر آخور، هر ایوك اوزینه مخصوصی محله‌سی و باغچه‌سی اولدیقندن شهر یاشیل یارپاقلارایله احاطه اولونوبدر.

اطرافده اولان داغ اتکندن نخویه تماشا ایتدکده گوزك قباغنده گوزل بر منظره آچیلور، روح تازه‌لنور. اوجه و بیوك آغاجلارك آراسندن منارەلر دخی گوك طرفنه سر کشلك ایدوب گویا زبان حالیله اونلاره دئیور: «نه قدر سز اوجا اولسه گزده بزم رتبه‌مز و حرمتمز سزك کیندن اعلادر، بزم باشمزدن الله اکبر صداسی سزك اوستگزدن قارغا و دولاشالار قاغلتیسی ایشیدیلور!»

شکی محالنده قدیمدن بارراما قوردی ساخلاماق عادتی اولماقه گوره بوراده زاقفقازیه‌نك سایر یرلرندن آرتق باراما بیجه‌ریلور و نخو تاجرلرینك عمده آلیش ویریشی باراما و ایپك ایله‌در. بو حالده نخوده ایشلین ایپك زاوودلارینك

عددی ایلدز ـ ایله آرتماقده‌در. زاوودلارك آرتماقی بر طرفدن شهرك فقیر ـ فقراسنه معاش ویریرسه‌ده دیکر طرفدن هوانی پوزغون و خراب ایدیر و فعله‌لرك بدنلرینه بیوك ضرر توخویور. بیچاره‌لر دار و رطوبتلی زاوودلارده سحردن آخشامه‌دك ایشله‌مکدن و متعفن هوا ایله نفس آلماقدن وقتسز، وعده‌سز سولوب قسم قسم مرضلره مبتلا اولورلار.

نخو اهلی سابقده نه قدر علم و معرفت و کسب کمال و ثروت جهتنجه گیریده ایمشلرسه‌ده بو آخر وقتلرده غفلتدن آییلوب کمال جدیت و سرعتیله ایرهلی گیتمکده‌درلر، علوم و معارف تحصیلنه جان دلدن قورشانوبلار.

نخو شهرنده هجرتك 1227 نجی سنه سنده که میلادك 1812 نجی ایلنه مطابقدر بزم بیوك و محترم ادیبمز و اولنجی دراما یازانمز و مقتدر متفکرمز میرزا فتحعلی آخوندوف تولد ایدوبدر.

میرزا فتحعلی‌نك اوزی فارس دیلنده یازدیغی ترجمهٔ حالی (1887) نجی سنه‌ده «کشکول» غزته‌سنك (43، 44 و 45) نجی نمره‌لرینده درج اولنوبدر. اشبو تفصیلاتی اك محکم و دوغرو بر منبع حساب ایدوب بوراده اونی عینیله ترکه ترجمه ایدیریك.

ترجمهٔ حالنی میرزا فتحعلی بو سیاق باشلیور: «منم آتام میرزه محمدتقی حاجی احمدك اوغلیدر. اونك بابالاری فارس طایفه‌سندن‌در. آتام جوانلقنده تبریز حوالی‌سنده (خامنه) قصبه‌سینك کدخداسی اولوبدر. بو منصبدن معزول اولاندن سوکرا (1811) نجی سنه‌ده تجارت عزمیله شکی ولایتنه گلوب نخو شهرنده ساکن اولوبدر. و بوراده مشهور آخوند حاجی‌علی اصغرك قرداشی قزینی نکاح ایدوبدر. بو منکوحه‌دن‌من تاریخك مسیحیه‌نك (1812) نجی سنه‌سنده وجوده گلمشم.

بو تاریخدن ایکی ایل کیچمش شکی ولایتینك حاکمی جعفرقلی‌خان وفات ایدیر. بو سببه گوره ایران غریبلری که جعفرقلی خانك حمایتی آلتنده زندکانلق ایدیرلرمش. اونك وفاتندن سوکر اوز وطنلرنه قایتماق قصدینه دوشورلر منم آتامده اونك سلکنده آروادی و اوغلی ایله (خامنه) قصبه‌سنه مراجعت ایدیر. دورت سنه بوراده قالاندن سوکرا منم آتام آنامك اوبری

آروادیله که (خامنه) اهلندن ایدی یوله گیتمیر و اریندن خواهش ایدیر که اونی منمله بر یرده عموسی آخوند حاجی‌علی اصغرك یاننه گوندرسون.

او اثناده آخوند حاجی علی اصغرده اردبیلده شکی‌نك سابقی حاکمی سلیم‌خانك مصاحبتنده زندکانلق ایدیرمش. آتام آنامك خواهشنی قبول ایدوب اونی منمله عموسی‌نك یاننه گوندردی.

بو تاریخدن من آتامدن آیریلوب برده اونی گورمه‌دیم آنامك عموسی‌نك یاننده اولدم (هوراند) قریه‌سنده که قراداغ کندلرندن بریسیدر.

بر ایلدن صوکره آخوند حاجی علی اصغر تعلیم و تربیه‌مه شروع ایدوب اوّل قرآنی مکا اوخوتدی. قرآنی تمام ایدندن سوکرا یواش ـ یواش فارس و عرب کتابلارندن باشلادی مکا درس ویرمکی.

آخوند حاجی علی اصغر ممتاز بر فاضل ایدی و جمیع علوم اسلامیه‌دن خواه فارس اولسون، خواه عربی کامل اطلاعی وار ایدی. مرحوم منی اوغوللقه قبول ایلدی و خلق آراسنده (حاجی علی اصغر اوغلی) آدیله مشهور اولدم.

ایکی ایلدن سوکرا (هوارند) قریه‌سندن (انکوت) قشلاقنه کوچوب (ولی بکاو) اوباسینك ایچنده ساکن اولدق. بو وقتلرده مصطفی خان شیروانی ایل انکوت قشلاقنك یاخونلقنده (شکرلو) آدلانان بر محلده ساکن اولوردی. بو گوزل خاصیتلی و نجیب خاندن منم ایکنجی آتام *) یعنی آخوند حاجی علی اصغر خیلی حمایتلر و وصفدن زیاده یاخشلقلار گوردی.

بو اثناده که تاریخ مسیحیه‌نیك 1825 نجی ایلی ایدی آخوند حاجی علی اصغرك بیوك قرداشی محمد حسین شکی ولایتیندن (انکوت) محالنه گلوب قرداشنی، منی و آنامی وطن مألوفه آپاردی.

آخوند حاجی علی اصغر اول ایلی کنجه شهرنده مسکنت ایلدی.

بر ایلدن سوکره ایران دولتی ایله روسلرك دعواسی باشلاندی. او مصیبتلریکه بو محاربه‌دن آخوند حاجی علی اصغره و اونك عیالنه یوز ویردی و او بلالریکه اوکا دوچار اولدیلار، و جمیع اموال و اجناسدن اللری بوش قالدی ـ گنجه قلعه‌سنده تاراج اولدی و اوزلری مفلس حالنه دوشدیلر اونلارك جمله‌سنی یازماغه یر یوخدر کتاب و دفتره سیغینماز.

---

*) مرحوم میرزا هر یرده آخوند حاجی علی اصغری «ایکینجی آتا» لقبیله ذکر ایدیر.

القصه ایران قوشونی شکست تاپاندن سوگرا آخوند حاجی علی اصغر اوز عیالیله نخو شهرینه گلوب بوراده آرام اولدی. و بوراده منم تعلیم و تربیه‌مه کمال اهتمامیله امك صرف ایلدی، فارس و عرب دیللرنی اوزی مکا اوگرتدی، حتی منی داغستان لزکیلرنیك طلبه‌لری کیمی فارس و عرب دیللرینده مکالمه ایتمگه معتاد قیلدی.

1833 نجی ایلك اوللرنده آخوند حاجی علی اصغرك حج سفری لازم اولدی. اوزیله منی گنجه‌یه گتوروب آخوند ملا حسین آدلی عالم بر شخصك یاننده قویدی و اوگا تاپشوردیکه مکا منطق و فقه کتابلارندن درس ویرسون. اوزی عازم مکه اولدی.

بو وقته کیمی من فارس و عرب دیللرنی اوخوماقدن باشقه بیر شئی بیلمزدم و دنیادن بی خبر ایدیم و ایکینجی آتامك مرادی بو ایدیکه من علوم عربیه‌یی تحصیل ایدوب روحانیلر سلکنه داخل اولام و ملالق ایله باشمی دولاندیرام. اما... باشقه بر قضیه یوز ویردی و بو نیتمیك فسخنه باعث اولدی.

القصه ایکنجی آتام آخوند حاجی علی اصغر حجدن قایداندن سوگرا منده نخویه گلدم و بوراده بر نیچه وقت عرب دیلنده یازلمیش کتابلارك اوجمله‌دن شیخ بهائی الی‌علیه‌الرحمه‌نیك «خلاصة‌الحساب» آدنده‌یازیلمیش کتابنك مطالعه‌سنه مشغول اولدم. بو اثناده نخو شهرنده روس مکتبی آچیلدی. ایکنجی آتامك اجازه‌سیله روس دلنی اوگرنمك ایچون بو مکتبه گیروب بر ایل بوراده تعلیم آلوب چخدم، چونکه یاشیم آرتق ایدی و بر ایلدن زیاده بوراده اوخوماقه قادر دگل ایدم.

بر ایلدن سوگره (1834) نجی تاریخده ایکنجی آتام اوزیله باهم منی گتوروب تفلیسه آپاردی و بوراده سردار (بارون روزین Барон Розин)ه عریضه ویروب توقع ایلدیکه منی اوز دفتر خانه‌سنده شرق دیللرنیك مترجمی منصبنه قبول ایله‌سین و روس یازیجیلارینده‌ن بر نفری منم ایچون کومکچی تعیین ایتسون تاکه روس دیلنده بیلوگیم آرتسون، قوت تاپسون.

بیلمرم هانسی بر دیلیله بو سردارك، یعنی (بارون روزین)ك یاخشیلقلارنی ذکر ایدوب شکر گذرنی یرینه یتورم. ملك خصاللی بو امیر ایکنجی

آتامك التماسنی فوراً قبول ایدوب التفات و مرحمتارنی منم حقمده ظاهر قیلدی که تمامیسنی وصف ایتمکده عاجزم.

اولوقندن بو گونه کیمی من قافقازیه سردارلرینك نزدنده السنهٔ شرقیه مترجمی اولوب هر بریندن انواع‌التفات و مرحمتلر گورمشم.....

خصوصا متوفی جنرال فئلدمارشال قینیاز(وارانسوف)دن راضی و شاکرم که (بارون روزین)دن سوگرا منم ایکنجی ولی‌النعمه‌م اولوبدر و بو امیرکاردن و روشن ضمیرك التفاتنك واسطه‌سیله منده مصنفلك قابلیتی بروز ایدوبدر.

آلتی قومیدیا یعنی تمثیل — ترك آذربایجان دیلنده تألیف ایدوب حضور عالیلرینه تقدیم ایتمشم. جمله‌سی مقبول و تحسین اولنوب عوضنده بر چوخ انعاملره نایل اولمشام.

تمثیلاتمی تفلیس تیاترنده که اونگده بانی‌سی قنیاز (وارانسوف) اولوبدر، صحنهٔ تماشایه قویدیلار. حضار مجلسدن چوخ تعریفلر و آفرینلر ایشیتدیم. اوندن سوگرا «یوسف شاهك حکایتنی *) گنه ترك دیلنده یازدم. بو یدی تصنیفلرم روس دیلنه ترجمه اولنوب چاپه ویریلدی و اونلارك حقنده برلین و پتربورغ ژورناللرنده خیلی تعریفنامه‌لر یازیلوبدر.

1857 نجی تاریخ مسیحیه‌ده اسلام الفباسنك تغییری بابنده بر کتابچه فارس دیلنده یازمشم. مذکور الفبانك تغییری واجب و مهم امرلردن اولماقنی خیلی متین دلیللر واسطه‌سیله ثبوته یتورمشم.

1863 نجی تاریخده قافقاز جانشینی ایمپراطور زادهٔ افخم (وئلیکی قنیاز میخائیل نیقالایوویچ)(Великiй Князь Михаил Николаевич)ك اجازه‌سیله بو خیالمی اعلان ایتمك ایچون استانبوله عازم اولدم.

جمیع سفر خرجیمی وئلیکی قنیاز اوز خزنه‌سندن مرحمت ایلدی. و وزیری (غروزین‌شترن) (Грузенштерн) استانبولده اولان روس سفیرنه

*) یوسف شاهك حکایتنی که «آلدانمش کواکب» آدیله مشهوردر، ایکنجی دفعه اولاراق ترك دیلندن روسه بر ترجمه ایدوب «ویستنیق قافقاز» آداو ژورنالك 5 نجی نمره‌سنده 1901 نجی سنه‌ده، چاپ ایتدیرمشیك بو حکایه‌نك اولکی ترجمه‌سندن بزم خبرمز یوخدر و مترجمی کم اولوبسه اوده بزه معلوم دگل.

ف. کوچرلی.

بر کاغذ یازدیکه منم مطلبمك انجامه یتمگی ایچون عثمانلی دولتی‌نك اولیا و ارکانتدن توقع ایله‌سین تا که لازمهٔ تقویت و معاوتنی مضایقه ایتمه‌سونلر.

الفبانك تغییری بابنده ترتیب قیلدیغم کتابچه‌یی روس ایلچی‌سینك دراغومانی معرفلگیله صدر اعظم فواد پاشانك حضورنه پیشنهاد ایتدم. و یازدیغم تمثیلاتی و یوسف شاهك حکایه‌سنی‌ده نشان ویردم. کتابچه‌می صدر اعظم حضرتلرینك امری ایله عثمانیه‌نك جمعیت علمیه‌سنده ملاحظه ایدوب هر بر خصوصده مقبول و مستحسن گوردیلر ولکن اجراسنه اجازه ویرمه‌دیلر؛ بو سببه که کتابچه‌ده قرار سابقی اوزره حروفلر بر برینه جولاشیر و کلمه‌لرك ترتیبنده چتین‌لك مشاهده اولنور.

بو ایراده جوابم بو اولدیکه بیله اولان صورتده لازمدر اسلام الفباسنی بالکلیه ترك ایدوب آوروپالی‌لرك اصول خطنی گوتورمك و یازینی سولدن ساغه یازوب اوخوماق و نقطه‌لری بالمره ساقط ایتمك و حروفلرك شکلنی لاتین حروفلریندن انتخاب ایدوب تازه بر الفبا ترتیب ایلمك و حروف مصوته‌نی حروف صامته‌نك یانتجه یازماق؛ خلاصه (سیلابی) الفبائی (آلفابتی) الفبایهٔ مبدل ایتمك،

حقیرك بو رأیی‌ده استانبول علما و وزراسی اوز فهم و قاناجاقلارینه موافق گورمه‌دیلر و قبول ایتمه‌دیلر. و اوراده اولان ایران وزیر مختاری میرزه حسین خانك منم بار‌ه‌مده اولان قدیمی عداوتی بروز ایدوب استانبول وزیرلرینك عدم موافقتنه سبب اولدی. خلاصه مرام و آرزومه چاتمیوب استانبولدن گیری قایتدم.

اگرچه عثمانیه دولتنده مسلمان الفباسی‌نك تغییری بابنده ایتدکیم فکر و خیال نتیجه ویرمه‌دی و قبوله کیچمه‌دی، اما بو زحمتك عوضنده بنده‌یه مجیدیه نشانی فرمان تحسین ایله انعام اولوندی. میرزه حسین خاندن استانبولده خیلی مرارت و کدورتلر چکدیم که اونلارك هاموسنی ذکر ایتسه‌م باش آغریسی اولار.

مشارالیه سابقده تفلیس شهرنده اوز دولتی‌نك قونسولی ایدی و معلوم اولدیکه باطنده منمله بیوك عداوتی وار ایمش، ولی اونك عداوتیندن من غافل ایمشم و اونی اوزیمه دوست حساب ایدوب ایونده منزل ایتدم. آخرده عداوتنی بروز ایدوب منی جمیع عثمانیه وزیرلرینك نظرنده اسلام دینینك و مسلمان دولتلرینك بدخواهی نشان ویردی.

نجه که معلوم اولدی اونك عداوتی‌نك سببی بو ایمش که گویا من اوز تمثیلاتمده ایرانلولرك اخلاق ذمیمه‌لرنی هجو قیلمشام و حال آنکه «دراما»یه دایر اثرلرك شرطی و خصوصاً قومیدیانك تقاضاسی خلایقك عیبلرنی و اخلاق ذمیمه‌لرنی عینیله گوسترمکدر.

چون مشارالیه «دراما» فننی، اونك شرطلرنی آگلامیور و علوم دنیویه‌دن بالکلیه بی بهره‌در و حیله و تذویردن، و بخل ـ حسددن و حرص ـ طمعدن باشقه بر شیئه قابلیتی یوخدر، او گا بناً بیله قیاس ایلیور که منم بو حرکتم ایرانلولره نسبت بغض و عداوتمدن ناشیدر. اونك بویله عداوتی ظاهر اولاندن سوگره ایوندن چخوب اوزگه بر یرده منزل ایتدم.

تفلیسه قایداندن سوگرا الفبامزك قصوری و تغییری باره‌سنده تازه‌دن گنه بر کتابچه یازوب طهرانه گوندردم. بو کتابچه‌ده حروف مقطعه‌یی حروف متصله‌یه ترجیح ایتدیمسه‌ده گنه علمانك قورخوسیندن رسم خطی سابقی قرار اوزره ساغدن سوله یازماغی نشان ویردم. طهرانداده همچینین منم بو فکر تصورمه ملتفت اولمادیلار و بو مسئله آلان ترقی پرورلر ایله محافظه کارلر آراسنده استانبولده مایهٔ مباحثه اولوب بر مقامده قرار دوتمیوبدر.

دیگر اوز دولتمك ارکان و بیوکلری اجازه‌سیله عثمانلی دولتی‌نك صدر اعظمی اولان علی پاشایه الفبا مسئله‌سنه دائر بر کتابچه یازوب تفلیسدن گوندردم. بو کتابچه‌یه علاوه اولاراق عثمانلی دانشمندلرندن (سعاوی افندی) نك الفبامز باره‌سنده یازدیغی تنقیدی (قریتیقا) یی دخی قوشدم. ولی بو کتابچه‌ده بی ثمر قالدی.

الفبانك تبدیلی خصوصنده بوقدر سعی و تلاشم نتیجه‌سز قالدیغنی و بو احوالك گذارشنی فارس دیلنده یازیلمش بر منظومه‌ده بیان ایتمشم. *) بو ماجرادن سوگرا رضا قلی خان «هدایت» تخلصك «روضة‌الصفایه» ملحات طرزنده یازدیغی تاریخه مختصر بر (قریتیقا) تنقید یازوب طهرانه گوندرمشم. و بوندن بر سنه کیچمش «سروش» تخلصلو طهران شاعرینك، که ملك‌الشعرا لقبیله شهرتلنمش ایدی، یازدیغی بر قصیده‌یه تنقید یازوب اوز آشنالریمه طهرانه گوندرمشم.

الان که تاریخ میلادیه‌نك 1878 نجی ایلیدر، عمرم آلتمش‌دن کیچوبدر. روس

*) بو منظومه آشاغه‌ده یازیلاجقدر.

دولتی‌نك مرحمتندن ایره‌لیکی خدمتمده قالوب اونك لطف و حمایتینده بهره‌مندم» .

مرحوم میرزا فتحعلی‌نك اوز یازدیغی سیرسلو کندن ماعدا بر پاره معلومات اونك اوغلی مرحوم رشید بك جمع ایدوب بزه گوندره‌شدی که مقامی گلدکجه اونلاردان بحث اولوناجقدر.

نجه که اوز یازدیغی ترجمهٔ حالندن گورونور، میرزا اوشاقلقدن یتیم قالور، بو یتیملکده بیوك علامت وار. تاریخدن خبردارلغی اولانلره معلومدر نجه ــ نجه بیوك شخصلر که عبارت اولسون حکما و علمادن، مشهور ریفارماتورلاردن، دین و شریعت صاحبلرندن ــ اوشاقلقدن یتیم قالوبلار. ولی هیچ بر یتیمی الله‌تعالی صاحبسیز و حامیسیز قویمیوبدر. میرزا فتحعلی‌ده کورپه وقتندن یتیم قالوبسه‌ده آرتق عسرت و زحمت چکمیوبدر.

آخوند خاجی میرزا علی اصغر آتالق و آتالق وظیفه‌سنی عهده‌سنه گوتوروب نوه‌سی منزله‌سنده اولان بالاجه فتحعلی‌یه لطف و نوازشلرینی اسیرگه‌میوبدر و اوز ایستکلو اولادی کیمی اونك تعلیم و تربیه‌سنه مشغول اولوبدر. بالاجه فتحعلی دخی اونی آتاسی کیمی ایسترمش و عمرنك آخرنه کیمی ذکر خیرایله یاد ایدرمش.

میرزای مرحوم گنجه‌ده آخوند ملا حسین کنجه‌ویدن تعلیم آلماغنی فی‌الجمله یاد ایدیرسه‌ده و ملاغه حاضرلاشدیغی اثناده اونك فکرلرینك دکشیریلمه‌سنی و باشقه بر قضیه‌نك یوز ویره‌سنی، اوته‌ری اشاره ایدیرسه‌ده اما حقیقت حالی بیان ایتمیر،

مرحوم رشید بکك بزه ویردیکی معلوماتدن بیله ظاهر اولنور که محترم آتاسی کنجه‌ده اولان زمانی مشهور میرزا شفیع ایله گوروشوب تانش اولور. صحیح روایته گوره میرزا شفیع ایراندن گلوب گنجه‌ده موقتی اولارمش، اوزیده عالم و فلسفه مسلك بر وجود ایمش که هر بر شیدن خبردارلغی وار ایمش.

افغانلی شیخ جمال‌الدینك میرزا ملکم خانك و ایرانك بر نجه تازه فکرلو آدملریله الفت و علاقه‌سی وار ایمیش. بونکله بیله گوزل و موزون طبعی وار ایمش.

میرزا شفیعك بر چوخ اشعار نفیسه‌سی و آثار فلسفیه‌سی آوروپاده و خصوصاً آلمانیاده اشتهار بولمشدی. آلمانیاده میرزا شفیعك مجموعه‌سی

(بوده‌نشتئد) *) Боденштеид آدلو عالم بر شخصك اهتمامیله نمسه دیلنه ترجمه اولونوبدر.

بلی! میرزا شفیع جوان‌فتحعلی‌نك عقلنی، فطری ذکاوت و فراستنی مشاهده ایدوب و کوزلرندن یاغان آکلاق و معرفت نورینی درك ایدوب گله‌جکده اوندن بیوك خدمتلر وقوعه کلمه‌سنی میرزایه بشارت ویریر و اونکله بر نجه مدت کوروشوب دانشاندان سوکرا فیلسوف میرزا شفیع جوان فتحعلی‌نك فکر و خیالاتنی باشقه بر سمته چووریر. وندن سوکرا جوان فتحعلی روحانی اولماق فکرندن بالمره داشینوب آوروپا مدنیتیله آشنا اولماق نیتنه دوشیر و دولتی خدمتلردن بریسینه داخل اولماغه میل ایدیر.

بو اثناده مرحوم آخوند حاجی میرزا علی اصغر حجدن مراجعت ایدیر و نجه که سابقده ذکر اولوندی اوز نوه‌سی‌نك اوّلجه روس دیلی اوگرنمکنه و سوکره قوللوقه کیرمکنه سبب اولور. بو قوللوقده (قافقاز جانشینلرینك مترجملکی منصبنده) میرزا فتحعلی عمرنك آخرنه کیمی قالوب صداقت و اخلاصله اوز وظیفه‌سنی ادا ایلیور و حسن خدمتلری عوضنده نجه ــ نجه نشانلار و پالقوونیق چینی آلور.

*) بیلمك کرکدر که (بودینشتئد) Боденштеид نمسه ادیب و شاعرلرینك مشهورلارندن ریسی حساب اولنور. بو آخر وقتلره کیمی ساق ایمیش. (بودینشتئد) 1840 نجی سنهٔ میلادیده (ماسکو) شهرنه گلوب اوراده قینیاز (غلیتسینلر Талицыи) دن بریسینك مربی‌سی اولور. 1844 نجی سنه‌ده قافقاز جانشینی گینرال (نیتقاردت)ك (Нитгардт) تکلیفیله تفلیسه گلوب ایمدیکی شهر معاملری حاضرلاشدیران مکتبه (الکساندروفسکی انستوته) مدیر اولور. (بودینشتئد) بو منصبنده بر ایلدن زیاده قالمیوب استعفا ویریر و سوکرا قافقازك چوخ یرلرنی و قریم ولایتنی سیر وسیاحت ایدوب بر چوخ معلومات و تجربه‌لر کسب قیلور. کنجه شهرنده اولان وقتی میرزاشفیعدن فارس دیلنی اوگره‌نیر. سوکرادن (بودینشتئد) وطننه مراجعت ایدوب برلین شهرنده «غزلیات میرزا شفیع» عنواننده اوز اشعازنی چاپه ویریر. «غزلیات میرزا شفیعده» اولان محسنات ولطافت بر درجه‌ده نمسه‌لره خوش کلور که 123 دفعه‌یی دریی چاپ اولور.

بعض روایته گوره «غزلیات میرزا شفیع» مرحوم میرزا شفیعك اوز کلامیدر که اونی (بودینشتئد) فارسدان نمسه‌یه آرتق مهارتله روان دیلده ترجمه ایدوبدر. بعضیلری دخی بوقوله شریکدرلر که میزا شفیع‌خود (بودینشتئد) اوزیدر که «میرزا شفیع» لقبینی اوزی ایچون انتخاب ایتمیشدر. اما بو قول صحیح دگل. صحیحی بودر که میرزا شفیع اصلا ایران اهلیدر. کنجه‌ده ساکن اولدیغی اثناده (بودینشتئد)ك اورایه سفری دوشوبدر. و اونکله تانش اولوب بر مدت مجلسنده اقامت ایدوب فارس دیلنی اوندن تحصیل ایتمشدر. (بودینشتئد) اوز اثرلرنده میرزا شفیعی (استاد) لقبیله یاد ایدیر.

قوللوق ایشلرندن فارغ اولدقده آسوده وقتارنی میرزا روس کتابلارینك مطالعه‌سنه صرف قیلوب بر چوخ معلومات کسب ایدیر. اونك آرتق سیودیکی فلسفه‌یه دائر سیاسی و اقتصادی علملرینه مخصوصی کتابلار ایمش.

میرزا فتحعلی وفات ایدوبدر تفلیس شهربنده تاریخ *) مسیحیه‌نك ۱۸۷۸ نجی ایلنده مای آینك ۲۸نده که هجرتك ۱۲۹۴ نجی سنه‌سنه و جمادی الاولك ۲۷ نجی گوته تصادف ایدیر. **) دفن اولونوبدر تفلیس قبرستانلقنده.

آخوندوفك ترجمهٔ حالنه دائر یازدیغمز بوقدر معلوماته اکتفا ایدوب اونك اثرلرندن و ملته گوستردیگی حسن خدمتلرندن فی‌الجمله دانشماغی بوراده لازم کوریریك.

میرزا فتحعلی آخوندوف دیمك اولور که مسلمانلرك اولنجی «ریفورماتوری» اولوبدر. مسلمان معیشتنك کهنه و چورومش اساسلرنی پوزان و اسلام ترقی‌سنه مانع اولان اصول و قواعدك تغییر و تبدیلی یولنده الك اول صرف همت ایدن بو ذات عالی اولوبدر:

ایگرمی سنه‌دن زیاده میرزا مسلمان کتابلارینك مطالعه‌سیله مشغول اولوب گنه اونلاری روان اوخوماقده اوزینی عاجز گوریر. اما روس الف‌باسینك واسطه‌سیله بر آز وقتده چوخ شئیلر اوگره‌نیر و روس حرفلریله یازیلمش کتابلارك کافه‌سینی آسانلق ایله اوخویور. بوحال میرزانی متحیر ایدیر و اونك دقتنی جلب ایدیر. بوقدر مکتبلر گنجنده عمرلر صرف ایدوب آخرده گنه بی‌سواد و علمدن بی‌بهره قالماقمزی میرزا الف‌بامزك قصورندن گوریر بو قصوری رفع و دفع ایتمك ایچون اوخوماق و یازماق مسئله‌سنی آسانلاندرماق ایچه‌ن اوزی تازه بز الف‌با ترتیب ایدیر.

بو الف‌باده میرزا نقطه‌لری گوتوروب یازبده نشانی و آثاری اولمیان حروف مصوته ایچون وحرکه‌لر عوضنه معین نشانلار ایجاد ایدیر. بونگله اوخوماق ویازماق مسئله‌سنی بر نوعی یونگل‌له‌شدریر، ولی عوام خلقك

---

*) مؤلفك 1911 نجی ایلده «میرزا فتحعلی آخوندوف» نام رساله‌سینده مومی الیهك وفاتی (فیورال آینك 28) نده گوسته‌ریلمیشدیر (آذرشر)

**) کشکول غزته‌سینك ویردیکی خبره کوره مرحوم میرزا فتحعلی‌نك وفاتی اتفاق دوشوبدر همان ایلده فیورال آینك 28 نجی یومنده.

قورخوسندن و متعصب و «فاناتیق» روحانیلری اؤرکوتمه‌مکدن اوتری میرزا فتحعلی مسلمان حرفلرینی بالمره دگشیرمیوب اونلارك ابتداسنه و یا آخریه بعض نشانلار قوشور و بو وجهیله یازیلمش کلمه‌لریك دوزگین اوخونماقنی قاعده‌یه سالیر. *)

فی‌الحقیقه عربدن گوتوردیگمز «سیلابی» خطده اوقدر قصور و نقصانات واردر که تحریره سیغاسی و تقریره گاه‌سی دگل. عموم مسلمان طایفه‌لارینك ترقی و تعالی یولنده آوروپا اهالیسیندن بو قدر دالیده قالماقلارینك بیوك سببلرندن بریسیده همین مایهٔ سعادتمز و مبدأ ترقی‌میز اولان اوخوماق و یازماق آلات و اسبابنك قصور ایله دولو اولماقیدر. بر الف‌بانك که اعراب و حرکه‌سی و قدر کفافنجه حروف مصوته‌سی و معین بر شکلده حروفاتی اولماسون و قدیم مصرلیلرك «ئیوروغلیفنه» بگزه‌یوب بر کلمه‌نك نچه طرزده اوخونماقنه یول ویرسون، اونك بو ترقی عصرنده بقاسی دگل و نه‌قدر تبدیل و تصحیحنه تز چاره‌لر بولونسه بر او قدرده ایره‌لی دوشه‌ریك و سرعتیله قباقه گیده‌ریك. دنیا و آخرت ایشلریمز قاعده‌یه دوشوب اوز یولیله راست و راحت گیدر.

علوم و فنوندن که بوقدر بحث ایدوب مجلسلرده‌و محفللرده دانشیرق، غزته و ژورناللارده یازیریق هیچ بری بزم ایچون میسر اولمیر. حروفمز تبدیل اولدقده قیل و قالسز آسان وجهیله جمله‌سندن بهره‌مند و منفعت‌بردار اولارق. خط «الفابتی» **) که آوروپا ملتلری آراسنده اجرا و استعمال اولنور دیللرده ایشیدیلن جمیع صوتلری — اکسیگی اوتوز. آرتیقی اوتوزبش — عدد حرفلرك واسطه‌سیله ادا ایدیلیور.

---

*) الف‌بامزك قصوری بابنده اوزفکر و رأییمزی ۱۸۹۸ نجی ایلده «قافقاز» غزته‌سینك ۲۳۰. ۲۳۱، ۲۶۴، نجی نمره‌لرنده مفصلا یازمشیق.

ف. کوچرلی.

**) فرنك دیلنده خط «الفابتی» اوخطه دینلور که کلمه‌لر حروف منقطعه واسطه‌سیله ترتیب اولونور. اما خط «سیلابی» ده کلمه‌لر حروف متصله واسطه‌سیله دوزیلور. خط الفابتیده هر بر حرف اوزینه مخصوص شکلده همیشه‌لك قالور، خط سیلابی‌ده برحرف اوز مقامنه گوره نچه جوره شکله دوشیر.

بزم حرفلر کیمی کلمه‌نك باشنده بر شکلده یازلدقده اورتاسنده باشقه و آخرنده اوزگه شکلده یازیلر.

آز – چوخ تربیه‌لی و عقلی سلامت آدم اجنبی ملتڭ خط الفابتی‌سیله ترتیب اولونمش الف‌باسنی اوچ دورت ساعتڭ عرضنده او گره‌نوب اوخوماقه باشلار. بی‌سواد اوشاق ایکی آیڭ مدتنده اوخویوب یازماقه قادر اولور. بر آدم خط الفابتی ایله یازیلمش بر صحیفه‌نی اوخویه بیلسه همان خطیله طبع اولونمش کتابلارڭ هاموسنی دوز و آسان اوخویه بیله‌ر، اما بزم چوخ درین اوخومش ملالرمز آشنا اولمادیغی کتابی اوخوماقده عاجز قالورلار. ایکی سطر گوجیله اوخویوب دوروخورلار، ایشیتمدیکلری برسوزی دوز اوخویه بیلمیرلر. بونده تقصیر البته ملالرمزده دگل، تقصیر بو سیلابی خطیله ترکیب اولونمش الفبامزدادر. بوراده حقیقت گون کیمی آیدین و روشندر.

عقل سلیم صاحبی هرگز بو دوغرونی انکار ایده‌بیلمز. اما عواملقڭ روزی، عادات و آیینڭ گوجی بزم جانمزه بر درجه‌ده سرشت ایدوبدر که حقیقتی گوروب تصدیق و قبول ایتمکده عاجز اولمشوق، چتینی ترك ایدوب آسانی گوتورمگه جرأتمز یوخدر.

هر حالده پیاده آتلویه و آتلو دمیر یول (واپوز) ایله گیده‌نه و هواده اوچانه یولداش اولمیان کیمی بز مسلمان قوم و ملتلری دخی قدیمی «ئیورو غلیف» شکلنده دوزولمش الف‌بامز ایله مدنیت عالمنده بو قدر سبقت ایدن و هنرلر گوسترن آوروپا ملتلرینه یولداش دگلیك و اولاده بیلمه‌ریك.

مرحوم میرزه فتحعلی بو بارەده یازیر:

«اگر الف‌با ملت اسلام «الفابتی» بودی نه «سیلابی» و نوشتن هم ازطرف دشت جپ بطرف دست راست بودی، چنانکه رسم خط الفابتی است، ملت اسلام درعالم «سیویلیزه» (Цивилизація) یعنی ترقی و مدنیت بر ملت آوروپا بی‌شبهه سبقت جستندی، بعلت اینکه درابتدا تخم «سیویلیزه» درخاك اسلامیان آغاز روییدن کرد اما بوواسطهٔ صوبت خط سیلابی اسلامیان علوم و معارف فی‌مابین عموم اضاف این ملت تعمیم نپذیرفت و تخم «سیویلیزه» درخاك اسلامیان بوسیده ضایع گردیده و درخاك آوروپا بواسطهٔ سهولت خط «الفابتی» اهلش رونده شد.

هزار افسوس که اولیای ملت اسلام و جوب تغییر الف‌باء خودشنرا درك نمیکنند و این مطلب روشنتراز آفتابرا نمی‌فهمید و سائر اموراترا ازقبیل

تنظیمات جدیده و تعمیر طرق جدیدیه و سفاین بخاریه و کشیدن جداول تیلغرافیه و تجدید اسلحهٔ حربیه و امثال ذالك که نسبت بتغییر الف‌باء فروعاتند براین اهل هرکار و براین پای بست هر دیوار مرجح می‌انکارند. زهی بد بختی است که آدم درین ملت از عالم عدم بعرصهٔ وجود قدم گذارد و حقرا بفهمد و نتواند که بهم ملتان نادان خود بفهماند و باندوه حسرت از دنیا برود.»
امضا: «میرزه فتحعلی آخوند زاده.»

میرزای مرحوم بیوك تمنی‌لرله ترتیب قیلدیغی الفبانڭ روم و ایرانده قبول اولونمادیغنی، عوام و گوتاه نظر ایران وزیرلرینڭ خصوصاً استانبولده مقیم ایران سفیری میرزه حسین خانڭ بغض و عداوتنی وفی‌الجمله اوز حال دلنی فارس دیلنده یازیلمش موزون بر منظومه‌ده بیان ایتمشدر که عیناً و تبرکاً آشاغه‌ده درج اولونور. بو منظومه فردوسی طوسی علیه‌الرحمه‌نڭ انشاد قیلدیغی شاهنامه‌سی طرزنده یازیلمشدر. بو کلامدن میرزه فتحعلی‌نڭ فنون شعرده ماهر و خوش طبع بر شاعر اولدیغی ظاهر اولور.

منظومه‌نڭ عنوانی بو سیاق یازیلوبدر:

«منظومه ایست که گواینل میرزه فتحعلی آخوندزاده مترجم جانشین قافقاز دروصف حال خود گفته است در سنهٔ 1284.»

باندوه حسرت مرا روزگار
سرآمد درین دیر ناپایدار:

به بسیار تدبیرها چنك زن
همی‌بودم از فرط حب وطن

نه بخشید سعیم ولی حاصلی
ندیدم درین عصر صاحبدلی

بزرگان ترکان ایران زمین
همه خفته بودند – چون خلق چین *)

*) بو حالده چین خلقیده غفلتدن آییلوبدر، ولی ایران زمینڭ بیوکلری یوخودان دویمیرلار و حرص - طمعدن بیزار اولمیرلار. ف. ك.

جوانیم رفت، زبون گشت زور
جوانی ندیدم ابا ذوق و شور.

سفر کردم ازرا دریا بروم
الف با نورا در آن مرز بوم*)

نمودم بارکان دولت تمام
خیالم بسی پخته بودو نه خام!

یکا-یك بگفتند سد آفرین
جهان شد بچشمم چوخلدبرین!

مراپا یگه پیشتر-ساختند
بانعام شاهانه بنواختند!

که ناگاه‌یك مردك زردچهر**)
بجام مرادم بر آمیخت زهر!

به پیش وزیران ورا راه بود
مرا دشمن دین و دولت نمود!

بدین تهمت آن مرد ناپاك زاد
مراپیش هر کس همیکرد یاد.

بوحشت درافکند ترکا نرا
بزرکان شورای وارکانرا،

«ازو هیچ شد رنج ده ساله‌ام
شنید آسمان از زمین ناله‌ام!

«رسد پاك یزدان بفریاد من
بمحشرستاندا زوداد من!.» ***)

---

*) میرزانك رومه سفری هجرتك 1680 نجی سنه سنده اولوبدر که میلادك 1863 نجی ایلینه مطابقدر. ف. ك.

**) میرزا حسین خانه اشاره‌دِر. ف. ك.

***) این دوفرداز فردوسی طوسی است که بمناسبت عاریه‌شده است میرزا فتعلی.

شنیدم که باباش در کودکی
بقزوین بد ازساده رویان یکی...

بناچار بر گشتم ازخاك روم
که‌ماندن در آنجا مرابود شوم...

فرستادم آنکه بطهران خبر
ازین رفتن و آمدن بی‌ثمر

نوشتم یکی نامهٔ دل پذیر
بنام وزیر علوم از عبیر.

الف با نورانشان دادمش
درنو بفردوس بکشادمش...

ندانم مکر همتش پست بود
ندانم مکر روز وشب مست بود

که ناداد برمن‌جواب این وزیر
نشد بر مرادم مرادست گیر،

وزیر دیکر در اب سفته بود
درین مسئله‌رأی خود گفته بود

که‌ما خلق ایران زخوردو بزرك
زگبرو زترسازو فرسی‌و زترك

همه زیرك معرفت پیشه ایم
زفرط ذکاوت پراندیشه ایم

زدشواری خط نداریم باك
بکوران سزد - رهنماازمغاك*)

نگیرم نوخط از هیچ کس
که ماراخط و ذهن‌ماهست بس!

---

*) مغاك- چوخور و ناهموار یر. -

پس آنکه ازین رأی بالیده بود
کف دست بر ریش مالیده بود!

همه صف نشینان در آن انجمن
بد و کفت احسنت ای رأی زن!

بحرف درستت هزار آفرین
بحکمت نگردد ترا کس قرین!

دلت روشن است و کلامت صواب
ندارد ارسطو بردش جواب!..

در یغا شهنشاه بافرد هوش
ز کردار کوران نشنید خموش!

دریغا که فرمانده دادگر
ندید ابن الف بادءرا سربسر!

دریغا که درعهد فیروز او
وزیری ندیدم باآبرو!

همه پرطمع، بی‌هنر بی خرد
خوبی کسی نامشان کی برد؟

اگرچه درآغاز عهدش بشرق
وزیری درخشید مانند برق

ولی اووزیری چو(باریس *) بود
که درملك روسان وزارت نمود

*) باریس غادونوف Борис Годунов روس اعیانندن (بایارلاردن) بریسینك آدیدیر که اوچ یوز اللی ایل بوندان مقدم روسیه‌ده اغتشاش زمانی بر مدت وزیرلیك ایدوب سوکرا مسند سلطنتی دخی غصب ایتمشدی. زیاده عقللو و پرتدبیر بر ذات ایمیش ولی خیانتی اوجندن آخرده بدبخت و بدفرجام اولدی. حیفا که میرزاتجعلی (باریس)ه فعل و عملنده اوخشریان ایران وزیرینك آدینی ذکر ایتمیوب مطلبی پرده‌لی سویلیور.

چوهر کار میکرد بی دخل شاه
چو(باریس) کردید عمرش تباه

همین رمزرا فهمد این پادشاه
که اورا بقا باد چون مهروماه:

که دولت پرستار ملت بود
نه ملت پرستار دولت بود.

ایا جالس مسند کیقباد:
بر آن شهریاریت جاوید باد!

شنیدستی آخر که در ملك روس
چه خوبی به ملت الکساندروس

بهمت، بغیرت، بناموس کرد
بنام آوری درجهان کشت فرد

شنیدستی آخر کی (پالمئرستون) *)
چه کرده برای (بریتانیان) ؟

شنیدستی آخر تو (ویلهلم) را **)
قرال خردمند ذی‌علم‌را!

نیاساید ازرنج و کوشش دمی
بهشت است ملکش بدورش همی!

*) پالمئرستون (пальместрон) انکلیس دولتی‌نك وزیری اولوبدر که اونك پولیتقاسی سایه‌سنده انکلیس دولتی بر چوخ یرلره مالك اولوبدر و نفوذنی شرق و غربده آرتروبدر. تولد ایدوبدر میلادك 1784 نجی سنه‌سنده و وفات ایدوب 1875 نجی تاریخده.

**) ایمدیکی نمسه ایمپراطوری (ویلهم)ك باباسیدر. زیاده مدبر و ملت پرست بر پادشاه ایمیش.

شنیدستی، آخر تو (بسمارق)را *)
که افراشت بر فرقدان فرقرا

چه تدبیرها سرزد ازرأی او
برای وطن گشته خودجنك جو!

شنیدستی آخر که درپارسال
(غریبالیدی) **) بازن مه جمال

چه سان جنگهای دلیرانه کرد
وطن‌را مصفا زبیگانه کرد!

بهر جا که مشغول پیکار بود
زنش درقفایش‌ورا یار بود!

شنیدستی آخر تولین قه‌لن‌را ***)
چه‌سان کرد جانرا به ملت فدا!

شنید ستی آخر (تیئر) ****) راکه حال
زعمرش گذشتست هشتاد سال

برای وطن دایما درغم‌است
نه دربند آسایش‌و درهم‌است!

---

*) بسمارق (Бисмарк) آلمانیا دولتی وزیر اعظمی اولوبدر. تولد ایدوب میلادك 1815 نجی ایلنده وفات ایدوب 1898 نجی سنه‌ده قبنیز بسمارق .اوز وقتنك الك مقتدر ودقیق پولیتقا شناسلرندن حساب اولنور؛ اونك وزارتی زماننده‌ن آلمانیا دولتی‌نك شان و حرمتی اوجا مقامه یه‌تیشدی.

**) غریبالدی (Гарибильди) ایتالیالی بر بهادرك آدیدرکه وطننی بیگانه‌لرك الندن خلاص ایدوبدر. تولدی‌میلادك 1807 نجی وفاتی 1882 نجی سنه‌سنده واقع اولوبدر.

***) لین‌قولن(Линкольн) یگی دنیانیك(آمیرقا) نلك جمهوریت رئیسی اولوبدر. آمیرقاده حبشیلرك (قراقوللرك) حریتی یولنده بهادرانه جنك ایدوب اونلاری اسیر گلدن آزاد ایدوبدر. تولدی میلادیك 1809 نجی وفاتی 1895 نجی سنه‌لرنده اولوبدر.

****) تیئر (тьер) فرنکستانك مشهور مورخی و سوگرادن بر چوخ بیوك خدمتلری ایفا ایدن ملت حامیسی و حریت طرفداری اولان بیوك بیر ذات ایمیش. تولدی میلادك 1797نجی و وفاتی 1877 نجی ایللرنده واقع اولوبدور.

چه کرده وزیرانت ای پادشاه
به کردار ایشان توخود شو گواه؟

وزیران نکرده‌ست بی‌ریب هیچ
گه ازدر درودە گه ازدرد پیچ

بس ایشان نیرزند یك جو - بران
زدرگاهت ای خسرو خسروان!

وزیران با علم و حکمت بخواه
نجابت رها کن فضیلت بخواه!

که تاملك آرایش تازهٔ
بگیرد، فراخور اندازهٔ

الف باء نورا بکار آورند
نهال سعادت ببار آورند!

خطاب بر دوست خود که عبارت از روح‌القدسی‌است

بسی شکوه خوردم سخن شد دراز
گذشتم نخواهم ترا دید باز

سپردم بعهد تو این کاررا
سرانجام این رنج‌و بیماررا...

میرزه فتحعلی‌نك بو منظوم شکوه و ناله‌سی فردوسی علیه الرحمه‌نك سلطان محمود غزنوی حقنده یازدیغی هجوه بگزه‌یور.

هر ایکی کلامك منبعی بیدادلق و عدالتسزلکدن نشئت ایدن ناله‌لردر. آخوندوف استادکاملی مقامنده اولان فردوسی شیرین کلامه پیرویلك ایتمکده آرتیق درجه‌ده مهارت بروز ایتمشدر.

ایران زمین وزیرلرینه اویله بر قرال که و هجو سکه‌سی اورویدر که، قیامته‌دك باقی قالاجقدر و یوماق و قازیمق ایله کیتمیه‌جکدر.

میرزای مرحوم مسلمان الفباسینك تغییری و تسهیلی اوغورنده چوخ زحمتلر

چكوب تهمت و مذمتلر ایشیتدی. عمرلر صرف قیلدی ولی ایشك آخرینی بیر یانه چیخارده بیلمه‌دی و اور گی حسرتلی بو دنیادن گیتدی.

الف‌بانك تغییری بابنده فارس و تورك دیللرنده بر نچه دوتارلی مقاله‌لر یازوب محکم دلیللر ایله اونك قصورینی و اسلام عالمینك تنزلنه باعث اولماسنی ثبوت ایتمشدر.

فرانسه ادیب و متفکرلرندن (شارل میستر) عثمانلی دولتی‌نك صدر اعظمی علی پاشایه مسلمان الف‌باسی‌نك قصوری بابنده یازدیغی مقاله‌یی فرنك دیلندن فارسه ترجمه ایدوب طهرانه وزیر اعظمه گوندردی. و بوندان علاوه «فقرهٔ عجیبه» *) عنوانده الف‌بامزك قصورینه دائر فارس دیلنده طرفه بر حکایه تحریر قیلوبدر که اوخویانلاری ایران تجارنك ساده دللکی و طرف گیرلکی حیرته سالور.

میرزه فتحعلی آخوندوفك بو یولده اکدیگی تخملر ایمدی‌جه ثمر ویرمیوبسه‌ده چورویوب تلفده اولمیوبدر، او تخملر یواش ـ یواش گوگروب بیتمگده‌در.

الف‌بامزك پرقصور اولماقی هر یرده آکلاتیلوب رفعنه علاج و چاره آختارلماقده‌در. تازه الف‌باء ترتیب ایتمك فکرنه دوشنلرك‌ده عددی چوخالماقدادر ـ ألان بو مسئله عثمانلی مملکتنده و ایرانده علما، وزرا و ادبانك فکر و خیالنی اشغال ایتمکده‌در.

تازه کتاب یازانلار، اصول املا ترتیب قیلانلار، غزته و ژورنال ویرنلر هر بریسی بر نوعی املا و اصول تحریر اتخاذ اتمك‌له چالشور که قارئی اونك یازدیغنی دوز اوخویوب فکرنی و مطلبنی آنلاسون.

سابقده مسلمان الف‌با سی‌نك قصور و تبدیلنه اعتنا ایتمین مرحوم اسماعیل‌بك غاصپرنسکی آخر وقتلرده اصولی، املایی بالمره پوزوب و کلمه‌لری خواه ترکی اولسون، خواه عرب و عجمی اوز ایستدیگی طرزده پارچ‌لیوب تازه بر سبکده مسلمان حرفلریله «ترجمان» نده مقاله‌لر و سائر احوالات یازیر ایدی. اصول املاده وقوعه گلن و یازیمزده مشاهده اولنان بو انقلابك، بو ریفورمانك باعثی مرحوم میرزه فتحعلی اولوبدر.

البته، چوخ مدت چکمز که بو مهم مسئله حل اولونار و مسلمانلارك الف‌باسی

*) «فقرهٔ عجیبه» سرلوحه‌سیله میرزای مرحومك یازدیغی حکایه‌نی حقیر فارسدن ترکه ترجمه ایدوب «ملانصرالدین» ژورنالنك

ده کشیریلوب و آسانلاشوب سائر مدنیتلو ملتلرك الف‌باسی کیمی علوم و معارفك انتشارینه مکمل و مبرهن بر آلات اولار انشاالله تعالی.

میرزه فتحعلی‌نك قومیدیالارینه گلدکده قطعی صورتده دیه‌بیله‌ریك که روس «دراما» یازانلارینك باباسی (غوغول) (Гоголь) و فرنك «دراما» یازانلارینك باباسی و استادی (مولیئر) (Мольер) اولان کیبی ترك آذربایجان ادیبلرینك و قومیدیا نویسلرینك آتاسی و یول گوسترنی مرحوم میرزه فتحعلی آخوندوف اولوبدر.

او یازدیغی قومیدیالرك مثلنی تازه یازیجیلارمز هله یازوب یتوره‌بیلمیوبلر، ولی اونك سایه‌سندن بر نچه مقتدر ادیبلر وجوده گلوبدر، او جمله‌دن نجف بك وزیروف، و عبدالرحیم بك حقویردییف، نریمان بك نریمانوف و میرزه جلیل محمد قلی زاده جنابلریدر که هر برینك بر نچه قومیدیالاری و «دراما»یه مخصوص اثرلری واردر که ایمدیکی معیشتمزك بعض اوضاع و احوالنی و اهل زمانه‌نك فکر خیالاتنی و نه یولده چالیشماقلرینی عینیله یازوب اوز اثرلرنده گوستریرلر.

بو ادیبلرك و میرزه فتحعلی‌یه پیرویلك ایدن سائر «دراما» نویسلرك وجوده گتیردیکی اثرلر بارەسنده اوز مقامنده مفصل معلومات ویریله‌جکدیر.

قومیدیا یازمق هر بر ادیبك ایشی دگل. ادیباتك بو نوعنده اثرلر وجوده گتورمك ایچون علم و سواددان باشقه تجربه، بیلوك و ملتك معیشتنی اطرافلی بلدیات دخی لازمدر.

بونلاردن علاوه فطری بر استعداد و یارادیجی برقوه، برطبع فسون ساز باصطلاح ترك «آلله‌ویر کیسی» لازمدر که بریاندن گوروب ایشیتدیگنی گوتوروب یتوره بیلسون و برطرفدن اوز فکر و خیالاتیله یوخدان وار ایتسون.

بو «آلله‌ویر کیسی»، یوخدن وجوده گتورمك قودسی مرحوم میرزه فتحعلی‌ده کمالنجه وار ایمش. بو سوزلرك دوغرو اولماقنه اونك قومیدیالاری محکم دلیل و عادل شاهددر. نچه که (غوغول) ك «غارادنیچی» سی، «خلیستاقوف» ی «دوبچینسقی»، «بوبچینسقی» سی حال حاضرده روسیه‌نك بعض یرلرنده مشاهده اولونماقده‌درلر؛ هابیله‌ده میرزه فتحعلی‌نك «حاتم خان آقا» سی «حاجی‌قرا» سی «ملا ابراهیم خلیلی»، «نماز» ی، «زالیخا» سی، «آقا کریم میانچی» سی و غیرلری

بو حالده ساق و سلامت بزم ایچمزده دولانوب هربری اوز فعل و عمللرینی ایشلتمکده‌در.

میرزه فتحعلی‌نك قومیدیالاری یازیلان زماندن بزم وقته‌دك آلتمش-یتمش سنه گلوب کیچوبدر.

بو اوزون مدتك عرضنده که یاریم عصردن زیاده‌در. معیشتمزده — درست دقت اولونسه — آرتیق بر ترقی اثری گورونمز: آتا-بابادن قالمه کهنه عادتلر و آیینلر اوزره گذران ایدوب یاشاماقده وارق. خیر و شر اتفاقلرده ایشله‌نن بیهوده مصارف و مخارجه دقت اولونسه سوزیمز تصدیق اولونار.

آتا-بابالارمزك باطل عقیده‌لرینه، کسالت و بطالتلرینه وارث اولمشوق، بو آخر وقتلرده شهرلرده، آز-چوخ ترقی و تمدن اثرلری گورونیرسه‌ده اهل دهات ایره‌لی‌کی قرار اوزره عواملق حالنده یاشایورلار. اونلارك امدادنه یتن یوخدر. اما اونلاری سویان و غارت ایدن چوخدر:

بر طرفدن طمع‌کار روحانیلر، بر یاندن ظلمکار پولیسه مأمورلاری و اوچنجی طرفدن یالانچی مات دوستلاری که عبارت اولسون یارمچیق علم کسب ایدنلرمزدن و قوری اسمیله مدنی اولان نجبامزدن. بو خصوصده قاسم بك ذاکرك ترجمهٔ حالندن و اثرلرندن معلومات ویردکده فی‌الجمله سویله‌مشیك. دوباره تکرار کلام ایدوب مطالعه طول تفصیل ویرمگی آرتیق بیلدك.

هر حالده مرحوم میرزه فتحعلی‌نك قومیدیالاری معیشتمزك تعجبلی بر آیینه‌سیدر که ظاهرمزیده و باطنمزیده عینیله گوستریر.

مرور ایامیله بو آیینه‌نك یوزینه توز قونوبدر. بو توزی سیلوب آیینه‌نك یوزینه صیقل ویروب دقت ایله اوگا باخساق، اوز صورتمزی اونده گوره‌ریك و بری بریمزی تانویاروق. باطنی عالممزه، اعمال نامشروعه‌مزه و افعال شنیعه‌مزه دقت یتورسه‌ك، خجالت چکوب یقین ایده‌رك که بو یاریم عصرك مدتنده چوخده اوزاق گیتمه‌مشیك جزئی دکشیریلیکمز و تفاوتمز اولوبسه — اوده ظاهریدر. باطنی طرفمز — معناً و اخلاقاً ایره‌لوکی قرار اوزره باقیدر....

اودر که آخوندوفك قومیدیالارینی اوخویان بصیرت اهلی بر طرفدن گولورسه بر طرفدنده آغلایوب گوز یاشی توکور. گولمك گورونیر اما آغلاماق گورونمیر اونك آغیر دامجیلاری اورکك اوستنه دوشوب اونی یارالیور، دەلیر....

میرزه فتحعلی قومیدیالارینه مقدمه اولاراق افادهٔ مرام ایچون «قومیدیا» نه دیمك‌در و نه قسم تصنیفاتدن عبارتدر، «تیاتر» نه‌در و اوندن تهذیب اخلاق و آدابه دائر بیوك منفعتلر یتشمگنی مختصراً بیان ایدیر. و ترك دیلینك املاسی باره‌سنده اوز تصوراتنی بیلدیروب قومیدیا اوخویانلاره و اوینویانلاره (آرتستلره) بر پاره لازم اولان بیانات و دستورالعمللر ویریر.

نجه که مرحوم یازیر:

«انسانك طبیعتنده ایکی عمده خاصیت قویولوبدر: بری غم و اوبری فرح. آغلاماق — علامت غم اولدیغی کیمی گولمك‌ده علامت فرحدر.

انسانه بر مصیبت یوز ویرنده غمناك ولور، اگر مصیبت آغر ایسه آغلیور و بالعکس اوگا بر شادلق و فرح یوز ویرنده گولور و گوگلی آچیلور.

انسانك گولمگنه و آغلاماقنه فرحك و مصیبتلرك تقریری و تحریری دخی سبب اولابیلر، تقریر و تحریر صورتنده گریه و خنده‌یه عمده مأثر وضع حکایتدر.

اکثر اوقات نامرغوب وضعله ذکر اولونان مصیبتدن آدم متأثر اولماز ولکن همان مصیبت اوزگه پسندیده وضعله نقل اولندقده کماینبغی تأثیر باغشلار، نجه که ناقص و کامل مرثیه‌خوانلارك مجلسلرنده بو ایکی کیفیتی بز مکرر مشاهده ایدیرك.

اگر نقل مصیبت ویا بهجت طبایع و اخلاق بشریه‌نی کمال فی‌الواقع بیان ایتمگیله طبیعت مستعمه مقبول و مأثر دوشدی همان نقالك واضعنه و مصنفنه حکیم روشن روان و عارف طبایع انسانی دئیرلر و ناقل کاملنه سخن‌گوی قابل....»

بوراده ناقل سخن‌گوی و راوئی شیرین مقال ایله بزیم ایشیمز اولمیوبده مصنفی حقنده، یعنی مرحوم میرزه فتحعلی بارەسنده کمال جرئت ایله دئیه‌بیله‌رك که اونك قومیدیالارینی اوخودقده بزه یقینلك حاصل اولور که بونلارك مصنفی‌الحق «حکیم روشن روان و عارف طبایع انسانی‌در».

چونکه بزیم قومیدیا یازانلارك هیچ بری میرزه فتحعلی کیمی نه اورکدن گولدریر و نه‌ده دوغریدان آغلادیر.

بو باجارق و قابلیت و طبایع انسانیه‌یه بلدیت بو روح‌شناسلق آنجاق او مرحومك تمثیلاتنده گورونور مرحومك «دراما» نویسلکده اظهار قیلدیغی قابلیت و کمالات دوغرودانده وصیفه گلمه‌لی دگل.

او تمثیلاتدن اله آلوب اوخودقده اولدیغمز او ضاع و زمانی

بلا اختیار اونودوب اوزیمیزی میرزای مرحوم یازدیغی زمانده، وصف قیلدیغی اوضاع و محیطده و الوان دستگاه ایچنده گوریریك.

افراد مجلس گویا بر بر گوزیمزك اوگندن نوع بنوع لباسارنده گلوب کیچورلر. بز اونلارك حرکات و سکنتنی نجه که وار مشاهده ایدیریك، دانیشدیقلاری صحبتی ایشیدیریك گولنلر ایله گولوب آغلیانلر الله آغلایروق...

بوراده آخوندوفك یازدیغی قومیدیالار ایله اوخوجیلارمزی آشنا ایتمکی آرتق بیلورك.

ظن عاجزانه مزجه اهل سواددن آز آدم تاپوبلار که مذکور قومیدیالاری اوخومامش اولسون. و بوندن علاوه اونلاردن هر بریسی دفعات ایله صحنهٔ تماشایه، قویولوبدر: زاقافقازیه‌لك اویله بر شهری و قصبه‌سی یوخدر که مرحوم آخوندوفك قومیدیالارندن بری، ایکیسی اورنا تلمامش اولسون. شایان دقت آخوندوفك قومیدیالارنده صحنهٔ تماشایه گلن اناث طایفه‌سیدر.

معلوم اولسونکه آخوندوفك عصرنده آروات مسئله‌سی محل مذاکره‌یه قویولمامشدی او وقتلرده مسلمان عالمنده آرواتلارك حقوقی، حریت و مساواتی باره‌سنده بر سوزده دانشیلمازدی و دانشماقده اولمازدی. اول کسیکه آرواتلاریده انسان درجه‌سنه قویوب اونلارك حق و حقوقی باره‌سنده سوز آچوبدر، و اونلاری صحنهٔ تماشایه گوتوروبدر او مرحوم میرزا فتعلی اولوبدر.

آرواتلارك دولاناجاغی، فکر و خیاللارینی، کشیلر ایله رفتار و علاقه‌لرینی و اونلارك احوال روحیه لرینی و سائر مختلف صفتلرینی مرحوم میرزا آرتق مهارتله تحریر قیلوبدر.

دیمك اولار که میرزا فتحعلی بو وقته‌جن گیزلینده قرا پرده‌لر آلتنده و ظلمات ایچینده یاشایان آنا باجیلارمزك اوزرینه بر ایشیق قاپوسی آچیلوبدر، اونلارك نجات و سعادتی ایچون یول گوستروبدر. مسلمانلار ایچون تازه بر عالم کشف ایدوبدر — که اونسز دیریلکمیز، ترقی و سعادتمز غیر ممکندر.

میرزانك مسلمان آروتلارینی صحنهٔ تماشایه گتورمه‌سی البته معاصرارینه خوش گلمزدی — او جهته اوگا گیزلینده و آشکارده لعنت اوخویوب اولمازین سوزلری حقنده دیئردیار.

محترم عبدالرحیم بك حق ویردوف «خیالات» آدله یازدیغی اثرلرنده حاتم خان آغا ایله میرزا فتحعلی‌نك آراسنده وقوعه گلن نزاع و دعوانی تحریر قیلوب حاتم خان آغانك دیلندن دیئیور:

«هله بونلار هموسی دورسون کناردە. سن منم اوزیمی مسخره‌یه قویوبسن، بو هیچ بو عورت اوشاقیله نه ایشك وار؟ سن اوزك هر چند مسلمانلقدن کنارسن، اما گنه نه قدر اولسه سنك قانك مسلمان قانیدر. هیچ سگا مسلمان عصمتنه توخونماق یاراشارمی؟ قرداش نیه منم عورتمك، قزمك آدینی جماعت بیلسون؟ عیب اولسون سنك ایچون. چوخ عیب اولسون! حاتم خان آغا نه اینکه اوز آروات اوشاغینك صحنه‌یه چخماقنه، حتی غیرلری اونلارك آدلارینی بیلمکه‌ده راضی دگل، بیله شیلر اونك غیرت و ناموسنه توخونور، اونی خلق ایچنده بد نام ایدیر. بونلارك جمله‌سنه گنه همان بی دین و لامذهب میرزا سبب اولوبدر.

بوده معیشتمزده یگی بر «ریفورما» تازه بر دگشیریلك! تازه عادت و قانون. بو یولده دخی میرزانك چکدیکی جفالر، ایشیتدیکی فحشلر و نالایق سوزلر، و هرقسم طعنه‌لر حدسز و حسابسزدر و تقریره گاه‌سی دگل...

دقت یتورملی بوراسیدر که مرحوم میرزا فتحعلی قومیدیالارنده یازدیغی آرواتلارك جمله‌سی غیرت، ناموس، عصمت و هنر صاحبلریدر.

بو قومیدیالارده بر آروات نظره گلمز که بیحیا، باجارقسز و یاسار اولسون، بعضلرینك اوز کشیلرندن زیرك و باجارقلی اولمالقلری مشاهده اولونور.

میرزا فتحعلی‌نك تصنیف قیلدیغی آلتی قومیدیالارینك آنجاق برنده «ابراهیم خلیل کیمیاگر» ده آروات طایفه‌سندن بحث اولونمز. یرده قالان بش قومیدیالارك هاموسینده کشیلر ایله آرواتلارده برابر صحنهٔ تماشایه گلوب اوز فکرلاری ایشلری و دولاناجاقلاری ایله بزی تانش ایدیرلر. سوزمزی ثبوته یتورمك ایچون مطلبه بر آز طول و تفصیل ویرمك لازم گلور.

میرزا فتحعلی قومیدیالارنده حیات صحنه‌سنه گتوردیکی آرواتلار بونلاردر:

۱) «مسیوژوردان» تمثیلنده حاتم خان آغانك آروادی شهربانو خانم. هر جهتدن اوز کشی‌سی حاتم خان آغادن قوچاق، جرئتلو و باجارقلو اولدیغی گورونور.

شهبازبك که حاتم خان آغانك قرداشی اوغلی‌در و قزی شرف‌نسا خانمك نشانلوسیدر، ایستیور حکیم نباتات موسیوژوردان ایله پاریژه گیدوب اوراده فرنك دیلی اوگرنسون و معرفت کسب ایتسون. شهربانو خانم شهباز بکك بو فکرندن دویوغ دوشوب ایستیور مانع اولسون. غیظ ایله شهباز بگه دئیور که «سن آزوب یولگدن و ایز گدن چیخوبسالك هیچ وقتی پاریژه گیده بیلمزسن. سن ایستیورسك گیدوب اوراده اوزی آچیق گزن فرنك آرواتلاری ایله وقتگی کیچوره‌سن و گل یوزلی بالاه‌ی گوزی یاشلی قویاسن! موسیو ژوردانه بر توو دوتارام که گلدیگی یولیدا آزار و پاریژیده اونودار!» خیر آغا حاتم خان آغا شهربانو خانم ایله باجارمیر و شاهباز بکك پاریژه گیتمگی باش دوتمیر. قومیدیانك آخرنده خان پری نه دئیور:

«ایح خانم! اگر کشیلرك عقلی وار نیه بیز اونلاری هر قدمده مین یول آلالادروق و اوز بیلدیکمزی ایدیریك!..» 2) «حکایت خرس قولدور باسان»ده نمازك آرووادی زالخا بایرامك ایشنی دوزلتمگده و تدبیر تو کملکده آرتیق درجه‌ده عقل و فراست بروز ایدیر. احمق، قورقاق و بی‌وج تاری وردینی آلالادوب یولدان چیخاردیر و باجارمادیغی ایشه، یعنی قولدورلغه گوندریر.

زالخا بوباره‌ده فکرله‌شوب اوز—اوزنه دئیور:

«والله اگر تاری وردی منیم سوزلرمدن قولدورلغه گیتسه بیچاره‌نك هیچ تقصیری یوخدر: او نیله‌سون که بو ویران اولمش اولکه‌نك قزلاری قولدورلق، اوغورلق باجارمیانی سیومیرلر، دیوان بگی‌یه دئین یوخدر که نیه بیچاره گده‌لری اوغورلقدن و قولدورلقدن اوتری اینجیدیرسن؟ باجاریرسان اولکه‌مزك قزلارینه قدغن ایله که قولدور اولمیان اوغلانلاردن زهله‌لری گیتمه‌سون، اونده من ضامن که قورت قویون ایله اوتلیه.

«زالخانك بو سوزلرنده اولان دوغرولغه شبهه یوخدر. قز طایفه‌سینك سیودیگی اوغلان گرکدر قوچق و زیرك اولسون، عاجز و قورخاق کیشنی اناث طایفه‌سی دوست دوتماز، خصوصاً کیچمش عصرلرده — باس — دوت—وور — اولدور ایامنده قزك سیودیگی آنجاق رشید، قوچاق، قولدورلغده آدی چخان اوغلان اولارمش.

همان بو قومیدیاده ساده بر کندچی قزی پرزادك جوان و قوچاق بایراما اولان تمیز عشقی و عشقنده گوستردیگی دیانت و ثبات آدمی حیرته سالور.

3) «حکایت مرد خسیس» ده حاجی قرانك آرووادی تو کذك اریندن مین کره قوچاق، عقللی و یاخشی اولماغی گورونیر. تو کذ اوز اری حاجی قرایه دئیور:

«سن خسیس اولمه‌لی مردارسن سندن عمرنده بر کس بر خیر گورمیور. اوشاق آشیق یغان کیمی سنده پولی ییغمیسان، بوغازك ایله قوروسینکه سوده اوتمه‌سین!..»

حاجی‌نك عاجزلغنی و قورخاقلغنی ذکر ایدوب دئیور: «بو یاراقلارك ایگرمی‌سنی اوستگه تاخسا گده من آرواتلغم ایله گنه سندن قورخمارام!...»

همچنین بو «مرد خسیس» تمثیلنده گوزل عقللو و دیانتلو صونا خانم نچالنیکه ضامن اولوب نشانلوسی حیدربگی حبسدن وباز خواستدن خلاص ایدیر و اونی اگری یوله کیتمگدن داشندریر.

4) «سرگذشت وزیرخان سرابی» ده وزیرك حرملری زیبا خانم و شعله خانم و قاین آناسی پری خانم ساده دل وزیرك باشنه کللك گتوریرلر، اونك باشنه بایدا گئیدیروب تیمور بگی ایودن چیخاردیرلار.

آرواتلار بربرینی گونولیور بری برینك اوسته شر آتیر، بری برینك ایاغندن چکیر اما اوز صاحبلرینه خیانت گوسترمیرلر.

نه شعله خانمك و نه زیبا خانمك تیمور آغا ایله گزلینده هیچ بر علاقه‌سی یوخدر. شعله خانمك قز باجی‌سی نسا خانم حکومت و دولت صاحبی اولان خانه گیتمك ایستمه‌یوب جان دلدن سیودیکی تیمور آقانی اوگا ترجیح ویریر.

ظلم و مروتسزلك مضمحل اولوب حق و عدالت اونلاره غالب گلیر...

5) «مرافعه وکیللرینك حکایتنده» سکینه خانم اوقدر متانت قاب، جرئت، عقل و تدبیر گوستریر که آدمك عقلی حیرتده قالور که نه‌سیاق علم و تربیه گورمه‌مش بر یتیم قزده بوقدر کمال، معرفت و دراکه اولسون.

بر طرفدن قرداشینك متعه‌دن دول قالمش آرووادینی تبریزك شیطان فکرلی مرافعه وکیللری الده دستاویز ایدوب اوندن ارث طلب ایدیرلر.

بر طرفدن آقاحسن تاجرباشینك حیله و دسیسه‌لری اونی راحت قویمیر، اوچنجی طرفدن اونك شهرت پرست بی‌بی‌سی زبیده خانم ایستیور اونی کوکلسز تاجرباشی‌یه ویرسون.

هر طرفدن بدخواه، محیل وطمع کار آدملر. سکینه خانم بوقدر حیله سازلرك و طمع کارلرك هجوملرندن اوزینی ایترمیوب وصفه گلمیین هنرلر ظاهر ایدیر و دشمنلرنه غالب گلور. بی‌بی‌سنه آچیق دئیور که من آقاحسنه گیتمیه‌جکم: زیرا که «او نادرست اوغلی آلتمش مین تومن آدین ایشیدوب اونك ایچون منی ایستمگه طالب اولوبدر. یوخسه او منی سیودیگندنکه آلماق ایستمیر.

اگر او منی آلان ایدی نیه قرداشیم ساقلغی هیچ بر آغز آچمادی؟» سکینه خانم آغاحسنك اوزینه‌ده دییر که «من سنا گیتمیجکم.» آغا حسن دئیور: «خانم مندن نه تقصیر صادر اولوبدر که منی اوزو گدن اوزاق ایدیرسن؟» سکینه خانم جوابنده دیور که «هیچ تقصیر صادر اولمیوبدر ایندی من اوزوم اوز و کیلیمم، من سگا گیتمك ایستمیرم من سنی سیومیرم، کوگله که گوج یوخدر؟»

آغا حسن دئیور: «خانم بو سوز سگا چوخ ضرر گوتورر بیله بیورما!» سکینه خانم جوابنده دئیور: «هرنه باجاریرسان ایله الگدن گله‌نی اسیر کمه، اسیر گه‌سن نامردسن!»

آغا حسن آخرده دارالوب درشتلك ایله دئیور: «یاخشی! سگا من اویون دوتوم که داستانلارده دئیولسون. اولنه‌دك دادی دماغگدن گیتمه‌سون!» سکینه خانم دئیور ـ «گیت، سندن قورخان. سندن اکسیك‌در، الگدن گله‌نی بش قابه چك!»

آخرده سکینه خانم مدعیلرینه غالب گلوب جمله‌سنی مأیوس و محکوم ایتدریر.

بو منوال اوزره اوقوجیلار اوزلری گوریرلر که میرزا فتحعلی‌نك تمثیلاتنده ذکر اولونان آرواتلار عاجز و باجارقسز آداملر دگل‌لر ـ بلکه اونلارك اکثری کشیلردن قوچاق و هنرلودرلر.

البته بو قسم عاقله و جمیله آرواتلارك صحنهٔ تماشایه گتوریلمه‌سی سببسز دگل، میرزا فتحعلی آلتمش سنه بوندن مقدم اوز معاصرلرینه گوستریر که سزك ایچگزده بیله گوزل جانلار، بیله ناموسلی و غیرتلی آنا ـ باجیلار گز، اعتبارلی آرواتلار گز واردر، ولی سز اونلاری وجود حساب ایتمیوب هر قدمده حقوق و اختیارلرینی تاپدالایورسگز، حقسز انجیدوب خوارو ذلیل ایدیرسگز،

و بویله جاهلانه حرکتگزله معیشتگزی پوزقون ایدوب اوزگزی و نسلگزی فلاکته سالورسگز......

میرزا فتحعلی آخوندوفك قومئدیالاری بونلاردر:

1) حکایت ملا ابراهیم خلیل کیمیاگر. کیفیتی دورت مجلسده بیان اولوب اتمامه یتور. تصنیف اولوبدر هجرتك 1267 نجی تاریخنده.

2) حکایت موسیوژوردان ـ حکیم نباتات و درویش مست علی شاه مشهور جادوگر. تمثیل گذارش عجیب کیفیتی دورت مجلسده بیان اولور. یازیلوبدر 1267 نجی سنه‌ده.

3) حکایت خرسی قولدور باسان. کیفیتی اوچ مجلسده بیان اولوب تمامه یتور. یازیلوبدر (1268) نجی سنه‌ده.

4) سرگذشت وزیرخان سراب. تمثیل گذارش عجیب کیفیتی دورت مجلسده بیان اولوب اتمامه یتور. یازیلوبدر هجرتك (1267) نجی سنه‌ده.

5) سرگذشت مردخسیس ـ حاجی قرا. تمثیل گذارش عجیب کیفیتی بش مجلسده بیان اولور. یازیلوبدر (1269) نجی تاریخده.

6) مرافعه و کیل‌لرینك حکایتی شهر تبریزده. غریبه بر تمثیلدر. کیفیتی بیان اولور اوچ مجلسده. یازیلوبدر (1272) نجی تاریخده.

ادبیاتك بو نوعی میرزا فتحعلی کمی قابل ادیبك قلمندن اولنجی دفعه اولاراق آذربایجان ترکلرینك آراسنده وجوده گلدکده جمله‌نی حیرته سالور.

میرزا فتحعلی‌نك زماننه کمی بو قسم اثرلر، یعنی قومئدیا مسلمانلار آراسنده گورولمه‌مشدی.

بو اثرلری مطالعه ایتدیگده، گویا هرکس اوزونی، قوم قرداشنی و دوست آشناسنی و فی‌الجمله اطرافینده دولانان آدملری گورور اونلار ایله دانشور، صحبت ایدیر...

اولنجی امتحان، اوده بیله کامل و گوزل صورتده، عیبدن خالی، قصوردان اوزاق، نظافت و محسنات ایله دولو. آذربایجان ترکلرینك دولاناجاغنك، عادات و آدابنك حقیقت گوستریجی بر آیینه‌سی.

الحق بو قومیدیالار خزینه مالیدر... اربابی نظرنده بونلار ایچون قیمت

بولونماز... اودر که بو قومیدیالار صحنهٔ تماشایه قویولدقده و چاپدن چخدقده هامونك فکر و دقتنی اوز طرفنه جلب ایدیر.

اجنبی قوم و طایفهلرك گوزی اوگنده تازه بر دنیا آچیلور. بزم معیشتمزك و دولاناجاقمزك یوزیندن میرزا فتحعلی پردهنی چکوب بزم وارلغمزی و حیاتمزی دنیایه کشف ایدیر.

اول سببدندرکه میرزا فتحعلی نك قومیدیالاری هله ترك دیلنده چاپه ویریلمهمش روس دیلنده ترجمه اولوناراق 1853 نجی تاریخده کی هجرتك 1269 نجی سنهسنه مطابقدر طبعدن چخور *) بو قومیدیالارك شهرت وصداسی سرعتله هر یره داغیلور، اونلارك بارهسنده روس و آوروپا دیللرنده چخان ژورنال و غزتهلرده گوزل مقالهلر یازیلور هر یرده اونلارك تعریفی اولنور. چوخ چکمیرکه آخوندوفك قومیدیالاری ایران مملکتندهده شهرت کسب ایدیر.

شاهزاده جلالالدین میرزانك سرکاتبی (سیقراتی) میرزا جعفر اونلاری ترکدن فارس دیلنه ترجمه ایدوب طهرانده چاپه ویریر.

حیفاکه بو ترجمه ایمدی نادر تاپولان اثرلردن اولوبدر.

آوروپا ادبا و لسانیونی بو قومیدیالاردن بعضنی اوز دیللرنه ترجمه ایدوبلر: 1882 نجی سنهده اینگلترهده «سرگذشت وزیرخان سراب» تمثیلی اینگلیس دیلنه ترجمهسیله بریرده چاپدن چخور. بو ترجمهیه علاوه اولاراق مخصوص لغات و برپاره قیدلر قوشولور.

1886 نجی تاریخده مشهور ادیب Meynarp Bardier-de پاریژده "Journal Asiat que„ آدلو جریدهده «حکایت ابراهیم خلیل کیمیاگری» چاپ ایلیور. 1889 نجی ایلده (ستوقغولم) Стокгольм لسانیون جمعیتنك ژورنالنده «حکایت خرس قولدور باسان» طبع اولنور. و همان سنهده (آلفونس سئللر) Alforise shiere اسمنده بر شخص فارس دیلنده «وزیرخانسراب» ایله «مرافعه وکیللرینی» چاپ ایتدیر. وکنه همان سنهده (وینا) Вена شهرنده پرافئسور (وارموند) Проф· Вармунд «حکیم نباتات موسیوژودن»نك فارس دیلنده کی ترجمهسنی لغاتی و بعض قید و بیاناتیله معناً چاپ ایتدیریر.

*) میرزا فتحعلی نك قومیدیالاری «آلدانمش کواکب» ایله بیر یرده ترك دیلنده آنجاق آلتی ایل روس چاپندن سوگرا 1859 نجی سنهدن طبع اولنور.

وهمچنین 1882 نجی سنهده تفلیس شهرنده (نیقالای قولاق) Николай кулак اسمنده بر شخص که السنهٔ شرقیهیه، خصوصاً فارس دیلنه دارا ایدی، میرزا فتحعلی نك قومیدیالارینی نمسه دلنه ترجمه ایدیر. *)

مرحوم میرزا فتحعلی آخوندوف یوقاریده ذکر اولونان قومیدیالاردن باشقه تاریخ اسلامیهنك 1273 نجی سنهسنده که میلادك 1857 نجی ایلنه مطابقدر «آلدانمش کواکب» و یاخود «حکایت یوسف شاه» آدنده غریبه برحکایت یازوبدر.

بو قضیهنك وقوعی صفویه پادشاهلرندن شاه عباسك زمان سلطنتنه تصادف ایلیور. بو تعجبلی احوالاتك ایران زمینده حقیقتده واقع اولوب ـ یا اولمامقنه سوز ویره بیلمهریك.

اما یقیناً دئیه بیلهرك که بو قسم احوالات و قضایات اورادە باش ویره بیلهر. «آلدانمش کواکبده» میرزا فتحعلی نك عمده مطلبی ایران وزیرلرینك سفاهت و عواملقنی و اوز عالی منصبلرنه اصلا لایق اولمامقلرینی گوسترمك ایمش.

انصافاً بو مطلبی مصنف مرحوم بیوك مهارت ایله بیان ایدوبدر. «آلدانمش کواکبی» اوخودقده یقینلك حاصل اولور که ایران کیمی بیوك بر دولتك ویران اولماقنه «دولت علیهنك» بیله ضعیف و نحیف حاله دوشمکینه «امنای دولت» و «علمای کرام» و «وزرای ذویالاحترام» اولوبلار.

بورأی وقولك حق و دوغری اولماقنی شاه عباسك مقرب وزیرلری و ارکان دولت اونك حضورینده لسان بلاغت سنجیله ثبوته یتوریرلر. اونلاردن هر بری اوز قباحت و سفاهتلرینی کمال افتخار ایله بیان ایدیر.

قدیم شوکتلی وعظمتلی ایرانی خراب ایدن و پوزقون حاله سالان وزرا جاهلانه ایشلرینی و تدبیرلرینی حسن خدمت و بویوك هنر مقامنده قویوب دولت علیهیه صداقتله خدمت ایتمکلرینی ثبوته یتورمك ایستیورلر. «آلدانمش کواکبی» اوخویاندن سوگرا میرزاحسینخانك مرحوم میرزا فتحعلی آخوندوفه نسبت بروز ایتدیکی بغض و عداوت هانسی منبعدن جوش ایتمکی واضح اولور.

*) معلوم اولهکه (قولاق) سابقده تفلیسده اولنجی غمنازیهده نمسه دیلنك معلمی ایدی. سوگرادن آرتق سنه دولماقه گوره قوللوقدن چخوب ادبیاتیله مشغول اولاردی. حکیم خیامك «رباعیاتنی» و «فضولی»نك «لیلی و مجنونی» نظمیله روس دیلنه ترجمه ایدیردی. او ترجمهلردن بعضلری «کشکول» غزتهسنده حصه - حصه درج اولوناردی. ف. ك.

آخوندوفك قومیدیا یازان مصنفلره و حقیقی ادیبه مخصوصی اولان قابلیتلرندن بریسیده بودر که مرحوم اوز تمثیلات و حکایتلرنده احوالاتی و کیفیتی سویله‌ین آدملرك هر برینی اوز دیلیله دانشدریر.

آکنچی‌دن دوتمش وزیره و پادشاهه کیمی ــ هر هانسی صنفیك دیلندن سوز آچورسه اویله بر سیاقده سویلیور که گویا مصنف همان او صنفك و دایره‌نك اوزیندندر و یا اینکی اونلارك سوزلرینی ایشیتدیکجه بر بر سینه‌سنه یغوبدر. بوقابلیتدن علاوه میرزا فتحعلی‌نك دیلنده آرتق درجه‌ده نمك ریزلك ظرافت و شیرینلك وار. هر کس اونك کلامنی اوخویور ایسه کوکلی آچیلور و دوداقی آتنده اؤز اوزینه گولور. میرزانك طبیعتندن ذوق و خوشتابلق مایه‌سی و یارانماسینده ظرافت و لطافت خمیره‌سی اولدیغی ایچون همیشه اونك میلی ظرافتچی، لطیفه گو و کشاده قلب آدملر ایله ایمش.

مزه‌چیلك و ظریفانه دانشوب گولمك اونك طبیعتنك تقاضاسی اولدیغی ایچون بعض ایشلری و دانشقلاری دخی باشدن ایاغه گولونج و ظرافت ایمش. اونك بامزه ایشلرینی و دیلندن سویله‌نن لطیفه‌لری و طرفه سوزلری جمع ایتسه‌ك گوزل بر کتابچه عمله گلەر.

شاه عباسك وزیرلری پادشاهك حضورنده یولدوزلرك صدمهٔ عظماسنی دفع ایتمك ایچون آرتق وقار و تمکین ایله دانشدیقلاری سوزلره دقت یتورلسه همان سوزلرك تمامیسی بوش و بی مضمون و مایهٔ استهزا اولماقدن شبه قالماز.

بیله که ــ سردار زمان خان اوزینك صاحب عقل و تدبیر اولماقی حضار مجلس خاصهٔ بیان ایتمك ایچون اصلا مطلبه دخلی اولمیان عثمانلی قوشونی‌نك ایران اوستنه هجومندن سوز آچوب دئیور:

«اگرچه بزم قوشونمز حساب و عددجه طایفهٔ عثمانیه‌دن کم دگل ایدی، نهایت منم حیفم گلدی که فرقهٔ ناجیه‌نیك قوشونی گروه ضاله‌نك مقابلنده تلفه ویره‌دیرم. اوکا بناءً امر ایتدم که عثمانیه سرحدندن تا نهایت ملك آذربایجان تمام دهاتنك زراعتنی خراب ایتسونلر و یوللاری پوزسونلار.

وقتیکه بکر پاشا (عثمانلی عسکرلرینك سر کرده‌سی) سرحدمزه داخل اولدی، اگرچه مقابلنده بزم قوشوندن بر نفر گورمه‌دی، اما یوللار بر مرتبه‌ده خراب اولونمشدی که اصلا اوزیله توپخانه گتورمکه قادر اولمیوب، آنجاق آتلو و

پیاده‌سیله انواع زحمتدن سوکرا تبریزه وارد اولدی و هر طرفه دسته‌لر گوندروب ذخیره تحصیلنه اقدام ایتدی. البته برجه حبه و بر اوکوز و قویون دوشمه‌دی. ناچار اوچ گوندن سوکرا افتان و خیزان، آج و افسرده تبریزدەن دوس رحلت دوکوب قاچدی. بو تدبیر ایله ملك ایران طایفهٔ بیگانه‌نك هجومندن محفوظ قالدی.

یوللاری پوزماق و کورپولری یخماق بر مرتبه‌ده تدبیر مفید گوروندی که دولت علیهٔ بکر پاشانك قاچماسندن سوکرا دخی بیله صلاح گوردی که اونلاری همیشه بو قرارده باقی قویسون. دوباره طایفهٔ بیگانك احتیاطیله بو طریقیله دولت علیه‌نك قوشوندن بر نفرك دخی بورنی قانامیوب، عساکر منصوره‌نك جمله‌سی همسایه دشمنلرك وحشتی ایچون سالم قالدی. بیله ایشلر خصوصنده آستانهٔ علیه‌نك توجه ایتی تدبیر گوسترمکده عاجز دگل.

اما کواکب ایله مخالفت ایتمکده عقلیم هر بر علاجدن قصر گورونور. سردار زمان خانك بو گونه اوز حسن خدمتلرنی تعریف ایتمکی، عقللو و تدبیرلو بنا گذارلقلارینی وصف قیلماغی دوغرودانda آدمه گولنج گلیر: «عساکر منصوره» «گروه ضاله»نك هجومنه دوام گتوره بیلمه‌یوب قاچیر. وطنك اوغروندە اونك محافظه‌سی ایچون بر دامجی قانده توکولمیر ــ بو هیچ! مقام حیرت بوراسیدر اوز اللری ایله وطنك ویران اولماغی اکینچیلرك زراعتی، باغبانلارك باغ و بوستانلاری داغیلوب آلتی اوسته چوورلمه‌گی، مال و مواشی‌نك پراکنده اولماسی یوللارك خرابلغی، کورپی‌لرك اوچورولوب داغیلماغی کمال افتخارله شاهك حضورنده سویله‌نیر و بو سوزلردن پادشاهك «آستانهٔ علیه‌نك توجه ایتینه» اصلا غضبی دوتمیر؛ بو چوخ غریبه حالدر! سردار روشن ضمیرك تدبیر و صلاح دیدیله یوللارك داغیق و کورپی‌لرك اوچوق حالده قالماغی بر درجه‌ده صلاح گوروندی که اونلاری بو قرارده باقی ساخلاماغه حکم اولوندی؛ زیرا که طایفهٔ بیگانه‌نك هجومندن احتیاطده اولماق لازمدر.

حقیقتده هم گولمه‌لی و هم آغلامالی حالدر! امور مملکت بیله شخصلرك اختیارنده اولدیغی اثناده آبادی وطن و ترقی مملکت البته غیر ممکندر:

خانمانی که تو باشی محرم
وای بر سیرت آن اهل حرم...

همین بو قرار اوزره «مجلس خاصك» سائر عضولری دخی که، عبارت اولسون وزیر میرزا محسندن، مستوفی میرزا یحیی‌دن و ملا باشی آخوند صمددن اوز احمقانه تدبیرلری ایله و خلاف عقل و قانون عمللری ایله قوجه و شهرتلی ایرانی بیله فنا حاله سالماقلارنی، اهالی‌یه حددن زیاده ظلم ایتمکلرینی؛ دین پاك محمدی‌یی پوزوب باشقا بر حاله سالماقلرینی افتخار ایله شرح قیلوب حماقت و سفاهتلرینی بیان ایدیرلر. اگر دوغرودانده ایشیك کنهنه دقت یتریلسه ایرانك ویران اولماسنه و بوندن سوکرا اونك برده حیات و رجعتنه امید قالماماسنه عمده سبب طمع کار، شهرت پرست، دنیادن بی‌خبر عوام و جاهل وزرا ایله علما اولوبلار...

مرحوم میرزا فتحعلی آخوندوف اوز زمانینك فریدی و عرفا و ادبا دایره‌سنك روحی مقامنده ایمیش جمله اهل قلم و صاحب علم و ادراك ایله تانش ایمیش جمله شعرا و ادبایه اول مرحومیك حسن تأثیری کیچوبدر.

نجه که سابقده ذکر اولوندی اونکله قراباغك مقتدر شاعری قاسم‌بك «ذاکر» تخلصك ماییننده دوستلق و یاخونلق وار ایمش و بو دوستلقه عمده سبب هر ایکی ادیب و شاعرك قلمی، طرفه کلامی، و طبعلرنده اولان ظرافت و نزاکت اولوبدر.

ذاکر قراباغ محالنده وقوعه گلن احوالات و گذارشاتدن و اوراده ساکن اولان نجبا عرفا و علما صنفنك افعال و اعمالندن و خصوصاً دیوان عمله‌سینك بد و بی حساب ایشلرندن ایلات و دهات اهلی‌نك دولاناجاقندن و طرز معیشتندن معلومات توپلایوب وقت‌ـ‌بوقت ساده و گوزل شعرلر واسطه‌سیله یازوب دوستنه گوندرمش.

ذاکرك ترجمهٔ حالنی یازدقده مذکور نامه‌لردن نمونه‌لر کوسترمشیك، اورایه رجوع ایتمه‌لی. ذاکر خلقنك دیلنی و دولاناجاقنی چوق یاخشی بیلدیکی ایچون میرزا فتحعلی‌یه یازدیغی نامه‌لرده اوزینك حقیقی ملی بر شاعر اولدیغنی گوسترمشدر. میرزا فتحعلی ایسه هر شیدن آرتق دوست دوتدیغی اوز ملتینك ساده دیلی و ساده دولاناجاغی اولدیغی ـ ایچون ـ ذاکرك بو ملی روحنه و ملی اداسنه آرتق درجه‌ده اهمیت ویررمش و نجه که یوخاریدا ذکر اولوندی. بعضلرك روایتنه گوره «حاجی قرا» تمثیلاتی‌نك اصل و بناسنی و مرد خسیسك

کیفیت حالنی میرزا فتحعلی‌یه مرحوم قاسم‌بك نقل ایدوبدر و هم‌چنین «حکیم نباتات موسیوژوردان»ك سرگذشتنه دائر بر پاره تفصیلاتی مرحوم آخوندوف ذاکرك دیلندن یازوبدر، ولی میرزا فتحعلی بو حکایتلری غریبه بیر دونه کئیدیروب مثل و برابری اولمیان قومیدیالار وجوده گتوروبدر.

سابقده ذکر اولوندیقی اوزره مرحوم میرزا فتحعلی دوستلقده آرتق صداقت و اعتبار گوستروب قاسم‌بکك خلاصی یولنده چوخ چالشوب و آخرده اونك تمیزه چیقوت وطننه قایتماقنه سبب اولور. بو بازه‌ده ذاکر دوستنی تعریف ایدوب یازیر:

آشنا، مصاحب، یار، همسایه
لازمدو یتشه غوره ـ هرایه!
کتابتك دگر ملك دنیایه
نه حاجت ایستمك سیم و زر سندن!

تك یارادوب سنی واحد یکتا
اخلاقگه، اطوارگه مرحبا!
نیاه‌مش‌سك ملا صفی‌بك بابا
ممنوندر عزیزم بو قدر سندن؟

او ولانك یوخدر بو یرتك پسی
تقلبی هرزه، کاری خبیثی
یاخشی گوردم تمام اهل تفلیسی
راضی یم نهایت بیشتر سندن!...

میرزا فتحعلینك قاسم‌بکه‌یازدیغی نامه‌لردن آنجاق بر منظومه اله دوشدی که بوراده درج اولنور. بو مکتوبی میرزا فتحعلی دوستی ذاکره یازوبدر (1271) نجی تاریخده محرم آینك ابتداسینده مهدیقلی خانك قزی خورشید بانو بکیم «ناتوان» حقنده.

مکتوبدن بیله معلوم اولور که او وقتلری قاسم‌بك خان‌قزینه یاخون ایمش. میرزای مرحومیك یازدیغی قافیه‌لر ظرافت طریقیله‌در:

قاسم‌بك ایشیتدم یاخون اولوبسن
خان‌قزینه آخر نه‌در بو رفتار؟
ایدوبسن خوبلری یوز یول امتحان
ایلرسن اونلاره گنه اعتبار؟

بیوب اوطاقنده شام نهارین
کسدیروبسن یاستغینك کنارین
ایشیدیرسن شیرین ـ شیرین گفتارین
کشی سنك والله عجب ایشیك وار!

دیدیگك قافیه اوگا خوش گلوب
قاچان بختك ایندی سگا توش گلوب
سودالی باشگا تازه هوش گلوب
تعجب ایلرم بسیار ـ بسیار!

سنی پریوشلر سالوب بو حاله
دوندروبلر الف قدیگی داله
چکه‌ردك اونلاردن همیشه ناله
نه‌در گنه دیلده ازبر اولوب یار!

خان قزی مهوشدر ایئل بیلور عالم
مهوشلر آتشدر بزیك عقلی کم
یوز ایل خدمت ایده اوده بر آدم
گنه دوشن دمده اوگا بیل یانار

خدادن ایسته‌رم ویرسین مرادین
یمانلغه هرگز چکمزم آدین!
یولنده زحمتین، رنج زیادین
من چکدم او ایتدی منی شرمسار!

اوز گه جفالرم دورسون کناره
نه لازم هر برین سالماق شماره
خیر ایشنه اونك من او دیاره
شاد خرم گیتدیم قایتدیم بس خوار!

او قافیه‌ك منه چوخ ایتدی اثر
قالمادی کوگلمده اوندن بر کدر
نوجواندر، تكدر ایزد داور
ایله‌سین عمرنده اونی کامکار!

روادرمی چکه بی خورد و بی خواب
بستر محنتده بو قدر عذاب؟
دعای خیرنه ایلیوك شتاب
سیزده منم کیشی هر لیل و نهار!

بیله پری رویك هیچ سنی ناری
روادرمی غمدن سوله عذاری؟
هم خلفدن خالی اوله کناری
اولسون اوگا مولام یاور غمخوار!

منم وار کرچه بر آز گناهیم
سن گئت حضورنه اول عذر خواهم
سویله که ای شاهیم، ای قبله گاهیم
اینجمه گر ایتدم شکایت اظهار!

میرزا فتحعلی‌نك بو قافیه‌لری ساده و روانلقده ذاکرك کلامنه بگزه‌یور چوخ احتمال وار که ذاکره دخی بو شیوده آچیق لسانیله شعر یازماغی میرزا فتحعلی اوکرتمش اولسون. ابتدای کلامده میرزا فتحعلی خورشید بانو بگیمدن بر آزاجق گلایه ایدوب اونك میرزایه نسبت اظهار قیلدیغی کم اعتنالقنه اشاره ایدیر. بوندن معلوم اولور که اونلارك ماییننده جزئی بر سویوقاق بیمه گاوبمش، ولی کلامك آخرنده پاك ضمیر میرزا اوز خطاسنه مقر اولوب

دوستی ذاکردن توقع ایلیور که خان قزینك حضورینه گیدوب عذر خواهلق ایتسون و شکایت اظهار قیلماقدن رنجیده خاطر اولماسون.

میرزا فتحعلی‌نك بو کاغذی خورشید بانو بگیمك بستر غمده مریضه اولدیغی زمان و حاله تصادف ایدیر و یقین‌لك حاصل اولور که میرزای مرحوم بو شعرلری قاسم بکك کلامنی اوخویاندن سوکرا یازوبدر: قاسم بکك کلامندن بیله آکلاشیلور که خورشید بانو بگیمك قنیاز خاسایه گیتدکدن سوکرا بر مدت اولادی اولمیوب و اولاد امیدیله اول مرحومه اوزینه معالجه ایتدیروب اوندن ناخوش اولوبدر. بو احوالك حق و دوغرولغنی ذاکرك و میرزا فتحعلی‌نك قافیه‌لرندن آشکارا گورونور.

ذاکر یازیر:

سپهر برینك هلالی سنسن
شرافتده ملك مثالی سنسن
گلشن خلیلك نهانی سنسن
«بارور ایسته‌رم خدادن سنی!»

مسیحی چخاردان عرش اعلایه
سالان افتاده‌لر باشنه سایه
یتمیشده اسحقی ویرن سارایه
قورتارسین بو رنج عنادن سنی!

خان قزینك معالجه ایتمکنه اشاره:

چوبی چینی نه‌در قبله‌سن نه سن؟
تعجب ایله‌رم بو احواله من!
دستگیرك اولسون حسین و حسن
فراغت اولاسن جفادن سنی

آخوندوف یازیر:

او قافیه‌ك مکا چوخ ایتدی اثر
قالمادی کوکلمده اوندن بر کدر
نو جواندر، تك‌در ایزد داور
ایله‌سین عمرندن اونی کامکار.

بیله پری رویك هیچ سنی تاری
روادرمی غمدن سوله عذاری
هم خلفدن خالی اوله کناری
اولسون اوکا مولام یاور و غمخوار!

ایشیتدیکمزه گوره میرزا فتحعلی‌نك بوراده ذکر اولونان اثرلرندن علاوه گنه‌ده بر چوخ فارسی و تورکی اشعاری واردر و لکن مع التأسف اونلاری اله گتوره بیلمه‌دك و هم چنین رضا قلی خان «هدایت» تخلصك تذکره یازدیغی تنقیدنی و طهران شاعری «سروش» تخلصك قصیده‌سنه تحریر ایتدیکی ایرادلری آختاردق ـ تاپا بیلمه‌دك. بو اثرلری آخوندوفك محترم فرزندی رشیدبك بزه وعده ایتمشدی، حیفا که او گاده اجل فرصت ویرمه‌دی.

میرزا فتحعلی آخوندوفك اثرلری اللی ـ آلتمش سنه اولار که چاپدان چخوب آرامزده انتشار تاپوبدر ولی اونلارك بزه چندان تأثیری کیچمیوبدر و میرزای مرحومك قدری بیلونمیوبدر.

اگر مسلمانلار بالعموم و بز زاقافقزیه ترکلری بالخصوص او مرحومك قدرینی بیلسه ایدك ـ حقنده بر یاخشیلق و احسانات ایدردك، یادکارانه‌سی ایچون اونك آدینه مکتبلر، کتب خانه‌لر، تیاترولار ـ آچاردق، استیپئندیالار تعیین ایدردیك و بر چوخ گوزل ایشلرمز ایله قدرشناسلق وظیفه‌سنی ایفا ایدردیك. هله که میداندا گوزه گلن بر شئی یوخدر، بغیراز آنکه (1911) نجی تاریخده مرحوم آخوندوفك تولدندن یوز ایل کیچمك مناسبتیله باکوده تفلیسده و زاقافقازیه‌نك سائر شهرلرنده (یوبیلهٔ) ترتیب اولونوب اونك قومیدیالارندن بعضاری صحنهٔ تماشایه قویولوب و خاطرینه بر نچه‌لری طرفندن متأثر نطقلر سویله‌نوب بونکله قدر بیلمك‌لك و حق‌شناسلق وظیفه‌سی ادا اولوندی.

بو (یوبیلهٔ) ده سویله‌نن نطقلرده چوخ بیوك وعده‌لر ویریلدیسه‌ده چوخ آرزولردن دم اورولدیسه‌ده... ولی هیچ برینه عمل اولونمادی، حتی آخوندوفك اثرلرینك، که الان اونلار نادر تاپیلور، تازه چاپنه‌ده شروع اولونمادی: بو (یوبیلهٔ)دن نتیجهٔ خیر اولاراق آنجاق ایکی خیرداجه أثر قالدی: اونلاردن بریسی ـ محترم عبدالرحیم‌بك حق‌ویردوف یازدیغی «خیالات» در که بر مجلسده مرحوم میرزا فتحعلی‌نك یوز یللك (یوبیله)سی (یوم عالسی) مناسبتیله ترتیب اولونمشدر.

ایکنجی‌سی حقیرك «میرزا فتحعلی آخوندوف» سرلوحه‌سیله یازدیغی رساله یادگارانه‌در که بوده مرحومك تولدندن یوز ایل مرور ایتمك مناسبتیله تحریر قیلنمشدر. *)

میرزا فتحعلی‌نك قدر و قیمتینی بیلمه‌دیكمز ایچون اونك اثرلرینه‌ده اهمیت ویرمه‌دك. اونلاردن حصه آلمادق.

اگر میرزانك یازدیقلارینا دقت یتورسه ایدك و اونلاره عمل ایتسه ایدك البته بو قدر تنزل ایتمزدك و بو قدر دالیدا قالمازدق باشلیاق بر بر سادیلاماغه:

برنجی بو که اگر الفبامزه تغیر ویروب حروفاتمزی آسانلاشدرسا ایدك، اوخوماق و یازماق آلات و اسبابنی قاعده‌یه سالسا ایدك تعلیم و تدریسده بو قدر چتینلکه دوچار اولمازدق. آز وقتده اوخوماق و یازماق او گرنوب چوخ علم و فنلره دارا اولاردق، مکتبلر کنجنده جوان و گوزل عمرلر چورویوب باد فنایه گیتمزدی. بزم ایچمزده دخی بیوك و مشهور علما و حکما ظهور ایدردی، مقتدر ادیبلر و قابل یازیجیلار، شاعرلر گورسه‌نیله‌ردی، دیلیمز و یازیمز قاعده‌یه دوشوب رونق تاپاردی.

ایکنجی آخوندوف قومیدیالارنده گوستردیکی عیبلرمزه دقت یتوروب اونلارك دفعنه و اصلاحنه چالشسه ایدك بو قدر عوام قالمازدق، ایچمزده دولاناجاقمزده مشاهده اولونان کفر و ضلالت و خلاف عقل و قانون عمللر جاری اولمازدی، اوغرولقدن و اگریلکدن اکراه ایدوب داشوناردق حلال کسب دالسنجه گیدوب شأن و حرمت کسب ایدردك زندان خانه‌لر و محبسلر مسلمانلار ایله دولو اولمازدی...

اوچنجی آرواتلارمزه تعلیم و تربیه ویروب اونلار ایله حسن معامله ایتسه ایدك حقوق و اختیارلرینی مراعت ایدوب ظلم ایتمه‌سه ایدك بو وقته قدر عوام حالندا قالمازدیلار جادویه و بتی‌یه اینانمازدیلار، اولادلرینه گوزل تربیه ویردیلر. ارلرینه و قارداشلارنه چوخ ایشلرده کومکچی اولوب معیشتمزه رونق و زینت

*) میرزا فتحعلی‌نك یوم عالیسی مناسبتیله یازیلمش منظوماتدن بر گزیده‌سی محترم عباس آقا غائبوف «ناظر»‌ك کلامیدر که آشاغه‌ده درج اولوناجقدر.

ویردیلر. یاخشی ایشلره بزی غیرتلندروب فنا ایشلردن وقبیح عمللردن چکیندیرردیلر داشیندیرردیلار وطن پروزلك و ملت پرستلك و دینداراق کیمی اوجا و مقدس حسلری بزم قلبمزده اویادوب بسلردیلر....

دوردنجی مسلمان مملکتلرنده، خصوصاً ایران زمینده امور دولته مباشر اولان وزرا و وکلا و سائر ارکان سلطنت که میرزا فتحعلی‌نك عصرندن ایمدی‌یه کمی گلوب گیدوبلر «آلدانمش کواکب»ده ذکر اولونان قصورلرینه دقت یتوروب مملکتلرینك معموری و صلاحی ایچون صرف همت ایتسه ایدی‌لر یوسف شاه اوز موقتی ایام سلطنتنده ایشلتدیکی بنا گذاراقلری و تدبیرلری اجرا ایتسه‌ایدیلر ـ مسلمان مملکتلری هر گز بیله فنا و پوزقون حاله دوشمه‌زدی و اجنبی ملتلرك چنکال تصرفنه کیچمزدی، اونلارده سائر دولتلر کیمی قوت و مکنت کسب ایدوب أمن و آسایش اوزره یاشاردی.

بو تعداد ایتدیکمز عیب و نقصانلاریمزدن ماعدا میرزا فتحعلی کنه بر چوخ تصورلرمزی، کهنه عادات و آیینلرمزی استهزا طریقیله اوز قومیدیالارنده گوستروبدر اما اونلار بزم دقتمزی جلب ایتمیوبدر و همان کهنه عادتلر و باطل عقیده‌لر اوزره یاشاماقده واروق. میرزا فتحعلی‌نی نجه که لازمدر بز تانیمامشوق و اثرلرینی دقت ایله اوخویوب او گرنمه‌مشیك. او مرحوم اوز عصرنك حکیم روشن ضمیری و فیلسوفی اولوبدر. اونك کیمی درین فکرلی، دقیق و روح شناس بر ادیب آذربایجان ترکلرنك آراسنده بو وقته‌دك وجوده گلمیوبدر.

آخوندوف اوز زمانینك (تولستویی) ТОЛСТОЙ و موسی بیگیفی اولوبدر. ولی اونك قدری بیلینمیوبدر. آزاده فکرلی، صاف عقیده‌لی و عقل سلیمه اطاعت ایدیجی بر وجود اولدیغی ایچون چوخلاری اونی بی دین و لامذهب آدلاندروب تکفیر ایدرلرمش. عقیده‌سی اوجندن اونك الك یاخون دوستلاری و اقرباسی آخرده اوندن یوز چوندروب ابا ایتمشلر و وفاتنده تشییع جنازه‌سنه و نمازنه بر کس گلمیوب دورت نفر حمال آرتق احانتله اول مرحومك تابوتنی مزارستانه آپاروب نمازسز، دعاسز و تلقینسز دفن ایتمشلر....

ایمدیده میرزا فتحعلی آخوندوفك آدی ذکر اولاده یوزلرینی تورشالدن سلوسلر آز دگلدر. او جمله‌دن «ریاض العاشقین» صاحبی م. مجتهد زاده

کتابنڭ دیباچه‌سنده وصف قیلدیغی اسکندربك رستم بکوف‌در که بندۀ حقیرك «میرزا فتحعلی آخوندوفك» تولدندن یوز ایل مرور ایتمك مناسبتیله ترتیب ایتدیکی رسالۀ یادکارانه‌یی گوروبده متغیر حال اولمشدر و بزم حقمزده ناسزا سوزلر سویلمشدر که میرزا فتحعلی آخوندوف کیمی لامذهب شخصی یاد ایدوب اونڭ شأننده کتاب یازان اوزیده کر کدر مرتد اولسون...

بیلمك گرك‌در که اسکندربك رستم بکوف اوزیده ادیبلك ادعاسنده اولوب شعر و غزل دیمك‌له فخارت ایلیور. «ریاض العاشقین» صاحبی کتابنی اونڭ صلاح دیدیله ترتیب قیلمشدر و اول جنابی بو گونه وصف ایدیر:

هجرتڭ مین اوچ یوز ایکرمی بشنده بر گون جناب سرکار اسکندربك رستم بکوف کـ جملۀ اعیان ولایتدن و دارای ذکاوت و معرفت و اقلیم دانش و کیاستده واقعاً اسکندر زمان و ظلمات قراباغ ایچره اباعن‌جدّ چون آب حیات منبع جود احسانیدیلر حضورینه مشرف اولوب آینۀ قلبمده مصوّر اولان مدعامی نشان ویردم و شرایط بنده‌لکی یرینه یتوردم. موما الیه ایسه زبان گوهر نثاریله بویوردیلار که گرك بر تخم یا-کار مزرعۀ روزکاریده اکمك که ابنای وطن اوندن نفع بردار اولسونلار و مطالعه‌سندن تحصیل ایدنلر مؤلفنه رحمت اوخوسونلار و بر مجموعه یازیلماق گر کدر که هر صفحه‌سی غیرت عارض حور و هر سطری رشك زلف غلمان بهشت بی قصور اولا و رؤیت ایدنلر مایل و غملری زایل اولوب بو سوزلره مترنم اولسونلار:

وه وه بو نه ریاضدر ای عندلیب جان
یوخسه بهشت قطعه‌سیدر اولمیور خزان!.. الخ

بلی! «اقلیم دانش و کیاستده واقعاً اسکندر زمان—و ظلمات قراباغ ایچره چون آب حیات منبع جود و احسان»اولان رستم‌بگوف جنابلری میرزا فتحعلی آخوندوف کیمی مقتدر ادیبلرمزه و بیوك متفکر و ریفورماتورلرمزه لعن اوخودقده ایشلرمز آرتق سرعتله صورت تاپار، دها ترقی ایتمگمزه شبهه یری قالماز...

بش یوز سنه بوندن مقدم (قونستانت سوبوری) اجتماعی(Констанцкийсобор) قراردادیله آوروپاده (یان‌غوسی) Иоанн Гус عقاید دینیه‌سی و آزادۀ افکاری اوجندن اودا آتوب یاندردیلار.

ایمدی بزم بو اون دوقوزنجی عصرڭ آخرلرنده و ایکرمی عصرڭ ابتداسنده، بو ترقی دورنده یاشایان ملت و جماعتمز جهالت و تعصبده غوسڭ عصرنده یاشایان «فاناتق» لردن دالیده قالمیوبلار.

اگر میرزه فتحعلی‌نڭ و حاجی سید عظیمڭ معاصرلری النده اختیار و حکومت اولسه ایدی بلاشبهه هر ایکیسنی اوده آتوب یاندورارديلر...

(یان‌غوس) اوده آتیلمازدن قباق دوشمنلرنه خطاباً دیدی: یوز ایلدن سوگره بیر لاچین اوچوب گله‌ر اونی دوتوب یاندرماق سیزه میسر اولماز—فی‌الحقیقه—(غوس)ڭ اوده آتیلماسندن یوز ایل کیچمش مشهور «ریفورماتور» (مارتین لیوتیر) Мартин Лютер گلدی و ریم پاپاسلاری پوزقون حاله سالدیغی حضرت عیسی‌نڭ دینڭی غل و غشدن تمیزلیوب صافه چخارتدی.

ایمدی گورك میرزه فتحعلی آخوندوفدن و حاجی سید عظیم شیروانیدن سوگرا که اونلار مدام عوام و حیله‌کار روحانیلرڭ تذویر و فسادلری ایله جنگده اولوب رتبه‌سیز بو دنیادن گیتدیلر—مسلمانلر گده «لیوتیری» ظهور ایدوب اونلاری حقه ارشاد قیلاجاقدرمی؟...

میرزه فتحعلی آخوندوفڭ یوز ایللك (یوبیله) سی مناسبتیله عباس آقا غائبزاده «ناظر» تخلص یازدیغی کلامی بوراده درج ایتمکله اونڭ باره‌سنده بو قدر یازدیغمزه هله‌لك اکتفا ایدیریك.

کلام ناظر*).

ای ادیب شهیرو بیهمتا
مایۀ فخر ملت اسلام!
ای خردمند عارفو دانا
اهل فضلو کمال مرد تمام!

وطن اولادی جمع اولوبدی بو گون
که‌سنی لایقنجه یاد ایتسون
گوستروب عزو احترام بوتون
سڭا اخلاصین ازدیاد ایتسون!

---

*) بو منظوماتی (یوبیلۀ) گونی دیقابرڭ 22 سنده 1911 سنه‌ده گورجی تیاترونده مجلسده فریدون کوچرلی میرزا فتحعلی‌نڭ تصویرینه خطاباً اوخودی و بونگله مراسم یوم عالی باشلاندی.

بو نه خوش گون، نه یاخشی ساعتدر
سنی فخر ایله یاد ایدر ملت
وطن ایچون زهی سعادتدر
که اوخور روح پاکگه رحمت!

ملته شاه راه علم آچدك
مرحبا ای مهندس قادر!
وطنه تخم معرفت صاچدك
سن ای استاد کاملو ماهر!

عیب و نقصان ملتی بیلدك
ایتدك آنی بعینهٔ تصویر
عمل فاسدین عیان قیلدك
تا که اصلاحنه ایده تدبیر

یعنی یازدك سن آلتی «تمثیلات»
بیر حکایتده ملحق ایتدك آکا
ایشیدن آنی قالدی والهو مات
ال چالوب آفرینلر ایتدی سکا

ملتك مشکلاته اوغراماغی
خط مشکلدن اولدیقین دویدك
بیلوبن اوزگه چاره اولماماغی
خطی تغییر ایچون سن ال قویدك

بر الف بایی تازه طرح ایتدك
شیوه‌سی خوش اوخونماغی آسان
رسم تعلیمی ذکر و شرح ایتدك
قویمادك بر قصور و بر نقصان!

مطلبی قانمامش اگرده عوام
سکا بر عکس گیتدی گیچمشده
بیلمه‌مش مقصد و مرامی تمام
اولدی مانع سکا بو خیر ایشده

بیلمه‌دی اول که فکری باطل ایمش
سربسر خام ایمش خیالاتی
محض سندن نجات حاصل ایمش
سن ایمش سن آچان مهماتی!

وطنك بورجنی سن ایتدك ادا
قلبو وجدانك ایله‌دك راحت
بورجلی قالدی وطن ولیك سکا
اونی وادار ایدیر بو گون غیرت

که سنك بورجگی ادا ایتسون
تا که قلبی تاپا اونك تسکین
جمله اولادینی ندا ایتسون
که بو ایشده اوله شریکو معین!

نه سیاق بورجی اول ادا ایده‌جك
دیئه بیلمه‌م اونی علی‌التعین
شانکه لایق ایش بنا ایده‌جك
دیئه بیللم مونی صریحو یقین!...

ملا قاسم ذاکر .

شکی شاعرلرندن میرزا فتحعلی آخوندوفك و قراباغلی قاسم بك ذاکرك معاصری اولان ملا قاسم فقیر و بی‌چیز بر ملا ایمیش که اوز وقتنده نخو شاعرلرینك استادی حساب اولونورمش ملا قاسمك آتاسی دخی ملا ایمش ــ که اسمی ملا مراددر .

ملا قاسم نخو شهرنده «یوخاری باش» محله‌ده سکونت ایدرمش تاریخ تولدی معلوم دگل . تعلیم و تربیه‌سی نخوده آتاسی ملا مرادك تحت نظارتنده اولوبدر .

طبع سلیم صاحبی اولدیغی ایچون هر قسم اشعاره و آثار وجوده گتورمشدی . شغل و صنعتی مکتبدارلق ملالق اولوبدر و لکن اولوقتی ملالقدن آرتق بر منفعت حاصل اولمادیغی ایچون کسب معاش یولنده باشقه ایشلرله دخی کومدارلق کمی ــ مشغول اولارمش . مشهور قوله گوره شاعرك دیلنده دوگون رکاکت وار ایمش چوخ وقتی دانشق زماننده و آجیغی دوتاندا دیلی دوتولارمش اما شعر سویلینده رکاکتدن بر أثر گورونمز ایمش ــ شعری چوخ روان اوخورمش . نخولی ملا قاسم ذاکر قراباغلی قاسم بك ذاکر ایله هم عصر ایمشلرسه‌ده بری برینی تانیمازلارمش تعجب بوراسیدرکه هر ایکی شاعرك اسملری قاسم و تخلصلری ذاکر اولوبدر .

هر ایکی‌سینك طبعلری موزون و ظریف اولدیغی ایچون اکثر اتفاقلرده بریسینك کلامنی غیریسینه نسبت ایدرلرمش و حال‌آنکه ارباب فصاحت هر برینه نظر یتوردکده تفاوتنی گوروب تشخیص و تمییز ایدر .

ملا قاسیم تخمیناً آلتمش‌بش ویا یتمیش سنه بوندن مقدم قرخ بش سننده وفات ایتمیشدر .

بیله روایت اولونور که شیروان محالنده ملا ذاکری شاعره بر قیز شعر میداننده مغلوب ایدوبدر و شاعر بوندن زیاده متأثر اولارق زهرلنوب اوراده دفن اولنوبدر . بو روایتك دوغرولقنه شبهه وار .

اگر فی‌الحقیقه شیروان ولایتنده بویله بر شاعره و ملا ذاکر کیمی مقتدر اهل کلامه فائق گلن قز اولمش اولسه ایدی، هرگز بی نشان قلمازیدی نام و شهرتی دیللرده سویله‌نردی و شعرلرندن بر أثر قالاردی .

ملا قاسم ذاکرك اثرلری چوخ ایسه‌ده داغنق و پریشان حالده‌در اونلاردن بر پاره‌سی جناب مفتی حسین افندی غائبوفك مجموعه‌سنده تاپولدی و بر نچه‌سی پریشان اوراقده گوروندی نمونه اولارق بعضلری بوراده درج اولنور .

غزل ملا ذاکر :

اسیر باغ حسنك من تك اولسه بلبل شیدا
اوخور کویکده ذوقیله فسبحان‌الذی اسرا

ایکی مستانهٔ مخمور چشمك فکر ایدن ترسا
اونوتماز دیلده ذکر ایلرکه آمنا و صد قنا

اساس عشقی قوردك کیچ فنادن دوت ره عقبا
اجارت ایتمکه کرکس کبی دنیا و مافیها

او تارکاکلیك فیضین آلوبدر گردن مینا
اونك‌چون قاره گیئمیش روز گارك اول شب یلدا

اگر اول ماه رودن ذره ذاکر گورمه‌سم بیضا
آخار سیلاب اشکم چشمهٔ غمدن اولور دریا !

بو غزلدن ماعدا ذاکر نخوی‌نك ایکی ناتمام غزللری خوش مضمون کلاملر جمله سندن اولدیغی ایچون آشاغه‌ده ذکر اولنور بو ناتمام غزللر مفتی افندی‌نك مجموعه‌سندن کوتورولوبدر :

برنجی غزل

گوگل اهل جهان ایچره اولوب بر شوخ دوستاغی
او شوخك شوخ رفتاری چکوبدر سینه‌مه داغی

ایدوبدر گوزلرم یاشی بنای عمرمی ویران
بنم ویران اولان کوکلم اولوبدر بایقو یقناغی

لب لعل شکر باری لطافتده تکلمده
سناسن باغ ارا تردر صبادن لاله یاپراغی

نه حاجت باده و ساغر داغتدك هوشمی سردن
منی مست خراب ایتمیش او شوخك اگری باخماغی.

ایکنجی غزل.

می نشئه‌سی گتوردی منی خم ایاقنه
منع اولدی ره نما کنه کوثر قراقنه

بربت خیال مهرمزی آلدی عاقبت
صنعان کبی بوراخدی بزی ترسا داقنه

لعل لبك گذارنه دوشمش حجر یولی
یا هندار دونولمش اوزمزم قراتنه

شول طره‌لر که طرف بنا کوشی بکلایوب
عمرم قوشیدی یوخسه قونوب گل بوداغنه

عشقك علاجی اولماز اگر کلسه یوز طبیب
تا حسرتیله دگمیه لب یار دوداقنه....

ایضاً کلام ملا قاسم:

گوز قلدی یولکده نامدارم
صبر ایتمکه اولمادی قرارم

قربانك اولوم تغافل ایتمه
سنسز بنیم اولماز اختیارم

ای گنج ملا حتك خزینه‌سی
سرمایهٔ در شاهوارم

کون کمی جمالیك یانده
بر ذرجه یوخدر اعتبارم

جلاد باخشای آهو گوزلی
ای کاکل زلف شکبارم

یوخدر مکا سنسیز ای یکانه
هجران گونی یار غمکسارم

من ذاکر بندهٔ غلامم
سن خسرو عشق تاجدارم.

مخمس ذاکر.

آقا! بو کلشن عالمده بنده خار قالسونمی؟
دیوم درکاهکه بر عرض حالم وار قالسونمی؟
یازوب حال دلی شرح الیوم تکرار قالسونمی؟
اوزك انصاف ایله کوکلمده آتش بار قالسونمی؟
سنك تك مرد آغاسی اولان ناچار قالسونمی؟

سنك قربانك اوللام کیم نیچون مشکل کشاسن سن
حقیقت دردمنده گورمیین محنت رواسن سن
شکسته بسته‌لر خاطرلرینه مومیاسن سن!
تماماً اهل دردك دردنه فکر دواسن سن!
روادر بستر ذاتده دل بیمار قالسونمی؟

دیدك مداح ناکس اولمه اشعاره قلم چکمه!
جفا ویرمه دل افکارکه جوروستم چکمه!
بو دوران فنادن ذرجه آه و ألم چکمه!
بویورمشدك سنی بر داشت قیلالام هیچ غم چکمه!
چکور حسرت کوکل بس دیده کریان زار قالسونمی!

سکا جانم فدا اولسون که سن ارباب شوکت سن
حضور واجب العرضم نیچون میر ولایت سن
کرم کانی عدالت معدنی بحر سخاوت سن
چراغ معرفت هم پرتو خورشید همت سن
کوکل آیینه‌سی ای صاحبا بس تار قالسونمی ؟

کیچر هر کیمسه‌نك رأینجه بر نوعی مداری وار !
بو گلزار فناده کوکلمك چوخ آه و زاری وار
روادرمی سنك تك دادرس کیم تاج داری وار
تماماً اهل شهرك هر برنیك کسب کاری وار
گزوب سرکشته ذاکر هر طرف بیکار قالسونمی !

بو مخمس مرحوم ملا ذاکرك اوز دست خطیله گوك و قالین کاغد اوستنده نستعلیق شیوه‌سیله یازلمش بر اثردر . بونادر نسخه‌یی جناب رشید بك افندیزاده تخوده تاپوب لطف یوزیله بزه اعانه ایتمشدر .

اگرچه مذکور ورق پاره‌ده یازیلمش خط آچق اوخونور و لکن ملا ذاکر حروف مقطعه جمله‌سندن اولان (د) (ر) (و) حرفارینی بر سیاق اوزره یعنی جمله‌سنی (د) حرفی کبی یازدیغندن و نون صغیرك(ڭ) قباقنه نقطه‌لی نون (ن) اضافه ایتمکله اول دفعه یازی بر آز چتینلك ایله اوخونور .

بو مخمسدن ملا قسم ذاکر فقیر ، محتاج و کم بضاعه بر شخص اولدیغی آکلاشیلور . شاعر اوز معاصری شککی آقارندن میر ولایت و صاحب دولت و حکومت اولان بر وجوده کمال عجز و انکسار ایله رجوع ایدوب اوندن بر منصب وقوللوق ایستیور .

شاعرك کلامندن معلوم اولورکه مذکور آقا اهل مروت و صاحب معرفت بر شخص ایمش که ملجأ فقرا و مرجوع ضعفا حساب اولونورمش نجه‌کی شاعر اونی بو عباره‌لر ایله وصف قیلور : «کرم کانی» «عدالت معدنی» ، «سخاوت بحری» «معرفت چراغی» و «همت شمسنك پرتوی» .

مخمسك آخرنده شاعر اوز دست خطیله بو سوزلری ده قید ایدوبدر : «چون واجب ایدی حضوره عرض و تقریر و بیان ایلدك ، صاحب اختیارسز .»

بو آقا یقینکه فتحعلی خانك اوغلی مرحوم کریم آقا فتح ایمش که صاحب معرفت و سخاوت بر ذات اولدیغی دیللرده سویله‌نه‌رمش اونك ترجمهٔ حالی بابنده کله‌جکده معلومات ویریله‌جکدر .

مخمس مستزاد ملا ذاکر

صدبار شکر دیدهٔ خمارکی گوردم
ای روح مجسم
بادام سیه نرکس مستانگی گوردم
غم چکمه‌رم اولسه‌م
ای سروقبا پوش که رفتارکی گوردم
اولدسه قدم خم
عمر باشه یتدی گل رخسارکی گوردم
وصلك بکا مبهم
ثبت اولان آنجاق سنك اقرارکی گوردم
ای شاه معظم !

نادر اولو بر سن کیمی سردار فرحناك
ای بخت همایون
حاشا که سنك تك اولا بر صاحب ادراك
حکمتده فلاطون
چون کاکلك ایتدی نجه هاروتی خطرناك
اولماز بیله مفتون
زلف سیهکدر سبب قاتل ضحاك
کار ایلمز افسون
گیسو دیمك اولماز ایکی شهمارکی گوردم
گنج اوسته محرم

واضح گورونور فعل لبگدن سنك ای روح
اعجاز مسیحا
گر قیاسه تأمل سنی گردابه دوشر نوح
ای گوهر یکتا
حاشا که جمالك تك اوله لامع مفتوح
مهرو مه دنیا
مشك ختن آهولرنی ایلەدی مجروح
نظارۀ زیبا
غمزەڭ حشمی ناوك مژگانگی گوردم
دل اوا ی مصمم

عشق آتشینه یانماقه مردانەلك ایستر
همتای سمندر
شمع رخ جانسوز اوله پروانەلك ایستر
ای نور مصور
معشوقه مگر عاشقه بیگانەلك ایستر
ای شاه ستمگر
گوردم سنی كو گلم ره بتخانەلك ایستر
انصاف ایله كافر
صنعان صفت اول حلقۀ زنار گی گوردم
ایمان ایوی برهم!

قورتارمن بیچارەنی بو هجر بلادن
بسدر بو مطالب
ال چك دولانم باشگه بو جورو جفادن
آخر نه مناسب
والله سگا استاد دیئرلر بو ادادن
هر نا كسه راغب
گونده نچه یوز لاف اوران مهر وفادن
اقرارنه كاذب
ذاكر دیدكك اهلی وفا یارگی گوردم
اغیار ایله همدم!

مخمس ملا ذاكر.

ای گل بو لطافتده سگا یوخدی قرینه
مژده ویری یوسف بسی حسنك خبرینه
عشقك نیچه عشاقی سالور بحر درینه
چاتماز لبی‌ڭ خضرو مسیحا اثرینه
غواص اوله گر مخزن دریا گهرینه

ای شاه ملاحت بو روش وار اوله سنده
بلبل اوخویور وصفگی گلزار چمنده
غمزەڭ اوخی یوز قان ایلدی ملك ختنده
خالك حبش آهولرنی سالدی كمنده
زلف سیەهك ویردی نسق چین شهرینه

نه حدی وار افلاطون ایده لاف كمالك
اسكندر ظلماته سالور شهد زلالك
ایمان ایوینك پایەسیدر نقطۀ خالك
فائق گلی بر زرەسینك نور جمالك
چرخ فلكك پرتو مهرو قمرینه

عشقك المی سالدی منم جانمه اخگر
ای برج سعادتده گزن نور مصور
ای قامتی طناز اولان رونق محشر
خاك قدمك فیضی اگر اولسه میسر
كافردی او كس یوز چویره خلد برینه

قورخوم بودی زنكار خطك اوز ویره ناگاه
آخشامه دونه روز امیدم بنم ای ماه
تن بنده دعاسینی قبول ایلسه هرگاه
عهدم بودر ای شوخ جفا یتمەسین اصلا
اغیار الی اول دامن وصالك كمرینه

هجران ایله مسدود ایسه بو قلب مزین
اول ناوك مژکانك ایدوب سینه‌می روزن
قربانك اولوم من سنك ای عارف پرفن
جیران قوزوسی ایتدی منم کوکلمی مسکن
صیاد قضا دوشدی اونك ره گذرینه

ذاکر سکا بیلدیرمه‌دیمی علم نصیحت
وار عشق طریقنده نچه بار ریاضت
آسان گورونور خلقه مگر خنجر الفت
مستانه اولوب ایلمیسن لاف محبت
تاب ایله کوکل آتش عشقك شررینه!

قافیهٔ ملا ذاکر.

بر نامه یازمشدك گوزللر شاهی
گلدی من مبتلایه یتشدی
گوشهٔ کلاهم فخر نامه‌دن
گیدوب چرخ معلایه یتشدی

شهباز عالمسن ایسترم سنی
اللهی سورسن اونوتمه منی
گویا که یوسفك گل پیرهنی
اول یعقوب بینوایه یتشدی

کم ال چکرسن تك نازك بدندن
شهباز بی بدل گل پیرهندن
اولزمانکه خبر بیلمه‌دم سندن
آه و نالم مسیحایه یتشدی

من دونمزم ئولسه‌م عهدو بیعتدن
دوشمه‌سین مزاجك استقامتدن

گلدی نامه سن‌نك ماه طلعتدن
باشمزه شعله سایه یتشدی
سن ملا ذاکرك قبله گاهی‌سن
ملاحت شهرینك پادشاهی‌سن
عاشق صادقك نظر گاهی‌سن
سعادتك ثریایه یتشدی

ملا ذاکرك خروسنی چقال آپاریر و ملا خروسك سسنی ایشیدوب دالوسنجه گیدوب اونی چقالك آغزندن سالدریر و خروس نیم جان اولدیغی اثناده شاعر اوکا خطاباً استهزا طریقنجه بر نچه سوزلر دئیور.

بزم الیمزه دوشن نسخه‌ده شعرك وزن و قافیه‌سنده غلط چوخ اولدیغی ایچون دوزگین اوخوماغی مشکل اولدی.

بو شعرلر ایله ملا کلامی ختم ایدیر:

اگر ایشیدوبسن اولارسن تسکین
اذا جاء اجلهم آیه‌سین
ذاکر کبی قایگی دوت مطمئین
گیدورسن جنت‌الماوایه خروس

مثمن ملا ذاکر.

ای گل سن اگر شه جهان سن
حکم ایله که نازنین جان سن
سردار امیر عاشقان سن
بهرام خدنك زر نشان سن
سن ناوك خنجرو سنان سن
جلاد ستمکر زمان سن
ئولدور منی ویرمه بر امان سن
باعث که رقیبه مهربان سن

ای گوهر قلزم کمالات!
ای نور خداو مهر ذرات
بر کیمسه‌یه یوز ویره‌ن مهمات
سن ـ سن او گ مقتضای حاجات
بو فکر محال سنده هیهات
دون نرکس مستنك اولدی اثبات
دیدی سنی ساقی خرابات
از بادهٔ ناز سر گران سن

ای پرتو آسمان قدرت
ای معدن گوهر ملاحت
ای لعل لب مسیح عادت
سندن کیمه ایلیوم شکایت
هجرانیله کیچدی عمرو مدت
ای رسم وفاده بی مروت
ای گلشن عهد بیدیانت
گر سرو اوله قامتك رواك سن

ای کشور حسن پادشاهی
ای اهل ضیا امید گاهی
ای بندهٔ عاصی عذر خواهی
اولن گل خلایقك الهی
خلق ایلدی سبزه و گیاهی
گلزار، جمالیکك گواهی
ای اهل بصیرتك پناهی
سن ضع بدیع لامکان سن

ذاکر بو نه آفت بلادر
بو حادثه‌دن نه مدعادر
چون دل بو مشیته رضادر
دنیاده بو اوزگه ماجرادر
عشاق اولانك ایشی جفادر
معشوقه همیشه بی وفادر
کوگلم قوشی تیکمه بی بنادر
بو نخل بلاده آشیان سن

وصف و تعریف دلبر بابنده تنظیم اولونمش اشعار مسدسه‌یی که آشاغه‌ده ذکر اولونور بعضلری قراباغای قاسم بك ذاکره و بعض دیگری نخولی ملا قاسم ذاکره نسبت ایتدیشلر بزم آگلادقمزه گوره بو کلام گرك قاسم بکك اولسون بو گا شیوه لسان ده‌خی شهادت ویریر و بوندن علاوه چوخ احتمال وار که بو شعرلری قاسم بك گلابلی کربلای صفی والهك کلامنه نظیره اولارق یازمشدر و کربلای صفیده مذکور کلامی بعض روایته گوره ملا پناه واقفك فرموده‌سیله تازه سبکده انشاء ایتمشدی. *) همان کلام بودر:

گوزلوین حتی گوزوم حقی دیمز آی سگا
نه‌چیدر آی و جاهنده اوله تای سگا؟
سن کیمی گوروم آنك چهرهٔ تابانمی وار؟
خال هندوسیمی وار زلف پریشانمی وار
بر ساری رنگلی‌جه‌در اولی اگری نون تك
ایله که کیچدی ایکی ـ اوچ گون اولو برپاره چورك!

---

*) کربلای صفی‌نك شعری بویله باشلانیر:

لبنه نازلو یارك بادهٔ گلفام دیدم
تندو تلخ اولدی بگه مست جنون اوله دیدی. الخ»

بعض مجلسده قدڭ سرو صنوبر اوخونور
تاگری بیلسونکه بو صاف ناممتگه شر اوخونور
قمتڭ کبی اونڭ سیر خرامانمی وار ؟
عزم جولانمی وار ، آفت دورانمی وار ؟
باغ بوستانده اگر باغبان اونی تك ـ تك
بوندن اوتری که کومه مصرف اولور تیرو دیرك !

مدعیار گوزگه نرکس فتن دیسه‌لر
کیم اینانیر بو سوزه گوز ـ گوزه بهتان دیسه‌لر !
نرکسڭ چشم خمارڭ کمی مستانمی وار ؟
تیغ برانمی وار ، ناوك مژکانمی وار ؟
یاز اولور ، حقدی بیتر بر شیئه اولماز او گرك
عقلی زاد کسمز اوشاقلار یغار آنی گورجك !

آغزگی دوش بری غنچه‌یه نسبت سوله‌میش
حیف من اولماه‌شم بو سوزی خلوت سوله‌میش
غنچه‌نڭ آغزی نه‌در ، لفظ درافشانمی وار ؟
لعل می گونمی وار ، گوهر غلطانمی وار ؟
همدمی خار ، اوزی بهره و هم عمری کوده‌ك
داغلور هرورقی بر طرفه باأشجلك !

نه روادر لب لعلڭ می گلفام اولسون
اونی بدنام قیلانلار اوزی بدنام اولسون
لعل نابڭ تك آنڭ دوزلوجه خندانمی وار ؟
آب حیوانمی وار ، درداره درمانمی وار ؟
اصل ذاتی بو که بر بستی‌الك انکور تك
قیوشیق اوزوم سویی منزلی بیر ساخسی سنك

زلفگه سنبل تر کیمکه دیسه اولمه‌ای‌در
اورولا پایته زنجیر گر کدر دلی‌در
سنبلڭ صفحهٔ رخسارده دورانمی وار ؟
عنبر افشانمی وار ، نکهت رضوانمی وار ؟
بر عافدر که‌یه‌ر دائم اونی آت ـ ایشك
اوّلی گاه تباه آخری بی‌قرب تزه‌ك

آغزمه گیندی دیسه‌م لیمو اگر پستانه
او ایکی قبهٔ نور تازه‌و تر پستانه
عیش‌و نوشیده اونڭ لذت روحانمی وار ؟
صحن میدانمی وار ، ذوق فراوانمی وار ؟
اوزی بدشکل آغزده طعمی مانندهٔ زك
بر مالڭ قیمتی اولماز کیشی ساتسه یوز اتك

زینت کویکی گردونه برابر دیه‌نڭ
جراساڭ آغزی قولاغی توشنه هر دیه‌نڭ
که گولڭ هرزه کیشی لؤ ـ لؤ مرجانمی وار ؟
در مکنونمی وار ، لعل بد اخشانمی وار ؟
سانوب انجم گورونیر حقی تهی طاس فلك
چرخ مرآتنه یردندی دوشوب عکس چیچك !

قویما اغیاری سر کویده مأوا دوتسون
عاشق صادقگی بلبل شیدا دوتسون
ذاکرڭ کیمی اونڭ صوت غزلخوانمی وار ؟
طبع موزونمی وار ، شعر نمایانمی وار ؟
ایشیده‌ن انجیر اونڭ طروو نواسین بی‌شك
شبوه‌سی جنك‌و جدل نالهٔ افغانی کلك !

کریم آقا - فاتح.

کریم آقا ابن فتحعلی خان ـ فاتح تخلص شکی شاعرلرینك بر گزیدەلریندن بریسی حساب اولونور. کریم آقا شکی خانلارینك خانه دانندن اولداغا گوره نجیب و عالی طبع بر ذات ایمش. فامیلیاسی شکی خانوف. میرزه فتحعلی‌نك معاصری اولوبدر و اونك خاطرینی عزیز دوتارمش و هردم لیاقتلی تحفەلرله میرزەنی یاد ایدرمش.

فتحعلی خان شکی‌ده خانلق ایدن زمانی هجرتك (1235) نجی سالنده شکی ولایتی روسیەنك تحت تصرفنه کیچدی و فتحعلی خان روس دولتی طرفندن تصدیق اولوندی

فتحعلی خانك فرزند ارجمندی کریم آقا آتاسینك تحت حمایتنده نشو و نما تاپوب گوزل تعلیم و تربیه آلمشدر. فارس و عربجه یاخشی سوادی وار ایمیش. طبع سلیم صاحبی ایمش. اوزلری اهل کمال و صاحب حال اولدیغی ایچون علما صنفنی ادبا و شعرانی زیاده دوست دوتارمش و مدام مجلسنی اونلارك وجودیله مزین قیلوب حقیقتی حال طرزنده گذران ایدرمش.

کریم آقا فاتح هجرتك (1274) نجی تاریخینده نخو شهرنده یتمیش بش سنلرنده وفات ایدوبدر.

فاتحك اوز اثرلرندن جمع اولونمش مکمل بر دیوانی واردر ولکن طبع اولونمامشدر اثرلرینك چوخی فارس دیلندەدر تورکجه اولانلاری بونلاردر که درج اولونور.

پیغمبرمز محمدالمصطفی (ص.ع)ك مدحنده دیمشدر:

در دریای رحمت گوهر کان وفادر بو!
گل گلزار عزت سرو باغ اصطفادر بو!

شه بزم نبوت سرور ملك رسالتدر
مه برج شرف خورشید اوج انبیادر بو!

قلان ژنك گناهی پاك کم آب شفاعتله
محل لطف حق دانای سر کبریادر بو!

ایدوب دین مبینی عالم رشك ارم ملکی
سالوبدر رخنەلر کفاره شرع مصطفی در بو!

فضای مقدمی تقبیل اشراف ملایکدر
تراب بارگاهی قبله گاه اولیادر بو!

وجودنده عیان آیات حق ارباب ادراکه
مقام قربده آیینهٔ وحدت نمادر بو!

قیلوب ظلمات کفری دفع نزهت گاه عالمدن
ضیاءالحق مصباح‌الهدا کشف الدجادر بو!

کلام الطفی مخلوقه رحمت اولماقی بی شك
وجود اشرفی دنیایه شمع پر ضیادر بو!

سن اول والاجنابك ذکرنی قیل هردم ای فاتح
کەدرد اهلینه ذکری دایما عین شفادر بو!

غزل فاتح

گتور غم دفعنه کم بادهٔ گل‌رنك ای ساقی
کوکل اول گل رخك لعل لبی‌نك اولدی مشتاقی

دوشوب صحراره غنجیر چشمك مبتلاسیله
کیپك‌تك دربدر کم هم اولوب وحشیلر اورتاقی

گوزوم مردملری سیل سرشکك پایمالیدر
وطن بر کیمسه قیلماز هرمکان اولسه سو اویناقی

عجبدر می ایچوب شهد لبندن زهر پی در پی
سبه طالعلرك دونمك روادر زهره تریاقی

من دیوانه بند اولدم سر زلفك هواسنده
جنون اهلی اولور البته کم زنجیر دوستاقی

طبیبه ایلدم اظهار دردم سویلدی بیامن
علاجی یوخدر اول زخمڭ دکوبدر غمزه قیناقی

کوڭل داغڭ نهان اغاردن قیل ابسم ی نانی!
که گورمزسن نهان قیلمش قراسین لاله یپراقی؟

مرحوم کریم آقا فاتحڭ بوراده تسطیر اولونمش هر ایکی اثرلری اوڭ عالم و صاحب طبع سلیم اولدیغنی گوستەریر.

اولنجی کلام که فاتح پیغمبر والا تبارمزڭ شان عالیلری و صنفنده دئیوبدر تابی افندینڭ کلامنه بکزەیور.

اونڭ ایکنجی کلامی معاصری اولان قاسیمبك ذاکرڭ کلامنه اوخشویور. افسوسکه فاتح ترك دیلنده باشقه اثرلار وجوده گتوریوبدر. گتورو بسەده اونلاردان بزم الیمزه دوشەنی اولمادی.

ابراهیم افندی - نجاتی

نخو شهرنده نشو ونما تاپوب تعلیم و تربیه آلمش شعرادن بریسیده مرحوم ابراهیم افندی بن مصطفی افندی اولوبدر که میرزا فتحعلی آخوندوفڭ و کریم آقا فاتحڭ معاصری ایمش. صحیح معلوماته کوره ابراهیم افندی هنوز طفل ایکن والدینیله معاً قزاق محالندن محاجرتاً نخو شهرینه کلوب اوراده سکونت ایدرمش. اونڭ آبا و اجدادی روحانی اولوبلار.

بیله روایت اولونور که ابراهیم افندی ایگرمی بش سننه چاتنجه زر کرلك ایدرمش و او وقته کیمی بی سواد ایمش.

بر دفعه اوڭا کاغذ یازدرماق لازم اولوبدر و بو ایشدن اهل سواد بر شخصڭ همتنه رجوع ایدوبدر. مذکور شخص نامەیی یازدقدن سوڭرا اوڭا بر نوعی تهمت اظهار ایدوبدر که سڭا عیب دگلمی اوزڭ علما نسلی اوله‌ـ اوله غیریسنه حال دیلگی کشف قیلوب مکتوب یازدیریرسان. ابراهیم افندی بو اعتراضدن خیلی متأثر و پریشان حال اولوب ایگرمی بش یاشنده ایکن باشلیوبدر اوخویوب یازماق و بو یولدا گیجه و گوندوز خوردو خوابی اوزنه حرام ایدوب علم و معرفت تحصیلنه مشغول اولوبدر و آخرده عالم و فاضل بر شخص اولوب مدرسلك ایدرمش. طبع شعریەسی اولدرق بر خیلی اثرلر وجوده گتورمشدر. ولی اونلاردن چوخیسی داغیلوب ترك اولوبدر. اشعار و کلامنڭ اکثری مناجات، نعت رسول و قصاید قسمی اثرلردر. اونلاردن بر ایکی نمونه اولارق بوراده یازیلور:

رسول بر حقمز محمد المصطفی حضرتلرنڭ شأن عالیلرنده دیوبدر:

سن اول شاه رسالت سن که اولدڭ اول لاشیا
ادای خدمتگده دائم اولمش آسمان برپا
قدوم ذات پاکیچون دوشنمش ارض گونا گون
قورولمش اوستنه بونه رواق خیمهٔ خضرا

اولور لولاكدن مفهوم كه باعث اولديغكدن سن
نيجه بيك كائناتى حق عدمدن ايلەدى پيدا
تجلاى نهار آسا اولان رويكدە كيسوكى
گورن اخلاصلە ازبر ايدر والليل اذا يغشى !
ضيأ سينۀ صافك بيانيدە الم نشرح
مكمل گوزلرك مدحينى سازاغ ايدر انشأ
نه اسعدليلدر اول ليل كه ايتدك آسمان سيرين
بو سير كدن ايدر ابناء سبحان الذى أسرى
براق برق رفتار ايلە يتدك قاب قوسينه
بل آندن كيچمكك اظهار ايدر مضمون اوادنى
بولوب فيضك اولوب عاشق ئالوب حيران سر كردان
دولانيور باشكه دائم آنك چون گنبد مينا
همايون بخت فرخ فالسن تك بور دل جويى
نه هر گز گورمەمش آدم نه اصلا دوغمامش حوا
گورولمش معجزاتك چوخ ايدنده خصمكى الزام
برى قرآن باقيدر كه اولدر آيت كبرا !
نه حدى وار ايده مدحك نجتى - ناقص و عاصى
كه نعت ذاتكا نازل اولوب بسن وطه !

سيد ابوالقاسم - نباتى .

آذربايجان تركلرينك مقتدر شاعرلريندن برىسيدە مرحوم سيد ابولقاسم «نباتى» تخلصدر . سيد ابوالقاسمك وطنى (قراجه داغى) دە (اوشتبين) ياخود (اوچ دبين) قريەسيدر كه ايران دولتنه متعلقدر و مغان صحراسنه ياخوندر .

بو قريەنك آب هواسى معتدل و توپراغى منبتدر ؛ اهاليسى سلامت و كاركذار اولديغى ايچون مرفه حال ياشايورلار ولى زمانەنك اوضاع اقتضاسندن بى خبر و علمدن بى بهرەدرلر .

نجه كه دولت عليەنك رعيتلرى و رنجبرلرى تماماً بو حال اوزره ياشامافدەدرلر . سيد ابوالقاسم تولد ايدوبدر تاريخ هجريەنك اون اوچنجى عصرنك ابتداسنده ناصرالدين شاهك آتاسى محمد شاهك زمان سلطنتنده بر قصيدەسنده مذكور شاهى بويله تعريف ايليور .

هره بر شاهه اولديلار مداح
من كمين بندە شاه ايرانه
شاه بن شاه مفخر قاجار
كه سالوب ديو ظلمى زندانه
شه محمد شه سكندر شان
التفات ايتمز آب حيوانه
خادم بارگاهى يوز جمشيد
طعن ايدر جاهى مين سليمانه
بخش ايدر موره ملك دنيانى
در تو كەر گنج لطفى هر يانه
دوستى بيلماسين كه غم نه ايمش
دشمنى آغناسين قزل قنه

سن نباتی دعانی ایله تمام
نه ایشك وار ایشیتدی شاه یانه ؟

اگرچه شاعرك سال وفاتی درست معلوم دگل اما معتبر روایته گوره همان اون اوچنجی عصرك آخرلرنده - یعنی مین ایکی یوز یتمیشنجی ییللرك اواخرنده و هشتادنجی ییللرك اوائیلنده وفات ایدوبدر.

وفاتی عمرنك «سن چاقنده یتمیشنده ویا - یتمیش بشنده واقع اولوبدر» بوگا شاعرك اوز شعری دلالت ایدیر :

من دیدم بس خان چوبانی جواندر
بر ایکیت اوغلاندر بیر بیاندر
دیمه کبم قوجالوب قدی کماندر
اینهی گوردم سقلینیك چالی وار

بوندن علاوه اونك قوجالقنه بو شعر مستزادی دخی شهادت ویریر :

«دور چرخدن اولمشام عایل
دیزده طاقتم گوزده نور یوخ
بر نظر ایا شاه لافتی
بو نباتی بینوایه باخ ! . . »

ایشیتدیکمزه گوره بو حالدا نباتی‌نك اولادیندن بر نچه معتبر واعظلر و مرثیه‌خوانلار واردر .

سیدابولقاسمك بر نچه تخلصی وار ، اونلاردن مشهوری بونلاردر : نباتی ، مجنون ، شاه و خان چوبانی . مرحوم زیاده متقی ، دیندار و پاك دامن بر وجود اولوب عمرنك چوخنی زهد و ریاضته کیچوررمیش . ریاضت اهلی اولدیغی ایچون اکثر اوقات دنیا ایشلرندن ال چکوب و خلقدن قطع علاقه ایدوب اعتکافه آکلشرمش.

بو اعتکاف و زاویه نشینلکی اوزی ایچون بیوك بر سعادت حساب ایدوب حقیقت عالمنه ایرشمکی و نهان سرلردن اطلاع کسب ایتمکی محض وحدت کوشه‌سنده بولارمش ، اول سببدن دئیوبدر :

گوشهٔ وحدت نه عجب جایمش
سرنهان اونده هوایه ایمش
عاشق دیوانه‌لرك منزلی
رتبه‌یه باخ عرش معلایمش
غافل ایدیم بو دل ویرانه‌دن
دل دیمه اوغلان بو که دریا ایمش ! . .

اعتکادن فارغ اولدیغی زمان گاهی بر جماعت آراسنه چخوب صحبت ایدرمش . زیاده فصیح وشرین زبان اولدیغی ایچون چوخلاری اوزینه واله و حیران ایدرمش و معاصرلرندن بر چوخی اونکله مکالمه‌یه داخل اولماغی و اونك صحبتندن استفاده قیلماغی اوزلرینه بیوك بر فیض و غنیمت حساب ایدرلرمش .

روایت اولونور که سید ابوالقاسم (اوشتبین) ده اولجه درویشلر حلقه‌سنه داخل اولوب اونلارك ایچنده نفوذی آرتوبدر و سوگره‌لردن درویشلره مرشد اولوبدر بعض وقتلرده اوندن کرامت صادر اولارمش ایله که برپاره‌خارق‌العاده علامتلرك اوندن ظهور ایتمکنی گورنلر اولوبدر.

اعتکافدن چخان زمانی اونك سیماسنده باشقه بر پارلاقلق و نورانیت جلوه ایدرمش . اوز که بر حالته دوشرمش و بعض وقتی شوق و زوق ایله جوشه کلوب عشقدن ، می و محبتدن دم اورارمش نجه که دئیوبدر :

زهد و صلاتی چوله سال گزـ گز
موسم عیش و می و مینا ایمش
خان چوبانی آدی نباتی اوزی
بر اوزی قرخق بیغی بورما ایمش...

نباتی آرتق درجه‌ده سخی ، جومرد و نجیب بر وجود ایمش آتاسی دخی محترم سیدلردن ایمش . بوگا شاعرك کلامی شهادت ویریر :

میدان عشق ایچره سکرتدم آتی
مسخر ایلدم روم و هراتی
محترم اوغلویم آدیم نباتی
ذاتمز هاشمی اصلمز عرب .

سید ابوالقاسمك لقبی «محترم اوغلی» اولدیغنه اینك بو شعری دخی شهادت ویریر.

«محترم اوغلی دئیه‌رلر بگا آدم مجنون
«بو آدیم خان چوبانی بر بیغی بورما، بورما!»

نباتی حضرت علی علیه‌السلامك حقیقی و صمیمی مداحلرندن اولدیغی ایچون اولجنابك و صف شأننده چوخ گوزل و غرا قصیده‌لر یازوبدر که هر کس اونلاری مطالعه ایتسه اونك قابنده حقیقی بر وجد و طرب و قوعه گلور.

نباتی دیمك اولور که اوز مولاسنه اورکدن عاشق ایمش و بو محبتی اوجندن اول شاه دریادلك و کوهر نجف و معدن عزو شرفیك مدحنده یازدیغی بر کلامنده اندازه‌دن چیخور و بر نوعی اوزینی شکاکلر سلکنه داخل ایدن کیمی اولور:

من روز ازلده سوومیشم بر شاهی
الله دیه‌ر اوگا علی اللهی
هر کیم اوگا الله دیمه کافردر
شکاکدر اول نباتی تك والمهی!

دیوان اشعارنده ابتدائی کلامی حضرت علی‌نك آدیله بو سیاق باشلیور:

ایجاد بنایی عالم ازنام علیست
آیین نبی زضرب صمصام *)علیست
میخانهٔ دهر قایم ازهستی اوست
آب رخ می زجام کلفام علیست

این نقش نکار صانع بیچون است
یا دفتر عشق لیلی و مجنون است
هر صفحه اش از باغ ارم زیباتر
هر نقطه اش ازدرج درمکنون است

*) صمصام - کسکین قلیج

از گردش روزگارو دور گردون
دیوان من ازردیف کردید برون
آشفته تر از شکنج زلفی لیلی
ژولیده تر از مقال حال مجنون
این رشحهٔ کلك مانی نقاش است
یا قطعهٔ مشك عاشق تلاش است
برطبع کهربار نباتی احسن
مطبوعتراز روی بت جماش *) است

خواه ترك دیلده و خواه فارس دیلنده نباتی یازدیغی شعرلرده بر قصور یوخدر. بعض کلاملرینده مثلا ساقی نامه‌سنده فارس لساننده یازدیغی شعرلری ترك دیلنده یازدیقلارینه ترجیح ویرمك اولار.

بو ساقی نامه‌نك آخرینی گنه حضرت علی مدحه چووروب اول جنابك اوصاف جمیله و اخلاق حمیده‌سینی بر - بر ذکر قیلوب اول بهر حکمته و صاحب شأن و عزته خطاباً دئیور:

شها، شهریارا من بینو را
زالطفت بیارا چو مهر منور
ایا ساقی جم شوی شادو خرم
فدایی تو کردم بیامی بیاور
بده باده چون گل، بخوان همچو بلبل
که کامت شد حاصل مرادت میسر
علی گو، - علی گو علی جو، - علی جو
رسی تا بهو هو ازین نام بگذر
علی کو نباتی که یابی نجاتی
تو تادر حیاتی بخوان نامش ازبر!.

نباتی‌نك حضرت علی شأننده یازدیغی ترك قصیده‌لری دخی صمیم قلبدن نشئت ایدن پاکیزه و حقیقی حسلردر که اوخوجیلره آرتیق درجه‌ده تاثیر ایلیور. اونلاری بوراده ذکر ایتمگه احتیاج یوخدر.

*) جماش - زندوست دئیلن بت پرست قوم.

ترجیع بند سبکنده یازدیغی ساقی نامه‌ده ده‌خی اسدالله غالب علی‌المرتضی حقنده گوزه‌ل مدحلر سویله‌مشدر. نباتی‌نك بو ساقی نامه‌سی دیمك‌اولور که اونك جمله کلامینیك افضلی و بر گزیده‌سیدر؛ بو سیاق باشلانور:

ای ایدن عشق نامه‌سین انشا
وه دوشوب باشگا عجب سودا

قویگلن باشه تاج بسم‌الله
ابتدا قیل سوزی بنام خدا

که اودر هر کلامه سر مطلع
که اودر سرور همه اسما

قادر — ذوالجلال والا کرام
فالق‌الحب خالق‌الاشیا

صانع عرش‌و فرش‌و شمس‌و قمر
عالمی یوخدن ایلین پیدا

اول خداوند واجب‌التعظیم
حی‌و قیوم‌و فرد بیهمتا

احسن‌الخالقین له‌العزة
وله‌الحمد و الثنا‌العلا

آدمی او یاراتدی توپراقدن
باشنه قویدی تاج کرمنا

آندن اولدی محمد عربی
صاحب تاج‌و تخت او ادنی

ای قلم، ای انیس اهل بیان
جهد قیل ایتگیان سوزی زیبا

گل گتور باده ای گوزوم ساقی
که ویرم چهرهٔ مقاله صفا

شورو شهنازدن چکیم آهنك
ناله‌نی ایلیوم بلند آودا

صوت داوودی ایلیوم ظاهر
گه حسینی گهی زمین خارا

تا سالیم بو جهانه بر غلغل
باشلیوم تازه بر عجیبهٔ نوا

گله‌لر وجده عشق‌و عارف
دوشه‌لر رقصه پادشاه‌و گدا

اوجادان باشلا راك نوروزی
چولقاسین نه سپهری صوت‌و صدا

شاه اسلامه روزو شب نصرت
ایسته حقده‌ن همیشه ایله دوعا

چك گلن باشه بادهٔ عشقی
گنبد چرخی ایله پر غوغا

شاه مصری چخارتکیان چه ده‌ن
عالمی ایله واله‌و شیدا

دیگیلن یا علی بصوت جلی
ایلمه هیچ کیمسه‌ده‌ن پروا

همت آل پیرده‌ن مدد حقده‌ن
دمبدم هو چکوب یولی باشلا

قوی قدم راه عشقه مردانه
گیر خرابانه مست مستانه!

شاعر پیرده‌ن همت و حقده‌ن مدد دیله‌یوب، صوت جلی ایله علی‌المرتضی‌نی ذکر ایدوب و دم بدم هو چکوب راه عشقه شوقیله مرد مردانه قدم گذار اولور و اوزینی فنا فی‌الله دریاسنه غرق ایلیور و بوراده جور-جور عالملری سیر ایدوب وقت بوقت ساقی انیس جان پرورە رجوع ایدوب اونده‌ن لطف و کرم ایسته‌یور.

بو ساقی نامه‌نك بر بندنده عشق حقیقی و محبت الهی‌یی وصف و تعریف

ایدوب، باشقه بندلرنده گاه هجردن شکایت ایلیور، گاه مبتلای درد محنت اولماقدن و عقل کمالی ترك ایدوب مجنون صفت کوچه و صحرالرده وحشیانه جولان ایتمگدن سوز آچوب آرتیق فصاحتله اوز حسیاتینی بویله رشتهٔ نظمه چکور:

ساقیا دور گتور می گلگون
منی غم ایتدی لاله‌تك دلخون

هجر ایدوب اودلی سینه‌می گلخن
درد ایدوب داغلی باغرمی کانون

عقلو — عقل کمالدن کیچدك
گل بر آزده دوتاق طریق جنون

یاندراق رختو پختی مردانه
سیر ایده‌ك کوچه‌لرده چون مجنون

گه ایده‌ك رقص گاه چرخه ووراق
گه چکك ناله مستو دیگر گون

گه دیه‌ك شعر — معر — گه هذیان
گاه مست شراب و گه افیون

گاهی وحشیلر ایله هم جولان
گه صحرا گزدك و گه هامون

گاهی حیرت چولینده سر گردان
دیده گریان خاطر محزون

گاهی دغلاردا واله شیدا
گاهی اصحاب کهف غارفنون

گاهی خواموش که سخن گستر
گاه افسانه و گهی افسون

گلسه تقریره گر حکایت عشق
اولو بر دمده مین گدا قارون

ای خوشا خوش او عاشق قلاش
که ایده جانی یارنه قربون *)

ایها العاشقون ندیت لکم
انکم معشرو و هم یوفون

بادهٔ خم نشینی ویر ساقی
نه‌دیه‌ر بر کورك او افلاطون

بو ساقی نامه‌نك بر بندندن نباتی بهار فصلنی بویله شاعرانه وصف قیلور:

ساقیا! گلدی نو بهار گنه
موسم کشف لاله زار گنه

ویر گلان بزم انبساطه شکوه
گلدی هنگام وصل یار گنه

نرکس مست بوز نزاکت ایله
زلفنی ایتدی مشکبار گنه

شاه گل چیکدی بر قعین یوزدن
حسننی ایتدی آشکار گنه

کوه صحرانی ابر نیسانی
گورنه خوش ایتدی مرغزار گنه

رعد غران چکوب غریوو خروش
عالمه سالدی خار — خار گنه

شاخ گل اولدی مسکن بلبل
لاله‌نی ایتدی داغدار گنه

هارداسن ای شکر لب و گلرخ
ویر گوزوم جام خوشگوار گنه

گل ایچك باده گل ایاغنده
بز ایدك شکر کردکار گنه — الخ.

---

*) قربون - قربان معناسنه‌در قافیه دوز گلمك ایچون قربون یازیلمشدر.

می و محبوب بارەسندە یازوبدر:

ساقیا! ای نکار شیرین فن
هاردادر اول دوای درد حزن؟

تلخ شیرین کوار یعنی می
مرد اولور ایچسه کر اونی هرزن

بو ایدی ایتدی شاه جمشیدی
حی و جاوید چون اویس قرن

احترام ات که جام جمدر بو
اولمه بد مست سنده چون بهمن

اله آلدقجه گوزله شرط ادب
که اودر درد عشقه چاره ایدن

هانی اول کردشیر — نر صوات؟
نولدی اسفندیار روبین تن؟

منی یاندردی بر بت سرمست
وصف حسنی ایدوب منی الکن

طاق أبرو کمان سام دلیر
تیر مژکانی خنجر بیژن

غنچه آغزی چوپستهٔ خندان
لب لعلی عقیق سرخ یمن

طرف رخساری روضهٔ الفردوس
سنبل زلفی رشك مشك ختن

خال سرسبزی دام فتنه‌وشر
چشم سرمستی کان سحر فنن

سوزی شهد شکر گوزی شهلا
جان دل بندوان چاه ذقن

قیه باخماغی رم‌ایمش جیران
گل عارض مثال برك سمن.

عشوەسی شوخ — غمزەسی جلاد
قان ایچن همچو ضیغم ارجن

صورتنده خجل مه انور
قد بالا بسان سرو چمن

قویماز عاشقده نازی تاب توان
اولدورور کرچه اولسه اهریمن — الخ.

کنه بو ساقی نامەده کیچمش پادشاهلارك شوکت و عظمتندن و نامدار پهلوانلارك قوت و هنرلریندن و عاشق بیچارەلرك حال جکر سوزلرندن سوز آچوب آخر کلامی حضرت علی علیه‌السلامه یتوروب دیور:

هانی شیر خدا شه مردان
صاحب ذوالفقار خون أفشام

هل آتی شان وانما شوکت
لافتی مدح و شاه عرش مقام

گر مرکب اوله — جمیع بحار
جمله اشجاد اگر اوله اقلام

اوله کاتب تمام خلق جهان
یازالار و صف شأنی مادام

عاقبت غرق لجهٔ خجلت
مات و مبهوت قاصرالاوهام

قل کفی حق دیشنده بر شاهه
من نه تعریف ایدیم منم آقام؟

دور گتور باده ساقیا ویر جام
لوحشا الله گلیك ایدەك بایرام

چکیلیك باغه بر اياغ چکك
دوشه‌نك گل اياغنه خوشکام

وجد ایدك منزله ویره‌ك زینت
روز و شب وجده ایلیه‌ك اقدام

قوی قدم راه عشقه مردانه
گیر خراباته مست و مستانه

سید ابوالقاسم آذربایجان ترکارینك خواجه شمس‌الدین حافظی و شمس تبریزیسی و بعض مقاملرده مولانا جلال‌الدین رومی‌سی منزله‌سنده‌در. نیجه که حافظ فصاحت و بلاغتده شعرای فارسك سر دفتری اولوب، همچنین نباتیده آذربایجان شعراسینك فصیح‌راقیدر. نجه که شعر و کلامنده نباتی خواجه حافظه پیرویلك کوستروب، هابیله‌ده دنیا زندگاناقنده استاد کاملی و مرشد معنویسی دوتدیغی یولیله گیدوب درویشلر دائره‌سنه داخل اولوب اونلار ایله معاشرت و مصاحبت ایدرمش و دنیانك، مال و دولتنه مطلقا اعتنا گوسترمزمش. اوقاتنی عبادت و ریاضتده و شعر یازمقده کیچوررمش. خواجه حافظه نسبتاً قابنده علاقه دوتدیغی محبت و صداقتی آشاغه‌ده یازیلان شعرلر واسطه‌سیله بیان ایتمشدر.

ای صبا! ای برید عاشق زار
کوی جانانه برجه وار کنه

آچکلن شاهبازتك شهپر
ایله شیرازه بر گذار کنه

حافظك روح پاکنه بزدن
بریتور عشق بیشمار کنه

بعدالحمد، سورهٔ اخلاص
گورنیدو بر اویارغار کنه

من مشتاقه بو حکایتدن
گلدی ناکه نوایه تار کنه

دیدی ای درد و غم گرفتاری
چوخ دخی ایتمه آه و زار کنه

دوتکلن دامن توکلدن
اشقر عشقه اول سوار کنه

قوی قدم راه عشقه مردانه
گیر خراباته مست و مستانه!

کنه اوز که بر یرده نباتی «لسان الغیب» لقبیله مشهور اولان استادی حقنده دیمشدر:

حافظك روحنه اخلاصیله بر فاتحه ویر
چرخه وور، دوره گل ای بچهٔ عنقا ــ عنقا!

طوطی باغ جنان بلبل شاخ شراز
خواجهٔ شمس لقب شاعر غرا غرا

و کنه شیراز باغنك بلبلی خوش الحانی حقنده یازومدر.

فرح فزاست دررهای سفتهٔ حافظ
غنی نمود مرا گنج خفتهٔ حافظ

ملال دل ببرد شعر رفتهٔ حافظ
بر آسمانچه عجب گر ز کفتهٔ حافظ

سماع زهره بر قص آورد مسیح‌را...

معلومدر که خواجه حافظ شیخ سعدی و جلال‌الدین رومی کیمی نصیحت آمیز تمثال و حکایتلر یازمقله بیله اونلاردن حصهٔ اتخاذ ایتمیوبدر. آنجاق معناً بری برینه مناسبتی اولمیان غزللر واسطه‌سیله حسیات طبیعه‌سندن و کمالات معنویه‌سندن ناشی حکمت آساو معجز نما شعرلر یارادوبدر. هر شعرك و هر بیتك تك‌لکده درین معناسی وار. هر بر کلمه‌سی بیوك نصیحتدر. طرز و کلامده و شیوهٔ لسانده او قدر حلاوت و فصاحت وار که اهل حال اونی مطالعه ایتدکده واله اولور، دماغی باشقه بر ذوقیله وصفه گلمین بر فیضله دولور. نباتی دخی بر مطابك اوستنده دایانوب

دورمیر، پند و نصیحت دیمکدن و خلقه یول گوسترمکدن یخاسنی کناره چکوب اوز حسیاتندن ومعنویت عالمندن دم اوریر. بو خصوصده ابتدای کلامدهٔ شاعر اوزی بونی اقرار ایدیر که اونك دیواتده قعده و نظام اولمیه‌جقدر و معناً بر برینه مخالف و مغایر شعرلر چوخ اولاجقدر:

از گردش روزگارو دور گردون
دیوان من‌از ردیف گردد بیرون
آشفته تراز شکنج زلف لیلی
ژولیده تراز مقال حل مجنون

باشقه بر کلامنده شاعر اوز حالتنی و دنیادان لاقید اولمقی آتا ـ آنه و قوم اقربا تانیمادقنی، معین بر فکره و مسلکه قوللوق ایتمدیکنی، دوست ـ آشنادن قطع الفت ایتدیکنی، و شعرده نظام و قاعده کوزلمدیکنی بو سیاق نظمه چکور:

بیلمه‌رم سجع نه‌در قافیه‌نی آکلامارام
من قراداغلی‌یم وبربکا خرما ـ خرما
محترم اوغلی دیه‌رلر بکا آدم مجنون
بر آدیم خان چوبانی بربیغی‌بورما ـ بورما!
نه‌قلندردی نه‌درویش نه‌ناطق و نه لال
ماعر فنك دیه‌رلر بودی حقا ـ حقا
باجی قرداش دیمز آتا ـ آناسین بیلمز
دیکان بر آیی یا بردد صحرا ـ صحرا
ترك ایدوب یارو رفیقی چکیلوب پنهانه
گیجه ـ گوندوز اوتوربرواحدو تنها ـ تنها...الخ

شاعر دنیاده چوخ یاشایوبسه‌ده اما کیم و نه اولدیقنی، هارادن گلوب و هارایه گیتدیکنی و نه نوعی اجرا و ماده‌لردن ترکیب بولدیغنی و هانسی دین و طریقتده اولدیغنی درست تعین ایده بیلمیرب «دنیا» دئیان بو وادی حیرتده آواره و سرگردان قالوب‌در معین بر منزله واصل اولمادیقنی

و هله مبهوت، متحیر و لنك حالنده یاشاماقی ـ اوز اوزینه خطاباً «نه منم نه من منم من» دیمکله بیوك بر شکده و اضطرابده اولماقنی موزون کلامنده بیان ایدیر. همان کلامی عینیله بوراده درج ایدیریك.

نه مریض نه طبیبم ـ هله‌لنك لنك لنگم
نه حبیب نه رقیبم ـ هله‌لنك لنك لنگم!
نه مکدرم نه شادم نه نهان نه آشکارم
نه زخاکم نه بادم ـ هله‌لنك لنك لنگم!
نه چو غنچه‌در شکفتم نه نعم نه لاشنفتم
نه غمش بدل نهفتم ـ هله‌لنك لنك لنگم
نه شرابی‌یم نه بنگی نه خیالی‌یم نه‌رنگی
نه مغنی‌یم نه چنگی‌هله لنك لنك لنگم!
نه رفیق بوستانم نه قرین گلستانم
سك کوی دلستانم هله‌لنك لنك لنگم
نه ستاره‌ام نه‌ماهم، نه گدا، نه‌پادشاهم
بمیان این دوراهم هاه‌لنك لنك لنگم!
نه زمین نه‌آسمانم نه‌ازین و نه‌از آنم
نه دیار لامکانم هاه‌لنك لنك لنگم
نه پری نه‌جن و انسان نه‌ملك نه‌حور وغلمان
نه فلانم‌و نه‌بهمان هله‌لنك لنك لنگم!
نه زکان معدنم من نه زگنج مخزنم من
نه منم نه من منم من هله‌لنك لنك لنگم!
نه جوانم‌و نه‌پیرم نه کمانم‌و نه‌تیرم
نه صغیر نه کبیرم هله‌لنك لنك لنگم!
نه زلعل بی بهایم نه‌زدور بی‌صفایم
نه نوا نه‌بینوابم هله‌لنك لنك لنگم!

نه حلولی‌یم نه‌دهری نه کناری‌یم نه‌بحری
نه ریاضی‌یم نه جفری هله‌لنك لنك لنگم!

نه منجمم نه کاهن ونه ساحرو مداحبن
نه بزارع‌ن گواهن هله‌لنك لنك لنگم!

نه نباتی یم نه بنگی نه مصلی‌یم نه چنگی
نه مجوس نه فرنگی هله‌لنك لنك لنگم!

گنه باشقه بر کلامنده سید ابولقاسم اوزینی مذهوش و حیران بر حالده واله و سرکردان گوروب کمال فصاحتله مستانه حالتی بو طوربیان ایدیر.

الله مستم بیلمزم کم‌می نه‌در مینا نه‌در!
گل‌نه‌در بلبل‌نه‌در سنبل نه‌در صحرانه‌در!

اود دوتوب جانم‌سراسر یاندی اما بیلمه‌دیم
دل‌نه‌در دلبرنه‌در باشمده بوسودانه‌در؟

بیلمه‌دیم عمرمده هرگز کفر ایمان هانسیدر.
احمدو محمود کیمدر، موسی‌و عیسی‌نه‌در!

شاهباز اوج وحدت واحد وحی و قدیم
خالق ارض‌و سما اول فرد بی‌همتانه‌در!

صدر ایوان جلالت شمع بزم کاینات
آفتاب عرش عزت لافتی الا نه‌در!

طرهاتی قوی کناره رقصه گل دیوانه و'ر
گل خرابات ایچره گور بوشورش‌وغوغانه‌در

دردو صافی گوزلمك وقتی‌دگل ساقی‌امان
شیشه ویر پیمانه ویر ساغرنه‌در صهبانه‌در؟

دور گوزلك قربانی‌یم مستانه گل‌رندانه‌ویر
چوخ دیمه‌جمشیددن اسکندر و دارانه‌در

لوحشا الله کیمدی یامم عشق دیوانین یازان
عاشق معشوق کیمدر وامق و عذرا نه‌در.

شاهد خلوت نشینم ایتدی رخسارین عیان
عاشق دیوانه گل گور ظاهرو اخفانه‌در!

یتدی عمرك آخره‌سن بر نباتی بیلمه‌دك
کیمدی گوزدن او باخان یا دیلده بو گویا نه‌در؟

نباتی‌نك بو شعرلری شمس تبریزی علیه‌الرحمه‌نك آشاغه‌ده یازیلان کلامنه چوخ بگزه‌یور، تفاوت آنجاق بونده‌در که نباتی‌نك کلامی رندانه و عاشقانه اما شمس تبریزینك کلامی حکیمانه و فلسفانه اثرلردر. نباتی‌نك کلامنده‌کی آتش عشق، جوش ذوق و شوق قارئینی وجده گتوریر، شمس تبریزینك کلامی ایسه اونلاری دربن فکر و اندیشه‌یه سالور.

بودر شمس تبریزینك کلامی:

روزها فکر من ان است همه شب سخنم
که چرا غافل از احوال دل خویشتنم

از کجا آمده‌ام — آمدنم بهر چه بود
بکجا میروم آخر ننمایی وطنم...

کیست در گوش که او میشنود آوازم
یا کدامست سخن میکند اندر دهنم

کیست در دیده کی از دیده بیرون منیکرد
یا که جانست نگویی که منش پیرهنم

من بخود نامدم اینجا که بخود باز روم
آنکه آورد مرا باز برد بر وطنم

تومپندار که من شعر بخود میگویم
تا که هوشیارمو بیدار یکی دم نزنم

شمس تبریز اگر روی بما بنمایی
والله ان قالب مردار بهم در شکنم

مشهور چارپاره‌سنده نباتی — پخته و عارف اولماقه و مرغ قافله همزبان اولوب اوجا مقاملرده دور ایتمگه و کوی عشقه دلیل بولماقه و نقش بتده سر وحدتی

گورمكه و دنیانك چكونه‌لگنه معلومات یریشتورمكه چوخ سفر، تجربه، بیلوك ، محبت، جرئت و ترك سرالك لازم اولماقنی شاعرانه بیان ایدوب دئیور:

گیت دولانگیلن   خام سن هنوز
پخته اولماقه   چوخ سفر گرك !
مرغ قاف ایله   همزبان اولوب
دوره قالخمانه   بال و پر گرك

كوی عشقه گل   كیتمه بی دلیل
غول دنك تك   دوشمه چوللره
تا كه سالكه   رهنمون اوله
خضر ره كیمی   راهبر گرك !

یوخ یالان دیدیم   هرزه سویله‌دیم
واضحین دئیوم   دوغرو سویلیوم
حتمه عارفی   واصل ایتمكه
بر دوداقلاری   خام شكر گرك !

زلف عنبرین   خال نازنین
غنچه تك دهان   قاشی جان ستان
ماه بیقرین   شاه گلرخان
نسترن كیمی   سیم بر گرك !

لاله تك یوزی   آل یكاق اوله
تازه گل كیمی   تر بوخاق اوله
بر گولش قباق   خوش مذاق اوله
شوخ سرو قد   زر كمر گرك !

هم عنان اوله   مهر و ماه ایلن
همزبان اوله   نور و نار ایلن
نطقی دلگشا   لفظی جان فزا
گنج سینه‌سی   پر گهر گرك !

حقه آشنا   خلقدن جدا
ایلمش اوله   نفی ما سوا
حی لم یزل   فرد بی مثل
اول مسیح تك   بی پدر گرك !

قویگیلن قدم   دیره لاجرم
نقش بتده گور   سر وحدتی
بو چكونه‌دن   واقف اولماقه
بر جنون حق   مرد ار گرك !

آز دانشگلن   اولگلن خموش
ایتمه عالمه   سر عشقی فش
بوردا دورما چوخ   كیچ بو ورطه‌دن
بو مقوله سوز   مختصر گرك !

منع قیلمایوك   چوخده زاهدی
عذری وار آنك   عاشق اولمیوب
او عبث یره   خلق اولونمیوب
باغبانه بر   گاه خر گرك !

جدو جهد قیل   عارف اول گوزوم
علم عشقدن   اولمه بی نصیب
جوم بو بحره بر   تاپ بو گوهری
عاشقم دئیه‌ك   ترك سر گرك

راه پر خطر   بخت واژ گون
زلف یار تك   شب سیاه گون
ایندی غیبدن   خان چوبانینه
نخل طورده   پر شرر گرك ! ..

یا علی منی — جام عشقدن
بر کرم قیلوب — ایله مست قیل
کیم دیئسونله خلق — لال اوتورمقه
بو نباتی نك — بختور گرك !..

نه قدر که مرحوم سید ابوالقاسم منقی حق پرست بیر ذات ایمش و نه قدر اوقاتنی عبادت و ریاضتله کچیرمگی سیورمیش بر او قدرده بی معرفت و بی محبت عبادتی، ریائی و ظاهری زهد و تقوایی دوست دوتماز ایمش ، «بسم الهی درك ایتمش حمده شرح ویرەن» عابد ناسنه و مفتن واعظه جان دلدەن نعن و نفرین اوخویارمش .

بویله ریائی و یالانچی زاهدلری بعض کلاملرنده زاهدلق اسمنه یاراشمیان صفتله متصف قیلمشدر :

منع قیلمیوك — چوخده زاهدی
عذری وار آنك — عاشق اولمیوب
و عبث یره — خلق اولونمیوب
باغبانه بر — گله خر گرك !

و همچنین محبت الهیدن بی خبر و معرفت ربانیدەن بی ثمر عابدلره خطاباً دیمشدر :

زاهد آز دانش گیت گوزیمدن ایت
عشقدن منی چوخده دا گلامه
من مگر عبث اولمشام دەلی
بر او میم دال با و رایه باخ

مندن ال گوتور ای اوزون قولاق
زهد ساتمه چوخ ای حمار محض
دور اباغه بر آچ او کور گوزك
بر او گوزلری سرمه سایه باخ !

بوراده نباتی .

«من مگر عبث اولمشام دەلی
بر او میم دال با و رایه باخ»

شعرنده اوگا اشاره ایدیر که روز ازلدەن «مدبر» لم یزل (م د ب ر) که عبارت اوله قادر ذوالجلالدن اونك خمیرەسینی محبتله یوغوروب معرفت نوریله منور قیلوبدر، برگزیدەلر سلکنه داخل و دنیا قیدندن خلاص و بی احتیاج ایلیوبدر . نجه که اوزگه بر مقامده شاعر دئیور .

«طبال قضا دوکدی منم آدیمه آخر
بو طبل جنونی
صحرایه سلوب ایتدی منی کوهده تسکون
بو گردش گردون ...»

و ها بیله شاعر عشق اهلك استادی و سرخیلی اولان مجنون زبونی و سوگره فرهاد بی مرادی یاده سالوب اوزنی دەخی اونلارك سلکنه داخل ایدوب و حتی فرهاد غم پروردەن اوزنی آرتق دوتوب دئیور .

المنته‌لله اوخودوم علم‌لدنی .
استاد ازلدن
فیض نظری ابدی منی قبل اسما
چون خضر معلا !
افسوسکه عالمده دگل داغ چاپان اوغلان
فرهاد هنرمند
تعلیم ایدەیدیم اوگا من درس سمعنا !
تا آیهٔ اوفی
مجنون ایدی عشق اهلنك استادی حقیقت
پیرمدن ایشیتدم

عفو ایله گناهین سن اونك بار خدایا
او صاله بایلا!

هرچند قرا داغلی‌یم یوخدی کمالیم
مشکلدی کلامیم

هرفردده مستوردی بر در مصفا
یوز لؤ-لؤ لا-لا

یاندی جگرم بسدی فغان ایتمه نباتی
بر لحظه دوت آرام

صحرای جنون ایچره اول آزاده دل اما
دوت دامن مولا!

و گنه نباتی ریاکار زاهدك صحبت و الفتندن پشیمان اولوب و یخاسنی کناره چکوب دئیور:

من هارا صحبت نماز هارا
منی آزدیردی بو مصاحب خام

دفتر عشقو باب صومو صلاة
مبحث خالو خط رکوعو قیام

ای علمدار شاه تشنه جگر
سکا قربان منیم آتام-آنام

هره برشاهی سیومش ازلدن
سنی سیومش نباتی بدنام

گه ابالفضل و گاهی یا عباس
دیه‌رم ایلدم سوزی اتمام

ساقی‌و جامو شاهدو گل‌و مل
بوایدی والسلام والاکرام

گل گوزوم دوت نظرده اول شاهی
مختصر ایله ایتمه چوخ ابرام

قوی قدم راه عشقه مردانه
گیر خراباته مستو مستانه!

آشاغه‌ده درج اولونان کلامنده نباتی بر نوع حال دلنی بیان ایتمك ایچون بنی هاشم ماهی منبع صولت و شجاعت علی‌المرتضی اوغلی حضرت عباس‌دن مدد طلب ایدوب خامه‌سی‌نك تیشهٔ فرهاددن کسکین اولماقنی تمنا ایدیر و دیوانه‌وار حلقهٔ زنجیری میدان طربده سیلکه‌له‌یوب عشقله بر های-هوی چکور.

بو اثناده شاعرك قولاغنه هاتفدن ندا گلور که ای نباتی مطلبك روا اولدی خاطرکی شاد قیل. و سوگره منشئی دیوان حق شاعره بوفرمانی ویریر که عشق‌دن لافو گزاف اوروب اوزکی اوگمه و عاشقم دیمه. بو یولده عشق مجازی یارامز. بو یولده گرکدر کراتیله جانکی بلالره سالوب بر کیدوب فولاد ایده‌سن وبوتهٔ اخلاصده قلب میسی ارییدوب اکسیر عشقله اونی پاك و صاف قیلاسن و هر نصف شبده راحت یوخوسنده آیلوب آل یوزکه صفا ویروب شوقیله نم خدائی ورد ایده‌سن تاکه بو منوالیله نفس دونك کوپکی مقامنده اولان حرص و طمعکی اوزینه رام ایده بیله‌سن و غمکدهٔ عزلته طبعکی معتاد قیلماغی باجاراسن.

وقتیکه بو امتحانلاردان چخوب و شربت تجریددن بر جام ایچوب اوزیکی حلقهٔ عرفایه و دایرهٔ حکمایه داخل ایله‌دك اونده سکا عشق طاسمنك قفلی فتح اولونار. بوندن سوگره راه فناده سنك نفسکه برجه توکل کفایت ایدر بشرطیکی سو یرینه گوزله‌ریك یاشنی دجلهٔ بغداد ایدوب و یارك اتکندن برك یاپشوب راه عشقده مستحکم دوراسن. بو حالده عالمی اوز امرکه تابع ایده بیلرسن و خاطرکی ذکردن جنت‌شداد قیلساکده وسوسهٔ شیطان سنی گمراه ایده بیلمز. بوندن سوگرا اگر نباتی باشقا مقاملرده سیاحت ایتمك فکرنه دوشه‌رسه، اونده اونك باشنی طعمهٔ خنجر ایتمکه مختارسن.

شاعرك اوز کلامنه رجوع ایده‌لك.

عشق دیوانه بر زمزمه بنیاد قیل
خاطرمی غصه‌دن بر نفس آزاد قیل

حلقهٔ زنجیری بر سیلکه‌له سسلن کنه
عشق ایله‌بر های هوی شور ایله بر داد قیل

مدتی آخر بو ایو بزم گه یار ایدی
حیفدی بو منزلی یخمه گل آباد قیل!

ماحصل مقصدڭ یار ایدی مقصود اگر
باشڭی بو دامده دانهٔ صیاد قیل

روز ازل عاشقه قسمت اولوب خون دل
باخ مڭا بر صدرڭی کورهٔ حداد قیل

یوخدی بزم سازمز تار خوش آوازمز
توك یوزه اشك روان ناله و فریاد قیل

ماه بنی هاشم اول حضرت عباسدن
ایسته مدد خامه‌ڭی تیشهٔ فرهاد قیل

مغبچهٔ مطربڭ بورده یری یوخ هنوز
آه چکوب دمبدم نوحهٔ و بیداد قیل

یتدی ندا سمعنه هتف‌لاریدن
مطلبڭ اولدی رواخاطرڭی شاد قیل

منشئی دیوان حق یازدی بو فرمانی کم
بو نیچه ابیاتیده دفتره ایراد قیل:
لاف اوروب عشقدن آدیڭه عاشق دیمه
یا بو که بوراهده جانڭی فولاد قیل!

بو مس قلبی اریت بوتهٔ اخلاصده
وور اوڭا اکسیر عشق قابل نقاد قیل

نصف شب اولدیقوجه دور ال یوزڭه ویر صفا
یتمه دخی صبحه‌دك شوقیله اوراد قیل
تا که سڭا رام اوله حرص سك نفس دون
غمکدهٔ عزلته طبعڭی معتاد قیل
شربت تجریددن باشڭه بر جام چك
گیت اوزیڭی داخل حلقهٔ اوتاد قیل

تا که سڭا فتح اوله قفل طلسمات عشق
خلق اوزینه قاپوڭی ششدر نراد قیل

اشهب صرصر خرام گرچه عنانن قروب
گیتمه دور ای بی ادب حرمت استاد قیل

شام و سحر متصل حمد یوز اخلاصله
تا نفسڭ وار ایسه روحین اوڭڭ شاد قیل

یار اتکندن الڭ اوزمه بودر راه عشق
گوزله اونی — عالمی تابع منقاد قیل!

وسوسهٔ اهرمن گر سنی گمراه ایده
خاطرڭی ذکردن جنت شداد قیل

برده نباتی اگر میل سیاحت ایده
باشین اوڭڭ طعمهٔ خنجر جلاد قیل

دیگر بر کلامنده نباتی کوڭلنه خطاب ایدوب دئیور: بو قدر یاتدیغڭ بسدر، غفلت یوخوسندن بر گوزڭی آچوب بیدار اول، غنچه کبی پردده قالدیغڭ بسدر، بر زمان آچیلوب سنده بر شاهد بازار اول، ظلمت دیارنه قدم باسوب آب حیاتی آختار، ایردلو یری، دونوب دلویه باخمه، خوف وشکه دوشمه. «لن ترانی» عجب بر امردر، اگر حقیقی عاشقسن طوره ساری یوگور، طالب دیدار اول. موسی کبی عصاڭی یره آت و نعلینڭی آیاغندن چیخارت، اونده نور حق سنده تجلی ایدر، اگر حقی دوتوب خلقی اونوتساڭ عیسی کبی گوگلرده مقام دوتارسن،

اللی ایلڭ مدتنده بوقدر مسجده گیدوب گلمگڭدن نه حاصل ایتدڭ؟ هانسی فیض و کمالاته نائل اولدڭ؟ اوغلوڭ اولسون بر اوصاڭ، بسدر بو قدر ریائی عبادات و ظاهری طاعات بیزار اول، شك و سهوی قلبڭدن چیخارت «قابل مغفرت قادر غفار اول — اول»

بو قدر گوشهٔ محرابه سیقندڭ بسدر
برده میخانه‌یه گل فایض انوار اول — اول
عشق عشقلڭی منع ایلمه زاهد بالله
عقلڭی باشڭه یغ عاشق بر یار اول — اول!..«

سید ابولقاسم اوز طبع گهر باری و اشعار آبداری خصوصنده بیله یازیر :

آچ فصاحت قاپوسین ای اناافصح نسلی *) ؟
سنده میراث شهنشاه تدلا گورنیر !

شمس تبریز کیمی محیی اموات اولدك
وه اونك جلوه گهی عالم بالا گورنیر

طبع مطبوعك ایدر مانی ارژنکی خجل
رشحهٔ کلك ترك سحر حلالا گورنیر !

بو نه پروازدر ای طایر سیمورغ شکار
تحت بالنده اونك فوق ثریا گورنیر !

سوزی قیل شهد شکر ای انا املح بالاسی
محك در سخن صورت صدرا گورنیر !

حی ایدر عظم رمیمی نفس مشکینی
نطق شیرینی ادا معجز عیسی گورنیر ! . .

قلم گوهر ریزینه خطاباً دئیوبدر .

ای قلم ! ای انیس اهل بیان
جهد قیل ایتكلن سوزی زیبا

گل گتور باده ای گوزوم ساقی
که ویریم چهرهٔ مقاله صفا

تا سالیم بو جهانه بر غلغل
باشلیوم تازه بر عجیبه نوا

گله‌لر وجده عاشق و عارف
دوشه‌لر رقصه پادشاه و گدا . . .

---

*) رسول اکرمه اشاره‌در .

بو بابده گنه باشقه بر کلامنده یازوبدر .

کلك سخن سنج شکر زیره باخ
گوندی بو یا گوهر انشایمش
کاغذ دیبا کیمی گلگون ایدوب
جمله هنر بونده مهیا ایمش
نقطه‌لری هر بری بر قطعه‌در
حرفلری هر بری بر آیمش . . .
هاشمی یم وارث فخرالکلام
بزلره بو شیوهٔ آبایمیش . . .
پادشه ارض و سمادر قلم
تاج سر خسرو دارا ایمیش
بو قلم سلسله مودور که بو
همدم هر عارف دانا ایمیش الخ . . .

گنه بو خصوصده باشقه بریرده یازمشدر :

کاغذ زرکش گتور ویر بگا زرین قلم
تا که من انشا قیلوم عشقده بو محضری
چونکه تمام ایلدوم من بو طرب خانه‌نی
حاضر ایدك سز اودم مانی صورتگری
اونده منم شکلمی ، صورت دلدارمی
نقش ایدء بو صفحه‌ده شاد ایده بو کافری
گیتدی نباتی اوزی قالدی سوزی یادگار
عاشق اولانلار گزه‌ر آختاری بو دفتری . . .

گنه اوز طبعی حقنده بیورمشدر :

چوخ تعریف ایلمه باغ و بهشتی زاهد
که اونك کویی منم روضهٔ رضوانم بس
بلبل و طوطی و قمری سگا ارزانی اوله
ای نباتی بگا بو طبع سخندانم بس . . .

بوراده ذکر اولنان کلاملردن باشقه کنه نباتی‌نك اوز طبعی وصفنده موزون شعرلری واردرکه جمله‌سنی یازماغه احتیاج یوخدر بر آنجاق بونی دئیه بیله‌روك الحق نباتی‌نك طبعی گوزل و روان ایمش، اوندن نشئت ایدن سوزلرك چوخی لعل و جواهره برابردر. نجه‌که اوزی دئیوبدر.

گوهر نظمدی یاسلك‌در و لعل خوشاب
شعر رنگینیدی یا لؤلؤ لالا ـ لالا؛؟..

نباتی علیه‌الرحمه‌نك باشقه نوع کلاملری ایله محترم اوخوجیلار دهاده اطرافلی آشنا ایتمك قصدیله تبرکاً بر نچه‌سنی بوراده درج ایدیریك.

مستزاد نباتی.

تا اولدی سننك مهررخك سنبله ملحق
ای ماه مطبق:
ساندم‌که گونش ابره گیروب اولدی مبرق
جان اولدی محرق.

ماه اوزره دوشن نقطهٔ خالك نه بلادر
ای گوزلری جادو
حیرتده‌دی بو مسئله‌ده جمله مدقق
عاجز دله مطلق!

بو دائره‌ده نقطهٔ پرکار قالوب مات
شطرنجده چولا شاه
گرداب بلا ایچره سنوب لنکر ذورق
هردم دیه‌ر حق حق!

بو عاجز درویشه اگر مرشد عشقم
رخصت ویره بالله
اثبات ایدرم بئله‌که هامی دیه صدق
هم عرش معلق!

فاش ایلمزم من داخی اسرار نهانی
یوخ یوخ غلط ایتدم
گیت گیت قانگی هیچ یره توکدیرمه ناحق
ای جاهل احمق!

بسم‌اللهی درك ایلمه‌مش حمده یوگورمه
ای زاهد گمراه
سرکرده‌سز آیا گورونوب باغلانه سنجق
لشکر تاپا رونق!

دگمز ایکی دیناره سنك صوم صلاتك
ساللانمه بهشته!
غفلتدن اویان آچ گوزگی اول تازه مسبق
مانند فرزدق!

کیفیت میخانه‌نی مسجدده کیم آگلار
گل اول سوزه واقف
آلداتدی سنی جیفهٔ دنیای مزرق
وور باشگه چون بق

همت ایله آچ سینه‌می قیل نطقمی گویا
ای پیر خرابات
بو لیل دجا ایچره منی قویما مفرق
ایت صبح مفلق!

بو عرصهٔ خونخوارده دم اورمه نباتی
اول ساکت و صامت
گویا سگا کشف اولمیوب ـ احوال اناالحق
سن بیامه‌دن الحق؟

غزل نباتی.

جومدوم کنه غواص تك دریایه من دریایه من
قیلدم نظر بر لؤلؤ لالایه من لالایه من!

سن سانمه من بو بحرده هر انجی مرواری گزدم
گوز تیکمشم بر گوهر والایه من والایه من!

گیتدم بیان گشتینه اوردوم تجلی دشتنه
ایتدم تماشا طورده موسی یه من موسی یه من؟

چخدم بو عرشك اوستنه باخدم بلند و پستنه
پس اونده ناگه اوغرادم عیسی یه من عیسی یه من؟

سالدم تمام عالمی گوزدن اونوتدم ادمی
ویردم گوکل بر واحد یکتایه من یکتایه من

گزدم سماواتی تمام هر منزله ایتدم خرام
قیلدم گذر هم جنت اعلایه من اعلایه من؟

ایتدم تماشا گللرین هم خوش نوا بلبللرین
سالدم نظر هم منظر حورایه من حورایه من؟

گیتدی سرمدن عقل و هوش بر گوشه ده اولدم خموش
دوشدم عجایب منزل اخفایه من اخفایه من

نه یاتمش ایدم نه اویاخ نه آتلو ایدم نه یاخ
بر وقتی گوردم گلمشم دنیایه من دنیایه من

لیلی دیئوب چکدم امان قان یاش توکوب ایتدم فغان
دوشدم کنه مجنون کیمی صحرایه من صحرایه من.

فانی اولوبدر بوبدن دورتاب نباتی بر کفن
بو جانی قربان ایلدم لیلایه من لیلایه من!

ایضاً غزل نباتی

ای گوکل ایتمه شور و غوغا هیچ
چکمه بیهوده رنج و غوغا هیچ

بیوفا عمره اعتبار ایتمه
اولمه آلوده فکره اصلا هیچ

خاك اولور عاقبت فقیر و غنی
حاصل مال و ملك دنیا هیچ

عارف اول عارف اولمه زاهد خشك
اختیار ایتمه زهد و تقوا هیچ

مبتلا اولمه نشئه بنکه
می گلفام جام مینا هیچ

همت ایت اول گان یقین اهلی
کفر و دین بحثین ایتمه قطعا هیچ

ای نباتی دنکله حقدر یار
غم یمه عالم اولسه اعدا هیچ!

مربعات نباتی:

صبا بو عرضمی یتور صیاده
سویله باغشلاسون خدایه منی؟

طاقتم کسیلوب کنج قفسده
مرخص ایله سون بر آیه منی!

اگرچه بیلورم چوخدر گناهم
داخی اوندن اوزگه یوخدر پناهم

دیگلن امیدم واردر که شاهم
عفو ایتسون آیهٔ وفایه منی!

گیجه‌لر صبحه‌دك ایشیم ناله‌در.
آغلاماقدن گوزوم قان پیاله‌در
جانم بتون قرا داغلی لاله‌در
یتورسون زمزم صفایه منی!

ملامت چکمکدن یتشدم جانه
أریدی اوره گیم دوندی آل قانه
صبا عرضم یتور شاه جهانه
داخی چوخ سالماسون صدایه منی!

نیتی مجنون تك گاهی آغلادك
اوشاقلاری یغوب دسته باغلادك
گاهی قلندرتك اوزوك داغلادك
آخر که گتوردك هرایه منی.

ایضاً قافیهٔ نباتی.

گنه گوزوم دوشدی بر مه جماله
آغ یوزنده قرامشك خالی وار
حلقه حلقه اولوب زلف مشکینی
لوحشاالله عجب قد دالی وار:

یاگنالاری لاله گوزلر بادامی
باغرمی قان ایتدی لعل گلفامی
نه اولدیلار یارب خسرو نامی
خسرو شیرینك مین مقالی وار

دی گلسون ساقی‌یه قیلسون بساطی
مرتب ایلسون بزم نشاطی
تیز اولوك یاندرك شمع سماتی
دوشه‌یك مجاسه هر نه قالی وار

صفحهٔ رخساری بدر منور
دوشه‌نوب اوستنه زلف معنبر
دیشلری مرواریدر دهانی شکر
لبلرینك عجب دادلی بالی وار!

گزه‌سن عالمی جمله سر تاپا
تاپولماز بر بیله سرودل آرا
دگمز موینه حق بیلور حاشا
هر نه بو دنیانك ملك و مالی وار!

یهرلیوك گوروم اسب کلگونی
بیوفا گوریرم چرخ گردونی
برده سیر ایلیوم طرف هامونی
دیوانه کوکلمك یوز ملالی وار

بن دیدم بس خان چوبانی جواندر
بر ایگیت اوغلاندر بیر بیاندر
دیمه که قوجالوب قدی کماندر
ایندی گوردم سقالینك چالی وار.

ایضاً قافیهٔ نباتی:

صبا مندن سویله او گلعذاره
بلبل گلستانه گلسون گلمه‌سون
بو هجران دوشگونی ایل‌لر خسته‌سی
قاپو که درمانه گلسون گلمه‌سون؟

من قربانی اولوم عنبر تیل‌لرك
غنچه دوداقلارك پسته دیل‌لرك
او لاله رخسارك مشکین خال‌لارك
اودینه پروانه گلسون گلمه‌سون؟

گوزوم چوخ حسرتدر خمار گوزگه
گونش جمالگه شکر سوزگه
اوتانیرام نجه دئیوم یوزگه
دردلڭ خسته جانه گلسون گلمه‌سون؟

نباتی ایستمز سنسز دنیانی
عزتی، حرمتی، شوکتی، شانی
بر زاده قالمیوب داخی گمانی
بو باش او میدانه گلسون گلمه‌سون!

شیدا بلبل فغان ایتمه غم یمه
بو گون صباح گل آچیلور یاز اولور
عزیز ساخلا غنیمت بیل وجودڭ
وفاسی یوخ گللڭ عمری آز اولور

دیگیلن فرهاده ای محنت پیشه
شیریندن اینجمه چال داشه تیشه
عاشق و معشوق آراسنده همیشه
عشوه اولور، غمزه اولور، ناز اولور.

گیدر جاندن چیخار داغ حسرتڭ
آرتار گوندن گونه شان و شوکتڭ
صبح وصله یتر شام فرقتڭ
دیله‌گڭ مطلبڭ هامی ساز اولور

خدمه‌لر دورار ساق وسولگده
جواهر بازوبند ایکی قولوگده
فواره‌لر ایشلر دایم گولگده
یاشیل باشلی اوردەك اولور قاز اولور

نباتی سوەشم بر داستانی
بر سوزی گل شکر غنچه دهانی
داخی فاش ایلمه سر نهانی :
عاشقڭ کوگلنده یوزمین راز اولور

ایضاً مربعات نباتی:

کنه اسکندر تك دوشدم ظلماته
قباقمی کسوب یوز مین بحروبر
ایکیت‌اگڭ مروتڭ چاقیدر
یتش فریادمه ای خضر رهبر

طلوع ایتمز نه‌دن شمس‌والضحی
فنایه باش چکسون لیلة الدجا
یوخسه یاتوب مگر نسیم صبا
مشاممه یتمز نفخه سحر.

یاره قربان دیه‌ن دیلی لال ایتدم
مهر ایدوب آغزمی ترك قال ایتدم
الف تك قدیمی بو کدم دال ایتدم
ایندی گورك بو کمانی کم اگر

نباتی مینگیلن رخش همتی
سیر ایله سربسر دشت وحدتی
قویمه چیخسون الدن وقت فرصتی
حیفسن دنیادن گیتمه بی خبر!

تجنیس نباتی:

سنڭ تك شهباز سرو قامته
بر چوره طرلانڭ ایاغی گرك
کمیشن ساعتده گیك و دراجه
قیناغینڭ دمی .ایاغی گرك

اگنیکه گیه‌سن گونده مینالی
بیلی باغلی خنجر دسته مینالی
قورولسوك مجلسك چنك مینالی
الده ساقی‌نك اباغی گره‌ك

قاباقنجه نچه یده‌ك چکیله
سنی گورجك خانزاده‌لر چکیله
اریشه شهرتك چین و چکیله
دیه‌لر شاهلقه اباغی گرك

سحر آخشام طبل و نایك بوقلنه
چکیله دشمنك داره بو غلنه
بلو قازانلارك اوسته بوغلانه
یاخشی بوللو آتی آیاغی گرك

صبا بو عرضه‌نی ایله سالمایه
منم سلامی یتور سلمایه *)
نیه کره‌ك منی یاده سلمایه
اونك نباتی تك اباغی کرك!

ینه تجنیس نباتی :

مجنونلر آدینی چکن تحریره
نوله سر دفتره ایازه منی
دیئورلر بو ایدی ذکری محمودك
دوروك قربان ایدك ایازه منی

کنه ساق قلمشام بیله یاره من
کابین تك کونده ینه یاره من
گزلین سرم کیدم دیئوم یاره من
بر آغاج گوتوره آیازه منی

*) سلما شاعرك سووکلیسی‌نك آدیدر.

ساچی سنبل اوزی گل گل گوز آله
گوز ایستمز گوزلرندن گوز آله
بو شان شان باغرمی کل کل کوز آله
قناعت و یر کنن ایازه منی

نباتی تك دریالری اوزه‌سن
سیاه زلفك افشان ایله اوزه‌سن
قمرتك بولوتدن بر خچ اوزه‌سن
چوخده ویرمه گیلان ایازه منی!

عشقی باشه ووروب سوز دیئن عاشق
گل گورمیسن بو گوز گیمی گوز
آند اولسون الله حی لایزال
خلق ایدنمز برده بو گوز کیمی گوز

نیه زلفك ینه اوزدن یان دورمش
منی اوخلا ماقه گز گز یاندرمش
چوخ فقیری فلك یاخوب یاندرمش
هیچ کافر گورمه‌سین بو گوز کیمی گوز

بو مشکلك هیچ گورو کمز آسانی
داغ دو کونك یوخدی داخی آسانی
گوروم آلله حفظ ایله‌سین آسانی
بد نظر دوشمیوب بو گوز کیمی گوز

بیلمم فلك منی کیمه جور ایتدی
عشقم قورمامش قاپدی چور ایتدی
گوزوم یاشی نباتنی چوریتدی
دیلیم یاندی دیدم بو گوز کیمی گوز

———

قافقازیه‌ده و آذربایجانڭ بعض نقطه‌لرنده ملا پناه دورینه داخل اولان و فوقده اسملری ذکر اولونان شعرادن باشقه بر چوخلریده واردر که اونلرك مع التأسف ترجمهٔ حاللرندن و اسم نسبلرندن آزاجقده اولسه معلومات کسب ایتمکده عاجز قالدق و بو یولده چوخ جستجو ایتدکسه‌ده سعی وتلاشمز بر نتیجه ویرمه‌دی .

بو شاعرلردن مشهور اولانلری آقامسیح شیروانیدن و خواجه نشاطدن سوکره شماخی وشیروان توپراقنده وجوده گلنلریدر که فضل و کمالده و خصوصاً شعر یازمقده اشتهار بولمشلر.

مرحوم المغفور آغاعلی‌بك افندیزاده‌نڭ بزه ویردیکی معلوماته گوره آقا مسیح‌دن و نشاطدن سوکره خاك مبارك شیروانده عرصهٔ وجوده گلن شعرا که عبارت اوله :

مهوشیدن ، زلالیدن ، واعظ افندی شیروانیدن ، عسکر شیروانیدن . نابی افندی شیروانیدن, عارف شیروانیدن، لاهیجی شیروانیدن، همتی شیروانیدن، آصف شیروانیدن، نسیم شیروانیدن ، محزون شیروانیدن ، ملاقدیر ـ ناجی شیروانیدن و غیرلرندن. هجرتك اون اوچنجی عصرنڭ اوللرنده و بعضاری اوسطنده زندکانلق ایدوب اشعار متفرقه‌دن سوا برنام و نشان قویمیوبلر. بو شاعرلرك ایچنده مهوشی ، واعظ شیروانی و ناجی شیراوانی کبی مقتدر ، سنخور و دانشمندلری‌ده اولوبدر که هر بری طبع سلیم صاحبی ایمش.

بونلرك اسملرینی ذکر ایدوبده لازم گوردیك که هر برینڭ اشعار وکلامندن بعضلرنی نمونه اوله‌رق مجموعه‌مزه داخل ایده‌ك .

مهوشی شیروانی.

مهوشی شیروانی اون اوچنجی عصرك اوائلنده شیروان ولایتنده آقامسیح شیروانیدن سوکره وجوده گلوبدر . بیر چوق کلامندن که بزم المزه دوشوبدر اونڭ اهل حال و صاحب کمال بر شاعر شیرین مقال اولدیغی گورونور. هر قسم اشعاری واردر .

اونلردن بر پاره‌سی نمونه ایچون بوراده تسطیر اولونور. پیغمبر والا تبارمز محمد المصطفی (ص. ع) حضرتلرنه اولان محبت و صداقتنی بو غزل بی بدلنده بیان ایتمشدر :

ای نگاهی جانستان چشم سیاهی دلفریب
قویمامشدر بنده غمزه‌ك صبر و آرام و شکیب

بندهٔ بیچاره ام آواره دوشمش کیمسه ام
قیل ترحم من فقیره اولمشم مسکین غریب

گوزلرك جلاد یاغی، قاشلرك قوس قزح
کپرگك خونریز دوراندر خطك نقش عجیب

شهریار خوبروسن خسرو عالی نژاد
مطلع انوار حقسن شافع روز حسیب

در گهك دارالاماندر خاکپایك توتیا
صحبتك انفاسه جاندر رأفتك اجزا طبیب

خاتم خیل رسلسن اول هرزی حیات
باعث ایجاد عالم محرم سر مجیب

مهوشی بر کمترین‌در دهر ارا آرامی یوخ
منتظردر رحمته شفقت ایله بر شی نصیب .

غزل مهوشی .

ویرمشم دنیا متاعین غارته جانانه من
اولمشم مسرور خرم ایلەرم شکرانه من

ئیلرم غمخانەنی غم چکمکه دنیا ایچون
ایلەرم شکر و ثنا اول خالق سبحانه من

دام غمدر بو جهان میل ایلمن اول دانەیه
گورەشم طغیان آدم اسمنی دردانه من

یار کویی مسکنمدر ایسترم اول کویی من
یارسز میل ایتمنم اول روضۀ رضوانه من

یار باقیدر مکا همراهم خوابم مدام
همنشین هم صحبتم اول قادر یزدانه من

معنی ذاتم نمایان مندەدر انوار حق
در که پیر مقانم گوشۀ میخانه من

مندەدر جام صراحی خلوت کاشانه هم
جام جمدر مهوش پیمانه او مستانه من

مهوشینك بو نوعی متعدد شعرلرندن معلوم اولور که اولمرحومده نشاطی کیمی شعرای فارسدن صوفی مسلك شیخ عطاره ،شمس تبریزی‌یه و مولانا جلال‌الدین رومی‌یه پیرویلك ایدوب بر نوعی اوزیده حقیقت پرست اولمشدر .

مهوشی شیئك ظاهرنه اعتنا ایتمیوب هر یرده اونك حقیقتنه و باطنی عالمنه دقت یتوروب معنای ازلی‌سنی بیلمك ایستیور .

شاعر جملۀ کائناتده و کافۀ موجوداتده بیوك حکمتلر و سرلر هردمده ظاهر اولدیغنی گوروبده بر کلامنده دئیور:

یار باقی اولدرر افلاکده سیر ایلیین
باخکلن عبرت گوزیله گورگان اسرار حق

سر حق موجوددر هردمده اظهار ایلیور
گاه دلده ـ گاه گلده گورسنور اسرار حق

بلبلك باخ نالەسنه بر قدر تو کدن گلور
گلبنك خاری گلیدر شیوۀ اسرار حق

سویه باخ داشدن‌چخوب جاری اولور آرامی‌یوخ
گاه گرم و گاه‌سردو معتدل اسرار حق

آچ گوزك قیل گل نظاره هریانه باخسن اودر
واحد اولدر ، باقی اولدر منبسط اسرار حق

مهوشی هردمده گوریر گونه ـ گونه سر حق
خود اوزی بر سردر سویلر اوزی اسرار حق !

شاعر حقیقت بین و خوش آیین هرقسم معصیتدن اوز وجودینی پاك و منزه گوروب و جام بقادن چشید ایدوب عاقل و کامل بر وجود اولماسنی و سرانالحق سویلمەسنی باشقه بر کلامنده اظهار ایلیور و ابتدای کلامی فاتح خیبر و ساقی کوثر اعنی علی حیدر کرارك مدحیله باشلایوب اوزینی بو سیاق نشان ویرور :

ایچمشم جام ازلدن اولمشام مستانه من
ساقی کوثر علیدر اولمشام جانانه من

اولدرر شاهم ، پناهم مذهب دینیم منم
علم ظاهردن نه حاصل اولمشام بیگانه من

اولدرر علم‌اللدنی اولدرر اسرار حق
کمترین بر بندەام شکر ایلەرم سبحانه من

کعبەنی بت خانەدن آیری بیلور ظاهر پرست
مسجدك ترکینی قیلدم بکلەدم میخانه من

مست و مخمور اولمشم زاهد در میخانەده
سویلەرم سرانالحق اولمشام دیوانه من

جنت فردوس اعلا وصفنی چوخ سویلمه
یار باقیدر بکا ـ بیل باخمشام فرقانه من

اوتوروب بر گوشەده طاعت ایدرسن خالقه
نیتك جنت ایمش گور سویلەرم مردانه من

بيل حقيقت حقدن واعظ اوصان بو جهلدن !
جنت ايچره عزى يوخدر گيرمشم رضوانه من

كور اولوبسن گورهيوبسن رويت جانانگى
مهوشى گل قيل نظاره اوندهدر. دردانه من !

مهوشينك يوخاريده يازيلان كلاملرندن كه معنا و بلاغت حيثيتيله بى قصوردرر اونك فضولى عليه‌الرحمه‌يه و نباتى‌يه تبعيت گوسترمه‌گى ظاهر اولور. احتمال وار كه نباتى ايله مهوشى بر عصرك آدملرى اولمش اولسونلر.

هر حالده اونلرك كلاملرى بر برينه چوخ بگزه‌يور هم لفظاً و هم معنا.

ظاهر پرست واعظلرك حقنده ديمشدر:

واعظك ظاهرى خوش سر خدادن غافل
أمى احمق ايمش باطن ايشندن جاهل

نه اولور زهد ريادن نه بيلور بى خبران
ديمبون مردم دانا بولاره سز عاقل

عقلى يوخ كودن ايمش مثل بهائم بى فهم
ديمز انسان بولاره مرد مبارك قابل

اويمه گل نفسه فقيه زهد ريادن بر اوصان
هابل خوش سيرى قتله يتوردى قابل

دهردون مزرع عقبادى بيل آنى تحقيق
ياخشيلق تخمين أكه‌ر مردم دانا كامل

اولمه غافل حذر ايله بوريا ايشلردن
نفس شومه اويوبن ايتمه خيالك باطل

بر ايشيت مهوشينك پندنى اى واعظ شهر
عشق درياسنه گير ايله وجودك ساحل!

مهوشينك بو قسم خوش مضمون كلامى چوخدر و جمله‌سنده شاعرك حقيقت بين و عالى طبع‌لگى گورنور.

بو غزلنده شاعرك طبعى اوج مقامه پرواز ايليوب شهباز فكرى سيرنگه لاهوتده دور و گردش ايليور. بو حالت اوزره شاعر بشريت حالندن چخوب اوز وجودنى گاه گنج اسرار خدا و معدن انواع جواهر و مخزن لعل و گوهر بيلور و گاه گوك يوزنده گردش ايدن شمس عالم آرا و صفحهٔ آسمانده برق اوران صيحهٔ صدا و سائر مخلوقاتك كافه‌سنه مظهر و منبع حساب ايليور.

مهوشينك بو كلامنده شمس تبريزينك تأثيرى آشكارا گورونور. همان غزل بودر:

بر فقير شاه آسا درويشم شيدا صفت
بر گداى بى‌ردا دركاه عالى منزلت

مستحق بيچيز و مسكين بندهٔ آزاده‌ام
مخزن دردانه‌ام اسرار گنج معرفت

گنج اسرار خدايم گوشهٔ ميخانه‌ده
شمس گردونم يقين سير ايلرم درياى‌و دشت

ايله‌رم بر دمده سير افلاك گردونى تمام
معتكف بر گوشه‌ده خماروش بى پاودست

خم نشينم چون فلاطون حكمت رحمن منم
پهلوانم چون تهمتن اولمشم چالاك وجست

برق اوران گوك صفحه‌سنده صيحهٔ افغان منم
معدن انواع جوهر منده‌در اى خود پرست

سرفرازم عشق ارا رند قلندر مشربم
شهريار عارفانم طوق دار تاج و تخت

شاهباز فكرتم سيرنگهم لاهوتدر
ايچمشم‌مى جام حقدن اولمشم آزاده مست

ساقى رضوان غلامى مهوشى كت خدر
دهرارا سرمست اولوبدر ظاهر اول رأى سخت

قیصر کبری نژادم خسرو خاقان‌چین
عادل نوشیروانم جام جم جمشید بخت!

مهوشینك بو مضمونده داهاده بر چوخ غزللری واردر که جمله‌سنی بوراده درج قیلماغه احتیاج یوخدر.

شاعر بصیرت گوزیله اطرافنه نظر یتوروب تمامی مخلوقاتك آخرنی پوچ و ضایع وفانی گوروب اوزی دخی فنا آرزوسنه دوشور.

راحت وسعادتی محض فناده و عالم عدمده تحقیق ایدیر و کوگلنی فنا ملکنه طرف سوق ایدوب دئیور:

«فنا اولمق دیله‌ر کوگلم علایقدن قوتارمقدن
فناده عشرت وغم یوخ مثال مست حیراندر...

نجه که بو بابده فضولی بغدادی هم دیمشدر:

القصه وجود دام غمدر
آزاده‌لرك یری عدمدر.

بیله اولان صورتده مرگدن خوف ایتمك و فنا عالمنه کوچ ایتمکدن مایوس و مکدر اولماق بیوك بر سهو دگلمی، حقیقت حالدن بر نوعی بی خبر وغافل اولماق دگلمی؟ انسان ایچون اؤلوم حقدر و آیهٔ وافی هدایه مضمونتجه «کل شیی هالك الا وجهه» باقی و ابدی قالان آنجق بر قادر ذوالجلال‌در.

بو جهته دنیانك غمین یمکدن و اوضاع زمانه‌دن دلگیر و شاکی اولمقدن بر فایده یوخدر. — ولی انسان نجه‌که دیریدر حیاتك قدرینی کرکدر بیلسون و حق تعالی اوگا مرحمت قیلدیغی قدرت و باجارقی خیر ایشلره و حق یولنه صرف ایلسون تك فنا آرزولمقدن بر منفعت یوخدر و حق تعالی‌نك امری بزه سعی و تلاشدر زاویه نشینلك و بیکارچیلق‌دن بر شی چیقماز بزم بو عصر شومده حتی مدنی طایفه‌لر آراسنده دخی دیریلکی بی مضمون بیلوب دنیادن و اونك کشمکشندن بیزار اولوب جانلرینه قصد ایدنلر آز دگللر.
آخر وقتلرده ایله اتفاق دوشور که پای تخت شهرلرده انتحار ایدنلرك

حد و حسابی اندازه‌دن چخور و رجال دولتی، پولسیه مامورلرنی، حکما و فلسفه فرقه‌لرینی فکر و اندیشه‌یه سالور.

بو حدسز انتحاره سببلر چوخدر ولی عمده‌سی دنیادن بیزار اولوب بش گونلك حیاتی پوچ و بی مضمون بیلمك عقیده‌سیدر.

اسلام عالمنده ده‌خی بو فکر و عقیده‌ده اولانلر آز د گلدر. تك‌جه فضولی‌نك:

«القصه وجود دام غمدر
آزاده‌لرك یری عدمدر...»

شعری اوگا کفایت ایدرکه چوخلارینی غفلتدن آییلدوب بش گونلك دنیا معیشتنك پوچ و بوش اولماغی باره‌سنده بیوك اندیشه‌یه سالسون.
باشقه بر عجم شاعری بو خصوصده دیمشدر:

«ما هیچ جهان هیچ، غم و شادی هیچ
خوش نیست برای هیچ ناخوش بودن...»

مرحوم مهوشی ده‌خی بو عقیده‌ده اولدیغنی بر غزلنده اظهار قیلوب دیور:

شادمان اول چکمه غم دنیا ایچون ای نیك مرد
سنده واردر اصل معنی گوهر پاك خرد

گون دولانیر آی اولور دوران کیچور اولور خزان
فصل گل کیچدی دیوب اولمه کوگل آشفته حال

فانیدر مجموع اشیا سربسر هرنه که‌وار
یر و گوك، شمس و قمر انجم کواکب باد گرد

اولدرر باقی قالان هر بر شیئك معناسیدر
غیر یوخدر هرنه گورسن اولدرر یکتایی فرد

شکل گونا گون گورونور دهر ادرا بیحدو حصر
تلخ و شیرین، خوب و زشت، بدسیر رخسار زرد

گور فناده باقینی بیلمن بو استغنا نه‌در
ای سمن تر نازلو یارم سویلمه بر حرف رد

یار باقی جلوه‌سینده هر نه گورسن مهوشی
مضطرب حال اولمه گل ای مرد عارف معتمد!

حق تعالی‌نك توحیدی، قدرت و عظمتی و بقاسی خصوصنده و انسانك ضعف، عجز و فناسی باره‌سنده مهوشی‌نك یوخاریده ترقیم اولنان کلامی خیلی پرمعنا و فضولی کلامنه بکزه‌ر بر غزلدر.

بو مثللو غزللری چوخدر. اشعارك غزلیات قسمندن سوا مهوشینك هر نوعی کلامی واردر، جمله‌سندن مسلسل و موزون اولانی ترجیع بند و ترکیب بند کلاملریدر.

بونلردن غیری بر چوخ خوش مضمون و سلیس مسدسات، مخمسات و مربعاتی واردر که جمله‌سینك بورایه کنجایشی یوخدر.
نمونه ایچون اونلردن بریسی ذیلده درج اولونور:

کلام مهوشی علیه‌الرحمه.

پیرانه سرم شور نوادن خبرم وار
آشفته ترم صنع خدادن خبرم وار

سیر ایلمشم سیر همادن خبرم وار
بیدار اوتوروب باد صبادن خبرم وار

چوخ ایلمشم سیر فنادن خبرم وار
گل همدم اولاق اهل بقادن خبرم وار

چون معتکفم زهد ریادن خبرم وار
خفاش نییم *) مهر ضیادن خبرم وار

هامو ایلمن یعنی نوادن خبرم وار
زاهد دگلم صومو صلادن خبرم وار

ساقی دگلم بزم صبادن خبرم وار
هد هد دگلم شهر سبادن خبرم وار

*) نییم - یعنی نیستم - دگلم - خفاش نییم - گیجه قوشی - «یاراسه» دگلم.

طوطی دگلم مرغ مینادن خبرم وار
ظالم دگلم اهل جفادن خبرم وار

واعظ دگلم خوفو رجادن خبرم وار
عالم دگلم ـ علم خفادن خبرم وار

جاهل دگلم لاو الادن خبرم وار
غافل دگلم قالو ابلادن خبرم وار

نادان دگلم عین رضادن خبرم وار
بیدین دگلم اهل وفادن خبرم وار

چوقلار دولانوب دهرده دردانه تاپایدم
چوقلار دولانوب گنج ایله ویرانه تاپایدم
چوقلار دولانوب عاشق دیوانه تاپایدم
چوقلار دولانوب مسجدو میخانه تاپایدم
چوقلار دولانوب عارف مستانه تاپایدم
چوقلار دولانوب ساقی پیمانه تاپایدم
چوقلار دولانوب همره مردانه تاپایدم
چوقلار دولانوب قابل جانانه تاپایدم
چوقلار دولانوب میوهٔ بیدانه تاپایدم
چوقلار دولانوب شاعر فرزانه تاپایدم
چوقلار دولانوب مجمع افسانه تاپایدم
چوقلار دولانوب زیور کاشانه تاپایدم
چوقلار دولانوب مسند شاهانه تاپایدم
تنها اوتوروب جمله‌نی بیگانه تاپایدم!

دوران دولانور یوخدر اونك صبرو قراری
گوندر دولانیر صبحو مسا یوخدی قراری
سویه نه اولوبدر که ایدر نوحهٔ زاری
آزاده اولان سرو سهك ویرمدی باری

نه زینت ایله گللر آچوب نخل اناری
گللر کیمی احمر، کیمی آبی، کیمی ساری
بو حکمته باخ شهد مصفا ویریر آری
اولمش گل حمرا نه‌ایچون مونس خاری
گنج اوزره قیلوبدز نه ایچون مسکن ماری
اوضاع جهان بیله اولوبدر نیه باری؟!

واعظ سوزینه دوتمه قولاق اولمه گران بار
بو جسم لطیفڭ ایلمه جیفهٔ مردار
اولمه نگران زخمه، غم خانه‌ده بیمار
حسرتله باخوب غیرلره ایلمه افکار،
دوران زمان کیمسه ایله اولمادی غم خوار
بودر غرضڭ کم اوله‌سن او کا وفادار؟
اصلا ایلمه ضایع اوزڭ دهرده ادبار
اویمه اونڭ اطوارنه ای مرد نیکوکار
بی قیمت اولوب ایتمه اوزڭ ضایع بیعار
بو بزمده مردانه دولان فعل سزاوار
بو پندم ایشیت ایشلمه بد اولمه خطاکار
بر در گرانمایه سن ای مخزن اسرار!

بو زهد ریادن اوصان ای زاهد خودبین
اولمه نکران نفسڭ ایچون دهرده غمگین
صحرایه چیخوب سیر ایله گل بی غم بی کین
عبرتله باخوب فکر ایله گور گللری رنگین
نه شوکتیله داغلر اولمش بیله سنگین
نو طرز ایله بنیاد اولوب دهرده ماچین
نه رنگله گللر یتوروب باغده گلچین
نه و جهیله آرام د گل خوشهٔ پروین

گوك صفحه‌سی اوزره گور ایدوب نجملر آیین
نه عطر ساچوب باغده نرکسله ریاحین
گلزاره چیخوب حشمتیله خسرو شاهین
شهباز باخوب گوردی اونڭ شوکت وجاهین!
وا غطنه بیلور کیفیت جهل و حقیقت
زاهد نه بیلور معرفت شرط طریقت؟
امی نه بیلور مرتبهٔ کیف نبوت
نادان نه بیلور نشهٔ سرشار محبت؟
ناقص نه بیلور نیكو بد و قبح قباحت
عاشق نه بیلور شیوه گفتار فصاحت؟
غافل نه بیلور ذوق ألم ـ عسرت و عشرت
ظالم نه بیلور مرحمت و حلم و مروت
عالم نه بیلور نکتهٔ توحید شریعت
مسکین نه بیلور طنطنهٔ حکم فخارت؟
کوران نه بیلور روزوشب احسن صورت
شیدا نه بیلور زیور آرایش زینت؟
سرمست نه بیلور قاعدهٔ صحبت فکرت
بیدار کرك عارف هشیار عدالت؟

پیران ره معرفت مونس وحدت
بونلردی حقیقتده اولان قابل قدرت!
ای واعظ اوصان ایلمه تکرار بوقالی
یوز حیله ایله جمع ایلمه مال و منالی
صحرایه دوشوب ایلمه هر یرده سوالی
جمع ایلمه گل بونیکه بو قدر وبالی
اولمه نگران روزی هوس ایلمه زاری
بو شرك ریادن اوزاق اول ایتمه خیالی

مردانه دولان دهرده بر ایله گل عاری
اولمه نگران جیفه ایچون شکر ایله بازی

آزاده، روش دور ایله — گل یتمه خماری
شیدا صفت اول گوشهٔ میخانه‌ده باری

گل آدام اول ای احمق سر کشته ابالی
آخر گویدر خوار اولوب چکمه ملالی.

ای مهوشی سوخته دل خاطر دارمیش
بنیاد جهان بیله اولوب ایلمه تشویش

قند و شکر و زهر هلاهل، عسل و نیش
فرزانه و دیوانه قمو مونس هم خویش

گرگ و سگ و کوساله و بزغالهٔ بزمیش
اسب و شتر، شیر پلنگ و کل و جامیش

گربه نه درر روزی اولوب اونلر ایچون موش
عاقل بونه چاتماز ایلمه بونلره سن گوش!

بونلر همه اسرار خدادر — نه آسان ایش؟
دوران فلکدنمی اولوبدر یازایله قیش؟

آنجاق اوزیدر ایلیین اظهار بنا گوش
سرمستلری کیمدر ایدن دهرده مدهوش؟

مخمورلره کیمدی ویرن قدرت ایله هوش
مخلوقلره کیمدی ویرن فصحت دانش

فرزانه نیکو رأی گرک عاقبت اندیش...

مهوشینك بو ترکیب بندنده بعض مطلبلر تکرار اولونورسه‌ده مثلا ریاکار زهدلره و دنیاگیر واعظلره اولونان تهمت و سرزنشلر کیمی — بعض مطلبلر دخی واردر که شایان دقتدر.

شاعر بر نچه مقاملرده مرحوم معلم ناجی‌نی اوز اشعار حکمت آمیزیله یاد، سالور و اونك کیمی بر چوخ نازك معنالر و موهوم اشاره‌لر اوسته دایشیر،

حق تعالی‌نك بیلنمز سرلرینی و عقله سیغشماز حکمتلرنی یاد ایدوب مات و متحیر قالور و بر نوعی چاشمش حالده دیور:

«بونلر همه اسرار خدادر — نه آسان ایش؟...»

بوندن باشقه بو ترکیب بندنده مهوشینك گوزل بندلری و تنبیه‌لری دخی واردر که اونلره دقت یتورمەمك اولماز؛ مثلا بو دهر دونده بش گونلك عمر ایچون آدم گرکدر نفسنه اویماسون و فعل ناسزا ایله اوزینی بیعار و بی قیمت ایلمسون:

اصلا ایلمه ضایع اوزوك دهرده ادبار
اویمه اونك اطوارنه ای مرد نیکوکار

بی‌قیمت اولوب ایتمه اوزوك ضایع بیعار
بو بزمده مردانه دولان — فعل سزاوار

بو پندم ایشیت ایشلمه بد اولمه خطاکار
بر در گرانمایه‌سن ای مخزن اسرار!.. *)

مهوشینك متعدد اثرلری بر یره جمع اولونسه معتبر بر دیوان اشعار حاصله گلەر. آثار نفیسه‌لرندن بر چوخی عالیجناب مفتی افندی‌نك مجموعه‌سنده تحریر اولونمشدر.

---

*) مهوشینك بو شعرلری ترك شاعرلرندن عبدالحق حامدك «ابن موسی» نام اثرینه بکزەیور نجه که ابن موسی‌نك دیلندن دیمشدر:

بحث ایتمه بکا دغدغهٔ یأس و املدن
اول تجربه‌دن نزد کمالمده غناوار

آزاده سرم غائله شوق و کسلدن
مادامکه انجام حوادثده فنا وار

موسی‌یه نه غم ضربه جلاد اجلدن
عمرنده فنا وار ایسه نامنده بقا وار

میرزا حسین زلالی تخلص.

میرزا حسین زلالی اصلا شیروانلودر ترجمهٔ حالنه دائر معلومات جمع ایده بیلمه‌دیك. ایشیتدیگمزه گوره زلالی‌نك نسلندن شمس‌الدین اسمنده و زلالوف فامیلیاسنده بر شخص سابقده گنجه شهرنده پوچت تیلغراف قانتوراسنده خدمت ایدرمش، مومی الیه کاغذ گوندروب میرزا حسینك حقنده معلومات ایسته‌دیك ولی جواب نامه کلمه‌دی. زلالی‌نك اثرلرندن آنجاق بر غزل تاپدق که ذیلده درج اولنور :

هر ویردیکی چیقمقده ایکن عاقبت الدن
دنیا بو قدر رغبته اولسونمی سزا وار ؟
مقصود بودر ایلدیکم سعی و عملدن
موسی ! دینلیر قبه‌ده بر خوشجه صدا وار !

غزل میرزا حسین زلالی :

گل و گلزاری دنیانك جفای خارنه دگمز
می گلگون خماری ویردیکی آزارنه دگمز

اوله قارون تك گنجك ـ مساعد اولسه اقبالك
چکن حسرت گیدن دم دولتك ادبارنه دگمز

گزبده مأکولاتك لذتین بیلمك فنا اوزره
بقا زقومنك بر قطره زهرمارنه دگمز

اگر کامل اوله اول می پرستك عقلی باشنده
گلوب میخانه‌نك هر گون باشی دیوارنه دگمز

قویوب خلاقی مخلوقدن هر کیم دیلر رزقین
آنك «آمنت بالله» ایتدیکی اقرارنه دگمز

زلالی بزم عرفانده اگر لاف گزاف ایتسه
ایناتمك دوغرودر گفتاری بو کردارنه دگمز.

واعظ افندی شیروانی.

مرحوم واعظ افندی شیروان ولایتنك محترم، عالم و صاحب کمال و تجربه شاعرلرندن حساب اولونوب اشعار ظریفه‌لریله اوز عصرنده نام و شهرت کسب ایتمشدی.

اونك غزللرندن بر نچه‌سی الیمزه دوشدی. نمونه اولارق آشاغیده ایکی غزلی درج اولونور :

غزل واعظ افندی.

مهر وفاسزلرك هیچ کیم سوزینی قانماز
یغمادن أل گوتورمز بیدادن اوصانماز

جاه جهان گلنده بر تار موی ساخلار
یوز دوندروب گیدنده زنجیرایله دایانماز

تهمت دیین اوز ایچون نه سویلر اوز گه‌سیچون
اوتانمیان اوزیندن هیچ کیمسه‌دن اوتانماز

منعم یالان دینده تصدیق ایدر خلایق
گر دوغرو دیسه مفلس هیچ کیم اوگا ایناماز

ای دلبر ستمکر! مغرور حسن اولمه!
هیچ کیمسه‌نك چراغی صبح آچیلانجه یانماز

ظرفك تونو گدی *) زاهد بر جوش ایله داشارسن
دریادلك مزاجی سیلاب ایله بولانماز !

واعظ سنیك کلامك هر بری نشتر اولسه
هر کس ایدرسه غفلت تا حشره دك اویانماز !

---

*) تونوك ـ تنك و دار معناسنه‌در.

واعظ افندینك بو غزلنده چوق پر معنا و حکیمانه نقطه‌لر واردر که جمله‌سی عندالعقلا مقبول و مستحسن‌در .

بو حقیر بنده همیشه بو اعتقاد اوزره‌در که اکثر اوقاتده شخصك خوشبخت و راحت اولماسی اوز سعی و اهتمامنه باغلودر .

هر بر ایش انسانك علم و کمالندن، بیلیك و تجربه‌سندن آسیاودر. «زحمت چکمیین بال یمز» «جفاچکمیین ـ صفا گورمز.» بو اعتقادده اوله ـ اوله حقیر بو دوغرونیدا انکار ایده بیلمزکه انسانك اقبالی آچیلانده و بختی گتورنده زحمتسز و مشقتسزده هر طرفدن اونك اوستنه دولت و نعمت آخوب تو کولور. هر یئرده اوگا حرمت و عزت گورسنیلور . و بو بخت گتورن وقتی اونك مال و دولتنی، جاه و جلالینی ساخلامقه «برتار موی» کفایت ایلیور. اما وای او گوندنکه ـ بخت انساندان یوز چویره اقبال گتورمیه. بو حالده آدم نه قدر چالشوب اللشسه و نه قدر جاننی زحمت و جفا اودینه یاخسه کنه‌ده آخرده بی‌چیز و الی بوش قالاجقدر. بودرکه آتالار دییوبلر : «چوق ـ چالیشان ـ چارق یرتار» انساندن دولت و حرمت یوز دوندروب گیدنده فی‌الحقیقه نه‌اینکه زنجیر ایله بلکه هیچ بر قوه ایله اونی ساخلامق ممکن اولماز واعظ افندینك بو مصرعینه دخی دقت یتورممك اولماز .

«اوتانمیان اوزندن ـ هیچ کیمسه‌دن اوتانماز .»

دوغرودنده اوز عیب و قباحتنی گورمیوب غیرلری عیبلندرن و اوز گه‌لره تهمت ایدن شخصدن نه حرمت و معرفت تمنا ایلمك اولار .

اوز پوزقونلقارنی گورمیین، چیرکین و ناسزا عمللرندن اوتانوب شرم و حیا ایتمیین آدم ـ سوز یوخدرکه اوز گه‌دنده اوتانماز و بی شرمانه سومدیگی آدمك حقنده هر قسم افترا و بهتانی سویلر. بو قسم آدملردن کنار دولانماق عین مصلحتدر . نجه که دیوبلر :

« آبروگی ساخلا آبروسزدن
حیاگی ساخلا حیاسزدن ! »

پس واعظ افندینك بو بیتنه نه ایراد دوتماق اولار .

«منعم یالان دیینده تصدیق ایدر خلایق
گر دوغرو دیسه مفلس هیچ کیم اوگا ایناناز ! »

دنیا یاراناندن بو آنه‌جن آدم آتانك اولادی اوز شخصی منفعتلرنی ملاحظه ایدوب دولت و ثروت صاحبلرندن قسم ـ قسم تمنالری نظرده دوتوب دوغرونك یوزینه یالانك قرا پرده‌سینی چکمگه معتاد اولوبلر .

مفلس و مسکینلرك هنری اولمیوبدرکه دوغرونی کمال جرئت ایله سویلیوب دروغ گو و حیله‌باز منجملرك یالانلرنی باطل ایلسون و حقی یریتسون بویله اتفاقلرده هر طرفدن اونك اوستنه تن پرور و نفس پرست دنی و فرومایه شخصلر هجوم ایدوب آغزنی قاپایوبلر و اوزینده خلق ایچنده بی حرمت و بی آبرو ایدوبلر .

اول سببدندرکه مسلمان قرداشلرك آراسنده یالان سویلمك و حقی گزلتمك عادی بر شئی اولوبدر و حتی بعض اتفاقلرده هنر سایلیور .

بو منوال حقه گوج و زور ایدوب کذب و یلانه رونق ویرمكك آدینی : «دروغ مصلحت آمیز» قوییوب شیخ سعدینك بو حکمت آمیز ـ سوزلرنی باشته دونه گیدریرلر .

اودرکه واعظ افندی غیر بر غزلنده کنایه طریقیله دیمشدر :

دیمك کیم خلق ارا بی رغبتز اقبالمز یوخدر
زمانه موسم دستمالدر ـ دستمالمز یوخدر

کمال ذاتمزدر شکرلله عیبدن آری
رواجین ویرمگه تعریف ایدن دلالمز یوخدر

همایز استخوان ایله قناعت پیشه گر کس تك
شکار جیفهٔ دنیا ایچون چنکالمز یوخدر

دیله‌رسن سوز کیچورمك هیچ‌مان ویر ریش و دستاره
جهان اهلنه کیچمز سوزمز سقالمز یوخدر

آغز کسکینلگی چون دخلی چوخدر یال ـ کوپالك
شکسته بسته فقرز یالمز کوپالمز بوخدر

سبك روح‌المشرف مشربز فارغ تکلفدن
زمانه اهلنه لازم اولان سنبالمز یوخدر

زمانه حیلدر واعظ حیا ایله حیاسزدن
حیاسزله حیاسزلق ایده‌جك حالمز یوخدر

مرحوم واعظك بو كلامى دهخى اونك معاصرلرينك عوام و ظاهر پرست اولمالقارينه شهادت ويرير. هر كسك كه سقالى اوزون و پهنالو، و جبهسى فاخر و پاپاقى اوجا اولوبسه اونك حرمتى آرتيق و سوزى اوتكين اولوبدر. معرفت اهلى ايسه شكستهپر و مضطرب حال اولوب اوزلرنى عوامك اعتراضندن و جهلانك ظلم و ستمندن كناردە ساخلايوب ميدانى آغزى يالىلره يال و كوپال صاحبلرنه ويروبلر...

عسگر شيروانى

عسگر شيروانيدن برغزل بوراده طبع اولونور:

قليل دهرده اى دل بو عمرى بيوفا گوردم
بن اول دنيا پرستى هانده گوردم بيوفا گوردم

خيانتلر بسا گوردم حقيقى آشنالردن
تفحص ايليوب بيگانەلردن آشنا گوردم

بهار عمر كيچدى اولمادى كام دلم حاصل
گلى پژمرده گوردم عندليبى بينوا گوردم

محك دانشه اوردم چوخلارى بن امتحان ايتدم
يوزنده سكه گوردم، قلب گوردم، بدنما گوردم

كيمه كم دردمى اظهار قيلدم ايستدم درمان
اوزيمدن بيشتر دردە اونى من مبتلا گوردم

اگر خشت و طلاو نقره اولسه گنبد گردون
بن آنى خاكسار تيره اوزره زيرپا گوردم

جهان ملكنده جانا عمره چوقده اعتبارم يوق
بقافكرنده اى عسگر بو دهرى هم فنا گوردم.

فلكك دورندن و زمانهنك گردش پرستمندن و دوست - آشنالرنك بيوفالقندن شكوه و ناله ايلمك بزم كيچمش شعرا آراسندا عمومى بر رسم و قاعده اولديغى ايچون عسگر شيروانى دخى بو خصوصده بر اثر قويمشدر. بونك «گوردم» قافيهسيله يازديغى غزل قازاق شاعرى مرحوم مصطفى آقا قياس بيكوف «ناصر» تخلص نظم قيلديغى كلامى ياده سالور.

آنجق عسگر شیروانی‌نك بوغزلنده اولنجی بیتك اولکی مصرعنده «دهر» کلمه‌سی «عمر» کلمه‌سینك یرنده و «عمر» لفظی «دهر» سوزینك یرنده استعمال اولونسه ایدی شعرك معناسی دهادا دوزگین چخاردی. چونکه دهر کلمه‌سی ـ زمان، عهد و ابد معناسنده استعمال اولدقده اوگا قلیل سوزینی قوشماق و «قلیل» صفتیله «دهر»ی متصف قیلماق درست گلمز. عمر بشر ایسه دهره نسبت فی‌الحقیقه قلیل و قصه بر حالدر که انسان اوزینك قصه‌جه عمر گده گر کدر حقی و انصافی الدن قویماسون، دینی دنیاره ساتوب آخرت کسبك نارنه چالشمه‌سون.

پس اگر بزم دیدیگمز کیمی دهر و عمر کلمه‌لری مقدم و مؤخر اولونسه اونده همان مصرع بو قرار اوزره گرکدر ترکیب اولونسون:

«قلیل عمرده ای دل بو دهری بیوفا گوردم. . . الخ»

قاسم شیروانی.

قاسم شیروانی‌نك کلامندن بر اثر پرکدر مفتی فندینك مجموعه‌سندن گوتورولوب بوراده‌درج اولوندی:

مقابردن گذر ایتدم عجایب مردمان گوردم
قرانقو توپراق آلتنده یاتار جسمیله جان گوردم

یولوخدم بر گنه گاره گناهندن یوزی قاره
متاعندن زیان ایتمش بغایت پشیمان گوردن

سبنق ساخسی کیمی باشلار چورمش اول قلم قاشلار
توکولمش انجی تك دیشلر یاتار پیر و جوان گوردم

بوموالمش اول آلا گوزلر قیامت منزلین گوزلر
هانی شیرین شکر سوزلر دهانی بی‌زبان گوردم

چورمش اول گل‌اندامی تانماز صبح ایله شامی
آلبدر چهره‌سین هامی ایلان گوردم چیان گوردم

کیمی عیش ایله عشرتده کیمی ذوق ایله صحبتده
کیمی رنج ایله محنتده قتی حالن یمان گوردم

قبور أهلك صناتینی بیان ایتدم سگا قسم!
اوتورمه یول یراقیله دخی سنی همان گوردم.

مهجور شیروانی .

مهجور شیروانی‌نك آشاغیده درج اولونان ترجیح بند کلامی که حبیب و یارك فراقنده یازیلوبدر اونك روان طبع بر شاعر اولماقنه دلالت ایدیور .

ای حبیبم حسرتگدن چیخدی جان گل ـ وقتدر .
ای بت نورسته شوخ مهربان گل ـ وقتدر

ای یوزی گل کاکلی عنبر فشان گل ـ وقتدر
ای معطر غنچهٔ باغ جنان گل ـ وقتدر

ای خوش الحان طوطی شکرزبان گل ـ وقتدر
ای نهال قامتی سرو روان گل ـ وقتدر

ای جمالی ماهتاب ابرو کمان گل ـ وقتدر
ای بزمله همدم و یار جنان گل ـ وقتدر

ای کرملو خسر و عالی مکان گل ـ وقتدر
ای گوزی جلاد الی پیوسته قان گل ـ وقتدر

ای گوزللك ملکنك تخته خان گل ـ وقتدر !
نچه مدتدر سنك تك شهر یاری گوزله‌رم

سالمزم سنسز گلستانه گذاری گوزله‌رم
فرقتگدن یاندروب صبر و قراری گوزله‌رم

طرفه رخسارگده خط مشکباری گوزله‌رم
گوزله‌رم یوللارده درمن‌اول دیاری گوزله‌رم

دوشمشم غم کنجنه سن غمکساری گوزله‌رم
چوخ چکوب هجرگده جور انتظاری گوزله‌رم

ایستمن حور و ملك سن گلعذاری کوزله‌رم
تاپمازم دنیاده بر دور مداری گوزله‌رم

شمدی سندن ال چکوب راه مزاری گوزله‌رم
ای حبیبم حسرتگدن چیخدی جان گل ـ وقتدر !

آی ایله گون دور ایدر عید و صالك گورمگه
ماه‌نو سرگشته‌در مشکین هلالك گورمگه
شاه هندو منتظردر خط و خالك گورمگه
طوطیلر دل‌خسته درشرین مقالك گورمگه
خضر سرگردان گزر شهد زلالك گورمگه
بر بوزین دوتمش گونش تاپا یمالك گورمگه
سرو باش اگمش قیام اعتدالك گورمگه
لاله‌نك باغرنده داغلار رنك آلك گورمگه
حوریلر حسرت چکر فضل و کمالك گورمگه
آرزو ایلر ملایکلر جمالك گورمگه
ای بت نورسته شوخ مهربان گل ـ وقتدر!

سویله ای دلبر نه‌دندر بزی بیزار ایتمکك
یارگی اغیار ایدوب اغیارگی یار ایتمکك
ای گل نازك نه ایشدر الفت خار ایتمکك
هر یتن نامحرمه درد دل اظهار ایتمکك
دوستلرك دشمن سانوب غیری هوادار ایتمکك
ترك ایت اللهی سیورسن بیله رفتار ایتمکك
خوشمیدر عشق اهلنی هجر ایله بیمار ایتمکك
غم بوجاقنده ایشین افغان گونك زار ایتمکك
دردنی درد اهلینك یتمزمی طومار ایتمکك
موسم گلدر که لازم سیر گلزار ایتمکك
ای یوزی گل ـ کاکلی عنبر فشان گل ـ وقتدر!

پ‌ی بوسك چون بهار ایامی باغ ایستر سنی
حسرتگدن لاله‌نك باغرنده داغ ایستر سنی
جمع اولوب محبوبلر آچمش قوجاق ایستر سنی
هر چیچك دوتمش النده بر چراغ ایستر سنی
باش اگوب اولمش بنفشه بی دماغ ایستر سنی
نرکس ریحانلار اولمش گوز قولاغ ایستر سنی
گلبن محنتده اكمش قیلو داغ ایستر سنی
رندلر میخانه‌دن چکمش ایاغ ایستر سنی

سیر ایچون قورمش شقایقلر اوتاق ایستر سنی
بلبل زاره اثر قیلمش فراق ایستر سنی
ای معطر غنچهٔ باغ جنان گل — وقتدر !

بوی زلفگدن جهانه جان ویرر هردم صبا
عالمی آوارهٔ حسنك دوتوبدر جابجا
دردمندك دردنه شهد لبگدن ویر دوا
ای خدا اولسون سگا یوز حور سندن ماسوا
آه نیلیم ایلمش دوران بنی سندن جدا
صبره مستحكم اولاق چون بیله‌در مرخدا
سن دخی بر لطف قیل چوخ ایلمه جور و جفا
عاشقی زار ایلمك مونجه نه‌در ای بیوفا
بلبلك فریادی قیلدی دهر گلزارك فنا
هر سحر مرغ بهارستان اوخورلر مرحبا
ای خوش الحان طوطی شكرزبان گل — وقتدر !

چون منی سرمست ایدوب دیوانه قیلدی ذوق جام
ای پری ! سودای عشقك دوتدی كوگلمده مقام
بو نه فرقتدر گوزم هجرگده قان آغلار مدام
یوخ جانم سنسز قرارم هرگز ای طوبی خرام
نولو خاك درگهك اولسه من گم كشته نام

یانارام هجرانگه پروانه‌وش تا صبح و شام
ایسترم نار فراقگدن آلام بر انتقام
عاشقه یارندن اما انتقام آلماق حرام
پادشاهم تختگه بندن سلام اولسون سلام
عزم گلزار ایتدیلر شمشاد عرعرلر تمام
ای نهال قامتی سرو روان گل — وقتدر !

گوزلرك یاد ایله‌رم ای شوخ ! جان قصدنده‌در
نوك مژگانك غمی روح روان قصدنده‌در
طره‌لنمش هر دوزلفك دین ایمان قصدنده‌در
قاشلارك اندیشه‌سی مین خانمان قصدنده‌در
هر سر مویك خیالی بر مكان قصدنده‌در
هر دوزلفك فكری یوز مین مهربان قصدنده‌در
نو خطك شیرازه‌سی خلق جهان قصدنده‌در
هر كمند كاكلك هفت آسمان قصدنده‌در
مهر حسنك باش چكوب كل ایران قصدنده‌در
جسممی یاندردی هجرك شهدی جان قصدنده‌در
ای بزمله همدم و یار جنان گل — وقتدر !

جمع اولوب محبوبلر بر پرده محفل باغلامش
دسته — دسته حوریلر ریحان ایله گل باغلامش
هر صنم رخسارنه سوسنله سنبل باغلامش
گردن عاشقله‌ره گویا سلاسل باغلامش
عشق زنجیریدر اول استاد كامل باغلامش
گور نه محكم صید قیلمش گور نه قابل باغلامش
زیور رخسار ایدوب حسن اوزره حایل باغلامش
بر نچه دیوانه‌سین اول قیده مایل باغلامش
هر طرف گللر آچیلمش لاله كاكل باغلامش
هر شكوفه گوز آچوب هر سبزه بر دل باغلامش
ای جمالی ماهتاب — ابرو كمان — گل — وقتدر !

جان ویروب دیدارگه عالمده بر آد ایسته‌رم
سانمه عشقڭ ترك ایدوب غیری پریزاد ایسته‌رم
بندهٔ درگاهڭم بن سندن ارشاد ایسته‌رم
گیجه ـ گوندوز ایلیوب افغان و فریاد ایسته‌رم
حسنڭه قارشو دوران اغیاری برباد ایسته‌رم
دردچکمش خاطرم هجرگده آزاد ایسته‌رم
جوشن *) سینه‌م خدنڭ جوره فولاد ایسته‌رم
کنج محنتده دلم ذکرڭله معتاد ایسته‌رم
یوز دوتوب پابوسڭه هر لحظه منقاد ایسته‌رم
غم هجوم ایتمش بو گون سندن بر امداد ایسته‌رم
ای کرملو خسرو عالی مکان گل ـ وقتدر!

مهر عشقڭ ای صنم مست خمار ایتمش بنی
تاج ذوقیله جهانده نامدار ایتمش بنی
جور ایله دور فلك بد روزکار ایتمش بنی
سوزدل ایتمش وجودم تار ـ مار ایتمش بنی
صبرو آرامم آلوب بی اختیار ایتمش بنی
خوبلر کوینده خاك رهگذار ایتمش بنی
غم بوجاغنده صدای طعن‌کار ایتمش بنی
ای گل اندامم فراقڭ بیقرار ایتمش بنی
مبتلای محنتڭ صدگونه خوار ایتمش بنی
طعن شمشیرین چکوب اغیار زار ایتمش بنی
ای گوزی جلاد آلی پیوسته قان گل ـ وقتدر!

یغدیلر بازار عشقی أهلی سودا گیتدیلر
دردو غم ترکین قیلوب پاکو معرا گیتدیلر
گوردیلر دهرڭ وفاسین جمله زیبا گیتدیلر
وامق غرق بلا فرهاد شیدا گیتدیلر

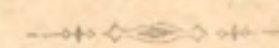
*) جوش ـ دمیر گیبم ـ زره.

ورقهٔ گلشا *) ایله مجنون رسوا گیتدیلر
دوزمیوب بو فرقته شیرین و لیلا گیتدیلر
بر ده‌خی دوران ایدوب یوسف زلیخا گیتدیلر
قویدیلر مهجوری تك مظلوم و تنها گیتدیلر
ای گوزللك ملکنڭ تختینه خان! گل ـ وقتدر!

---

*) ورقه و گلشا ـ یقینڭه عاشقلر آدیدر.

محقق شکر زارم دگر گونم ملالمدن
گرك تحریر ایدم آنجاق سوزمدن راز حالمدن
گتوردی کالك مژگانم نهال کیچدی خیالمدن
دوت چشمه شنجرف توکولدی اشك عالمدن
سنی سرخ ایله انشاء عبارت ایلهرم کاغذ

شکر شیروانی.

بو شاعرك کلامندن مفتی افندینك مجموعهسنده آنجاق بر مخمس تابدق که عینیله بوراده درج اولونور:

مکتوبه خطاب.

سنی بر صفحهٔ ابیض کتابت ایلهرم کاغذ
هجوم لشکر غمدن شکایت ایلهرم کاغذ
یازوب حال دلم شرحین حکایت ایلهرم کاغذ
بنم جانانمی گورسهك امانت ایلهرم کاغذ
تمام دوستلاره اظهار سلامت ایلهرم کاغذ

یتوب نازك الین اوپجك ازل حمدو ثنا ایله
آچیلجاق روبرو اولجاق تواضع خوش صفا ایله
نظر مضمونته سالسه بمطلب ابتدا ایله
چکوب بر بر سطرلردن بیان مدعا ایله
سنی بر قاصد اهل فصاحت ایلهرم کاغذ

اینانسون! مین غمم واردر یانمده غمگسارم یوق
فغانم بلبله بگزر ــ عبث که گلعذارم یوق
گوزوم، کوکلم تمناسی المده اختیارم یوق
اونكچون بو جهتلردن حیاته اعتبارم یوق
غرض بش گون حسابیله امانت ایلهرم کاغذ

که بیاسونلر جداقده وجودم بر سیاستدر
قالوبدر بر چوروك جانم ایشم رنج، ریاضتدر
مصاحب یار وصلنه یتشمك خوش سعادتدر
اراده نامهٔ جاسوس گلوب گیتمك دیانتدر
جوابك گلمسه بالله قیامت ایلهرم کاغذ

نابی افندی شیروانی والی‌الاصل .

نابی افندی شیروانی‌نك بر نچه غزللری و مخمسلری سماحتلو مفتی افندینك مجموعه‌سنده تحریر اولونمشدر. اونلردن آتیده درج اولونمش بر غزله اکتفا ایتدك .

اسرار خطکله دلی مدهوش ایده بیلسه‌م
بر گز غم دنیانی فراموش ایده بیلسه‌م

ایاردم ایکی دستمی بر قفل مطلسم
اول قامت موزونی در آغوش ایده‌بیلسه‌م

گوسترمز ایدیم کیمسه‌یه هیچ لذت لعلین
مهر لبیم اول نعمته سرپوش ایده بیلسه‌م

ایتمك نه اولور انجمن دهری پریشان
بر گز می‌سامان شکنی نوش ایده بیلسه‌م

ویرمز سخن آرا لغیله کمسه‌یه نوبت
نابی دهن خامه‌نی خاموش ایده بیلسه‌م

ثنائی شیروانی .

ثنائی شیروانیدن ذیلده تسطیر اولونمش قصیده تاپولدی .

نشانك تاج دولتدر سعادتلولرك دلبر
هم اولدر قبة‌الکعبه اونگچون حج اولور اکبر
ساچك واللیل اذا یغشی دیدی حبل‌المتین اما
حجاب کنبد خضرا دخان عود یا عنبر
دو زلفك نافهٔ آهو ویروبدر عالمه خوشبو
سیه گون رنگدر هندو النده خسرو خاور
نه خوش قدرت ایکی گوشك یاراتمش خالق یکتا
بریسی یاسمن طرحی بریدر هم گل جعفر !
قباقك معدن قدرت ید بیضادن افزوندر
مکمل صبحهٔ خورشید ــ قمر اوندن تاپار انور

قاشگدر سورهٔ یسن مثل قاب قوسین‌تك
یاشیل توزلو مقوسدر بطاق مسجدو منبر
سیه کپرکلرك ایتمش مسخر ربع مسکونی
گورنده خیل عشاقی آثار سهمی چکر خنجر
دوچشمك فتنه‌لر باشی نه یغماچی مقلددر
چکوبدر سینه‌مه داغی سیه مردملرك کافر
مشام عنبر آمیزك گومش مفتولمیدر یارب ،
که‌مغز پستهٔ بادامو نقل خانهٔ شکر
یوزك خورشیده طعن ایلر بو سوز معروف عالمدر
رخك‌در عصمت الدنیا اونی منظوم ایدر اختر !

یگاقك بر گل تردر کیمه بو گل میسردر
جمالك شمس خاوردر دوتوبدر عالمی یکسر !

چه کنعانه ماتندر زنخدانك بو وجهیله
چیخار یوسف کیمی آندن دخان قلب از این چاکر

معما ایچره موهوم نقطه‌سیدر لعل گلفامك
اونی درك ایلین عارف دیه‌ر یا قوتدر احمر

دهانك چشمهٔ زمزم دیدم یوخ غنچهٔ نوخیز
عدم دریاسیدن چیقمش مگر بو درج پر گوهر

دیشیگدر انجیلر خاصی، دهانك در دریاسی
برینك قیمتین بیلمز ویره خاقان هفت کشور :

مسیح الفاظدن اظهاره یتمش رتبهٔ جان بخش
لبك فیض اثر قیلمش مسیحا نطقدن بهتر !

گومش مینامیدر قدك چکیلمش گردنك قوـ تك
زهی زیبا : ملك سیما ! زهی صنع جهان پرور !

ایکی دوشك فلك برجی بری قوسی، بری عقرب
ویروبدر پیچ تاب ایلان ایکی کیسولرك عنبر

دو سیم ساعدك سرو قدك فردوس باغنده
ید الله ایله پیونددر شمشاد بر عرعر

میان صدر ابیاضك بساط بزم خسرودر
ایکی شهزادهٔ رومی بری قند و بری شکر !

زهی حسن، زهی صورت تعالی‌الله زهی صنعت !
نه قدرتدر بو نه حکمت، بو نه سیما، بو نه پیکر ؟ !

اگر زاهد سنی گورسه بو الطاف ملاحتده،
دوگر کوکسینه قان آغلار توکر باشه خاکستر !

سنی بی مثل بی همتا یاراتمش خالق اشیا :
پری پیکر، ملك منظر، فرشته‌خو، سفید اختر !

اوزك حوری ایوك جنت سکا سوز یوخ گونش طلعت
لباسك اطلس و خارا، بساطك بواس مخمر

تمنای رخکدن منع ایدوب لطفك دریغ ایتمه.
گوزل سن، شاه عالم سن ثنایی‌در سکا چاکر. !

ثنایی‌نك بو قصیده‌سندن معلوم اولونور که اول جناب خیالی کشاده طبع و صاحب ذوق بر شاعرایمش که وصف گوزلده بر قصور قویمامشدر و انواع استعاره‌لر ایله سودیگی دلبری مدح و تعریف قیلمشدر. بلی ! افسوسکه بزم بیله روان طبع و سخندان شاعرلرمزك باشقه بر دوغرو و سلامت مسلکلری اولمیوبده طبع گوهر سنجلرینی بیهوده صرف ایدوبلر.

⁂

لاهیجی شیروانی - عارف تخلص

بو شاعرك كلامندن بر غزل ذیلده درج اولنور:

دوتان کویکده مسکن حسرت باغ ارم چکمز
گورن بر گزسنی عمرینده هرگز دردوغم چکمز

لبکدن بوسه هر کیم آلسه‌العمرابد بالله
زلال خضری یاد ایتمز خیال جام جم چکمز

تماشای فضای گلشن کویك ایدن عاشق
کیچر باشندن اما اول تماشادن قدم چکمز

جفالردر بکا اغیاردن - جوروستم‌سندن
بکا رحم ایله کم مونجه بنی آدم ستم چکمز.

دمادم آه و افغان ایلمکدن حالمی عارف
نه بیلسون اول که ایتمز آه و آه دمبدم چکمز

آصف شیروانی

آصفك آشاغیده یازیلان غزللرندن اونك خوش طبع و شیرین كلام بر شاعر اولدیغی آكلاشیلور.

غزل آصف شیروانی:

بیلمن عرقمیدر رخ آلنده ساقی‌نك
یا دیده‌لری قالدی یکا غنده ساقی‌نك؟

ساغر که دوش ساقی قیلمشدی بیدماغ
آغلار گزر مدام سراغنده ساقی‌نك

دوراندەلحظه - لحظه قزل قانلار اوددوقم
اولمش عیان النده بوجاغنده ساقی‌نك

تن بیله‌درمی یوخسه هلاکم زمانه‌ده
قانلار کف گتورمش ایاغنده ساقی‌نك

باشنه کالر اولسون او پروانه‌نك اگر
یانمانقدن ال گتورسه چراغنده ساقی‌نك

می نشه‌سیله سانما که آصف فتاده‌در
دوران هلاکی اولمش اوطاقده. ساقی‌نك

ینه غزل آصف شیروانی:

سودای زلف یاره کوکل قیلمه چوخ هوس
کیم صبح اولنجه هر گیجه بیدار اولور عسس

بلبلده اولسه سوز جمالك شراره‌سی
هر ناله‌سندن اود دوتار اشجار و خاروخس

بر زهردر سوزلڭ كه آجيتماز دماغمى
بر شهددر غمڭ قونه بيلمز اوگا مكس

هجر گده داد قيلسه‌م اگر تز تاپار غمڭ
ازبسكه يوخ غمڭ كيمى بر مرد دادرس

گريان گوزيله سينهٔ افكاره قانع ز
بسدر بزه فضاى مغان دجلهٔ ارس

رحات صباحيدر نه ياتوسن دور اى رفيق
يو كلندى ـ كيتدى قافله فرياد ايدر جرس

بر خوشه توشه ايله بو خرمن كناريدن
ناگاه مرغ فرصت اوچوب سينماەش قفس

آصف غمگده يوز دوشه‌يوب خاك حيرته
قالمش حزين و بى دل و بى و تاب و بى نفس

آصف لنبرانى

بعض روايته گوره آصف شيروانى‌نڭ معاصرى اوله‌رق ديكر بر شاعر دخى آصف تخلصلو وار ايمش كه اصلا قراباغ محالنده (لنبران) قريه‌سندن ايمش. بو شاعرڭ اسم و نسبى بر كسه معلوم دكل.

اگر فى‌الحقيقه قراباغلو اولسه ايدى سالخورده شعرا و اديبلرمز كه آلان حالا حيات اوزره باقيدرلر و اونڭ باره‌سنده آز چوخ معلومات ويره بيله‌رديلر ولى بر كسدن صحيح بر خبر ايشيتمه‌ديك، هر حالده آتيده درج اولونان غزلى لنبرانلو آصفه اسناد ويريرلر.

جسمندەمى بيلمه‌م گورونور پير هن ايچره
يا روح روانەدر دولانير بو بدن ايچره

كوبگده يوز ايل زلفه اسير اولسه‌م اوصانمام:
ازبسكه قرا گون بگا خوشدر وطن ايچره

بر شعرنمك ريز ايله آغز گدن اوپردم
گيزلين گيده بيلسه‌يدم اگرچه سخن ايچره

مژگانلرڭ ايچره سنڭ اول چشم سياهڭ
بر نرگس تردر كه بتوبدر تيكن ايچره

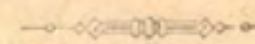
آصف گل رخسارنى گورمشمى نگارڭ
غنچه دهنى آچيله قالمش چمن ايچره!

بو غزلده «بر شعرنمك ريز ايله . . . الخ» بيتڭ مالى يتينكه آصف لنبرانى سامانيلرڭ عصرنده زنده‌كانلق ايدن مشهور «عمار» تخلصلو شاعرڭ كلامندن

اقتباس ایتمشدر. عمارك سوز آراسنده كزلنوبده یارك لبندن بوسه آلماغی یاره‌سنده یازدیغی شعر بودر :

«اندر غزل خویش نهان خواهم گشت
تا بر لب تو بوسه زنم چون تو بخوانی.»

آصف لنبرانی‌نك فوقده درج اولونان كلامندن باشقه بر نچه غزللر و بر مخمس محمد آقا مجتهد زاده‌نك «ریاض‌العاشقین» نام تذكره‌سنده ذكر اولنمشدر، ولی اونلرك چندان اهمیتی اولمادیغی ایچون تكراراً بوراده یازیلماغی لازم گورولمه‌دی.

نسیمی شیروانی.

بو شاعرك كلاملرندن آنجق بر غزلك یازیلماسنه اكتفا ایتدك.

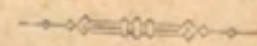
دون گون منتظر اولدم كه بو پركار نه‌در
گردش چرخ فلك و كنبد دوار نه‌در ؟

فلكك اصلی نه‌دندر ملكك اصلی نه‌دن
آدمك صورتنه بونجه طلبكار نه‌در ؟

بی ستون چرخ معلق نه‌دن اولدی ترتیب
فلك آلتنده قمر كوكب سیار نه‌در ؟

مكسك طبعنه باخ بال نه‌دن ، زهر نه‌دن
كنه بو مسئله‌ده نور نه‌در ، نار نه‌در ؟

ترك دنیا قیلاسن بیله نسیمی اوله‌سن
اوله بر گون دیه‌سن خرقه و دستار نه‌در ؟

«ساقی بیا مایهٔ عیش مدام را
منهاالفوادراح لذا-میت براح.

و یا:

«نی طاقت دلداری
نی فرصت دیداری
«نی فرصت دیداری
نی طاقت دلداری . . .»

بیتلریله باشلانیلان غزللر کیمی.

قدسی جنابلری شیعه مذهب سالكلرندندر. گنجه‌نك مختصر تاریخچه‌سینی کنرال (لازیر اوف)‌ك خواهشنه گوره یازوبدر که اونك مسوده‌سی الده‌در. جمله اشعاری داغنق صورتده اولدیغی حالده ایشیتدیکمزه گوره حال حیاتده اولان اوغلی شیخ عیسی حضرتلری اونلری جمع ایتمکده‌در. امید وار که ترلکده چاپه ویریلسون.

اشعارندن علاوه «تاریخ مقدس» کتابی دخی ترتیب ایدوبدر. و لکن مرحومك بو اثری‌ده هنوز چاپ اولونمیوبدر.

چاپ اولونمامش دیوانیده واردر. دیوانه داخل اولان شعرلر و غزللر 150 دن زیاده‌در. جمله غزللری بیدی بیتدن عبارتدر آرتق اکسیکی یوخدر. اثرلری علی‌العموم علما قسمنك ذمنه و روحانی صنفك چرکین و قبیح عمللرنه دائر اثرلردر.

سابقده گنجه شهرنده قضاوت ایدوبدر و سو گره‌لری غیمنازیه مکتبنده معلم اولوبدر. بیله که گنجه‌ده اولنجی عقاید و تورك دیلی‌نك معلمی بوذات اولوبدر. بعض روایته گوره شیخ ابراهیمك شیخ نظامیله قرابتی وارایمش.

شیخ حضرتلری زیاده متقی و دیندار بر وجود اولدیغندن علوم الهیه‌یه آرتق بلدیاتی وارایمش و قران شریفی ازبر بیلیرمش. ادارهٔ روحانیه‌ده شیخ ابراهیم رقابت امتحانی ویررایکن قافقازك فرمان فرماسی نامستنیکی قنیاز (وارانسوف) حضرتلریده اوراده وارایمش. شیخ مرحومك امتحان وقتنده اظهار ایتدیکی علم و کمالنی مشاهده ایدوب اوگا آفرین و تحسین اوخویوب اوز قزیل ساعتینده بخش ایتمیشدر.

شیخ ابراهیم - قدسی - گنجه‌وی.

یوخاریده آدلاری ذکر اولونان شماخی و شیروان شاعرلرینك معاصرلرندن گنجه شهرنده مشهور اولانلاری شیخ ابراهیم قدسی و آقا اسماعیل ذبیح حساب اولونور. هر برینك ترجمهٔ حالندن بوراده معلومات ویریلور.

مرحوم شیخ ابراهیم شیخ حسن اوغلی شیخ زمانوف گنجه شاعرلرینك مشهورلرندندر. تولد ایدوبدر گنجه‌ده هجرتك 1231 نجی تاریخنده، یوز سنه بوندن مقدم. شیخ ابراهیم تعلیم آلوبدر گنجه پیشنمازی مرحوم آخوند ملا حسیندن. معلوم اوله که مرحوم میرزا فتحعلی آخوندوفده همین و مدرسدن تعلیم آلمشدر.

شیخ ابراهیمك عربجه و فارسجه یاخشی بیلوگی وارایمش و مقتدر تورك شاعرلرندن بریسی حساب اولونور. قدسی مدرسلك ایله و بر طرندن گنجه شهرنك یاخونلقنده واقع اولان «امامزاده ابراهیم» تربه‌سینك متولی‌لیگی ایله گذران ایدرمش. 1255 ده تأهل ایدوبدر. بیله روایت اولونور که 1261 نجی ایله کیمی هر سنه‌ده بر قزی وجوده کلرایمش.

1261 نجی تاریخده حق تعالی اوگا بر اوغول کرامت ایدوبدر و شاعر بوندن زیاده خوشحال اولوب اوگا «علی اکبر» آد قویوبدر و بو مناسبتله دییوبدر:

غم افزا بیانیکه در محصر است
زمن یادکار علی اکبر است
کشیدم بسی ساغراز خون دل
هماناکه تاریخ آن «ساغر» است

شیخ ابراهیمك بر تخلصیده «ناصح»در و بعضاً شیخ دخی یازارمش. قدسی‌نك گوزل غزللری وار، اونلردن بر پاره‌سی ترکجه‌در. اما اثرلرینك چوخی فارسی دیلنده‌در. خواجه حافظك غزللرنه تمثال اولارق بر چوخ غزللر انشاء ایتمشدر.

شیخ ابراهیم 1282 تاریخنده گنجه‌ده غفلتاً وفات ایدوب، مقبره‌سی «امامزاده» قبرستاننده‌دره. شیخ مرحوم زیاده عقللی، ذکاوتلی و حافظه‌لی محترم بر عالم ایمش. آشاغه‌ده یازیلان غزل شیخک کلاملرندندر:

عشق ممنوع اولسه پس ایجاد حسنه یوخ سبب
عقل قاطع حکمده — ظنی روایت نیله‌سون

عشقدر باعث که یوسف قصه‌سی احسن‌در
قول حقی داگماسون صاحب غوایت نیله‌سون

حسن اظهار ایتمکک حسنتی زاهد بیلمه‌سه
«کنت کنزاً» قولنه یوخدر درایت نیله‌سون

واعظ اولسه خود بخود منکر گر کدر اولمیه
زاهدک حقی اوگا ایتمش سرایت نیله‌سون

حسن جاذبدر و گرنه عشق اولماز کیمسه‌ده
عشقه گر دل ویرمه‌سون صاحب کفایت نیله‌سون

شکر نعمت ایتمه‌مک کفراندر چون «ناصحا!»
حسن قدرین بیلمه‌سین صاحب هدایت نیله‌سون!

مرحوم شیخک اثرلرندن بوندن آرتق نمونه‌لر اله دوشمه‌دی که بوراده درج اولونسون.

اقا اسماعیل ذبیح.

آقا اسماعیل ذبیح گنجه‌نك آدلو شاعرلرندن بریسی حساب اولونور. آقا اسماعیل «ذبیح» تخلصنی گوتورمکلکه سبب حضرت اسماعیل پیغمبر ایله براسمده (آداش) اولماغیدر. چون حضرت اسماعیل حق تعالی‌نك امریله مینا داغنه آتاسی ابراهیم خلیل الله طرفندن ذبح اولونماق ایچون آپاریلمشدی اومناسبتله آقا اسماعیل دخی اوزی ایچون «ذبیح» تخلصنی انتخاب ایتمشدر.

ذبیح مهاجرتاً خیلی مدت تبرزده اقامت ایدوب اوراده تجارت امرینه مشغول اولارمش و بروقتی اوراده «تاجرباشی» لق منصبنه دخی یریشوبدر دنیا گورمش و ایش آشیران بر وجودایمش.

بعض روایته گوره سوگرادن گنه گنجه‌یه مراجعت ایدوب و بوراده هجرتك ۱۲۸۵ نجی ایلی تخمینا ۷۰ یاشنده وفات ایدوبدر. اما صحیحی بودر که مرحوم آقا اسماعیل وطننه مراجعت ایتمیوب تبریز شهرنده وفات ایلیوبدر.

ذبیح خوش‌خلق و پرسواد بر وجودایمش. فارس شاعرلرنك اثرلرندن اطلاع کاملی وارایمش. تورك و فارس دیللرنده مختلف شعر وغزللری واردر. بوندن علاوه ذبیح زیاده خوش نویس ایمش.

فارسجه دیوانی واردر. حیفا که اله کیچمه‌دی. مکتب دار میرزا صادق «فانی» تخلصاه ذبیحك آراسنده ارسال — مرسول و طعاتی افکار وقوعه گلیرمش. اوز نوه‌سی خلیلی تعلیم و تربیه ایچون ایلك دفعه مکتبه گوندردیگی وقت میرزا صادقه یازدیغی «توصیه نامه» دن بر ایکی بیتی احبالرینك خاطرنده قالوبدر که بوراده ذکر اولونور.

ای که مردم یاد گیرد ازتو تعلیم ادب
وی‌ز اسرار معانی واقف از اصل و نسب
گر بود ازفضل علمت بر خلیل من نصیب
نار بروی نور گردد چون توی ارباب رب

وگنه میرزا صادق فانی‌یه جواباً یازدیغی فارس‌العباره بر کلامندن آنجق اوچ بیت اله‌دوشدی که اونده قوجالقدن شکایت اولونور.

باراالها کس مبادا درجهان باشد علیل
هر که‌شد پیر و علیل آنکه شود خوار و ذلیل
آب چون بسیار ماند درقدح گردد کثیف
مرد چون بسیار خسبتد لاجرم گردد کسیل
نکته گیر مرا مکن در شعر من در قافیه
ازقوافی تواینجانیست جز لفظ «عمیل»

وگنه میزا صادق فانی تخلص اونڭ مدحنده یازدیغی بر کاغذه جوابا بو بیتلری یازمشدر.

خالق الاشعار میخوانی مرا درسلك نظم
شاعر خوش طبعرا هستم منش عبد ذلیل
روز و شب دوری همی جویم ازین دارالعدم
رشتهٔ بر گردنم افکنده «موسی» و «خلیل» ۱)

آقا ذبیحڭ هرقسم شعر و کلاملری چوق ایسه‌ده حیفا که أله دوشنلری آز اولدی، اونلردن بر نیچه‌سی بوراده طبع اولونور.

مخمس ذبیح:

بیلمیرم باعث نه‌در قلبمده سیران ایستمز
کوڭلمی دوتمش غبار غم گلستان ایستمز
سیر گل گشت صفای باغ بوستان ایستمز
بربط، رود و سرود لحن خوشخوان ایستمز
مرغزار لاله و نسرین و ریحان ایستمز

۱) موسی و خلیل هر ایکیسی شاعرڭ نوه‌لریدر.

بعض اشخاصی گوریرسن قدی مانند عَلَم
ظن ایدیرسن بو وفا راهنده‌در ثابت قدم
یخشیراقدر بیله اشخاصڭ وجودندن عدم
حیله و مکر ایله دایم دیلده سوگندوقسم
هرقسم که یاد ایدر گویا که عصیان ایستمز

نچه کسلر وار «مسلمان» در دیرلر آدنه
شیطنت فکرندن اوزگه شیئی دوشنمز یادنه
چوق کسڭ باعثدر اونلار فتنه و افسادنه
گورکج ابلیس اونلاری سویلر تمام اولادنه
گیتمیڭ بو شهره کیم بو شهر شیطان ایستمز!

بعض کس انکار ایدر قانون شرعی روز و شب؟
بو شریعتدن قیلار قانون روس منتخب؟
ایتمدی انکار حق مصطفی جز بو لهب
«گیتمزم شرعه» سوله‌ردی اول حماربی ادب
بزلره شرعی نه‌لازم – کیم بو دیوان ایستمز؟

قالمیوب بر ذره بودیرفناده رغبتم
آز – چوق وارایدی بو خلق ایچره شان و شوکتم
گیتدی الدن – گون بگون آرتار ملال و محنتم
عشرت نازونعیمه قالمیوبدر الفتم
شوکت و شان و جلال و حکم دیوان ایستمز!

بوفلك گورکیم نه‌رسوای جهان ایتمش منی
عاجز و پیرعلیل و ناتوان ایتمش منی
یوخسه بیلمم چرخ گردون امتحان ایتمش منی
بیوفا کسلر ایله چون هم عنان ایتمش منی
سرفراز ایتمك منی بو چرخ دوران ایستمز

گورمدم بو روز کار اهلنده بر صدق و صفا
گوردم اونلاری تماماً بی دیانت بی وفا
بر یالان سوزدر آدین قویمش «رفیق» و «آشنا»
یوق علی آل علیدن غیری اوزگه رهنما
اوزگه بر امید یا بر اوزگه جانان ایستمز.

ایتمه یارب حشرمی محشر گونی اغیار ایلن
امتحان ایتمه ذبیح بینوانی نار ایلن
حشرمی قیل عرصهٔ محشرده هشت و چار ایلن
اول شفیع روز محشر حیدر کرار ایلن
گراوله یوز مین مرید ـ مرشید و سلمان ایستمز

ایستدم کوی وفاده قیس یا فرهاد اولام
قویمادی بو چرخ گردون بر زمان دلشاد اولام
غیرت خصم عدویه کاوهٔ حداد اولام
ایستمزدم بیوفالق رسمنه معتاد اولام
اگلشن کس زورقه البته طوفان ایستمز!

آقا اسماعیل ـ ذبیح بو مخمسنده ملا پناه واقف کبی اوز عصرنده یاشایان آدملرك رذیل اخلاقدن و چیرکین اوصافدن سوز آچوب اونلارك بیوفا و بیعار، بی غیرت، محیل و یالانچی اولماقلارنی، حقی انکار ایدوب دین مبین مصطفی‌دن اوزاق دوشمکلرینی، روس زاقوتی ـ شریعت قانونه ترجیح ایتمکلرنی، دوستلقك اولنجی شرطی مقامنده اولان صدق و دیانتدن بی بهره اولماقلارنی گوزل و موزون شعرلر واسطه سیله بر بر ذکر قیلور اهل زمانه‌دن یوز چوندریر و علی‌المرتضی‌یه و اونك اولادنه پناه آپاروب حشر گوننده اونلاردن کومك دیله‌یور.

ذبیحك بو کلامنده اولان بر بند «ملا نصرالدین» ژورنالنده سابقده چاپ اولونمش «جهنم مکتوبنی» یاده سالور که شیطان زمانه آدملرندن شکایت ایدوب دیور: ناحق یره منی متهم ایدوب هر مقام و مکانده منگا لعنت اوخویورسکز. نچه وقت ایدیکه من فرنکستانه گیتمشدم و منم وجودم بوراده اولمادیغی حالده

آدم آتانك اولادی او قدر فساد و شرارت تورتدیکه اوقدر گوریلمه‌مش ایشلر دوتدیکه ـ اونلار هیچ منم خیالمدنده کیچمز ایدی. سوگرادن شیطان آدم آتانك اولادی دوتدیغی فساد عمللری بر بر ذکر ایدوب دئیور:

اوزگز انصاف ایدوب سویله‌یك: بو ایشلر منم عملمدر یوخسه سزك اوز ایشلرگزدر. ذبیح ده‌خی اوز شهرنك اهلدن شکایت ایدوب دئیور:

آدلارنی مسلمان قویان نچه کسلر واردرکه شیطنتدن باشقه بر فکر و پیشه‌لری یوخدر، اونلارك خیالی و تمامی سعیلری آنجاق آدملرك آراسنه فتنه و فساد سالماقدر. بیله آدملری ابلیس گوردکده اوز بالالارنه دئیور: «بالالارم! دها سز بو شهره گیتمیك، بورانك اهلی شیطان ایستمز، بونلار اوزی هر قسم فساد و شرارت تورتمکده بی بدل و ماهردرلر...» نجه که ذبیح دئیور.

«نچه کسلر وار «مسلمان» در دییرلر آدنه
شیطنت فکرندن اوزگه شیئی دوشمز یادنه
چوخ کسك باعثدر اونلار فتنه و افسادنه
گورگج ابلیس اونلاری سویلر تمام اولادنه
گیتمیك بو شهره کیم بو شهره شیطان ایستمز!..»

بزم علم و معرفتدن بی بهره اولان اهلك شیطاندن آرتیق فتنه‌کار شریر و فاسد اولماغنی بی نظیر شاعرمز عباس آقا غائبوف ناظر تخلص تازه یازدیغی «ملاو شیطان» عنوانلی حکایه‌سنده گوزه‌ل وجهله بیان ایدوبدر.

بو حکایه‌نك باره‌سنده اوز مقامنده دانشیله‌جقدر. جناب «ذبیح»ك یوخاریده یازیلان مخمسندن اونك مقتدر و خوش طبع آذربایجانلو بر شاعر اولدیغی گورونور. اولك آشاغه‌ده درج اولونان کلامی بو قولمزك دوغرولغنه شهادت ویره بیله‌ر.

کلام ذبیح:

منم بو پیر اولان کوگلم جهانده بر جوان ایستر
ایچوب مست اولماغه هردم شراب ارغوان ایستر

گهی ایلر تکلم ادعاسین بزم عرفانده
گهی رزم ایتمکه رستم صفت تیرو کمان ایستر

گهی خاك مذلتده دوتار منصورتك آرام
گهی کیخسرو جمشیدتك تخت کیان ایستر .

گهی آزادهو درویش ابراهیمو ادهمتك
گهی جاهو جلال ارد شیر بابکان ایستر !

مقام حقی تاپماقده اولور که ناصرو خسرو
گهی اول خسرو پرویزتك ملك جهان ایستر !

گهی آذر پرستو گاه قبطی، گه مسلمانی
گهی برزخ، گهی دوزخ، گهی حوروجنان ایستر !

گهی سفلی طلب قعر زمینده گو ماهی تك
گهی علوی طلب سیر صفای آسمان ایستر !

گهی بهلول دیوانه، گهی ملای نصرالدین
گهی بوزرجمهرو شوکت نوشیروان ایستر !

گهی سعدیو حافظ گه فضولی، گاه خاقانی
گهی بغداد، گه شیراز گاهی اصفهان ایستر !

گهی ملای رومی، گه نظامی، گاه فردوسی
گهی رومی، گهی ایران گهی هندوستان ایستر !

گهی درسی سبقده عجز ایدر شاگرد مکتب تك
گهی انشاسنه شاگرد میرزا مهدی خان ایستر !

مکا طعن ایتمه ای زاهد ! سنك زهدك ریائیدر
اگر ذکر ایلیم وصفك سنك بر داستان ایستر .

بسا زاهدلری گوررم سنكتك سعی ایدر اما
ره تحقیقی تاپماقده اوکا چوخ امتحان ایستر

خرابات اهلینك عشقنی بیلمز زاهدو مفتی
اوکا عشقك یولین گوسترمکه پیر مغان ایستر

دگل واقف رموز عشقه شیخ شهرله واعظ
اولار گاهی علف چینر گهی آرپا سامان ایستر

وجود وحدتی بیلمز نفاسو حیض ملاسی
اوکا برهان قاطع پنبه‌ده بر قطره قان ایستر

طریقتدن سؤال ایتسه‌ك نجاست فصلنی سویلر
«حقیقت» کلمه‌سندن لال اولور گویازبان ایستر .

طریق حقی تاپماق ایستمز ماضی و مستقبل
نه نحوو صرف، منطق نه بیان ایله معان ایستر

مجاز اهلی حقیقت راهنی تاپماقده بی مرشد
سکندر وار اولور عاجز دلیل کاروان ایستر .

ذبیحا ! روز محشرده نه‌در عصیانکه فکرك
نظر لطفیله گر قیلسه امیر مؤمنان ایستر

بو شهرك قیلو قالندن غبار غم دوتوب کوکلم
اوچوب کوکلم قوشی هر لحظه «آذربایجان» ایستر !

مرحوم ذبیحك بو کلامی موزون و پر مضمون کلاملردن بریسیدر.
بوراده شاعر معاصری (نباتی) کیمی شمس تبریزی علیه‌الرحمه‌یه تقلید و تبعیت اظهار ایده‌رك کوکلنك مختلف حاللرنی و اونده وقت ـ بوقت وقوعه گلن آرزو و تمنالری شرح قیلور.

ذبیح گهی خاك مذلتده منصور تك آرامیاب اولور و گاهی کیخسرو و جمشید تك تخت و تاج کیان طلب ایدیر. گاهی درویش صفت آزاده‌لق خواهش ایلیور و گاهی ارد شیر بابکان کیمی جاهو جلال شوقنه دوشیر. گه آذری گه قبطی و گاه مسلمان اولماق فکرنه دوشیر. گهی یرك آلتنده زعم اولونان قزل او کوزدن و زوربا بالقدن سوز آچوب سیر صفای آسمان طلب ایدیر. گه برزخی و گاهیده بهشت برینده حور جنان تمنالرینه دوشیر. و هابیله شاعرك میل و کوکلی مین جوره مختلف حالتلره دوشوب جنت و جهنم مثللو بر برینه ضد، بر عکس شیلر و تمنالر آرزو ایلیور.

بو قسم رنکارنك حالتلر آنجاق حقیقی شاعر مثللو غیر عادی و زیاده اساسلی وجودلرك طبیعت و مزاجلرنده مشاهده اولونه بیلیر.

ذبیح اوز حال دلنی و مختلف تمنالرنی ذکر ایتدکدن سوکره راهد ظاهر پرستك وصف حالنه شروع ایدوب دئیور: ای ذاهد بکا طعن ایتمه، سنك زهدك حقیقی دگل ریائیدر. سز زاهدلر رموز عشقه واقف دگلسکز، خرابات اهلی‌نك عشنی ظاهر پرست مفتی و واعظ بیله بیلمز.

بو یولی گوسترمك ایچون پیر مغان لازمدر اگر سزدن طریقت مسئله‌سندن سؤال اولونسه ـ نجاست فصلنی سویلرسگز و «حقیقت» کلمه‌سینك معناسنی درك ایتمکده عجز کوستروب لال اولوب قالارسگز زیرا بو کلمه‌یی شرح و بیان ایتمکه باشقه فصاحت و طلاقت لسان گرکدر اوده که سز فرقه‌ده‌یو خدر.

بو کلامك آخر کی بیتنده شاعر «آذربایجان» ولایتنی تمنا ایدوب ساکن اولدیغی شهرك قیل‌و قالندن شکایت ایدیر:

بو شهرك قیل‌و قالندن غبار غم دوتوب قلبم اوچوب کوکلم قوشی هرلحظه «آذربایجان» ایستر! بوراده ذبیح شکایت ایلدیکی شهر یقینکه گنجه شهریدر. آشاغه‌ده یازیلان مخمس مستزادینده اگرچه شاعر بر نوعی گنجه‌نی باشدن تعریف و توصیف قیلور ولی اونك اهالیسنك عیب و قصورینه دخی پرده چکمیر اونلاریده نازیك اشاره‌لر ایله گوستریر و بوندن ماسوا اصل آذربایجان که ذبیحك گوکل قوشی اوچوب اونك طرفنه میل ایدیر قدیم عصردن ایران دولتنه تابع وسیع بر ولایت‌در که اونك مرکزی تبریز شهریدرر، هر حالده شاعر اوزون مدت ساکن اولدیغی شهر اهلندن رنجیده و دلگیر اولوب باشقه بر محله کوچمکی آرزو ایدیر بو محل وطن مألوفی گنجه‌درمی، یوخسه تبریزدرمی ـ الله بیلیر.

گنجه شهرنده سکونت ایدن روحانیلرك و مختلف اصنافلرك و پیشه‌کارلرك وصف شاننده استهزا و کنایه طریقیله انشاد ایتدیگی مخمس مستزاددر؛

کوکلم هوس ایلر که قیلوم بر نچه اشعار
اشعار دورربار
لال اولمیه نطقم ایده طوطی کیمی گفتار
یا بلبل گلزار
بو رسمدر اشعاره اولوب طالب بسیار
چون اونده فرح وار

خلقك گوریرم اکثرنی من کیمی بیکار
یوز درده گرفتار
او صافنی بو شهرك ایدم من سکا اظهار
ای عارف هشیار
اول سوله‌رم مسجدی چون روضهٔ جنت
چوخ وار بو شباهت
اولماز بو جهانده بیله معبدگه ملت
مهراب عبادت
یوخ عیبله بر نقصی اونك حق حقیقت
بانی سنه رحمت
معماری اونك طرحینی چکمش نه قیامت
چوخ رنجله زحمت
گلمز بو جهان ایچره دخی بیر بیله معمار
بو علمه سزا وار
ملالرینك هر بری علامه‌در الحق
علم اونلاره مشتق
قاضی‌سی قضاوتده شر حیدی مؤثق
فتوالری بر حق
قانون شریعت تاپوب اونلار ایله رونق
سن سویله که «صدق!»
صبح اولدیغی تك عصره کیمی درس دی مطلق
تحصیلدر الحق
ایلکیندیدن آخشامه کیمی بحث سما وار
بر علمدی دشوار . . .
دوشدی گذرم هجرهٔ آخونده چو یکسر
گوردم نچه کسلر
دورنده اوتورمش همه اشخاص موقر *)
خوش قامت و منظر

---

*) موقر ـ محترم ـ تعظیم و تکریم اولونمش اولان.

تشبیه ایلدم هر بری بو ذرو قنبر
سلمانه برابر
گویا دیریلوب تازەدن عمار ایله یاسر
اصحاب پیمبر
رجعت اولوب آیا که گاوب حیدر کرار
بو جابر انصار
وصف ایلرم اصنافلری جمله بو منوال
مجموعی خوش احوال
آزدر بولاری مدح ایده بر کیمسه مەوسال
یوز شاعر نقال
تاجرلرنی عیب ایدەنك نطقی اولور لال
مردود اولو فی الحال
بو شهرده کوچك یوز ایکرمی ایکی بقال
بر دانەدی غسال
صاحبلرنه سویلسه هر کیمسه رباخوار
مشرك اولی مردار!
وه وه! نه معطر گورونیر فرقهٔ دباغ
چون بوی ساریمساغ
روغن کوینه داخل اولوب جملهٔ صباغ *)
گویا که ییوب یاغ
سلاخ **) و کریشچی ایکیسی اولدیلار اورتاغ
سرمایه باغرساغ
رخسارنی علافلرك گور نه اولوب آغ
چون پشم قراباغ
طباخلری، گور نه ایدر طبخ ملذذ . . .
چوخلار اونی بیلمز

---

*) صباغ - بویاقچی
**) سلاخ - قویون و قرامال باش کسوب سویان آدم.

بیتی پز ایلن پاچه پز استاد حلیم پز
دکانلاری مبرز
کبابچی اگرچه بولارك پاینه گلمز
بونلاری بگنمز
حلواچیلرك مایەسیدر قویروق و بهمز
هر کیم بیه بیلمز
بیچاره صابونچی قالوب آوارەو بیکار
اوز حالنه آغلار.
بو صفحەنی گور کیم نه گلستان ارمدر
مخلوقی صنمدر
افسوس که بو شهرك احباری کمدر
گویا که عدمدر
بعضی گورونیر تات وجهود ایله عجمدر
سررشتەسی کمدر
دزد اولسه اگر برجه بو دنیاده نه غمدر
نه جورو المدر
یارب ایلمه دهرده بر کیمسەنی بیمار
یا قادر غفار!
ذاکر ایله واعظ اوتایدن گلی هردم
ذاکرلغه محکم
آرشین یارم آغ ایله اولوب جمله معمم
اول عمرلری کم
سیراب ایدەبیلمز بولاری جودله حاتم
دینار ایله درهم
ای واه یاخون اولدی گنه ماه محرم
دوتماقلغه ماتم
مملو ایدەجك منبری کرپیله ایلانلار
بو مرثیەخوانلار!

فی‌الجمله ایرانك سولییم وصفنی منقول

تا اولمیه چوق طول

ایرانده مگر قحطدی بر آدم معقول

هم لایق‌و مقبول

بر گودنك آدینی قویوب نایب قونسول

قیلمش بونی مرسول

تذ کیره بهاسی دییوبن ناحق آلور پول

بو ظالم مخذول

بردر بوگا درویشیله افسونگرو تجار

دلاك و جمادار! . . .

ذبیحك بو مستزادی آرتق مهارتله یازیلوبدر. بو کلامده ثبات، جدیت و تمکین‌الك ایله — استهزا و کنایه، آغلاماق ایله کولمك، شادلق ایله غم بری برینه قاریشوبدر. بوراده بیلمك اولمیر که شاعر دوغرودانمی گنجه‌نك روحانیلرنی و سائر صنعت اهل‌لرنی تعریف و مدح ایلیور، یوخسه اونلارك اوستنه گولور، ریشخند ایلیور.

دوغرودانمی گنجه ملالری علامه‌درلر، و گنجه قاضیاری امور قضاوتده موثق‌درلر. دوغرودانمی قانون شریعت اونلارك مبارك وجودلری سایه‌سنده رونق تاپوبدر و صبحدن عصره کیمی اونلار عزیز وقتلرنی درس و بحثده تعلیم و تعلمده کیچوریرلر، یوخسه شاعر ظریفانه اونلارك اوستنه گولوب کنایه ایدیر. شاعرك سوزینه اینانماق اولاردی اگر سماوار مسئله‌سی آرایه گلمه‌سیدی.

حاجیلرك وصفنه دخی هامی اینانار‌دی اگر رباخوارلق سوزی آچیلماسیدی. اگرچه شاعر محترم حاجیلارك رباخوار اولماقنی انکار ایدوب دئیور که اونلاره بر کس رباخوار دیه بیلمز، دیسه‌لر «مشرك اولور مردار!» ولی بو سوزلرك کنایه طریقیله سویلنمه‌سنه شبهه یوخدر، چونکه گنجه تاجرلری فایض و ربا آلماسا ایدیلر اونلارك بو صفتی هرگز بوراده ذکر اولونمازدی.

فرقه دباغدن سارمساغك و باغرساغك «بوی معطری» کلمك سوزلرندن شاعرك ریشخند ایتمه‌سی ظاهر اولور.

سوگرا شاعر طباخلری بتی بشیرنلری و پاچه‌پزلری، حلم آشی بشیرنلری کبابچی حلواچی و صابونچلری اوز صنعتلرینه مختص صنعتلر ایله تعریف ایدوب «بیتی پز ایله پاچه‌پز استاد حلیم پز»‌لك دکانلارینی مبرزه تشبیه ایدیر. بوندن سوگره اطبا صنفنه کیچور واونلارك کم یابلقندن شکایت ایدیر. تاپولانلریده یاتات اولور و یاجهودکه طبابت علمنده اصلا سررشته‌لری اولمیر. آنجاق درد اوسته درد آرتیریرلار اول جهتدن شاعر دییور.

«یارب ایلمه دهرده بر کیمسه‌نی بیمار

یا قادرو قهار! »

ختم کلامده شاعر محرم آیندا ایراندن گلن عقرب صنعت و مارسیرت واعظ و مرثیه‌خوانلاری ذکر ایدوب اونلارك طمع کارلقندن و بیچاره فعله‌لری، درویشلرلاری، افسونکرلری دلاك و جامه‌دارلری سویوب چپاول‌چیلق ایدن نابکار قونسول نایبلرینك ظلم و جورندن داد و فریاد ایدیر: بوندن معلوم اولونور که ایرانك ویران اولماغی و اونده آلان مشاهده اولونان بی‌نظاملق و عدالتسزلك خیلی زمان بوندن مقدم باشلانوبدر. مرحوم ذبیحك بو شعر مستزادی «ملا نصرالدین» ژورنالنه الك مناسب و اونك مسلکنه یاراشان منظومه‌لردن بریسیدر. ذبیح اوز عصرنك مرزا علی اکبر صابری اولوب، افسوسکه اونگده قدری بیلنمیوبدر و اشعارینه رواج ویرن اولمیوبدر.

آذربایجان مطبوعات مدیرلگی 1236 خ . م . ق . آذرنشر مطبعه‌سی 5000

2 روبله 50 قپك

Материалы по истории Азербайджанской литературы

I том—II часть

ФРИДУН-БЕЙ КОЧАРЛИ